

C. DEVOLDER

DE VERENIGDE DEPARTEMENTEN ONDER FRANS BEWIND

DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET DIRECTOIRE

Conny DEVOLDER

DE VERENIGDE DEPARTEMENTEN ONDER FRANS BEWIND
DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET DIRECTOIRE

Brussel

1997

DE VERENIGDE DEPARTEMENTEN ONDER FRANS BEWIND
DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET DIRECTOIRE

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF
EN
RIJKSARCHIEF IN DE PROVINCIEËN

STUDIA

71

NAAMSVERMELDING - NIET COMMERCIEEL - GEEN AFGELEIDE WERKEN
CC BY-NC-ND

[HTTP://CREATIVECOMMONS.ORG/LICENSES/BY-NC-ND/3.0/NL/](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl/)

ATTRIBUTION - PAS D'UTILISATION COMMERCIALE - PAS DE MODIFICATION
CC BY-NC-ND

[HTTP://CREATIVECOMMONS.ORG/LICENSES/BY-NC-ND/3.0/FR/](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/fr/)

Algemeen Rijksarchief
D/1997/0531/078

Publ. 2610

Algemeen Rijksarchief
Ruisbroekstraat 2
1000 Brussel

DE VERENIGDE DEPARTEMENTEN ONDER FRANS BEWIND

DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET DIRECTOIRE

CONNY DEVOLDER

BRUSSEL
1997

INHOUDSOPGAVE

INHOUDSOPGAVE.....	5
VIER JAAR CONSTITUTIONELE REPUBLIEK (Prof. Dr. Fred Stevens).....	7
LIJST VAN AFKORTINGEN.....	9
LIJST VAN GECITEERDE BRONNEN EN WERKEN	11
INLEIDING TOT HET REPERTORIUM	23
I. Instellingengeschiedenis van het <i>Directoire</i>	23
II. De Verenigde Departementen onder het regime van de grondwet van het jaar III.....	24
III. Standaardmodel van de notities	26
REPERTORIUM VAN DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET <i>DIRECTOIRE</i>	31
I. Kiescolleges.....	31
Primaire vergaderingen	31
Communale vergaderingen.....	41
Electrale vergaderingen	42
II. Centrale instellingen.....	47
A. De wetgevende macht.....	47
Raad der Ouden	47
Raad der Vijfhonderd	62
B. De uitvoerende macht.....	67
(Uitwerkend) Directorium.....	67
Ministers	79

C.	De rechterlijke macht	86
	Rechtbank van Cassatie.....	86
	Hooggerechtshof	99
D.	De financiën	105
	Nationale Trezorie.....	105
	Nationale Comptabiliteit	111
	Agentschap van de directe belastingen.....	115
III.	Departementale en lokale instellingen.....	121
A.	De uitvoerende macht.....	121
	Centrale (departementale) administraties	121
	Municipale administraties (van gemeenten en kantons)	137
	Commissarissen van het Directorium bij de administraties ..	169
	Commissarissen van het Directorium bij de rechtbanken.....	178
B.	De rechterlijke macht	189
	Vredegerichten.....	189
	Handelsrechtbanken.....	207
	Burgerlijke rechtbanken	212
	Familierechtbanken.....	226
	Gerechtelijke politie	228
	Politierechtbanken.....	239
	Correctionele rechtbanken.....	244
	Aanklagende jury's (directeurs en gezworenen)	251
	Rechtsprekende jury's.....	260
	Criminele rechtbanken	266
	Huizen van arrest, huizen van justitie, gevangenissen (bewaarders en cipiers)	285
C.	De financiën	291
	Departementale ontvangers van de directe belastingen.....	291
	BIJLAGE.....	297

VIER JAAR CONSTITUTIONELE REPUBLIEK...

Op 1 oktober 1795 annexeerde de Franse republiek de zgn. *départements de la ci-devant Belgique*. Vijf dagen later werd er de grondwet van het jaar III afgekondigd, die enige weken voordien in Frankrijk van kracht was geworden. De impact van deze eerste geschreven grondwet in onze gewesten was enorm. Zij leidde immers tot een werkelijke ontmanteling van het ancien régime. Het betekende het einde van de feodale standenstaat en het begin van een gelaïciseerde samenleving. Het is ook het tijdperk van de eerste democratische verkiezingen, maar evenzeer dat van het einde van de relatieve autonomie die onze gewesten kenmerkte.

En toch zijn wij relatief slecht ingelicht over deze periode. Dit geldt niet alleen voor onze streken. Ook in Frankrijk zelf is de geschiedenis van het Directoire tot op heden stiefmoederlijk behandeld. De staatsgreep van 18 Brumaire jaar VIII, die Napoleon aan de macht bracht, doemde immers de vier jaar constitutionele republiek snel tot de vergetelheid. Voorzover het consulaat en *a fortiori* het keizerrijk nog over het Directoire spraken, was dit steeds met clichés om dit regime, dat zij hadden omvergeworpen, te discrediteren. En blijkbaar hebben deze gemeenplaatsen een taai leven. Tot op heden blijft het Directoire het beeld oproepen van een decadente en corrupte maatschappij. Bovendien kadert het noch in de linkse, noch in de rechtse geschiedschrijving: het is een tussentijd tussen de revolutie en Napoleon. In tegenstelling tot de viering van de *bicentenaire* van 1789 en de (waarschijnlijke) herdenking van Napoleon in 2000, ging de “verjaardag” van het Directoire ongemerkt voorbij.

In onze gewesten werd dit negatief beeld nog versterkt door de (traditionele) Belgische historiografie, die de weerstanden van de bevolking tegen het nieuwe regime benadrukte. Een verregaande centralisatie en de afschaffing *manu militari* van de oude maatschappij en van de plaatselijke gewoonten en gebruiken kon immers niet op de steun rekenen van een bevolking die nog in 1789 in opstand was gekomen voor het behoud van een dergelijke samenleving. Dit gold evenzeer voor de gevoerde godsdienstpolitiek en, zij het in mindere mate, de taalpolitiek. Men kan moeilijk stellen dat het Directoire in deze contreien een sterke maatschappelijke basis had, wel integendeel.

En nochtans. De debatten in het *Corps Législatif* laten niet de indruk na van banaliteit of mediocriteit, wel integendeel. Veel van de latere verwezenlijkingen van Napoleon vonden hier reeds hun geestelijke grondslag. Uiteindelijk is het onvermogen van het Directoire het gevolg van een structurele zwakheid in de Grondwet van het jaar III. De verhouding tussen de uitvoerende en wetgevende macht verhinderde immers een correcte implementatie van haar beschikkingen. Om haar instellingen te redden diende elke verkiezing gevolgd te worden door een “correctieve” staatsgreep. De spanningen tussen de republikeinse instellingen en de traditionele sociale structuren bleef vooralsnog te sterk.

Het “liberale” compromis bleek dus een mislukking. De invoering ervan in onze gewesten evenzeer. Het autoritaire regime van Napoleon zou slagen, waar de representatieve democratie faalde. Of dit onvermijdelijk is geweest, blijft echter nog een open vraag. Deze periode, rijk aan tegenstellingen, noopt derhalve tot verder historisch onderzoek. En hiertoe is onderhavige studie een onmisbaar werkinstrument. Het biedt de onderzoeker immers de mogelijkheid vrij snel en op adequate wijze een inzicht te verkrijgen in de constitutionele instellingen van het Directoire. Hierbij komen zowel de centrale Parijse instellingen, die van belang waren voor onze gewesten, als de departementale en lokale instellingen aan bod. Het kluwen van wetgeving dat de verschillende instituties organiseerde, wordt hier haarfijn ontrafeld. Bovendien wordt de lezer een “Vlaamse” vertaling van de verschillende instellingen, die steunt op de toenmalige Vlaamse teksten, aangeboden. Maar al te zeer wordt vergeten dat onder impuls van de Minister van Justitie Lambrechts, afkomstig van Sint-Truiden, het Directoire opteerde voor een ambtelijke vertaling in het Vlaams van het *Bulletin des Lois*. Ook diverse andere eigentijdse bronnen bieden ons vertalingen. Dit levert niet alleen een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis, ook de kennis van onze rechtstaal wordt hierdoor in ruime mate verrijkt. Uiteraard weerspiegelt dit repertorium slechts de *law in the books*. Onze kennis van de *law in action* vergt verder doorgedreven historisch (archief)onderzoek. De hedendaagse historici hebben nu echter geen excuses meer om deze scharnierperiode onbestudeerd te laten.

Prof. Dr. Fred Stevens

LIJST VAN AFKORTINGEN

AÉ	Archives de l'État
AGR	Archives générales du Royaume
AR	Algemeen Rijksarchief
<i>Bull. L.</i>	<i>Bulletin des Lois</i>
dl./dln.	deel/delen
doc.	doctoraatsverhandeling
G.W.	grondwet van het jaar III
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
lic.	licentiaatsverhandeling
op. cit.	opere citato
<i>Pasin.</i>	<i>Pasinomie</i>
RA	Rijksarchief
<i>Rec. Recueil</i>	
RUG	Universiteit Gent
s.d.	sine dato
s.l.	sine loco
UCL	Université Catholique de Louvain, à Louvain-la-Neuve
ULB	Université Libre de Bruxelles
ULG	Université de l'État à Liège
VUB	Vrije Universiteit Brussel
W.	wet

LIJST VAN GECITEERDE BRONNEN EN WERKEN

- L'administration de la France sous la Révolution* (École pratique des Hautes Études, IVE section, Sciences historiques et philologiques, V, Hautes études médiévales et modernes, 69), Genève, 1992.
- ALBERTS W.J., *Geschiedenis van de beide Limburgen, beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg, II: vanaf 1632 tot ca. 1918* (Maaslandse Monografieën, 17), Assen, 1974.
- ALLAERTS G., *De criminaliteit in het Brusselse gedurende de Franse periode, 1795-1811*, lic. KUL, 1983.
- Almanach national de France*, Parijs, jaar IV - jaar VIII.
- ARON G., *Les grandes réformes du droit révolutionnaire*, Parijs, 1910.
- AULARD A., *La Constitution de l'An III et la République bourgeoise*, in *La Révolution française*, 1900, XXXVIII, p. 113-161.
- AULARD A., *L'exercice de la souveraineté nationale sous le Directoire*, in *La Révolution française*, 1901, XL, p. 5-30.
- AULARD A., *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire* (Collection de documents relatifs à l'histoire de Paris pendant la Révolution française publiée sous le patronage du conseil municipal), 5 dln., Parijs, 1898-1902.
- BADINTER R. (ed.), *Une autre justice. Contributions à l'histoire de la justice sous la Révolution française* (Collection "Histoire de la Justice"), Parijs, 1989.
- BAILLY J., *L'histoire du greffier*, Parijs, 1987.
- BARROT O., *De l'organisation judiciaire en France*, Parijs, 1872.
- BARTSTRA J.S., *Staatkundige geschiedenis van de landen van onze beschavingskring, II: Het eerste grote revolutionaire tijdvak, 1774-1815*, 's-Hertogenbosch, 1960.
- BASTID P., *Les discours de Sieyès dans les débats constitutionnels de l'An III (2 et 18 fructidor)*, Parijs, 1939.
- BASTID P., *Sieyès et sa pensée*, Parijs, 1939.
- BINON J., *La politique du commissaire général Bouteville à l'égard des Départements réunis, 1795-1797*, lic. UCL, 1946.
- BLUCHE F., RIALS S., TULARD J., *La Révolution Française (Que sais-je?, 142)*, Parijs, 1989.
- BONIN S., LANGLOIS C., *Atlas de la Révolution Française, fascicule 4: Le*

territoire (1), *Réalités et représentations* (dir. NORDMAN D., OZOUF-MARIGNIER M.-V., GIMENO R., LACLAU A.), fascicule 5: *Le territoire* (2), *Les limites administratives* (dir. NORDMAN D., OZOUF-MARIGNIER M.-V., LACLAU A.) + fascicule séparé de 7 cartes, Parijs, 1989.

BOURGUIGNON H., *Marche-en-Famenne et sa région sous la domination française (1794-1814)*, Gemblours, 1947.

[BOUTEVILLE], *Compte de la mission du Citoyen Bouteville, Commissaire du Gouvernement dans les neuf Départemens réunis par la loi du 9 Vendémiaire an 4*, Brussel, jaar V.

BRUNEEL C., *Des révolutions à Waterloo - Bibliographie sélective d'histoire de Belgique (1789-1815)* (Archives et Bibliothèques de Belgique, numéro spécial 36), Brussel, 1989.

Bruxelles et la Révolution française (Service des Archives de la Ville de Bruxelles), Brussel, 1989.

Bulletin des Lois de la République française. Première série: Convention nationale, du 22 prairial an II au 3 brumaire an IV. Deuxième série: Gouvernement directorial, du 4 brumaire an IV au 27 nivôse an VIII. Troisième série: Gouvernement consulaire, du 28 nivôse an VIII au 27 floréal an XII, 24 dln., Parijs, 1794-1804.

CARON P., *Manuel pratique pour l'étude de la Révolution française*, 2de druk, Parijs, 1947.

CASENAVE A.M., *Étude sur les tribunaux de Paris de 1789 à 1800*, 2 dln., Parijs, 1873.

CHEYNET P.-D., *Les archives du Directoire exécutif. Inventaire des articles AF III 1 à 51 J. Matériaux des procès-verbaux. Secrétariat général. Justice, conspiration de Babeuf et coup d'état du dix-huit fructidor. Police et émigration, papiers des régiments émigrés des Hussards de Choiseul et des Chasseurs de Löwenstein*, Parijs, 1996.

CHURCH C., *Du nouveau sur les origines de la constitution de 1795*, in *Revue Historique de Droit français et étranger*, 1974, LII, p. 594-627.

Collection Baudouin = Première série: Collection générale des décrets rendus par l'assemblée nationale avec la mention des sanctions et acceptations données par le roi [mei 1789 - september 1791]; deuxième série: Collection générale des décrets rendus par l'assemblée nationale législative avec la mention des sanctions et mandats d'exécution donnés par le roi (avec la mention de la date et de l'apposition du sceau) [oktober 1791 - september

1792]; troisième série: *Collection générale des décrets rendus par la convention nationale avec la mention de la date et de l'apposition du sceau (avec la mention de la date)* [septembre 1792 - brumaire jaar IV]; quatrième série: *Collection générale des lois et des actes du corps législatif (et du directoire exécutif) faisant suite à la collection des décrets des assemblées constituante, législative et de la convention nationale* [brumaire jaar IV - nivôse jaar VIII], 18 + 6 + 35 + 18 dln., Parijs, s.d.

CONINCKX H., *Malines sous la république française*, Mechelen, 1893.

DARIS J., *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège (1724-1852)*, 4 dln., Luik, 1868-1873.

DARQUENNE R., *Le Centre, sous la révolution et l'empire (1787 à 1814)* (*Publications du Cercle d'Histoire et de Folklore Henri Guillemin La Louvière*, 28), Haine-Saint-Pierre, 1992.

DARQUENNE R., *Les révolutions et l'Empire en Wallonie (1780-1815)* (*Études d'histoire wallonne*), Nijvel, 1974.

DE BAVAY C.V., *Des tribunaux en Belgique, de 1795 à 1830*, in *Belgique Judiciaire*, 1858, kol. 1345 e.v.

DE LANZAC DE LABORIE L., *La domination française en Belgique. Directoire, Consulat, Empire (1795-1914)*, 2 dln., Parijs, 1895.

DELEPLACE M., *La notion d'anarchie pendant la révolution française (1789-1801)*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1992, n° 1, p. 17-45.

DELHAIZE J., *La domination française en Belgique à la fin du XVIIIe siècle et au commencement du XIXe siècle*, 6 dln., Brussel, 1908-1912.

DELPierre P., *Jumet sous le Directoire*, Jumet, 1991.

DE LUESEMANS C., *La principauté de Liège et le département de l'Ourthe* (*Conseil provincial de Liège. Séance d'ouverture 4 juillet 1876*), Luik, 1876.

DE PESLOUAN C., *Histoire de la juridiction administrative sous la Révolution et l'Empire*, Dijon, 1907.

DE SAINT-LEGER A., *Les mémoires statistiques des départements pendant le Directoire, le Consulat et l'Empire*, in *Le Bibliographe Moderne*, 1918-1919, XIX, p. 5-43.

DESLANDRES M., *Histoire constitutionnelle de la France de 1789 à 1870. Tome I: De la fin de l'Ancien Régime à la chute de l'Empire*, Parijs, 1932.

DE STOBBELEIR D., HOUSIAU J., *Archives de l'État, inventaires publiés/Rijksarchief, gepubliceerde toegangen (Guides/Overzichten en gidsen, 19)*, Brussel, 1995.

- DEVLEESHOUWER R., *De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794-1815*, in BLOK D.P. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem/Weesp, 1983, dl. XI, p. 187-207.
- DEVLEESHOUWER R., *La fin de l'ancien régime et la période française*, in STENGERS J. (ed.), *Bruxelles. Croissance d'une capitale*, Antwerpen, 1979, p. 157-165.
- DOYLE W., *The French Revolution, a bibliography of works in English compiled by...* (Historical Association pamphlet), Londen, 1988.
- DOYLE W., *The Oxford history of the French Revolution*, Oxford, 1989.
- DUBOIS R., *Huy sous la République et l'Empire d'après des documents officiels*, Huy, 1889.
- DUPUY R. (dir.), *Pouvoir local et Révolution, La frontière intérieure*, Rennes, 1995.
- DUPUY R., MORABITO M. (dir.), 1795. *Pour une République sans Révolution*, Rennes, 1996.
- De Erfenis van de Franse revolutie, 1794-1814/L'héritage de la Révolution française, 1794-1814* (catalogus tentoonstelling Galerij ASLK, 17 maart-11 juni 1989/Catalogue exposition à la C.G.E.R., 17 mars-11 juin 1989), Brussel, 1989.
- ERNST U., *Organisation judiciaire du département de l'Ourthe (première période). Discours prononcé à l'audience solennelle de rentrée du 15 octobre 1877* (Cour d'appel de Liège), Luik, 1877.
- ERNST U., *Organisation judiciaire du département de l'Ourthe (deuxième période). Discours prononcé à l'audience solennelle de rentrée du 15 octobre 1878* (Cour d'appel de Liège), Brussel, 1878.
- ESMEIN A., *Histoire de la procédure criminelle en France*, Parijs, 1882.
- ESMEIN A., *Précis élémentaire de l'histoire du droit français de 1789 à 1814*, Parijs, 1911.
- FAVIER J. (dir.), *Les Archives Nationales. État général des fonds. Tome II: 1789-1940*, Parijs, 1978.
- FAVIER J. (dir.), *Les Archives Nationales. État des inventaires. Tome II: 1789-1940*, Parijs, 1991.
- FIERRO A., *Bibliographie de la Révolution française 1940-1988*, 2 dln., Parijs, 1989.
- FRANÇOIS L., m.m.v. AELBRECHT V., JAUMAIN S., VAN HAVER G., VAN MOLLE L., VANTHEMSCHE G., *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis. Bibliografie van de licentiaats- en doctoraats-*

verhandelingen betreffende de Belgische nieuwste geschiedenis, tot stand gebracht aan de Belgische universiteiten, buiten de seminaries voor nieuwste geschiedenis, 1975-1990/Les multiples visages de l'histoire contemporaine. Bibliographie des mémoires de licence et des thèses de doctorat concernant l'histoire contemporaine belge, réalisés dans les universités belges, en dehors des séminaires d'histoire contemporaine, 1975-1990, Gent, 1992.

FRANÇOIS L., VANHAUTE E., VRIELINCK S., *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis. Bibliografie van de licentiaats- en doctoraatsverhandelingen betreffende de nieuwste geschiedenis, tot stand gekomen aan de afdelingen geschiedenis van de Belgische universiteiten, 1975-1994/Les multiples visages de l'histoire contemporaine. Bibliographie des mémoires de licence et des thèses de doctorat concernant l'histoire contemporaine, réalisés dans les départements d'histoire des universités belges, 1975-1994, Gent, 1995.*

FURET F., OZOUF M., *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Parijs, 1992.

GAINOT B., *Le mouvement jacobin à la fin du Directoire, structures et pratiques politiques*, doc. Universiteit Parijs-I, 1993.

GAUCHET M., *La Révolution des pouvoirs. La souveraineté, le peuple et la représentation 1789-1799*, Parijs, 1995.

GENICOT L. (ed.), *Histoire de Wallonie*, 2de druk, Brussel, 1979.

GÉRIN P., *Bibliographie de l'histoire de Belgique 1789-21 juillet 1831 (Bijdragen Interuniversitair centrum voor hedendaagse geschiedenis, 15)*, Leuven, 1960.

GERITS J., *De eerste poging tot oprichten van Groot-Bilzen. Politiek en rechterlijk personeel in het kanton Bilzen tijdens de Franse Overheersing, 1795 - mei 1800*, lic. KUL, 1971.

GEVAERT F., *Le calendrier républicain avec les tables de concordance du calendrier grégorien*, Heule, 1965.

GILISSEN J., *Introduction historique au droit*, Brussel, 1979.

GILISSEN J., *Le régime représentatif en Belgique depuis 1790 (Collection "Notre passé")*, Brussel, [1958].

GODECHOT J., *Les constitutions de la France depuis 1789 (Collection Garnier-Flammarion Brochée, 228)*, Parijs, 1970.

GODECHOT J., *La contre-révolution doctrine et action, 1789-1804*, heruitgave 1984, Parijs, 1961.

GODECHOT J., *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France*

dans le monde de 1789 à 1799, 2de herziene druk, Parijs, 1983.

GODECHOT J., *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, eerste druk, Parijs, 1951 (jongste herziene en vermeerderde druk: 1985).

GUENIFFEY P., *Le Nombre et la Raison: La Révolution française et les élections* (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Recherches d'histoire et des sciences sociales, 58), Parijs, 1993.

HALPÉRIN J.L., *Histoire critique des institutions judiciaires de la France de 1789 à 1848*, Parijs, 1851.

HASQUIN H. (ed.), *België onder het Frans Bewind: 1792-1815/La Belgique française: 1792-1815*, Brussel, 1993.

HASQUIN H. (ed.), *Dictionnaire d'histoire de Belgique. Vingt siècles d'institutions. Les hommes, les faits*, Brussel, 1988.

HASQUIN H. (ed.), *La Wallonie, La pays et les hommes, Histoire-économies-sociétés. Tome I: Des origines à 1830*, 2de druk, Brussel, 1979.

HELIAS d'HUDDEGHEM R., *Précis historique des institutions judiciaires de la Belgique, depuis les temps les plus reculés jusqu'à ce jour*, Brussel, 1831.

HENDRICKX J.-P., *Répertoire des mémoires de licence et des thèses de doctorat présentés dans les départements d'histoire contemporaine des universités belges, Tome I: 1945-1975* (Centre Interuniversitaire d'Histoire contemporaine, Cahiers, 100), Leuven/Brussel, 1986.

HENNEBERT A., *Les représentants en mission en Belgique après Thermidor*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1931, VIII, n° 46, p. 315-334.

HIVER DE BEAUVOIR A., *Histoire critique des institutions judiciaires de la France de 1789 à 1848*, Parijs, 1851.

HUBERT E., TIHON C. (ed.), *Correspondance de Bouteville* (Commission royale d'Histoire), 2 dln., Brussel, 1929 en 1934.

KAMPHUIS H.A., *De invoering van de wetgeving in het Franse departement Nedermaas gedurende het eerste Directoire. Inleiding en regestenlijst van afgekondigde rechtsvoorschriften 1 oktober 1795 - 19 maart 1797*, doc. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1995.

KNAEPEN J., *Visé à l'époque de la Révolution liégeoise et des occupations étrangères (1789-1815)*, in *La Révolution, l'Empire et le 19e siècle à Visé et dans sa région*, Visé, 1992, p. 7-171.

KOSSMANN E.H., *De Lage Landen 1780-1940, anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam/Brussel, 1976.

- LAENENS C., m.m.v. LEEMANS L., *De geschiedenis van het Antwerps gerecht*, Antwerpen, 1953.
- LAJUSAN A., *Le plébiscite de l'An III*, in *La Révolution française*, 1911, LI, p. 5-38.
- LEFEBVRE G., *La France sous le Directoire 1795-1799. Avant-propos d'Albert Soboul, présentation de Jean-René Suratteau*, nieuwe uitgave, Parijs, 1984.
- LEFEBVRE G., *Le Directoire* (Collection Armand Colin (Section d'Histoire), 245), Parijs, 1946.
- LEFORT A., *Histoire du département des Forêts (le Duché de Luxembourg de 1795 à 1814)*, Luxemburg, 1905 (dl. I).
- LELIARD J.D.M., *Gerechtelijke terminologie. Nederlands-Franse lijst van termen en uitdrukkingen uit het Belgische Gerechtelijk Wetboek. Terminologie judiciaire. Liste française-néerlandaise de termes et locutions figurant au Code Judiciaire Belge*, 4de bewerkte en vermeerderde uitgave, Antwerpen/Apeldoorn, 1991.
- LOGIE J., *Les magistrats des cours et tribunaux en Belgique, 1794-1814. Essai d'approche politique et sociologique*, doc. Universiteit Parijs IV, 1995.
- LUCAS C., *The rules of the game in local politics under the Directory*, in *French historical studies*, 1989, XVI, n° 2, p. 345-371.
- LUYCKX T., *Politieke geschiedenis van België, dl. I: Van 1789 tot 1944*, 4de druk, Amsterdam/Brussel, 1977.
- MARIE R., *Le recrutement de la magistrature à l'époque révolutionnaire*, doc. Universiteit Rennes, 1909.
- MARTENS M., *Histoire de Bruxelles (Univers de la France et des pays francophones. Histoire des villes)*, Toulouse, 1979.
- MARTIN A., *Étude sur l'organisation de la juridiction civile en France, de 1789 à 1840*, Parijs, 1864.
- MARTIN-SARZAUD, *Recherches historiques sur l'inamovibilité de la magistrature*, Parijs, 1881.
- MATHIEZ A., *Le Directoire*, Parijs, 1934.
- MATTER, *L'histoire juridique de la Révolution*, in *Annales Révolutionnaires*, 1919, p. 429-458.
- MILET A., *Tournai dans les dernières années du XVIIIe siècle (1794-1799). Documents inédits*, in *Mémoires de la Société royale d'histoire et d'archéologie de Tournai*, 1980, I, p. 203-255; 1981, II, p. 163-235, 1982; III, p. 141-164.

MOORS J., *Dictionnaire juridique français-néerlandais. Juridisch woordenboek Nederlands-Franse woordenlijst*, 3de herziene en vermeerderde druk, Brugge/Brussel, [1984].

MORANGE J., *La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* (26 août 1789) (*Que sais-je?*, 2408), Parijs, 1989.

MORIZOT-THIBAUT C., *Constitution de l'an III*, Parijs, 1889.

MUNTEANO M., *Les idées politiques de Mme de Staël, et la Constitution de l'An III*, Parijs, 1931.

NÈVE (de MEVERGNIES) J., *Gand sous la domination française (1792-1814)*, Gent, 1927.

NIJSSSEN R., *Overzicht van de archieftoegangen in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief. Toestand op 1 januari 1996/Aperçu des instruments de recherche disponibles à la salle de lecture des Archives générales du Royaume. Situation au 1er janvier 1996 (Overzichten en gidsen/Guides, 21)*, Brussel, 1995.

Occupants-occupés 1792-1815. Colloque de Bruxelles, 29 et 30 janvier 1968, Brussel, 1969.

OZOUF-MARIGNIER M.-V., *La formation des départements. La représentation du territoire français à la fin du XVIIIe siècle*, Parijs, 1989.

Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Première série, mise en ordre et annotée par J.B. Duvergier, complétée pour la Belgique par Isid. Plaisant, 16 dln., Brussel, 1833-1837 en tafels (table analytique et raisonnée, 2 dln.: A-C, D-Y), 1838.

PASSELECQ O., *Actualité de la Constitution de l'an III*, in *Revue française de droit constitutionnel*, 1995, XXIII, p. 483-502.

POFFÉ E., *Antwerpen in de XVIIIe eeuw na den inval der Franschen*, Antwerpen, 1897.

POULLET P., *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions contemporaines belges*, Brussel, 1907.

PRIMS F., *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. IX: *Met Oostenrijk en onder de Franschen 1715-1814*, herdruk 1984, Antwerpen/Brussel, 1947-1948.

Recueil Hayez = dl. I: *Recueil des proclamations, arrêtés, etc., émanés des représentans du peuple et de l'administration centrale supérieure de la Belgique*; dl. II: *Suite du recueil (...)*; dl. III: *Recueil des arrêtés des représentants du peuple et des autorités constituées, depuis l'établissement du conseil de gouvernement pour la Belgique et pays adjoints, pour servir de suite*

au Recueil des proclamations, arrêtés, etc., émanés des représentants du peuple et de l'administration centrale de la Belgique; dl. IV: Recueil des lois françaises publiées dans les départements réunis par la loi du 9 vendémiaire de l'an IV et de divers arrêtés des autorités constituées pour servir de suite au Recueil des proclamations, arrêtés, etc.; dln. V-VII: Recueil des lois (...) pour servir de suite au Recueil des arrêtés, etc.; dl. VIII: Recueil des lois et réglemens par les neuf départements réunis par la loi du 9 vendémiaire, an IV, en exécution de l'arrêté du directoire exécutif du 7 pluviôse an V, consignés aux registres de l'administration centrale du département de la Dyle, le 27 ventôse suivant (Code Merlin); dl. IX: Recueil des lois françaises publiées dans les départements réunis par la loi du 9 vendémiaire de l'an IV, et de divers arrêtés des autorités constituées, pour servir de suite au Recueil des arrêtés, etc.; dln. X-XVI: Recueil des lois françaises, publiées dans les départemens réunis, par la loi du 9 vendémiaire de l'an IV, et de divers arrêtés des autorités constituées, Brussel, jaar III - jaar VIII.

Recueil Huyghe. Première série = Recueil des proclamations et arrêtés des représentans du peuple français envoyés près les armées du Nord et de Sambre et Meuse, etc. ainsi que des ordonnances, réglemens et autres actes du magistrat, et autres autorités constituées de la ville et quartier de Bruxelles, émanés à Bruxelles depuis l'entrée victorieuse des troupes de la République Française dans cette ville, le 21 messidor, l'an 2 de la république (9 juillet 1794, vieux stile) [dln. I-III]; voortgezet als Recueil des proclamations (...) ainsi que des ordonnances, réglemens et autres actes de la municipalité, conseil général de la commune, et autres autorités constituées: émanés à Bruxelles (...) [dl. IV]; Recueil des loix de la République française concernant la Belgique réunie et pays adjacens; et des proclamations, arrêtés, ordonnances, réglemens, etc. des autorités constituées, émanés à Bruxelles depuis l'établissement du conseil de gouvernement, servant de suite au Recueil des proclamations, arrêtés, etc. émanés depuis l'entrée victorieuse (...) [dl. V]; Recueil des loix (...) émanés à Bruxelles depuis l'organisation en départements réunis, servant de suite au (...) [dl. VI]; Recueil des loix de la République française et des arrêtés et actes des autorités constituées dans les départemens réunis, servant de suite au (...) [dln. VII-XXV], Brussel, jaar II - jaar VIII.

Recueil de lois et réglemens pour les neuf Départemens réunis par la loi du 9 vendémiaire, an IV, en exécution de l'arrêté du Directoire exécutif du 7 pluviôse, an V, 2 dln., Parijs, jaar V.

Recueil Stéven = Recueil des arrêtés des commissaires du gouvernement

français, dans les pays réunis à la République par la loi du 9 vendémiaire quatrième année, et des lois de la République française dont la publication a été par eux ordonnée dans lesdits pays à commencer de l'époque de la réunion de ces pays à la République française. Imprimé et traduit par ordre de l'Administration du Département de l'Escaut/Verzaemeling van de besluyten der commissarissen van het Fransch gouvernement, in de vereenigde landen, ingevolge de wet van den 9 vendémiaire vierde jaer, alsmede van de wetten der fransche Republiek, waer van de afkondiging door hun aenbevolen is geweest in de gezeyde landen; te beginnen van het tydstip der vereeniging van deze landen aen de fransche Republiek. Gedrukt en vertaald door order van d'Administratie van het Departement der Schelde, 18 dln., Gent, s.d.

La Révolution en Hainaut, in Valentiana, Revue d'histoire régionale, 1989, III, VII-264 p.

ROGIER L.J., SPIERTZ M.G., *Limburg in de Franse tijd*, in BATTA E.C.M.A. (ed.), *Limburg's Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, Maastricht, 1967, dl. II, p. 668-703.

ROYER J.-P., *Histoire de la justice en France, de la monarchie absolue à la République*, Parijs, 1995.

SAUTEL G., *Histoire des institutions publiques depuis la Révolution française*, 2de druk, Parijs, 1970.

SCIOUT L., *Le Directoire*, 4 dln., Parijs, 1895.

SELIGMAN E., *La justice en France pendant la Révolution*, 2 dln., Parijs, 1901 en 1913.

SMEYSTERS J., *Histoire des institutions judiciaires de l'arrondissement de Charleroi. Discours prononcé à la séance de rentrée de la conférence du jeune barreau, le 18 novembre 1897*, Tamines, 1897.

SOBOUL A., *Le Directoire et le Consulat, 1795-1804 (Que sais-je?, 1266)*, 3de verbeterde druk, Parijs, 1980.

SOBOUL A., *La Révolution française. Nouvelle édition revue et augmentée du précis d'Histoire de la Révolution française avec un avant-propos de Claude Mazauric et une bibliographie de l'oeuvre d'Albert Soboul par Françoise Brunel*, Parijs, 1982.

SOBOUL A., SURATTEAU J.-R., GENDRON F., MONNIER R., *Dictionnaire historique de la Révolution française*, Parijs, 1989.

SPIERTZ M.G., *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw, kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801 (Maaslandse*

- Monografieën, 1), Assen, 1964.
- STEVENS F., VANHEMELRYCK F., VERAGHTERT K., VERBESSELT L., *Vrijheid, gelijkheid of de dood. 1 oktober 1795, Brussel op een keerpunt*, Brussel, 1995.
- STIENNON J. e.a., *Histoire de Liège*, Toulouse, 1991.
- THIELEMANS M.-R., *Inventaire des Papiers des Commissaires du Gouvernement près les neuf Départements Réunis dits Papiers Bouteville* (AGR, *Inventaires*, 161), Brussel, 1969.
- TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI, p. CXXIII-CXCVI.
- TRAPPE G., *L'organisation du pouvoir exécutif dans la Constitution de l'An III*, doc. Universiteit Parijs, 1901.
- TULARD J., *Le Directoire et le Consulat (Que sais-je?, 1266)*, Parijs, 1991.
- TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire de la Révolution française, 1789-1799*, Parijs, 1987.
- UBACHS P.J.H., *Een Franse uithoek: Limburg 1794-1814*, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1989, CIV, p. 654-664.
- UBACHS P.J.H., m.m.v. EVERS I.M.H., *Ongewilde revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk, 1794-1814* (Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 130), Maastricht, 1994.
- VAN BOVEN M.W., *De rechterlijke instellingen ter discussie. De geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811* (Rechtshistorische reeks van het Geraard Noodt instituut, 18), Nijmegen, 1990.
- VAN DE VOORDE H., DELSAERT P., PRENEEL L., VERAGHTERT K., *Bastille-Boerenkrijg en Tricolore - De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven, 1988.
- VAN DER ESSEN L. (ed.), *Atlas de géographie historique de la Belgique, carte XI et fascicule 6: GANSHOF F.L., La Belgique sous la domination française (1794-1814)*, Brussel, 1919.
- VAN DER STRAELEN J.F. en J.B., *Antwerpse Geschiedenisse of Cronijke van hetgene gebeurt is zoo binnen als ontrent de gehele stad, sedert den jaere 1770 (tot 1817)*, uitgegeven door VAN BERENDONCKS A., LEENAERTS R.J. en RYLANT J., 8 dln., Antwerpen, 1929-1935.
- VAN EENOO R., *De geschiedenis van Gent. Van de Franse Revolutie tot*

- heden, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1993, XLII, p. 49-62.
- VAN WERVEKE H., *Vestiging van het nieuwe regime in het Zuiden, 1785-'99*, in BLOK D.P. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Zeist, 1956, dl. IX, p. 33-61.
- VELLE K., *Recht en gerecht. Bibliografische inleiding tot het institutioneel onderzoek van de rechterlijke macht (1796-1994)* (*Miscellanea Archivistica Studia*, 61), 2 dln., Brussel, 1994.
- VERHAEGEN P., *La Belgique sous la domination française 1792-1814*, 5 dln., Brussel/Parijs, 1922-1929.
- VERSTEGEN V., *Lokeren onder de Franse overheersing*, 11 dln., Hasselt, 1960-1971.
- VOVELLE M., *La Révolution et l'ordre juridique privé. Rationalité ou scandale? Actes du colloque d'Orléans, 11-13 septembre 1986* (*Collection Université d'Orléans*, 7-8), 2 dln., Orléans/Parijs, 1988.
- WAUTERS J., *Les inculpés de crimes jugés par les tribunaux liégeois, 1798-1829: Contribution statistique à une approche de la déviance*, lic. ULg, 1976.
- WITTE E. (ed.), *Histoire de Flandre des origines à nos jours*, Brussel, 1983.
- WORONOFF D., *La république bourgeoise de thermidor à brumaire, 1794-1799* (*Nouvelle histoire de la France contemporaine*, 3), Parijs, 1972.

INLEIDING TOT HET REPERTORIUM

I. INSTELLINGENGESCHIEDENIS VAN HET DIRECTOIRE

Voorafgegaan door de terreur van Robespierre (dictatuur van het *Comité de salut public*) en gevolgd door de Napoleontische periode (Consulaat en Keizerrijk), fungeert het *Directoire* als een overgangperiode. Een periode waarmee in het voormalige koninkrijk Frankrijk de meest bewogen etappe van de Franse Revolutie werd afgesloten. De vijf laatste jaren van het revolutionair decennium worden dan ook niet zelden behandeld als een obligaats bijvoegsel van studies die de *période "noble" de la Révolution* behandelen. Ten onrechte, zo blijkt uit een institutionele studie van de periode 1795-1799. Het Directoriaal regime legde immers de grondvesten van het Nieuwe regime. De instellingen die het onderwerp uitmaken van onderhavig repertorium prefigureren het staatsapparaat dat onder de keizerlijke monarchie zou triomferen. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre er tijdens de Napoleontische periode een continuïteit is met de instellingen van het *Directoire* (4 brumaire jaar IV - 19 brumaire jaar VIII). De geringe belangstelling voor dit tijdvak komt niet alleen tot uiting in de historiografie over de Franse Revolutie waar alleen Jacques Godechot zich kan laten gelden als instellingspecialist van de gehele revolutionaire periode, inclusief het *Directoire*. De geschiedschrijving over de 18de eeuwse instellingen van de Habsburgse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik beperkt zich veelal tot de Ancien Régime-instellingen die pas met de annexatie bij de Franse Republiek definitief werden opgeheven en ontbonden. Prosper Pouillet publiceerde in 1907 *Les institutions françaises de 1795 à 1814*, waarvan het eerste deel gewijd is aan het *Directoire*. Zijn werk was tot op heden de enige samenvatting over dit onderwerp en blijft een standaardwerk. Onderhavig repertorium beoogt de kennis van de overheidsinstellingen tijdens het *Directoire* te structureren en te actualiseren. In de nabije toekomst plant het Algemeen Rijksarchief een onderzoeksproject over het voorlopig bestuursapparaat zoals dat na de slag van Fleurus tijdens de Tweede Franse bezetting werd ingericht en dat tot de inlijving functioneerde.

II. DE VERENIGDE DEPARTEMENTEN ONDER HET REGIME VAN DE GRONDWET VAN HET JAAR III

De Girondijnse fractie van de Conventie, de bourgeoisie die dank zij de Franse Revolutie politieke macht verworven had, nam op 9/10 juli 1794 het bewind van de Montagnards over. De Thermidorianen wilden het werk van de revolutie consolideren tegen de sansculotten en royalisten door de vestiging van een burgerlijke democratie. Deze kreeg gestalte in de grondwet van het jaar III die het kader bood voor de nieuwe institutionele orde. De in de lente van 1795 opgestelde grondwet werd op 5 fructidor van het jaar III (22 augustus) goedgekeurd door de Conventie, vervolgens bij referendum aanvaard en bij W. van 1 vendémiaire jaar IV (23 september)¹ geproclameerd tot *loi fondamentale de la République*. Hij was minder democratisch dan de evenwel nooit toegepaste Jacobijns geïnspireerde grondwet van het jaar I die door de Montagnards na hun machtsgreep in juni 1793 geconcipieerd was. De opstellers, gematigde republikeinen en constitutionele monarchisten, wilden namelijk zowel de democratie als de dictatuur de pas afsnijden².

Tijdens het *Directoire* maakten ook onze gewesten de overstap naar de moderne samenleving van die tijd. De Zuidelijke Nederlanden die sinds de Oostenrijkse nederlaag bij Fleurus (26 juni 1794) door de Fransen militair bezet waren, werden bij decreet van de Nationale Conventie van 9 vendémiaire jaar IV (1 oktober 1795)³ samen met het prinsbisdom Luik en het abtsdom Stavelot-Malmédy in de Republiek gencorporeerd. De indeling van voornoemde gebieden in 9 departementen die het *Comité de salut public* bij decreet van 14 fructidor jaar III (31 augustus 1795)⁴ doorgevoerd had, werd overgenomen. We

¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 180 (1100). Zie ook GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 405-406 over het referendum.

² Voor een tekstuitgave van de grondwet en de Verklaring van de rechten en plichten van de mens en de burger die aan de grondwet voorafging, zie *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 1-20 ofwel GODECHOT J., *Les constitutions...*, p. 101-144.

³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 186 (1137). *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 78.

⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. VI-XVII. Voor nadere informatie omtrent de administratieve afbakening, zie *De Erfenis...*, p. 75-87 evenals GODECHOT J., *La Grande Nation...*, p.

onderscheiden met name het departement van de Leie met als hoofdplaats Brugge, de Schelde (Gent), de Twee Neten (Antwerpen), de Dijle (Brussel), de Nedermaas (Maastricht), de Ourthe (Luik), Jemappes (Bergen), Samber-en-Maas (Namen), de Wouden (Luxemburg). Bij decreet van 4 brumaire jaar IV (26 oktober 1795)⁵ annexeerde de Conventie ook het hertogdom Bouillon; diens grondgebied werd versnipperd over de departementen van de Samber-en-Maas, de Wouden en de Ardennen (15 december 1795/24 september 1796)⁶. Door de ondertekening van het Verdrag van Campo Formio (17 oktober 1797) zag het Oostenrijks vorstenhuis af van zijn rechten in de Nederlanden en werden deze volkenrechtelijk opgenomen in de Franse Republiek.

Twee dagen na de publicatie van het inlijvingsdecreet (besluit van de volksrepresentanten van 12 vendémiaire jaar IV)⁷ werd de grondwet van het jaar III in de Verenigde Departementen afgekondigd (besluit van de volksre-presentanten van 14 vendémiaire/6 oktober 1795)⁸. Pas bij besluit van 16 frimaire jaar V (6 december 1796), met de verkiezingen van germinal in het vooruitzicht, voerde het *Directoire* de Franse wetgeving in⁹. In pluviôse jaar V werd regeringscommissaris Bouteville - die in frimaire van het jaar IV de vertegenwoordigers van het volk Pérès en Portiez was opgevolgd - ontheven uit zijn functie. Tot zolang vervulde hij de rol van tussenpersoon tussen enerzijds het Directorium en anderzijds de administraties en rechtbanken van de Verenigde Departementen die hij bemande en op wiens werking hij toezicht uitoefende¹⁰. Kortom, vanaf begin 1797 genoten de Verenigde

377-379. Zie ook SACRE M., *Voor elk arrondissement een Commissaris der regering, Historiek, Rechtssituering (Standen en Landen*, 30), Heule, 1964: kaart achteraan hoofdstuk V : "Directoire - Departementen en cantonale arrondissementen 1795.

⁵ *Bull. L.*, 1e série, n° 202 (1212).

⁶ W. 24 frimaire jaar IV in *Rec. Hayez*, dl. III, p. 296. W. 3 vendémiaire jaar V in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 82 (754).

⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXII.

⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. I.

⁹ Voor nadere informatie, zie STEVENS F., *L'introduction de la législation révolutionnaire en Belgique*, in VOVELLE M., *La Révolution et l'ordre juridique privé...*, dl. II, p. 485-493.

¹⁰ THIELEMANS M.-R., *Inventaire des Papiers des Commissaires du Gouvernement*

Departementen dezelfde rechten als de andere departementen van de Republiek. De feodaliteit was er bij besluit van de representanten van 17 en 21 brumaire jaar IV (8-12 november 1795) ontmanteld¹¹.

III. STANDAARDMODEL VAN DE NOTITIES

Onderhavige studie is opgevat als een repertorium van de Franse instellingen tijdens het *Directoire*. Hierbij werden de Verenigde Departementen beschouwd in hun hoedanigheid van een deel van een groot geheel (zijnde de Franse Republiek, één en ondeelbaar¹²) én in hun specificiteit. Deze visie resulteerde in een overzicht van de centrale overheidsinstellingen met zetel te Parijs die van belang waren voor onze gewesten, en van de departementale en lokale instellingen in de aangehechte departementen. In tegenstelling tot wat gangbaar was onder het Ancien Régime wordt het modern staatsapparaat gekenmerkt door een machtscheiding. Vandaar de groepering van de instellingen in de hoofdingen wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht. Een laatste onderverdeling behandelt de openbare financiën of de administratie van de middelen waaruit de overheid kon putten om haar beleid te voeren.

Uitgaande van de vigerende wet- en besluitgeving¹³ werden alle in de grondwet van het jaar III vernoemde burgerlijke instellingen, met uitzondering van het openbaar onderwijs, bestudeerd¹⁴. Het Frans bewind slaagde er immers niet in om de oude schoolstructuur af te breken en te vervangen door een nieuwe (cfr. G.W., titel X en W. 3 brumaire jaar IV¹⁵). De organisatie van het lager onderwijs (*écoles*

près les neuf Départements Réunis..., p. V-VIII. Voor wat betreft de organisatie van het gesteld gezag, zie *Papiers Bouteville*, nrs. 67-385. Zie ook HENNEBERT A., *Les représentants en mission en Belgique...*

¹¹ STEVENS F., VANHEMELRYCK F., VERAGHTERT K., VERBESSELT L., *Vrijheid, gelijkheid of de dood...*, p. 41-42.

¹² cfr. art. 1 van de G.W. van het jaar III.

¹³ cfr. de in de Lijst van geciteerde bronnen en werken opgenomen officiële, lopende wettenverzameling *Bulletin des Lois* en andere (officieuze) verzamelingen.

¹⁴ Ingeval verwezen wordt naar een artikel zonder opgave van de wet, betreft het een artikel van de grondwet van het jaar III.

¹⁵ W. 3 brumaire jaar IV (*Bull. L.*, 1ste reeks, n° 203 (1216)), in de Verenigde

primaires) mislukte. Er werden geen instellingen voor hoger onderwijs opgericht, enkel instellingen voor voortgezet onderwijs in de departementale hoofdplaatsen (1797-1798). Over de meeste van deze *écoles centrales* bestaan studies. We menen trouwens dat de ontwikkeling van het onderwijs in een bredere socio-culturele context en in relatie tot de wetenschapsbeoefening moet bekeken worden¹⁶.

Elke notitie omvat volgende paragrafen: Geschiedenis, Organisatie, Bevoegdheden en activiteiten, Bibliografie, Bronnenpublicaties, Archief en toegangen¹⁷. De paragraaf **Geschiedenis** belicht de oprichting van de betrokken instelling en schenkt aandacht aan eventuele rechtsvoorgangers en -opvolgers. In de paragraaf **Organisatie** komen de plaats van de instelling in de hiërarchische structuur, haar vestigingsplaats, personeel en interne organisatie aan bod. Zo wordt er stil gestaan bij de manier van verkiezing of benoeming van de functionarissen en de nodige aandacht besteed aan de verkiesbaarheidsvoorwaarden.

De W. van 3 brumaire jaar IV¹⁸ sloot diegenen die in de primaire of electorale kiesvergaderingen blijf hadden gegeven van opstandigheid uit van wetgevende, administratieve, municipale en juridische functies; zij mochten evenmin optreden als hooggezworene of gezworene. Dergelijke sanctie gold ook voor diegenen die niet definitief geschrapt waren van de emigrantengelijst¹⁹, evenals voor hun

Departementen gepubliceerd bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

¹⁶ Zie DE VROEDE M., *Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden 1794-1814*, in BLOK D.P. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem/Weesp, 1983, dl. XI, p. 60-69, p. 395-396. DE VROEDE M. e.a., *Bibliografie van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1774-1986*, Leuven, 1988. JULIA D., BERTRAND H., BONIN S., LACLAN A., *L'enseignement, 1760-1815 (Atlas de la Révolution française, 2)*, Parijs, 1987.

¹⁷ Cfr. schema gehanteerd voor de publicatie over de *Centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden* (eds.: AERTS E., BAELDE M., COPPENS H., DE SCHEPPER H., SOLY H., THIJS A.K.L., VAN HONACKER K.).

¹⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 199 (1193). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

¹⁹ Zie ook de W. van 20 vendémiaire jaar IV (*Bull. L.*, 1ste reeks, n° 192 (1157)), gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13

vaders, zonen en kleinzonen, broers en schoon-broers, de verwanten in dezelfde graad, de ooms en neven. Werden niet geviséerd: zij die lid waren geweest van één van de 3 nationale vergaderingen, zij die sinds de revolutie onafgebroken openbare functies hadden bekleed die door verkiezing werden bevestigd, zij die hun definitieve schrapping van de lijst of de schrapping van bloed- of aanverwanten bekwamen. Het Directorium zou onverwijld voorzien in de vervanging van diegenen die hun functies moesten neerleggen. De W. van 17 ventôse jaar IV²⁰ maakte eveneens een uitzondering voor de aanverwanten van emigranten die in dienst van de Republiek onder de wapens waren.

Ingevolge de W. van 14 frimaire jaar V²¹ werden de bepalingen van de W. van 3 brumaire jaar IV van toepassing op al wie omwille van revolutionaire delicten - politieke misdrijven dus - veroordeeld was of vervolgd werd maar die bij W. van 4 brumaire jaar IV amnestie gekregen had. De bepalingen van de wetten van brumaire jaar IV en frimaire jaar V werden bij W. van 9 messidor jaar V²² in strijd met de grondwet geacht (cfr. art. 14) en ingetrokken. Na de fructidoriaanse staatsgreep werden bewuste bepalingen van eerstgenoemde wet opnieuw van kracht (W. 19 fructidor jaar V²³).

Overeenkomstig de W. van 9 frimaire jaar VI²⁴ konden edellieden maar benoemd worden in een openbare functie indien ze voldeden aan de voorwaarden die bij art. 10 van de grondwet aan buitenlanders gesteld werden om het Frans burgerschap te verwerven. Ingevolge de W. van 5 ventôse jaar VI²⁵ golden deze voorschriften eveneens voor diegenen die burgerlijke of militaire functies bij de rebellen hadden uitgeoefend.

brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI). Deze wet gebood allen die openbare functies bekleedden en wiens naam niet definitief geschrapt was van de emigrantenlijst, hun functies ogenblikkelijk neer te leggen. De representanten op zending of het *Comité de législation* zouden onmiddellijk in hun vervanging voorzien.

²⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 30 (205). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXV).

²¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 95 (898).

²² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 129 (1258).

²³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

²⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 161 (1578).

²⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 185 (1741).

De paragraaf **Bevoegdheden en activiteiten** schetst de taken en opdrachten van de instelling en licht - afhandelend van de aard van de instelling - het verloop van de kiesverrichtingen, het besluitvormingsproces of de rechtsgang toe. Desgevallend kan hier ook verwezen worden naar de relaties met de hogere en lagere institutionele geledingen. Onder **Bibliografie** wordt een selectieve en beredeneerde bibliografie gegeven, in de mate van het mogelijke gestructureerd (van het algemene naar het bijzondere) en kort gemotiveerd. Literatuur die uitsluitend handelt over een rechtsvoorganger of -opvolger van de bestudeerde instelling werd niet weerhouden; beoogd wordt immers om in de komende jaren aan deze instellingen afzonderlijke studies te wijden. Literatuur die betrekking heeft op diverse instellingen werd samen met de algemene naslagwerken opgenomen in de Lijst van geciteerde bronnen en werken. Uit de retrospectieve bibliografieën van licentiaats- en doctoraatsverhandelingen bleek dat de lokale instellingen een dankbaar onderwerp vormen voor thesissen. Ook de verhandelingen die de plaatselijke gegoede stand tijdens de Franse tijd behandelen kunnen interessante informatie bevatten; een opname ervan in de rubriek Bibliografie zou ons evenwel al te ver leiden. Merken we tot slot op dat vele inventarissen die opgesomd worden onder de rubriek Archieftoegangen in hun inleiding interessante informatie geven omtrent de archiefvormers. In de facultatieve paragraaf **Bronnenpublicaties** worden publicaties van archiefbescheiden opgenomen.

De paragraaf **Archief en toegangen** dient opgevat als het complement van de rubriek Bevoegdheden en activiteiten: de aard van de door de instelling in het kader van haar werkzaamheden geproduceerde of verzamelde archieven wordt hier toegelicht. Vervolgens werden de archiefbescheiden gevormd door de instelling en eventuele stukken die behoren tot een ander archiefbestand maar die betrekking hebben op de instelling, gelokaliseerd. Desgevallend werd stilgestaan bij de archieftoegangen die archieven van of over de instelling ontsluiten.

Het archief van de in Parijs zetelende centrale instellingen werd opgespoord a.d.h.v. het fondsenoverzicht van de *Archives Nationales* (J. Favier) en de recent verschenen inventaris van de archieven van het

Directorium (P.-D. Cheynet). Voor wat betreft de archieftoegangen verwijzen we naar de *État des inventaires* (eveneens gepubliceerd onder leiding van Favier). Bij de departementale en lokale instellingen valt de klemtoon op het terplaatse bewaarde archief; een potentieel rijk archief daar het tevens veelzeggende want voorbereidende officiële documenten (kladversies dus) en niet alleen de briefwisseling met Parijs maar ook met ondergeschikte instellingen omvat. Dergelijke bescheiden laten bijgevolg een diepgaander studie toe dan diegene die a.d.h.v. in de *Archives Nationales* bewaarde archieven mogelijk is. Waarmee we geenszins het belang van de bescheiden die deel uitmaken van de *Section Moderne* minimaliseren; uitgaande van de studie van Mevr. Tits-Dieuaide wordt een overzicht gegeven van relevant archiefmateriaal dat in Parijs bewaard wordt²⁶.

Enkel de gepubliceerde archieftoegangen op het in ons land bewaard archief werden weerhouden. Voor een overzicht van de door de depots van het Rijksarchief bewaarde archieven (incl. diegene die nog niet toegankelijk gemaakt zijn) met opgave van eventuele onuitgegeven inventarissen, zie *Het Rijksarchief in de Provinciën*.

²⁶ TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI, p. CXXIII-CXCVI. Deze inventaris werd aangevuld door HÉLIN E., *Relevé des documents pouvant intéresser l'histoire de la Belgique et plus spécialement le département de l'Ourthe conservés aux Archives Nationales à Paris (série F)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1963, CXXIX, p. XVIII-XXXII, VERHELST J., *De "Archives Nationales" te Parijs. Documenten betreffende de Leie- en Scheldedepartementen in de reeksen C en F, 1789-1815*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 1969, CXXXV, p. 1-70, HOUTMAN E., *Documenten betreffende het departement van de Nedermaas (1790-1815) in de "Archives Nationales" te Parijs (Miscellanea Archivistica, 6)*, Brussel, 1974 en LEBOUTTE R., *Documents intéressant l'histoire économique et sociale des départements belges, de la Ruhr et de la Meuse-Inférieure, conservés aux Archives Nationales à Paris*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1980, CXLVI, p. 31-66. Voor supplementaire informatie verwijzen we de vorser naar deze overzichten evenals naar FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds. Tome II: 1789-1940*, Parijs, 1978. Voor de archieftoegangen tot het in Parijs bewaarde archief, zie FAVIER J., *Les Archives Nationales. État des inventaires. Tome II: 1789-1940*, Parijs, 1991.

Overzicht van de Fondsen en Verzamelingen. I. De Vlaamse provinciën, Brussel, 1975 en Les Archives de l'État dans les Provinces. Aperçu des fonds et collections. II. Les provinces wallonnes, Brussel, 1975. Om alle misverstanden te vermijden expliciteren we dat de provinciale depots niet alleen het archief van de departementale administraties en het archief van tal van municipale administraties, maar ook gerechtelijke archieven herbergen die niet zelden toegevoegd werden aan de archieven van hun rechtsopvolgers. Hetzelfde geldt voor het Algemeen Rijksarchief te Brussel. In theorie kan bijkomende informatie aangaande de fondsen van het Algemeen Rijksarchief opgevraagd worden via het Centraal Dossier. Deze zoektocht levert in de praktijk vrijwel geen meerwaarde op. Vestigen we er tot slot de aandacht op dat persoons- en familiearchieven onvermoede informatie kunnen bevatten.

Bij het afsluiten van dit onderzoek willen we een woord van dank richten aan Dhr. Algemeen Rijksarchivaris Dr. E. Persoons die ons dit onderzoeksproject toevertrouwde en aan Prof. Dr. F. Stevens die ons bij de realisatie ervan begeleidde en de notities nalas.

REPERTORIUM VAN DE CONSTITUTIONELE INSTELLINGEN VAN HET DIRECTOIRE

I. KIESCOLLEGES

PRIMAIRE VERGADERINGEN

ASSEMBLÉES PRIMAIRES

Geschiedenis

De G.W. van het jaar III verklaarde *l'université des citoyens* soeverein (art. 2) en voorzag in een representatief stelsel waarbij zowel de wetgevende, de uitvoerende als de rechterlijke macht samengesteld werden o.b.v. verkiezingen georganiseerd volgens een getrapt cijnsstelsel: de eerstegraadskiezers vormden de primaire vergaderingen (ook wel grondvergaderingen genoemd) en duiden de tweedegraadskiezers aan. De Conventie opteerde voor indirecte verkiezing om het overwicht van de grote steden enigszins te neutraliseren en omwille van de moeilijkheden die kiesmannen van het platteland ondervonden wanneer ze zich naar de hoofdplaats moesten begeven.

Enkel Franse burgers hadden stemrecht in de primaire vergaderingen (cfr. "*assemblées des citoyens*") en konden door de grondwet ingestelde functies bekleden (art. 11). Was Frans burger: elke in Frankrijk geboren en wonend man van 21 jaar of ouder die zich in het kantonnaal kiesregister (*registre civique*) had laten inschrijven en sindsdien minstens een jaar op Frans grondgebied verbleef en ofwel belasting (directe, grond- of persoonlijke) betaalde ofwel deelgenomen had aan een campagne ter vestiging van de Republiek (art. 8-9). In de toekomst (vanaf het jaar XII) mochten jongelui enkel ingeschreven worden in het kiesregister indien ze konden lezen en schrijven en in staat waren om een zgn. *profession mécanique* - waartoe ook handenarbeid in de landbouw gerekend werd - uit te oefenen.

Elkeen die bereid was een belasting te betalen gelijk aan 3 werkdagen kon het burgerschap verwerven (art. 304). Hetzelfde gold voor buitenlanders die reeds 7 jaar in Frankrijk verbleven, directe

belasting betaalden én ofwel grondeigendom of een landbouw-/handelsonderneming hadden ofwel met een Franse vrouw waren gehuwd (art. 10). Men kon zijn burgerrechten verliezen door lidmaatschap van een vreemde adellijke of geestelijke orde, door het aanvaarden van functies of uitkeringen aangeboden door een vreemde regering, door veroordeling tot een straf die de dader van vrijheid of eer beroofde of tijdelijk uit zijn rechten ontzet worden door faillissement, etc. (art. 12-13). Geen enkele Fransman kon zijn burgerrechten uitoefenen indien hij niet ingeschreven was op de rol van de plaatselijke nationale wacht (*garde nationale sédentaire*) (art. 279).

De primaire en electorale vergaderingen van het jaar IV werden in uitvoering van de W. van 5 fructidor jaar III²⁷ vervroegd samengeroepen, resp. op de 20ste fructidor en volgende dagen van het jaar III en vanaf de 20ste vendémiaire jaar IV. Eerstgenoemden die samenkwamen ter aanvaarding/verwerping van de G.W. en ter verkiezing van de *électeurs*, waren evenwel samengesteld op basis van het algemeen stemrecht (met uitsluiting van de loontrekkende dienstboden). Geciteerde wet betreffende het beëindigen van de Revolutie stipuleerde immers dat alle Fransen die in de laatste primaire vergaderingen [gehouden ter verkiezing van de Conventie] hun stem hadden uitgebracht, toegelaten werden.

De Verenigde Departementen konden niet deelnemen aan deze verkiezingen. De annexatiewet had de volksrepresentanten immers opgedragen de departementale en municipale administraties, evenals de rechtbanken provisorisch te bemannen en had de verkiezingen voor het Wetgevend Lichaam verdaagd naar het jaar V. De Belgische burgers namen wel deel aan de verkiezingen van maart 1797 toen conform de wetten van 27 pluviôse en 23 ventôse jaar V afgevaardigden mochten gestuurd worden naar het Wetgevend Lichaam en de plaatselijke rechterlijke en bestuurslichamen moesten vernieuwd worden²⁸.

De W. van 5 ventôse jaar V²⁹ fungeerde als instructie aangaande het houden van de primaire, communale en electorale vergaderingen,

²⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 181 (1102).

²⁸ Zie Raad der Ouden en Raad der Vijfhonderd, zie Electorale vergaderingen.

²⁹ *Rec. Hayez*, dl. VII, p. 193-224. *Bull. L.*, 2de reeks, n° 114bis (1097bis).

zoals de grondwet het voorschreef en gaf een uiteenzetting over de toepassing van de - sedert de installatie van het Wetgevend Lichaam van kracht zijnde - W. van 25 fructidor jaar III betreffende de verkiezingen³⁰. De W. van 18 ventôse jaar VI houdende instructie voor het verloop van de primaire en communale vergaderingen hief hem op³¹.

Krachtens het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV³² werden komplotten of aanslagen die vergaderingen van primaire of electorale kiescolleges beletten bestraft met een eenzame opsluiting van 15 jaar. Eenzelfde straf kon opgelegd worden aan de leden van het Directorium of de minister, of aan de commandant die de troepen bevel had(den) gegeven om de vergaderplaats van een college binnen te dringen en aan de officieren die deze opdracht lieten uitvoeren. Wel kon het Wetgevend Lichaam repressieve maatregelen afkondigen tegen primaire of electorale vergaderingen die revolteerden tegen het legitiem gezag.

Conform de G.W. van 22 frimaire jaar VIII wijzigde het organiek senatus-consult van 16 thermidor jaar X³³ de benaming en bevoegdheden van de primaire kiesvergaderingen die voortaan *Assemblées de canton* heetten.

Organisatie

Elk kanton telde minstens één primaire vergadering. In kantons met meer dan 900 kiesgerechtigden waren er meerdere vergaderingen van min. 450 kiesgerechtigden (art. 19). Als streefdoel werd een ledenaantal van 600 vooropgesteld (W. 25 fructidor jaar III). De W. van 23 ventôse jaar V³⁴ stipuleerde dat de bestaande departementale en kantonale opdeling van het voormalige België zoals vastgelegd bij besluit van het *Comité de salut public* van 14 fructidor jaar III, voorlopig gehandhaafd bleef.

³⁰ *Rec. Hayez*, dl. VIII, p. 479-482. *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 195 (1162).

³¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 188 (1745).

³² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221).

³³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. XI, p. 262-267.

³⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 112 (1066).

In uitvoering van de W. van 19 vendémiaire jaar IV³⁵ moest elke centrale administratie vóór 1 nivôse van het jaar IV het aantal vergaderingen per kanton vaststellen. Deze opdeling zou dan gedurende 3 jaar gehandhaafd blijven. Ter illustratie volgen 2 willekeurig gekozen voorbeelden. Bij besluit van 21 ventôse jaar V³⁶ kweet het departementaal bestuur van de Dijle zich van deze taak; het kanton Brussel bleek het enige met meer dan 900 ingeschrevenen in het kiesregister. De centrale administratie van het departement van de Twee Netten stelde op 25 ventôse vast dat elk van de 23 kantons één primaire vergadering zou tellen. Zie ook Centrale evenals Municipale administraties, Bevoegdheden (voorbereiding vergaderingen).

De primaire vergaderingen werden gevormd door in eenzelfde kanton gedomiciëerde - d.w.z. er minstens 1 jaar verblijvende - burgers (art. 17). Men verloor zijn kiesrechten niet door een verblijf buiten het kanton te wijten aan de uitoefening van openbare functies, militaire dienst of overmacht. Omgekeerd volstond dergelijk verblijf niet om kiesrecht te verwerven in de primaire of communale vergaderingen van het kanton waar men functies bekleedde (W. 19 ventôse jaar V³⁷). In principe waren alle burgers eerstegraadskiezers.

De W. van 1 fructidor jaar III³⁸ stipuleerde evenwel dat ingeschrevenen op een emigrantenlijst geen burgerrechten genoten zolang ze niet definitief geschrapt waren (zie ook de W. van 22 ventôse jaar V aangaande het kiesrecht in de primaire vergaderingen³⁹). De W. van 19 fructidor jaar V⁴⁰ ontnam de bloed- en aanverwanten van emigranten het kiesrecht in de primaire vergaderingen en sloot hun aanstelling tot tweedegraadskiezer uit. Hij verbond het uitoefenen van het stemrecht in de primaire en electorale vergaderingen aan het voorafgaandelijk afleggen van de eed van haat tegen het koningschap

³⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

³⁶ *Rec. Hayez*, dl. VII, p. 224-227.

³⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 110 (1046).

³⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 171 (1026). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. CXXIX).

³⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 110 (1048).

⁴⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

en de anarchie enerzijds en de eed van trouw aan de Republiek en de G.W. van het jaar III anderzijds. Alle ingeschrevenen op een emigrantenlijst die niet definitief geschrapt waren, moesten het grondgebied van de Republiek verlaten.

Edellieden die niet konden bewijzen de Republiek te hebben gediend, werden bij W. van 9 frimaire jaar VI⁴¹ voor de uitoefening van de rechten van Frans burger in de primaire, communale en electorale vergaderingen gelijkgesteld aan buitenlanders. Diegenen die burgerlijke of militaire functies bij de rebellen hadden uitgeoefend en hun kiesrecht in de primaire vergaderingen wilden opnemen, kregen bij W. van 5 ventôse jaar VI⁴² eenzelfde status toebedeeld. Ingeval van discussie over stemgerechtigdheid deed de vergadering zelf een voorlopige uitspraak, behoudens beroep bij de burgerlijke rechtbank van het departement (art. 22).

Het "voorlopig bureau" van de vergadering was samengesteld uit de oudst opgekomen kiezer die optrad als voorzitter en uit de jongste die tijdelijk de functie van secretaris uitoefende (cfr. art. 20). De primaire vergaderingen kregen definitief vorm door de verkiezing van een eigen voorzitter, secretaris en 3 stemopnemers/*scrutateurs* (art. 21) die luidens de W. van 25 fructidor jaar III het *bureau* vormden. Waren er meer dan 200 leden op de vergadering aanwezig, dan werd het kiescollege opgesplitst in verscheidene (max. 5, zie instructies) *bureaux particuliers* van 100 à 200 kiezers elk.

De primaire vergaderingen mochten onderling enkel contact onderhouden indien ze behoorden tot eenzelfde kanton of arrondissement en gezamenlijk dezelfde functionarissen moesten verkiezen (instructies jaren V en VI).

Bevoegdheden en activiteiten

De primaire kiescolleges vergaderden van rechtswege de 1ste germinal van elk jaar (art. 27). Ze zetelden nooit terzelfdertijd als de electorale vergaderingen; was hun zitting de 19de germinal niet beëindigd, dan werd ze verdaagd tot de 30ste germinal (W. 18 ventôse jaar VI).

⁴¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 161 (1578).

⁴² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 185 (1741).

De primaire vergaderingen aanvaardden of verwierpen de door de *assemblées de revision* voorgestelde wijzigingen van de grondwet (art. 26). Tevens duiden ze de kiezers aan die de electorale vergadering vormden en verkozen ze de vrederechter en zijn assessoren, de voorzitter van de kantonale administratie of de gemeentelijke ambtenaren in gemeenten met meer dan 5000 inwoners (art. 27).

Alle stemmingen waren geheim (art. 31). Krachtens de W. van 25 fructidor jaar III gebeurde de verkiezing individueel (*scrutin individuel*) wanneer één enkele functionaris moest aangeduid worden; men verkoos meer kandidaten op één lijst (*scrutin de liste*) wanneer verscheidene gelijkaardige plaatsen te begeven waren. De kandidaat (kandidaten) die een absolute meerderheid van stemmen behaalde(n), was (waren) verkozen. In een eventuele tweede verkiezingsronde namen de kandidaten die in de vorige ronde een relatieve meerderheid behaalden het tegen elkaar op. De kiezer kon zowel stemmen voor als tegen uitbrengen. Waren verkozen: diegenen die een relatieve meerderheid pro-stemmen verkregen én wiens kandidatuur niet door een absolute meerderheid van de kiezers werd verworpen. De W. van 28 pluviôse jaar VI⁴³ schafte de *scrutin de réduction/rejet* af en greep terug naar de bepalingen van de W. van 22 december 1789/instructie van 8 januari 1790⁴⁴ volgens dewelke de leden van de wetgevende vergadering bij individuele verkiezing moesten aangeduid worden en waarbij de mogelijkheid tot een bijkomende ronde voorzien werd. Ingeval van individuele verkiezing was deze derde ronde een krachtmeting tussen de twee kandidaten die in de vorige ronde de meeste stemmen behaalden. Ingeval van collectieve verkiezing dongen in de laatste ronde nog alle kandidaten mee en volstond een relatieve meerderheid. Bij staking van stemmen was de oudste verkozen.

De primaire vergaderingen mochten enkel overgaan tot verkiezingen hen opgedragen door de grondwet, met inachtneming van de hierin voorgeschreven regels. Ze konden enkel beraadslagen over de agendapunten (art. 29-30). De inwendige politie van de zittingen kwam de kiescolleges zelf toe (art. 25). Niemand mocht zich er zich gewapend vertonen (art. 24). Niet leden konden geen toegang

⁴³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 184 (1733).

⁴⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 73-89.

tot de vergadering opeisen (W. 5 ventôse jaar V, W. 18 ventôse jaar VI). Alleen het Wetgevend Lichaam kon zich uitspreken over de geldigheid van de werkzaamheden van de vergaderingen (art. 23).

De verkiezingen bepaalden de politieke machtsverhoudingen, of zoals minister van Justitie Lambrechts het uitdrukte: *En un mot, citoyens, votre Gouvernement est représentatif* (Proclamatie van het Directorium d.d. 28 pluviôse jaar VI, op de vooravond van de opening van de primaire vergaderingen⁴⁵). Art. 376 van de G.W. benadrukte: *Les citoyens se rappelleront sans cesse que c'est de la sagesse des choix dans les assemblées primaires et électorales, que dépendent principalement la durée, la conservation et la prospérité de la République*. Een genuanceerder beeld is hier evenwel op zijn plaats.

Allerlei beperkende maatregelen zorgden ervoor dat tegenstanders van het regime van het kiesrecht en van het recht tot het uitoefenen van een openbare functie uitgesloten werden (supra). Enkel officieel ingeschrevenen mochten hun stem uitbrengen. Bij het beoordelen van de verkiezingsuitslagen dient rekening gehouden met de effectieve opkomst van de kiesmannen (de graad van onthouding). Het normale verloop van de kiesverrichtingen kon verstoord worden door de druk die door de overheid in de persoon van de commissarissen van het Directorium bij de departementale administraties werd uitgeoefend.

De tactiek van de afscheidingen (*scissions*) bij de kiescolleges bestond erin dat een aantal kiesmannen (doorgaans een minderheid) de vergadering verlieten om op een andere plaats te vergaderen en aldaar hun eigen afgevaardigden aan te duiden. Het Wetgevend Lichaam moest dan oordelen welke van beide verkiezingen rechtsgeldig was. Meestal sprak de overheid zich niet ten gunste van de verkozenen van de meerderheid uit maar voor diegenen die haar beleid onderschreven. De staatsgrepen van 18 fructidor jaar V en van 22 floréal jaar VI gingen gepaard met het ongeldig verklaren van verkiezingen.

Zo verklaarde de W. van 19 fructidor jaar V⁴⁶ de kiesverrichtingen van de primaire, communale en electorale vergaderingen van het

⁴⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 182 (1720).

⁴⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 142 (1400).

departement van de Twee Neten van nul en generlei waarde en annuleerde de W. van 29 vendémiaire jaar VI⁴⁷ de verkiezingen van "Den Beer", het afgescheiden kiescollege waartoe de meeste *électeurs* behoorden (en die bij W. van 14 messidor jaar V⁴⁸ bekrachtigd waren); de kiesverrichtingen van de *assemblée-mère* - "de karmelieten" - werden geldig verklaard waardoor 2 mannen van het *Directoire* zitting namen in het Wetgevend Lichaam.

Voornoemde W. van 19 fructidor die verkiezingen van in totaal 50 departementen als onwettig bestempelde, ging voorbij aan de overige 8 Belgische departementen⁴⁹ die nochtans openlijk reactionair-gezind waren. De verklaring voor deze toegeeflijkheid dient wellicht gezocht in het feit dat het *Directoire* de eerste verkiezingen in de Verenigde Departementen liever niet annuleerde, noch de buitenlandse propaganda wou voeden, noch de situatie in de regio wou vergiftigen. In het jaar VI stelde het *Directoire* zich minder mild op tegenover "Jacobijnse" verkozenen: de W. van 22 floréal⁵⁰ corrigeerde verkiezingsverrichtingen van de electorale vergaderingen van de Dijle, de Wouden, Jemappes, de Leie en de Ourthe.

Voor andere voorbeelden van scheurvergaderingen, zie bijv. de wetten van 11 en 18 prairial jaar VII⁵¹ over geldigheid van de kiesverrichtingen van de primaire vergaderingen van resp. de kantons Antwerpen en Mechelen, evenals de wetten van 8 vendémiaire jaar VIII⁵² m.b.t. primaire en communale vergaderingen die in het jaar VII doorgingen in Jumet, Mons en m.b.t. de kiesverrichtingen van de communale vergadering van Roisin (departement Jemappes). Of de W. van 28 floréal jaar VII⁵³ m.b.t. de electorale vergaderingen van het departement van de Nedermaas, de wetten van 3, 9 en 17 prairial jaar

⁴⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 154 (1503).

⁴⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 131 (1270).

⁴⁹ De verkiezingen van hun electorale vergaderingen werden goedgekeurd bij wetten van 1 en 17 prairial jaar V (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 125 (1212), n° 126 (1224)).

⁵⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 200 (1828). *Rec. Hayez*, dl. XI, p. 233-236.

⁵¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 285 (2992) en 286 (3011).

⁵² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 316 (3339, 3340, 3341).

⁵³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 281 (2946).

VII⁵⁴ m.b.t. resp. de departementen van Samber-en-Maas, Dijle en Schelde.

Bibliografie

GILISSEN J., *Le régime représentatif...*, p. 33-42. GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 398-399. POULLET P., *Les institutions...*, p. 16-21, 27-29.

"Le rituel électoral", "le processus électoral" wordt beschreven door GAINOT B., *Les troubles électoraux de l'an VII: dissolution du souverain ou vitalité de la démocratie représentative?*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1994, n° 3, p. 447-462. DECRAENE B., *De verkiezingen te Kortrijk tijdens de Franse Revolutie (1794-1799)*, in *Standen en Landen*, 1972, LVIII, p. 109-133 over de toepassing van het Franse kiesstelsel in de Verenigde Departementen in het algemeen en in het kanton Kortrijk in het bijzonder. Heel interessante bijdrage daar de auteur de lokale verkiezingen in een ruimere context plaatst, oog heeft voor het ingrijpen van het Directoriaal regime in het kiesgebeuren (beperken van het kiesrecht, beïnvloeden en annuleren van kiesverrichtingen).

GUÉRIN P., *Juges de paix du canton de Fléron sous le régime français*, in *Cercle Historique de Fléron*, 1992, XXXII, n° 3, p. 2-13. GUÉRIN P., *Élections dans le canton de Fléron en 1797*, in *Cercle Historique de Fléron*, 1993, XXXIII, n° 1, p. 25-30. LAENENS C., m.m.v. LEEMANS L., *De geschiedenis van het Antwerps gerecht*, Antwerpen, 1953: p. 406-408 m.b.t. de primaire vergaderingen van het jaar V. MULLENS M., *Politieke strijd, partijvorming en Vlaams-Waalse wrijvingen in het kanton Millen tijdens het Directoire (1796-1800)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1968, XXIII, p. 103-153 over de deelname aan, het verloop van de primaire vergaderingen (wettige en scheurvergaderingen) en de uitslagen van de verkiezingen (strijd tussen gematigde conservatieven en fanatieke republikeinen). PRIMIS F., *De Antwerpsche verkiezingen van Germinal An V*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, april-mei 1935, p. 405-439, in het bijzonder p. 418-423. PRIMIS F., *Het eerste algemeen stemrecht Germinal An V (April*

⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 283 (2969), n° 285 (2989), n° 286 (3009).

1797), in *Antwerpiensia 1935 (Negende Reeks)*. Losse bijdragen tot de *Antwerpse geschiedenis*, Antwerpen, 1936, n° 18, p. 135-143 (p. 138-141 over de primaire vergaderingen). PRIMIS F., *De verkiezingen van Germinal An VII*, in *Antwerpiensia 1935 (Negende Reeks)*. Losse bijdragen tot de *Antwerpse geschiedenis*, Antwerpen, 1936, n° 30, p. 233-240. TRAUSCH G., *Les élections de l'An V (1797) dans le canton de Remich*, in *T Hémécht*, 1961, XIV, n° 1, p. 3-19.

Zie ook Electorale vergaderingen, evenals Municipale administraties.

Archief en toegangen

De reeds geciteerde W. van 5 ventôse jaar V geeft een inzicht in de bronnen die municipale en departementale administraties produceerden tijdens hun preliminaire werkzaamheden ter vorming van de diverse kiescolleges. Zie bijv. de kiezerslijsten en de bij W. van 24 pluviôse jaar VI⁵⁵ afgeschafte kandidatenlijsten voor openbare functies. Tevens stipuleerde hij dat de processen-verbaal van de primaire en communale vergaderingen in het archief van de municipale administraties neergelegd dienden te worden, de processen-verbaal van de electorale vergaderingen moesten overgemaakt worden aan het archief van de centrale administraties (die een dubbel zonden naar het archief van de Republiek). Archieftoegangen: zie Centrale (departementale) administraties.

⁵⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 183 (1723).

COMMUNALE VERGADERINGEN ASSEMBLÉES COMMUNALES

Geschiedenis

Zie Primaire vergaderingen.

Organisatie

Deze kiescolleges bestonden net zoals de primaire vergaderingen uit eerstegraadskiezers. Elke gemeente met minder dan 5000 inwoners had welgeteld één communale vergadering (W. 5 ventôse jaar V, W. 18 ventôse jaar VI). Luidens de W. van 25 fructidor jaar III vormden de voorzitter, secretaris en de stemopnemers het *bureau*. Waren er meer dan 200 leden op de vergadering aanwezig, dan werd de vergadering opgesplitst in verscheidene *bureaux particuliers* van 100 à 200 kiezers elk. Communale vergaderingen mochten onderling geen contact onderhouden (instructies jaren V en VI).

Bevoegdheden en activiteiten

De communale kiescolleges vergaderden onmiddellijk na afloop van de verkiezingen door de primaire vergaderingen (de eerste decadi volgend op de sluiting van voornoemde vergaderingen, W. 5 ventôse jaar V). Ze verkozen de gemeentelijke ambtenaren en hun adjuncten (art. 28). Ook deze colleges mochten enkel overgaan tot verkiezingen hen opgedragen door de grondwet, met inachtneming van de hierin voorgeschreven regels. Ze konden enkel beraadslagen over de agendapunten (art. 29-30). Voor de wijze van het uitbrengen van de stemmen en de manier van verkiezing, evenals voor de betekenis van de verkiezingen in de politieke praktijk, zie Primaire vergaderingen. De inwendige politie van de zittingen kwam hen toe (cfr. W. 5 ventôse jaar V).

Archief en toegangen

Archief: zie Primaire vergaderingen.
Archieftoegangen: zie Centrale (departementale) administraties.

ELECTORALE VERGADERINGEN ASSEMBLÉES ÉLECTORALES

Geschiedenis

Zie ook Primaire vergaderingen.

Art. 20 van de Verklaring van de rechten en de plichten van de burger stipuleerde dat elke burger over hetzelfde recht beschikte om - direct of indirect - bij te dragen tot de benoeming van de vertegenwoordigers van het volk en de openbare functionarissen. Vandaar de oprichting bij G.W. van het jaar III, van zogenaamde *assemblées électorales*, ook wel *assemblées des électeurs* genoemd. Luidens de W. van 1 vendémiaire jaar IV ⁵⁶ kwamen de electorale vergaderingen voor het eerst samen op 20 vendémiaire, hun zittingen zouden ten laatste de 29ste gesloten worden. De kiescolleges van de Verenigde Departementen werden voor het eerst samengeroepen in het jaar V.

De W. van 5 ventôse jaar V betreffende de primaire, communale en electorale vergaderingen⁵⁷ stipuleerde dat de kiescolleges van de 9 departementen zich voor de benoemingen voor de rechterlijke en bestuurslichamen van het jaar V dienden te voegen naar de bepalingen van een bijzondere wet. Deze werd de 23ste ventôse uitgevaardigd⁵⁸ en gelastte de volledige vernieuwing, door de kiescolleges, van het gesteld gezag. De toenmalige openbare functionarissen konden herkozen worden mits ze voldeden aan de door de grondwet gestelde verkiesbaarheidsvoorwaarden. Ze bleven hun functies uitoefenen tot hun vervanging of herverkiezing. De W. van 6 germinal jaar VI⁵⁹ die voorgaande instructie ophief, verwees naar de regels sinds de

⁵⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 182 (1118).

⁵⁷ Zie Primaire vergaderingen, Geschiedenis.

⁵⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 112 (1067).

⁵⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 192 (1778).

verkiezingen van het jaar V (germinal) ingevoerd door bijzondere wetten.

De *colléges électoraux* kunnen beschouwd worden als de rechtsoptvolgers van de electorale vergaderingen (zie senatus-consult van 16 thermidor jaar X⁶⁰).

Organisatie

De electorale vergaderingen werden gehouden per departement (cfr. art. 36) en gevormd door de burgers, aangeduid door de primaire vergaderingen, a rato van 1 tweedegraadskiezer per 200 eerstegraadskiezers (2 vanaf 301 stemgerechtigden, 3 vanaf 501, 4 vanaf 701) (art. 33). De gehele Republiek telde zo'n 30000 *électeurs* of half zoveel als onder het regime van de G.W. van 1791.

Waren verkiesbaar: diegenen die de Franse burgerrechten genoten, minstens 25 jaar oud waren en eigenaar, vruchtgebruiker of huurder waren van een goed waarvan het inkomen 150 à 200 werkdagen evenaarde (ingeval van eigendom of vruchtgebruik) of 100 à 200 werkdagen bedroeg (ingeval van huur/pacht). Het vereiste inkomen varieerde al naargelang de ligging van het goed (gemeenten met meer dan 6000 inwoners, gemeenten met minder dan 6000 inwoners of platteland) (art. 35). De tweedegraadskiezers moesten verkozen worden in het kanton waar ze sedert minstens 1 jaar gedomicilieerd waren (cfr. W. van 13 vendémiaire jaar IV⁶¹). Potentiële tegenstanders van de Republiek werden zoveel mogelijk uit de vergaderingen geweerd. Zo droeg de W. van 30 ventôse jaar V de leden van de electorale vergaderingen die in germinal plaats hadden op met luide stem trouw aan de Republiek en de G.W. van het jaar III te zweren⁶². De leden werden benoemd voor één enkele zitting en konden pas na 2 jaar herkozen worden (art. 34).

Het "voorlopig bureau" van dergelijk kiescollege was samengesteld uit de oudst opgekomen kiezer die optrad als voorzitter en uit de jongste die tijdelijk de functie van secretaris uitoefende (cfr.

⁶⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. XI, p. 262-267.

⁶¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 187 (1139).

⁶² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 114 (1096). Zie ook Primaire vergaderingen.

art. 20, van toepassing verklaard bij art. 40). De electorale vergaderingen kregen definitief vorm door de verkiezing van een eigen voorzitter, secretaris en 3 stemopnemers/*scrutateurs* (art. 21/40) die luidens de W. van 25 fructidor jaar III het *bureau* vormden. Waren er meer dan 200 leden op de vergadering aanwezig, dan werd het kiescollege opgesplitst in verscheidene *bureaux particuliers* van 100 à 200 kiezers elk. Opdat iedereen in de mogelijkheid zou zijn de vergaderingen bij te wonen, kende de W. van 23 ventôse jaar V⁶³ zittingsgelden toe (3 fr. per dag) en voorzag hij een tegemoetkoming in de verplaatsingskosten. De kiezers die in de gemeenten woonden waar de electorale vergaderingen samen kwamen, hadden hier geen recht op.

De electorale vergaderingen mochten onderling niet corresponderen (art. 38) en mochten evenmin contacten onderhouden met primaire of communale vergaderingen (instructies jaren V, VI). Gewezen leden mochten zich niet beroepen op de titel van *électeur*, noch bijeenkomsten houden met diegenen die deel uitmaakten van dezelfde vergadering. Inbreuken op deze bepalingen werden beschouwd als aanslagen op de nationale veiligheid (art. 39).

Bevoegdheden en activiteiten

De electorale kiescolleges vergaderden van rechtswege de 20ste germinal van elk jaar en beëindigden alle voorgeschreven kiesverrichtingen in een zitting van max. 10 dagen en zonder verdaging, waarna ze van rechtswege ontbonden werden (art. 36). Ze kwamen samen in de hoofdplaatsen van de departementen (W. 20 ventôse jaar V⁶⁴). In de departementen waar de electorale vergaderingen binnen de voorgeschreven termijn niet overgegaan waren tot de verkiezingen benoemde het Directorium - tijdelijk en tot de volgende verkiezingen - de bestuurders en rechters (W. 25 brumaire jaar IV⁶⁵). Indien de kiesvergadering vóór het afsluiten van de zitting een ontslag of een verklaring van weigering van benoeming ontving,

⁶³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 112 (1065).

⁶⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 110 (1047).

⁶⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 5 (24).

kon ze een vervanger aanduiden, maar ze mocht in geen geval langer dan 10 dagen zetelen (instructies jaren V, VI).

De electorale vergaderingen verkozen de leden van het Wetgevend Lichaam: eerst de leden van de Raad der Ouden, vervolgens de leden van de Raad der Vijfhonderd. Ze verkozen eveneens de leden van de Rechtbank van Cassatie, de hooggezworenen van het Hooggerechtshof, de departementale bestuurders, de voorzitters, openbaar aanklagers en griffiers van de criminele rechtbanken, de rechters van de burgerlijke rechtbanken (art. 41). Wie verkozen werd om een overleden, ontslagnemend of afgezet functionaris te vervangen, was slechts verkozen voor de nog resterende termijn van het mandaat (art. 42). Alle stemmingen waren geheim (art. 31/art. 40). Voor de stemmingsprocedure en de manier van verkiezing, evenals voor de betekenis van de verkiezingen in de politieke praktijk, zie Primaire vergaderingen.

De electorale vergaderingen mochten enkel overgaan tot verkiezingen hen opgedragen door de grondwet, met inachtneming van de hierin voorgeschreven regels. Ze konden enkel beraadslagen over de agendapunten (art. 29-30/art. 40). Ze kregen het uitdrukkelijk verbod opgelegd petities of afvaardigingen te zenden of te ontvangen (art. 37). De inwendige politie van de zittingen kwam de kiescolleges zelf toe (art. 25/art. 40). Niemand mocht zich er zich gewapend vertonen (art. 24/art. 40). Niet leden konden geen toegang tot de vergadering opeisen (W. 5 ventôse jaar V, W. 6 germinal jaar VI). De commissaris van het Directorium bij de centrale administratie van het departement berichtte het Directorium over de opening en sluiting van de vergaderingen. Hij mocht de zittingen niet bijwonen maar kon wel het proces-verbaal opvragen. Inbreuken op de grondwet diende hij aan te geven bij het Directorium. Alleen het Wetgevend Lichaam kon zich uitspreken over de geldigheid van de kiesverrichtingen (art. 43).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 399-400. POULLET P., *Les institutions...*, p. 21-23.

SURATTEAU J., *Les élections de l'an IV*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1951, XXIII, n° 124, p. 374-393 en 1952, XXIV, n°

125, p. 32-62. SURATTEAU J., *Les élections de l'an V aux Conseils du Directoire*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1958, XXX, n° 154, p. 21-63. SURATTEAU J.-R., *Les élections de l'an VI et le "coup d'État du 22 floréal" (11 mai 1798)* (Publications de l'université de Dijon, 93), Parijs, 1971.

CALONNE J., *De verkiezingen van het jaar V in het departement van de Leie, maart-april 1797*, lic. VUB, 1969. DARQUENNE R., *La situation politique dans le département de Jemappes et les élections de 1797, 1798 et 1799*, in *Annales du Cercle archéologique et folklorique de La Louvière et du Centre*, 1964-1965, II, p. 79-184. LAENENS C., m.m.v. LEEMANS L., *De geschiedenis van het Antwerps gerecht*, Antwerpen, 1953: p. 408-418 m.b.t. de electorale vergaderingen van het jaar V. OVART J., *Les élections dans le département de l'Ourthe, 1797-1813. Contribution à l'histoire politique*, lic. ULg, 1946. PRIMIS F., *De Antwerpsche verkiezingen van Germinal An V*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, april-mei 1935, p. 405-439, in het bijzonder p. 423-435. PRIMIS F., *Het eerste algemeen stemrecht Germinal An V (April 1797)*, in *Antwerpiensia 1935 (Negende Reeks)*. Losse bijdragen tot de Antwerpse geschiedenis, Antwerpen, 1936, n° 18, p. 135-143 (p. 141-143 over de electorale vergaderingen). Zie ook het vervolg: *De verkozenen uit "den Beer"*, n° 19, p. 144-152.

Archief en toegangen

Zie ook Primaire vergaderingen (archief).

Zie ook Centrale (departementale) administraties (archieftoegangen).

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. CXXXIV: Section Moderne, Série B: Élections et votes, B¹: Élections diverses. Procès-verbaux des assemblées électorales de départements contenant nomination de députés au Conseil des cinq cents, nrs. 23 (departement Jemappes) en 24 (departementen: Leie, Nedermaas, Ourthe, Samber-en-Maas) m.b.t. de verkiezingen van germinal jaar VI; p. CLII: Série F: Administration générale de la France: F^{1c} III Esprit public et élections (Série départementale).

II. CENTRALE INSTELLINGEN

A. DE WETGEVENDE MACHT

RAAD DER OUDEN CONSEIL DES ANCIENS

Geschiedenis

De Raad der Ouden vormde samen met de Raad der Vijfhonderd het Wetgevend Lichaam/*Corps législatif*. Het tweekamerstelsel moest de almacht van één *assemblée*, de dictatuur van beperkte groepen tegengaan (cfr. het *Comité de salut public* en het *Comité de sûreté générale*). Deze finaliteit kwam tot uiting in: primo, een stricte opdeling van de wetgevende bevoegdheden tussen beide kamers die voor het overige op velerlei vlak elkaars gelijke waren (cfr. kiezerskorps, verkiezingswijze) en secundo, de jaarlijkse hernieuwing van een derde van de vergaderingen, hetgeen evenwel een permanente instabiliteit en quasi jaarlijkse herschikkingen van de meerderheid met zich meebracht.

Daar de adel door emigratie of Terreur monddood was gemaakt stond niets de oprichting van een bijkomende kamer in de weg (een zgn. kamer van de adel behoorde niet langer tot de mogelijkheden). Jongeren, vrijgezellen of gescheiden mannen konden geen deel uitmaken van deze "*Chambre haute*" die een beperkt aantal afgevaardigden telde en geconcipieerd was als "*frein*", dienst deed als ordelijke en serene reflectie-kamer ("*Raison*" versus "*Imagination*").

Beide raden verbleven in dezelfde gemeente (art. 58) maar mochten niet samenkomen in eenzelfde zaal (art. 60). Wanneer ze definitief waren opgericht brachten ze elkaar hiervan bij monde van een Staatsbode op de hoogte (art. 124). Een kamer kon haar zittingen niet langer dan 5 dagen verdagen zonder instemming van de andere raad (art. 127).

De relaties tot de uitvoerende en rechterlijke macht steunden in principe op een rigoureuze scheiding van de machten, zoals voorgestaan door de Verklaring van de rechten en plichten van de

burger (art. 22). Luidens de G.W. kon het Wetgevend Lichaam geen functies delegeren, noch aan één of meerdere van zijn leden, noch aan derden (art. 45); voortaan waren er dus geen volksrepresentanten op zending meer. Evenmin als een Conventie die zowel wetgevende als uitvoerende macht in zich verenigde en voor het laatst zetelde op 25 oktober 1795. Het Wetgevend Lichaam kon immers noch zelf, noch via gemachtigden, uitvoerende of rechterlijke macht uitoefenen (art. 46). Het lidmaatschap ervan was onverenigbaar met het bekleden van een andere openbare functie; op deze regel gold één uitzondering, nl. de functie van archivaris van de Republiek (art. 47). De raden mochten in hun schoot geen permanente comités oprichten (art. 67). Om partijvorming te voorkomen dienden de leden van het Wetgevend Lichaam elke maand van plaats te veranderen (W. 28 fructidor jaar III⁶⁶). De uitvoerende macht werd toevertrouwd aan het - door het Wetgevend Lichaam benoemde! - Directorium (art. 132) dat er schriftelijk bij de wetgever kon op aandringen om een onderwerp in overweging te nemen; het Directorium kon maatregelen voorstellen doch geen in de vorm van wet gegoten ontwerpen (art. 163).

Om de wetgevende macht te behoeden tegen intimidatie door de uitvoerende macht en militair dictatorschap verbood de G.W. het Directo-
 rium om troepen te laten doortrekken of verblijven in een straal van 60 km. rond de gemeente waar het Wetgevend Lichaam zitting hield, tenzij op diens vordering of met diens toestemming (art. 69). Toen de Raad der Ouden ervan op de hoogte werd gebracht dat er in Parijs een complot tegen de Republiek gesmeed werd, maakte hij gebruik van zijn grondwettelijk recht (art. 102) om de verblijfplaats van het Wetgevend Lichaam te wijzigen (brumaire jaar VIII). De raadsleden genoten onschendbaarheid (art. 110) en konden voor daden vreemd aan de uitoefening van hun functie rekenen op een voorkeursbehandeling; ze konden slechts vervolgd worden mits instemming van beide kamers (art. 112-113) en werden voor het Hooggerechtshof gedaagd (art. 114). Enkel geschreven, ondertekende en aan de Raad der Vijfhonderd gerichte aanklachten konden aanleiding geven tot

⁶⁶ *Collection des lois et décrets approuvée et encouragée par le Comité de salut public de la Convention nationale*, dl. XI., p. 223-238.

vervolging (art. 116).

In uitvoering van art. 10 van de inlijvingswet kregen de Verenigde Departementen bij de vernieuwing van germinal jaar V de gelegenheid om hun eerste vertegenwoordigers van het volk te verkiezen (cfr. art. 16 van de W. van 20 nivôse jaar V⁶⁷). Noteren we dat de leden van het Wetgevend Lichaam de gehele natie vertegenwoordigden (art. 52) en dat in het oude Frankrijk de eerste verkiezingen voor de Raad der Ouden en de Raad der Vijfhonderd in vendémiaire jaar IV (oktober 1795) plaats hadden.

Deze verkiezingen verschilden grondig van de volgende. De W. van 5 fructidor jaar III, aangevuld bij wetten van 13 fructidor jaar III⁶⁸ en 30 vendémiaire jaar IV⁶⁹, stipuleerde immers dat het Wetgevend Lichaam voor minstens twee derden moest bestaan uit uittredende leden van de Conventie, hetgeen een beperking van de kiesvrijheid van de electorale vergaderingen inhield. De 394 door de departementale kiesvergaderingen herkozen Conventieleden gingen vervolgens over tot de coöptatie van de ontbrekende raadsleden (4 brumaire jaar IV). Daar de 19 Corsicaanse en koloniale gedeputeerden voorlopig in functie bleven (W. van 1 vendémiaire jaar IV⁷⁰) diende de *Assemblée électorale de France* 87 leden te verkiezen. Ten gevolge van een misrekening coöpteerde ze er 94, waardoor in totaal 507 voormalige Conventieleden opgevist werden. Onder de 234 *députés du nouveau tiers* [!] waren er nog eens 4 Conventieleden. De 5de brumaire (cfr. W. van 10 vendémiaire jaar IV⁷¹) kwamen de 741 leden van het Wetgevend Lichaam in algemene vergadering samen om bij lottrekking verdeeld te worden over de 2 raden; 2 zetels van de Raad der Vijfhonderd werden niet bezet, 7 zetels van de Raad der Ouden bleven vacant. 's Anderendaags hield elk van de raden voor het eerst apart zitting (28

⁶⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 100 (947).

⁶⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 181 (1102 en 1103). Zie ook de W. van 1 vendémiaire jaar IV in *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 180 (1101) en de W. van 15 vendémiaire jaar IV in *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 189 (1147).

⁶⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 199 (1192).

⁷⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 182 (1118).

⁷¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 184 (1127).

oktober 1795). De 8ste brumaire⁷² verklaarden de raden definitief gevormd te zijn. In nivôse zouden hun leden toegewezen worden aan de diverse departementen.

Bij de volgende verkiezingen - die plaatsvonden onder het regime van de W. van 25 fructidor jaar III, gewijzigd bij W. van 28 pluviôse jaar VI⁷³ - rezen keer op keer conflicten tussen de wetgevende en uitvoerende macht die uitmondde in patstellingen die beslecht werden door staatsgrepen (militaire of "legale"). Konden de verkiezingen van het jaar IV voor de Thermidorianen en de overtuigde Republikeinen bezwaarlijk briljant genoemd worden, de vrije verkiezingen van het jaar V waren ronduit rampzalig (kon het ook anders in aanhoudende oorlogstijd?); amper 11 van de 216 uittredende Conventieleden werden herkozen. De verkiezingen leverden in de kamers een conservatieve meerderheid op terwijl het Directorium revolutionair gezind bleef. De 18de fructidor lieten de directeurs de voornaamste royalistische gedeputeerden arresteren. Een dag later namen de door het leger omsingelde raden een wet aan die de deportatie van 2 directeurs en 53 kamerleden beval en de verkiezing van 142 gedeputeerden in 50 departementen ongeldig verklaarde. Bijgevolg was het Wetgevend Lichaam tot de verkiezingen van het jaar VI maar voor drie kwart bemand. De 22ste floréal van voornoemd jaar nam de Raad der Ouden een motie van de Raad der Vijfhonderd aan die 106 Jacobijnse gedeputeerden uitschakelde (validering van kiesverrichtingen van afgescheiden kiescolleges, cfr. W. 12 pluviôse jaar VI)⁷⁴.

Na de verkiezingsoverwinning van extreem-links in het jaar VII incasseerde het *Directoire* een eerste nederlaag en dienden 3 directeurs op te stappen (29/30 prairial). Sieyès, één van de overblijvende directeurs, vreesde voor zijn positie en nam zijn toevlucht tot generaal Bonaparte op wie hij rekende voor het uitvoeren van een nieuwe staatsgreep. Toen de 19de brumaire van het jaar VIII de Raad der Vijfhonderd weigerde de grondwet in te trekken verkeerde Napoleon

⁷² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 227.

⁷³ Zie Primaire vergaderingen, Bevoegdheden en activiteiten, evenals Electorale vergaderingen, Geschiedenis (wetten van 5 ventôse jaar V en 6 germinal jaar VI).

⁷⁴ Zie ook Primaire vergaderingen, Bevoegdheden en activiteiten.

in een hachelijke positie. Lucien Bonaparte, voorzitter van de raad, hief de zitting op alvorens zijn broer buiten de wet kon gesteld worden. Het leger verjoeg de gedeputeerden. Een aantal afgevaardigden die de staatsgreep welgezind waren stemden een wet waarbij het Directorium werd opgeheven en de zittingen van het (gezuiverd) Wetgevend Lichaam werden uitgesteld tot de 1ste ventôse. Elke kamer diende onmiddellijk over te gaan tot het aanstellen van een commissie van 25 leden. De commissies van de Raad der Vijfhonderd en de Raad der Ouden werden belast met het afhandelen van dringende aangelegenheden inzake politie, wetgeving en financiën en met het voorbereiden van een nieuwe grondwet en een burgerlijk wetboek⁷⁵.

⁷⁵ W. van 19 brumaire jaar VIII in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 323 (3413). Zie ook *Pasin.*, 1ste reeks, dl. X, p. 1-4.

Organisatie

De Raad der Ouden bestond uit 250 leden (art. 82) van minstens 40 jaar die ofwel gehuwd ofwel weduwnaar waren en die in de 15 aan de verkiezing voorafgaande jaren in de Republiek gedomicilieerd of op zending waren (art. 83-84). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

Elke electorale vergadering mocht in verhouding tot het bevolkingsaantal van het departement in kwestie een aantal afgevaardigden voor de Raad der Ouden aanduiden (art. 49). Om de 10 jaar stelde het Wetgevend Lichaam het aantal afgevaardigden per departement vast (art. 50). De raad werd elk jaar voor een derde vernieuwd. De uittredende leden konden voor een nieuwe termijn van drie jaar herkozen worden maar moesten daarna een rust van minstens 2 jaar in acht nemen (art. 53-54). In geen geval kon men langer dan 6 opeenvolgende jaren in het Wetgevend Lichaam zetelen (art. 55). De vernieuwing werd derwijze georganiseerd dat elk jaar een fractie van de afvaardiging van elk departement uittredend was.

De W. van 27 pluviôse jaar V (houdende wijziging van de W. van 1 vendémiaire jaar IV)⁷⁶ ontnam de departementen van het oude Frankrijk 22 zetels in de Raad der Ouden en kende deze toe aan de aangehechte departementen⁷⁷: de Schelde en Leie kregen er elk 4 toegewezen, Jemappes en de Dijle 3, de Ourthe, Twee Neten en Nedermaas 2, de Wouden en Samber-en-Maas 1. De zetels zouden in 3 fasen ingenomen worden: de eerste zoals gezegd na de verkiezingen van het jaar V, een aantal na de verkiezingen van germinal jaar VI en de resterende n.a.v. de verkiezingen van germinal jaar VII. Met name: Schelde/Leie (jaar V: 1 - jaar VI: 2 - jaar VII: 1), Jemappes/Dijle (1-1-1), Ourthe/Nedermaas (1-1-0), Twee Neten (1-0-1), Samber-en-Maas (1-0-

⁷⁶ *Rec. Hayez*, dl. VII, p. 178.

⁷⁷ Bevolkingsaantallen van de departementen : Schelde : 578550 inwoners, Leie : 475118, Jemappes : 408668, Dijle : 389789, Ourthe : 310444, Twee Neten : 253981, Nedermaas : 216566, Wouden : 194011, Samber-en-Maas : 150754 (bron : W. 27 pluviôse) of een totaal van 2977881 inwoners. De Franse Republiek telde in totaal 32960069 onderdanen.

0), Wouden (0-0-1) (cfr. W. van 17 ventôse jaar VI⁷⁸). In het jaar VII moesten de kiescolleges van de Dijle en de Ourthe daarenboven voorzien in de invulling van een vacant geworden plaats in het laatst verkozen derde (W. 28 ventôse jaar VII⁷⁹).

Indien door buitengewone omstandigheden een wetgevende raad herleid was tot minder dan twee derde van zijn leden, bracht hij het Directorium hiervan op de hoogte. Het Directorium moest onmiddellijk de primaire vergaderingen van de betrokken departementen samenroepen. Zij duiden de tweedegraadskiezers aan die voorzagen in de nodige vervangingen (art. 56).

De nieuw verkozen leden van beide kamers kwamen de 1ste prairial van elk jaar samen in de gemeente aangeduid door het vorige Wetgevend Lichaam of in de gemeente waar de laatste zittingen doorgingen (art. 57). Het Wetgevend Lichaam diende zich uit te spreken over de geldigheid van de verkiezingen (art. 43). De W. van 30 floréal jaar V⁸⁰ voorzag een onderzoek van de geloofsbrieven dat op voornoemde dag aanving en waarbij de pas verkozenen werden betrokken. Hij werd opgeheven bij W. van 12 pluviôse jaar VI⁸¹ die stipuleerde dat de verificatie zou plaatsvinden vóór hun in functietreding (m.n. in floréal) en zonder hun tussenkomst afgehandeld zou worden door het Wetgevend Lichaam dat deels uittredend was (cfr. "floréalisering" van de door het Directorium ongewenste Jacobijnse gedeputeerden in het jaar VI).

De W. van 23 nivôse jaar IV⁸² legde n.a.v. de herdenking van de onthoofding van Louis Capet op 21 januari 1796 de gedeputeerden de eed van haat tegen het koningschap op. Het pasverkozen derde van het Wetgevend Lichaam dat weigerde de eed van haat tegen het koningschap en de anarchie af te leggen, werd bij W. van 21 fructidor jaar V⁸³ (conform de W. van 19 ventôse jaar IV⁸⁴) beschouwd als

⁷⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 189 (1757).

⁷⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 267 (2648).

⁸⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 123 (1190).

⁸¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 180 (1701).

⁸² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 18 (109).

⁸³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 144 (1414).

⁸⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 30 (208).

ontslagnemend.

Elke maand verkoos de raad zijn *bureau*, bestaande uit een voorzitter en 4 secretarissen (art. 61 G.W. en W. 28 fructidor jaar III). Om de 3 maanden benoemde hij een commissie van 5 inspecteurs belast met het toezicht op de administratie (cfr. geciteerde wet). De Raad der Ouden benoemde 4 Staatsboden/*messagers d'État* die, voorafgegaan door 2 boden/*huissiers*, officiële berichten naar de Raad der Vijfhonderd of het Directorium brachten (art. 125-126). De raad kon in zijn schoot speciale commissies oprichten belast met het voorbereidend onderzoek van welbepaalde materies. Deze commissies werden ontbonden van zodra de raad terzake een uitspraak had gedaan (art. 67).

De W. van 28 fructidor jaar III verklaarde de bij het Wetgevend Lichaam opgerichte *Archives nationales* gemeenschappelijk voor beide raden en vertrouwde de leiding ervan toe aan een archivaris. Deze werd voor 5 jaar benoemd door de Raad der Ouden op voorstel van de Raad der Vijfhonderd en kon onmiddellijk herverkozen worden. Hij was alleen aan het Wetgevend Lichaam verantwoording verschuldigd. De archivaris mocht enkel een lidmaatschap van het Wetgevend Lichaam cumuleren en kreeg een residentieplicht opgelegd. Elke raad benoemde één van zijn leden tot commissaris belast met het toezicht op de archieven. Vanaf 15 floréal van het jaar V werd jaarlijks één commissaris vervangen (eventueel herkozen). De W. van 14 ventôse jaar IV⁸⁵ richtte bij het Wetgevend Lichaam voor intern gebruik een bibliotheek op. Deze hing af van het Archief en werd geleid door de archivaris die een eerste en tweede bibliothecaris mocht aanstellen die hij - net zoals de secretarissen van het Archief - ook kon ontslaan.

De wetgevers genoten een jaarlijkse vergoeding ter waarde van 3000 myriagram⁸⁶ tarwe (613 kwintaal 32 pond) [7200 à 7500 fr.] (art. 68). De archivaris verdiende evenveel; was hij evenwel lid van het Wetgevend Lichaam, dan trok hij maar één wedde (W. 28 fructidor jaar III). De eerste en tweede bibliothecaris verdienden resp. 3000 en 2400 pond (W. 14 ventôse jaar IV). De secretarissen-redacteurs en Staatsboden van het Wetgevend Lichaam hadden recht op resp. 2250 en 2000

⁸⁵ *Collection Baudouin*, 4de reeks, dl. 65, p. 62bis-66.

⁸⁶ 1 myriagram = 10000 gram of 10 kilogram.

myriagram tarwe (W. 26 frimaire jaar IV⁸⁷). De boden verdienden een derde van de wedde van de raadsleden (W. 1 nivôse jaar IV⁸⁸). De W. van 27 germinal jaar V⁸⁹ kende volgende traktementen toe: aan de secretarissen-redacteurs 5000 fr., aan de Staatsboden 4000 fr. en aan de boden 2000 fr. De leden van de Raad der Ouden droegen een lang paars kleed met scharlaken ceintuur, een witte mantel, dit alles van wol en een paarse fluwelen baret. Hun kledij was versierd met gekleurd borduurwerk. Voorlopig droegen ze een band als degenriem (W. 3 brumaire jaar IV⁹⁰).

Het lidmaatschap van het Wetgevend Lichaam was onverenigbaar met de uitoefening van een andere openbare functie. In uitvoering van art. 48 van de G.W. stelde de W. van 30 germinal jaar V⁹¹ dat diegenen die openbare functies van onbepaalde duur bekleedden (met uitz. van de commissarissen van het Directorium), evenals militairen, door het verwerven van het lidmaatschap van het Wetgevend Lichaam hun mandaat niet verloren, doch slechts tijdelijk vervangen werden. Diegenen die een tijdelijke functie vervulden en wetgevende functies aanvaardden, waren ontslagnemend.

Bevoegdheden en activiteiten

Het Wetgevend Lichaam was in principe een permanente instelling maar kon overgaan tot het uitstellen van zittingen (art. 59). Bij besluit van 14 messidor jaar VI⁹² stipuleerde de Raad der Ouden dat hij op de quintididagen geen zittingen meer zou houden.

De Raad der Ouden aanvaardde of verwierp de hem door de Raad der Vijfhonderd voorgelegde resoluties (art. 86). De voorgeschreven procedure van 3 lezingen - telkens met een interval van min. 5 dagen en gevolgd door een debat - gold niet voor urgente gevallen (art. 91). Uit de praktijk bleek dat de preambule van het merendeel van de

⁸⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (64).

⁸⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (70).

⁸⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1139).

⁹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

⁹¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

⁹² *Collection Baudouin*, 4de reeks, dl. 75, p. 52.

resoluties melding maakte van een *déclaration d'urgence*. Oordeelde de Raad der Ouden dat het wetsontwerp ten onrechte het cachet van hoogdringendheid had meegekregen, dan sprak hij zich niet uit over de grond van de zaak (art. 89-90).

De raad had geen amenderings- (art. 95), noch initiatiefrecht (cfr. art. 109). Een verworpen wetsontwerp kon pas na een jaar opnieuw door de Raad der Vijfhonderd voorgelegd worden (art. 99). Deze kon evenwel, om het even wanneer, een wetsontwerp voorleggen dat artikelen bevatte van een verworpen ontwerp (art. 100). Aangenomen resoluties werden *lois*/wetten genoemd (art. 92) en nog diezelfde dag overgemaakt aan de Raad der Vijfhonderd en het Directorium (art. 101). De goedkeuring werd uitgedrukt met volgende formule, ondertekend door de voorzitter en de secretarissen: *Le Conseil des Anciens approuve* (art. 96). Een verworping werd als volgt geuit: *Le Conseil des Anciens ne peut adopter* (art. 98). Was bij de behandeling in de Raad der Vijfhonderd de voorgeschreven procedure niet gerespecteerd, dan heette het: *La Constitution annule* (art. 97).

Wel kon de Raad der Ouden bij onherroepelijk decreet de verblijfplaats van het Wetgevend Lichaam wijzigen (art. 102). Vestigen we er de aandacht op dat soortgelijk decreet van 18 brumaire jaar VIII houdende overplaatsing van het Wetgevend Lichaam van Parijs naar Saint-Cloud de staatsgreep van Bonaparte inleidde⁹³. Indien de meerderheid van elk van de kamers binnen de 20 dagen geen kennis had gegeven van aankomst op de nieuwe plek of van vergadering elders, riepen de departementale bestuurders (of de burgerlijke rechtbanken) de primaire vergaderingen bijeen om de tweedegraadskiezers aan te duiden die op hun beurt overgingen tot de vorming van een nieuw Wetgevend Lichaam (art. 105).

De Raad der Ouden kon een grondwetsherziening voorstellen (art. 336) die vervolgens ter goedkeuring aan de Raad der Vijfhonderd diende voorgelegd. De Ouden verkozen op voordracht van de Raad der Vijfhonderd de leden van het Directorium; de stemming was geheim (art. 132-133, 140, 159). Ze verkozen eveneens op voordracht de commissarissen van de Nationale Trezorie (art. 315) en de commissarissen van de Nationale Comptabiliteit (art. 321). Deze

⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 321 (3405).

benoemingen gebeurden door zgn. *scrutin de rejet* (titel IV van de W. van 25 fructidor jaar III, gewijzigd bij W. van 4 prairial jaar V⁹⁴).

Deze kamer kon enkel beraadslagen wanneer 126 of meer leden aanwezig waren (art. 85). De stemming gebeurde door zitten en opstaan. In geval van twijfel ging men over tot naamafroeping gecombineerd met geheime stemming (art. 65). De zittingen van het Wetgevend Lichaam waren openbaar. Het aantal toehoorders werd evenwel beperkt tot de helft van het aantal raadsleden (art. 64). Op vraag van 100 leden konden de raden in voltallige geheime vergadering debatteren zonder echter beslissingen te nemen (art. 66).

Leden van het Wetgevend Lichaam die betrappt werden bij het plegen van criminele daden konden aangehouden worden. Voor verdere vervolging was het fiat van de Raad der Vijfhonderd en van de Raad der Ouden vereist. Niet op heterdaad betrapten konden zonder toestemming van beide raden niet voor de officier van gerechtelijke politie geleid worden, noch gearresteerd worden (art. 112-113). De Raad der Ouden behandelde op verzoek van de Raad der Vijfhonderd aanklachten tegen leden van het Wetgevend Lichaam. Hij hoorde de verdachte in besloten zitting, kon hem bij geheime stemming in staat van beschuldiging stellen en doorverwijzen naar het Hooggerechtshof (art. 120-123). Art. 158 kende de in art. 112-123 uiteengezette grondwettelijke waarborgen eveneens toe aan de leden van het Directorium.

Daarenboven kende de G.W. het Wetgevend Lichaam in zijn geheel (zonder onderscheid naar kamer) volgende bevoegdheden toe:

- het wijzigen van de departementale, kantonale en gemeentelijke grenzen (art. 4-5, 7)
- het bepalen van de werkingwijze van de departementale en municipale administraties (art. 190)
- het valideren van de werkzaamheden van de primaire en electorale vergaderingen (art. 23, 43)
- *m.b.t. de uitvoerende macht*: het vaststellen van het aantal ministers en het bepalen van hun bevoegdheden (art. 150); het verlenen van toelating aan het Directorium om door hem benoemde agenten/*agents* naar de kolonies te sturen (art. 156).

⁹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 124 (1205).

- *m.b.t. de rechterlijke macht*: het behandelen van vernietigde uitspraken alvorens deze op dezelfde rechtsgronden voor een tweede keer bij de Rechtbank van Cassatie werden aangevochten (art. 256); het in staat van beschuldiging stellen van rechters die zich schuldig maakten aan ambtsmisdaad (art. 263-264) (zie Rechtbank van Cassatie, Bevoegdheden); de proclamatie van de vorming van het Hooggerechtshof, waarbij de proclamatie opgesteld en gepubliceerd werd door de Raad der Vijfhonderd (art. 267). Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁹⁵ stelde dat op leden van de Rechtbank van Cassatie of het Hooggerechtshof slechts verhaal kon genomen worden mits toestemming van het Wetgevend Lichaam.

- *m.b.t. de krijgsmacht/politie*: de organisatie en het uitwerken van de tuchtregeling van de plaatselijke nationale wacht/*garde nationale sédentaire* (art. 278); het vaststellen van de recruteringswijze van de actieve nationale wacht/*garde nationale en activité* (art. 286); het aan de politie ter beschikking stellen van middelen ter uitvoering van de vonnissen en ter vervolging van beschuldigten op Frans grondgebied (art. 293); het verlenen van toestemming tot het toelaten van vreemde troepen op Frans grondgebied (art. 295).

- *inzake financiën*: het jaarlijks vaststellen van de belastingen, het alleen-recht tot de vestiging van belastingen. De belastingen konden evenwel maar langer dan een jaar blijven bestaan mits uitdrukkelijke hernieuwing (art. 302). Het Wetgevend Lichaam kon naar goeddunken belastingen instellen maar moest ieder jaar een grond- en personele belasting vestigen (art. 303). De wetgever stelde jaarlijks de hoofdsom van de grondbelasting en de opcentiemen vast en sloeg de grondbelasting om over de departementen (cfr. W. 3 frimaire jaar VII⁹⁶). Andere door de G.W. aan het Wetgevend Lichaam toegekende bevoegdheden: de goedkeuring van lokale leningen ten laste van departementen, gemeenten of kantons (art. 311); het monopolie van de muntemissie en -slag, het vaststellen van de waarde, gewicht en type van de munten (art. 312); het bepalen van de door de kolonies op te brengen belastingen en van hun handelsrelaties met de metropool (art. 314); de goedkeuring van de overheidsuitgaven (art. 317-318); de

⁹⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221).

⁹⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 243 (2197).

schorsing of afzetting van de commissarissen van de Nationale Trezorie en van de Nationale Comptabiliteit (art. 325).

- *inzake buitenlandse betrekkingen*: het verklaren van oorlog, op voorstel van het Directorium (art. 326-327); het onderzoeken en ratificeren van door het Directorium gesloten verdragen (vrede-, bondgenootschaps-, wapenstilstands-, neutraliteits-, handels- e.a.) (art. 331, 333). Over oorlog en vrede werd beslist in besloten voltallige vergadering (art. 334).

Het Wetgevend Lichaam werd door het Directorium (art. 162, 328), de Rechtbank van Cassatie (art. 257) en de commissarissen van de Comptabiliteit (art. 323) op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen binnen de Republiek. Het Wetgevend Lichaam kon geen openbare plechtigheden bijwonen en evenmin afvaardigingen sturen (art. 72). Art. 373 van de G.W. stelde dat de Franse natie in geen geval de terugkeer zou dulden van Fransen die sinds 15 juli 1789 hun vaderland hadden verlaten en die niet begrepen waren in de uitzonderingen gemaakt op de tegen emigranten gerichte wetten. Het was het Wetgevend Lichaam verboden om nieuwe uitzonderingen te creëren.

De in- en uitwendige politie van de zittingen kwam de Raad der Ouden toe (art. 62). Deze raad kon tevens politionele bevoegdheden - gaande tot censuur, aanhouding van max. 8 dagen, opsluiting van 3 dagen - uitoefenen t.a.v. zijn leden (art. 63). Het Wetgevend Lichaam beschikte over een wacht, een zogenaamde "*garde de citoyens*" van min. 1500 man, geselecteerd uit de plaatselijke nationale wacht (art. 70) en waarvan het zelf de dienstmodaliteiten kon bepalen (art. 71). De W. van 23 fructidor jaar VII⁹⁷ voorzag evenwel voor het jaar VIII een wacht bestaande uit 1256 man.

Bibliografie

GILISSEN J., *Le régime représentatif...*, p. 34-35, 39-41. GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 400-402, 405-406. POULLET P., *Les institutions...*, p. 11-15, 23-48. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 380, 672, 701.

⁹⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 309 (3264).

KUSCINSKI A., *Les députés au Corps législatif. Conseil des Cinq-Cents, Conseil des Anciens de l'an IV à l'an VII. Listes, tableaux et lois*, Parijs, 1905. MORIZOT-THIBAUT C., *Du pouvoir législatif dans la Constitution de l'an III*, Parijs, 1889. ROBERT A., BOURLOTON E., COUGNY G. (dir.), *Dictionnaire des parlementaires français comprenant tous les membres des Assemblées françaises et tous les ministres français depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889, avec leurs noms, état civil, états de services, actes politiques, votes parlementaires...*, 5 dln., Parijs, 1891.

Voor nadere informatie omtrent de verkiezingen en staatsgrepen, zie SURATTEAU J. (electorale vergaderingen, Bibliografie) en van dezelfde auteur: *Les opérations de l'Assemblée Électorale de France (4 brumaire an IV - 27 octobre 1795)*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1955, XXVII, n° 140, p. 228-249. Evenals GAINOT B., *Le mouvement néojacobin à la fin du Directoire: structure et pratique politique*, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1993, n° 2, p. 302-305 over de "coup d'État de prairial" (samenvatting van diens doc., in '93 verdedigd aan de universiteit van Parijs I), GODECHOT J., *La Grande Nation...*, p. 357-375, MEYNIER A., *Les coups d'état du Directoire*, 3 dln., Parijs, 1928 en TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 589, 605, 823, 837, 1039.

Bronnenpublicaties

De Raad der Ouden en de Raad der Vijfhonderd duiden - elk buiten hun schoot - 2 redacteurs aan die belast werden met het opstellen van de processen-verbaal van de zittingen. De processen-verbaal werden opgevat als beknopt verslag en gedrukt. De drukker bezorgde maandelijks aan alle gedeputeerden een volledig en ingenaaid exemplaar van de processen-verbaal van de voorbije maand (art. 64 G.W., W. 28 fructidor jaar III). De collectie processen-verbaal van het Wetgevend Lichaam beslaat 99 delen: *Procès-verbal des séances du conseil des Anciens*, 49 dln., Parijs, jaren IV - VIII, *Procès-verbal des séances du conseil des Cinq-Cents*, 50 dln., Parijs, jaren IV - VIII; voor een toegang in 9 delen, zie *Table des procès-verbaux des séances des deux conseils*, Parijs, jaren IV [!] - VIII. De tafels op de processen-verbaal te beginnen met de tafels van de tweede legislatuur waarvan de zittingen werden geopend op 5 brumaire jaar IV, werden gedrukt in uitvoering van de W. van 2

floréal jaar VI⁹⁸. De *Bibliothèque Nationale* en de *Archives Nationales* (Caran) (Parijs) beschikken over volledige collecties.

Voornoemde bronnenpublicaties geven een inzicht in de onderwerpen en resultaten van de debatten, doch amper een relaas van de gehouden redevoeringen. Hiervoor verwijzen we naar het *Journal des débats et décrets* en naar de *Moniteur universel* (uitgegeven vanaf 1789), evenals naar

BUCHEZ P.J.B. et ROUX P.C., *Histoire parlementaire de la Révolution française ou Journal des Assemblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815*, 40 dln., Parijs, 1834-1838 en naar MAVIDAL J. et LAURENT E., *Archives parlementaires. Recueil complet des débats législatifs et politiques des Chambres françaises de 1787 à 1860, faisant suite à la réimpression de l'ancien Moniteur, 1re série (1787-1799)*, Parijs, 1867-...; lopende reeks waarin reeds 99 dln. verschenen. Het laatste werd in 1995 uitgegeven en behandelt de periode 18 vendémiaire-2 brumaire jaar III (9-23 oktober 1794), het *Directoire* kwam dus nog niet aan bod. Zowel de Raad der Ouden als de Raad der Vijfhonderd konden opdracht geven tot het drukken van redevoeringen die dan achteraf werden verspreid onder de leden van de wetgevende vergadering (cfr. *Archives Nationales*, verzameling op naam, zie o.m. AD, II, 42).

Zie ook Directorium, Bronnenpublicaties.

Archief en toegangen

Er waren 2 authentieke minuten van de processen-verbaal. Eén exemplaar werd neergelegd in het archief, het ander exemplaar werd voor gebruik naar het secretariaat van de raad verwezen (W. 28 fructidor jaar III). Het Wetgevend Lichaam publiceerde jaarlijks het overzicht van de door elk van de electorale vergaderingen te verkiezen gedeputeerden, de zgn. *Tableau des députés que les assemblées électorales de département doivent élire au mois de germinal an...* (annex bij aangenomen resolutie) (cfr. W. 6 germinal jaar VI⁹⁹).

ANCHEL R., PATRY H., CHAUMIÉ J., *Les papiers des Assemblées du Directoire aux Archives nationales. Inventaire de la série C. Conseil des*

⁹⁸ *Collection Baudouin*, 4de reeks, dl. 74, p. 167-169.

⁹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 192 (1778).

Cinq-Cents (C 387 à 479) et Conseil des Anciens (C 480 à 598), Parijs, 1976.
CHARON-BORDAS J., *Les archives des Assemblées nationales, 1787-1958. Répertoire numérique de la série C*, Parijs, 1985.

C 387-479 en C 480-598 omvatten processen-verbaal van de verkiezingen van de leden van de wetgevende raden, minuten van de processen-verbaal van de zittingen van de raden, berichten van het Directorium, ontvangen briefwisseling, door de Raad der Vijfhonderd aan de Raad der Ouden overgemaakte resoluties (jaren IV-VIII). Zie ook C 663 à 687: berichten van het Directorium aan de Raad der Vijfhonderd, door de Raad der Ouden aangenomen resoluties en C 2702-2703: naamlijsten van de leden van het Wetgevend Lichaam, correspondentie. FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*, dl. II vermeldt eveneens: C* I 96 à 137/138-159 (processen-verbaal van de zittingen van de Raad der Vijfhonderd/Ouden), C* II 22 à 28 (resoluties en besluiten, processen-verbaal, commissies van de Raad der Vijfhonderd - tot het jaar VII), C* II 60 à 70 (registratie akten Wetgevend Lichaam), C* II 78 à 81 (correspondentie van het Directorium met de Raad der Vijfhonderd - tot het jaar VI), C* II 82-83 (repertorium resoluties en besluiten Raad der Vijfhonderd tot het jaar V), C* II 286 à 307 (repertorium zaken voorgelegd aan commissies, repertorium resoluties en besluiten Raad der Vijfhonderd), C* II 380 à 388 (resultaten verkiezingen).

Zie ook *Série A: Collections originales de lois et de décrets*, I.: wetten en decreten neergelegd bij het Wetgevend Lichaam: A 185 (authentieke kopijen van wetten betr. het Ministerie van Binnenlandse Zaken, jaar V tot frimaire jaar VI), A* 217 à 236^B (authentieke afschriften van wetten en decreten, jaar IV - jaar IX), A* 303 à 324 en 326 à 328 (registratie wetten en decreten, tabellen) en II.: originele collectie wetten afkomstig van de Kanselarij: A 1023 à 1034 en A 1035 à 1051 (jaren IV-VIII) (cfr. FAVIER J., *op. cit.*, dl. II, p. 12-14).

RAAD DER VIJFHONDERD CONSEIL DES CINQ-CENTS

Geschiedenis

Zie Raad der Ouden.

Organisatie

De Raad der Vijfhonderd bestond onveranderlijk uit 500 leden (art. 73) die tenminste 30 jaar oud waren (tot het jaar VII gold evenwel een leeftijdslimiet van 25 jaar) en die in de 10 jaren die aan de verkiezing voorafgingen in de Republiek gedomicilieerd waren of op zending waren (art. 74, 84). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

Elke electorale vergadering mocht in verhouding tot het bevolkingsaantal van het departement in kwestie een aantal afgevaardigden voor de Raad der Vijfhonderd aanduiden (art. 49). Om de 10 jaar bepaalde het Wetgevend Lichaam het aantal afgevaardigden per departement (art. 50). De raad werd elk jaar voor een derde vernieuwd. De uittredende leden waren éénmaal herkiesbaar voor een volgende termijn van 3 jaar, waarna ze 2 jaar moesten wachten om opnieuw verkozen te kunnen worden (art. 53-54). In geen geval kon men langer dan 6 opeenvolgende jaren in het Wetgevend Lichaam zetelen (art. 55). De vernieuwing werd derwijze georganiseerd dat elk jaar een fractie van de afvaardiging van elk departement uittredend was.

De W. van 27 pluviôse jaar V (houdende wijziging van de W. van 1 vendémiaire jaar IV)¹⁰⁰ ontnam de departementen van het oude Frankrijk 45 zetels in de Raad der Vijfhonderd en kende deze toe aan de aangehechte departementen: de Schelde kreeg er 9 toegewezen, de Leie 7, Jemappes en de Dijle elk 6, de Ourthe 5, de Twee Neten 4, de Nedermaas en Wouden 3, de Samber-en-Maas 2. De zetels zouden in 3

¹⁰⁰ *Rec. Hayez*, dl. VII, p. 178.

fasen ingenomen worden: de eerste zoals gezegd na de verkiezingen van het jaar V, een aantal na de verkiezingen van germinal jaar VI en de resterende n.a.v. de verkiezingen van germinal jaar VII. Met name: Schelde (jaar V: 3 - jaar VI: 3 - jaar VII: 3), Leie (3-2-2), Jemappes/Dijle (2-2-2), Ourthe (1-2-2), Twee Neten (1-2-1), Nedermaas/Wouden (1-1-1), Samber-en-Maas (0-1-1) (cfr. W. van 17 ventôse jaar VI¹⁰¹). In het jaar VII moest het kiescollege van de Leie daarenboven voorzien in de invulling van 2 vacant geworden plaatsen in het derde verkozen in het jaar VI (W. 28 ventôse jaar VII¹⁰²).

Indien één van de wetgevende raden gereduceerd was tot minder dan twee derden van zijn leden, voorzagen de eerste- en tweedegraadskiezers op uitnodiging van het Directorium in de nodige vervangingen (art. 56, zie Raad der Ouden).

De nieuw verkozen leden van beide kamers kwamen de 1ste prairial van elk jaar samen in de gemeente aangeduid door het vorige Wetgevend Lichaam of in de gemeente waar de laatste zittingen doorgingen (art. 57).

Het Wetgevend Lichaam diende zich uit te spreken over de geldigheid van de verkiezingen (art. 43). Wettelijke bepalingen legden gedeputeerden een eed van haat tegen het koningschap op. Zie Raad der Ouden.

Elke maand verkoos de raad zijn *bureau*, bestaande uit een voorzitter en 4 secretarissen (art. 61 G.W. en W. 28 fructidor jaar III¹⁰³). Om de 3 maanden benoemde hij een commissie van 5 inspecteurs belast met het toezicht op de administratie (cfr. geciteerde wet). De Raad der Vijfhonderd benoemde 4 Staatsboden/*messagers d'État* die, voorafgegaan door 2 boden/*huissiers*, officiële berichten naar de Raad der Ouden of het Directorium brachten (art. 125-126). De raad kon in zijn schoot speciale commissies oprichten belast met het voorbereidend onderzoek van welbepaalde materies. Deze commissies werden ontbonden van zodra de raad terzake een uitspraak had gedaan (art. 67).

¹⁰¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 189 (1757).

¹⁰² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 267 (2648).

¹⁰³ *Collection des lois et décrets approuvée et encouragée par le Comité de salut public de la Convention nationale*, dl. XI, p. 223-238.

Archief, bibliotheek, wedden, onverenigbaarheid functies: zie Raad der Ouden. De leden van de Raad der Vijfhonderd droegen een lang wit kleed met blauwe ceintuur, een scharlaken mantel, dit alles van wol en een blauwe fluwelen baret. Hun kledij was versierd met gekleurd borduurwerk. Voorlopig droegen ze hun band als gordel (W. 3 brumaire jaar IV¹⁰⁴).

¹⁰⁴ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

Bevoegdheden en activiteiten

Het Wetgevend Lichaam was in principe een permanente instelling maar kon overgaan tot het uitstellen van zittingen (art. 59). Bij besluit van 29 fructidor jaar V¹⁰⁵ riep de Raad der Vijfhonderd de decadidagen uit tot verlofdagen.

De Raad der Vijfhonderd had het wetgevend initiatief (art. 76). Elk lid kon een voorstel indienen maar om besproken te worden moesten 4 leden de motie steunen en moest deze van te voren op het bureau neergelegd worden (W. 28 fructidor jaar III). De raad stemde de *propositions de loi*/wetsvoorstellen na 3 lezingen (telkens met een interval van min. 10 dagen en gevolgd door een debat, mogelijkheid tot verdaging) (art. 77 dat luidens art. 81 niet van toepassing was ingeval van hoogdringendheid). Verworpen voorstellen konden pas na verloop van een jaar opnieuw voorkomen (art. 78). Door de Raad der Vijfhonderd aangenomen voorstellen werden *résolutions/resoluties* genoemd (art. 79). Deze dienden door de Raad der Ouden aanvaard te worden vooraleer ze tot slot door het Directorium konden afgekondigd worden. De Raad der Vijfhonderd kon zich voorafgaandelijk uitspreken over de hoogdringendheid van de wetsvoorstellen en resoluties (art. 81, 91) hetgeen de procedure van behandeling door beide kamers beïnvloedde.

Door de Raad der Ouden voorgestelde grondwetsherzieningen werden ter goedkeuring aan de Raad der Vijfhonderd voorgelegd (art. 337). De Raad der Vijfhonderd stelde aan de Raad der Ouden kandidaten voor de functie van lid van het Directorium voor. De stemming was geheim (art. 132-133, 140, 159). Hij droeg eveneens kandidaten-commissarissen van de Nationale Trezorie (art. 315) en kandidaten-commissarissen van de Nationale Comptabiliteit (art. 321) voor. Tot de afkondiging van de W. van 4 prairial jaar V¹⁰⁶ gebeurden deze voordrachten door lijststemming en bij relatieve meerderheid van stemmen. Nadien was het regime van de W. van 25 fructidor jaar III (zoals beschreven onder Primaire vergaderingen, Bevoegdheden) van toepassing.

¹⁰⁵ *Collection Baudouin*, 4de reeks, dl. 71, p. 402.

¹⁰⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 124 (1205).

Deze kamer kon enkel beraadslagen wanneer 200 of meer leden aanwezig waren (art. 75). De stemming gebeurde door zitten en opstaan. In geval van twijfel ging men over tot naamafroeping gecombineerd met geheime stemming (art. 65). De zittingen van het Wetgevend Lichaam waren openbaar. Het aantal toehoorders werd evenwel beperkt tot de helft van het aantal raadsleden (art. 64). Op vraag van 100 leden konden de raden in voltallige geheime vergadering debatteren zonder echter beslissingen te nemen (art. 66).

Leden van het Wetgevend Lichaam die betrappt werden bij het plegen van criminele daden konden aangehouden worden, maar voor verdere vervolging was het fiat van de Raad der Vijfhonderd en van de Raad der Ouden vereist. Niet op heterdaad betrapten konden zonder toestemming van beide raden niet voor de officier van de gerechtelijke politie geleid worden, noch gearresteerd worden (art. 112-113). De Raad der Vijfhonderd was bevoegd voor het al dan niet ontvankelijk verklaren van aanklachten tegen leden van het Wetgevend Lichaam (art. 116-117), hoorde desgevallend de comparant en kon een akte van beschuldiging opstellen, de zaak voor nader onderzoek doorverwijzen naar de Raad der Ouden (art. 118-119, 271). Hierbij zetelde de raad in besloten zitting en stemde hij geheim (art. 123). Art. 158 kende deze waarborgen ook toe aan de leden van het Directorium.

Voor een opsomming van de bevoegdheden door de G.W. toegewezen aan het Wetgevend Lichaam in zijn geheel, zie Raad der Ouden. De in- en uitwendige politie van de zittingen kwam de Raad der Vijfhonderd toe (art. 62). Deze raad kon tevens politionele bevoegdheden - gaande tot censuur, aanhouding van max. 8 dagen, opsluiting van 3 dagen - uitoefenen t.a.v. zijn leden (art. 63). Het Wetgevend Lichaam beschikte over een wacht (art. 70, zie Raad der Ouden).

Bibliografie

Zie Raad der Ouden.

Bronnenpublicaties

De processen-verbaal van de zittingen van de Raad der Vijfhonderd

werden gedrukt (art. 64, zie Raad der Ouden). De wetsvoorstellen werden gedrukt en rondgedeeld vóór de tweede lezing in de raad (art. 77). De resoluties werden gedrukt en uitgedeeld vóór de tweede lezing in de Raad der Ouden (art. 91). De W. van 12 vendémiaire jaar IV¹⁰⁷ richtte het *Feuilleton des résolutions et des projets de résolutions* op dat samen met het *Bulletin des lois* (zie Directorium) naar de leden van het Wetgevend Lichaam, evenals naar de voorzitters van de departementale en municipale administraties, de voorzitters van de rechtbanken,... werd verzonden.

Archief en toegangen

Zie Raad der Ouden, Archief en toegangen.

De *sous-série AF III* van *série AF: Secrétairerie d'État* omvat een aantal dossiers afkomstig van de Raad der Vijfhonderd die ten gevolge van de staatsgreep van de 18de brumaire jaar VIII vermengd werden met de archieven van de regering, cfr. CHEYNET P.-D., *Les archives du Directoire exécutif. Inventaire des articles AF III 1 à 51 J. Matériaux des procès-verbaux. Secrétariat général. Justice, conspiration de Babeuf et coup d'état du dix-huit fructidor. Police et émigration, papiers des régiments émigrés des Hussards de Choiseul et des Chasseurs de Löwenstein*, Parijs, 1996: AF III 30 en 33 à 36: dossiers van speciale commissies van de Raad der Vijfhonderd aangaande emigranten, de politie van de erediensten, het recht en de rechterlijke organisatie; met inbegrip van dossiers van commissies voor het onderzoek van voorleggingen van de Rechtbank van Cassatie aan het Wetgevend Lichaam ("*référés*") in uitvoering van art. 256 en 264 van de G.W. (AF III 34). AF III 27 omvat kopijen van berichten van het Directorium aan de Raad der Vijfhonderd evenals kopijen van resoluties van de Raad der Vijfhonderd die verwezen werden naar speciale commissies; we treffen er tevens resoluties aan die door de Raad der Ouden verworpen werden. Ook de registers van *sous-série AF* III* 258 à 269: registratie van de adressen aan de Raad der Vijfhonderd die doorverwezen werden naar commissies, jaren VI-VIII werden bij de bescheiden van het

¹⁰⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 192 (1154).

Directorium gevoegd. Zie ook AF* III 263 (register waarin de wetten werden ingeschreven), AF* III 274 (register militaire commissie), AF* III 275 en 276 (registers van rapporten en ontwerpen van besluiten van de Raad der Vijfhonderd), AF* III 279 (register van berichten van de Raad der Vijfhonderd aan het Directorium, jaren VII-VIII) (bron: CHEYNET P.-D. *op. cit.*, p. 48).

B. DE UITVOERENDE MACHT

(UITWERKEND) DIRECTORIUM DIRECTOIRE (EXÉCUTIF)

Geschiedenis

De afkeer van de monarchie en de vrees voor een terugkeer naar een machtsconcentratie i.h.v. één persoon inspireerden de grondwetgever om de uitvoerende macht toe te vertrouwen aan 5 directeurs die individueel geen enkele bevoegdheid hadden en die niet verkozen werden door het volk (lees: de kiesvergaderingen) maar door het Wetgevend Lichaam, hetgeen de machtspositie van het Directorium meteen ook aantastte. Deze verkiezingswijze betekende daarenboven een inbreuk op het principe van de scheiding van de machten dat nochtans richtinggevend was bij de afbakening van de respectievelijke bevoegdheden. Ter illustratie verwijzen we naar de inleidende kanttekeningen bij de notitie over de Raad der Ouden.

De directeurs konden niet opgeroepen worden om voor het Wetgevend Lichaam te verschijnen en waren in die zin geen rekenschap verschuldigd (art. 160). Wel hadden beide raden het recht om het Directorium schriftelijke verantwoording en opheldering te vragen (art. 161). De directeurs mochten ten vroegste 2 jaar na afloop van hun mandaat het grondgebied van de Republiek verlaten en dienden gedurende die periode hun verblijf aan het Wetgevend Lichaam aan te tonen (art. 157-158). Het Directorium verbleef in dezelfde gemeente als het Wetgevend Lichaam (art. 171). De directeurs mochten zonder toestemming van de wetgevende macht niet langer dan 5 dagen afwezig zijn of zich buiten een straal van 4 myriameter [40 km] van de verblijfplaats van het Directorium ophouden (art. 164). Tot slot waren het de wetgevende raden die zich uitspraken over de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de directeurs, hen in staat van beschuldiging konden stellen en hen desgevallend doorverwezen naar het Hooggerechtshof (art. 158/112-123, zie Raad der Ouden en Raad der Vijfhonderd, Bevoegdheden).

De eerste 5 directeurs werden conform de bepalingen van de W.

van 30 vendémiaire jaar IV¹⁰⁸ door de pas geïnstalleerde wetgevende raden voorgedragen en benoemd¹⁰⁹. Het Directorium verklaarde de 13de brumaire van het jaar IV geïnstalleerd te zijn¹¹⁰. Krachtens de W. van 5 fructidor jaar III betreffende het beëindigen van de Revolutie¹¹¹ betekende dit het einde van de machtsuitoefening van het *Comité de salut public* en het *Comité de sûreté générale*. Een resem van staatsgrepen ondermijnde echter het politiek regime. Uiteindelijk zou de laatste in de rij leiden tot de uitvaardiging van de W. van 19 brumaire jaar VIII waarbij het Directorium werd opgeheven en opgevolgd door een *Commission consulaire exécutive*, bestaande uit 3 consuls: generaal Bonaparte en de gewezen directeurs Sieyès en Ducos die in het complot verwickeld waren¹¹².

Organisatie

Het Directorium bestond uit 5 leden (art. 132) van minstens 40 jaar oud (art. 134). Met ingang van het jaar IX zouden enkel gewezen leden van het Wetgevend Lichaam of voormalige ministers in aanmerking komen (art. 135). Vanaf het jaar V konden leden van het Wetgevend Lichaam niet benoemd worden tot lid van het Directorium, noch tijdens de duur van hun wetgevende functies, noch vóór het verstrijken van een jaar na afloop van deze functies (art. 136).

De vijf werden benoemd door het Wetgevend Lichaam (art. 132). De Raad der Vijfhonderd stelde een lijst op waarbij voor elke vacante plaats 10 kandidaten werden voorgedragen. De Raad der Ouden koos uit deze lijst het aantal te benoemen directeurs (art. 133 G.W., zie ook de W. van 5 fructidor jaar III). Door het voordragen van een beperkt aantal ernstige kandidaten koos eerstgenoemde raad de facto de directeurs.

¹⁰⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 199 (1192).

¹⁰⁹ Zie *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 227: 9 brumaire jaar IV (resultaat van de stemming in de Raad der Vijfhonderd voor de aanduiding van 50 kandidaat-directeurs), 10 brumaire (besluit van de Raad der Ouden houdende benoeming van de directeurs).

¹¹⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 1 (6).

¹¹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 181 (1102).

¹¹² Zie Raad der Ouden, Geschiedenis.

De directeurs waren verkozen voor een periode van 5 jaar, het Directorium werd elk jaar voor een vijfde vernieuwd. Gedurende de eerste 4 jaar duidde het lot de in prairial/floréal uittredende leden aan, de pasverkozenen traden onmiddellijk na hun benoeming/de 1ste prairial in functie (art. 137 G.W. en wetten van 30 floréal jaar V/15 ventôse jaar VI¹¹³). Een directeur kon slechts herkozen worden na een interval van 5 jaar (art. 138). Bloed- of aanverwanten mochten niet terzelfdertijd lid zijn van het Directorium en mochten elkaar slechts opvolgen na een termijn van 5 jaar (art. 139). Indien er t.g.v. overlijden, ontslag... een plaats vacant werd, duidde het Wetgevend Lichaam binnen de 10 dagen een opvolger aan. Deze werd verkozen voor de resterende tijd van het mandaat (art. 140). Wanneer meer dan 2 leden van het Directorium in staat van beschuldiging waren voorzag het Wetgevend Lichaam provisorisch in hun vervanging (art. 159).

Het voorzitterschap werd bij toerbeurt, telkens voor 3 maand, waargenomen door een directeur. De voorzitter had volmacht om te tekenen voor het Directorium en bewaarde het zegel. De aan het Directorium gerichte wetten en akten van het Wetgevend Lichaam werden aan hem geadresseerd (art. 141). Het Directorium koos buiten zijn midden een secretaris(-generaal¹¹⁴) die de expedities contrasigneerde en - tenzij de directeurs er anders over beschikten - de beraadslagingen bijwoonde en het verslag opmaakte (art. 143). Tevens creëerden de directeurs 9 permanente *bureaux* die belast waren met het voorbereidend werk, nl. *procès-verbaux, secrétariat, correspondance, intérieur et police, finances, archives, bureau topographique militaire, bureau diplomatique, bureau d'examen des papiers publics*. Het Directorium benoemde 4 Staatsboden/*messagers d'État* (die het kon ontslaan) die, voorafgegaan door 2 boden/*huissiers*, brieven en memories naar de wetgevende raden brachten (art. 170).

De directeurs genoten een jaarlijkse vergoeding ter waarde van 50000 myriagram tarwe [120 à 125000 fr.] (art. 173) en werden op kosten van de Republiek in eenzelfde gebouw logies verstrekt (art. 172). Elke militair moest hen eer betonen (art. 169). De leden van het

¹¹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 123 (1189) en n° 189 (1755).

¹¹⁴ cfr. besluit van het Directorium van 15 brumaire jaar IV houdende benoeming van zekere Lagarde tot secretaris-generaal (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 4 (17)).

Directorium droegen bij het bekleden van hun functies ambtskledij (art. 165), nl. een helderrood mantelkleed met lange mouwen, wit gevoerd dat op de revers rijkelijk geborduurd was met goud. Daaronder droegen de directeurs een lange witte gekruiste vest, geborduurd met goud - een blauwe sjaal versierd met gouden franjes deed dienst als ceintuur - en een witte lange broek, alles in zijde. Voorts een ronde, langs één kant opgetrokken zwarte hoed met driekleurige vederbos en een helderrode degen aan een draagband op de vest. De secretaris van het Directorium droeg gelijkaardige kledij; hij ging evenwel geheel in het zwart gekleed, droeg een zwarte vederbos met een enkele rode pluim en een zegel hangend op de borst. De leden van het Directorium droegen op nationale feesten galakledij: een blauw mantelkleed waarboven een helderrode mantel werd gedragen. De Staatsboden droegen een lange witte vest met blauwe ceintuur en dito lange broek, laarsjes, een korte blauwe mantel met rode revers, een ronde zwarte hoed versierd met een driekleurige pluim. De bodes waren gekleed in een korte zwarte mantel, een lange zwarte vest, een zwarte korte broek en kousen ofwel een lange broek, een rode sjaal als ceintuur, een rode baret met dito pluim, een lange zwarte stok met ivoeren knop (W. 3 brumaire jaar IV¹¹⁵).

Bevoegdheden en activiteiten

Het Directorium bezat de uitvoerende macht met uitzondering van de uitvoering van de staatsbegroting die toevertrouwd werd aan de commissarissen van de Nationale Trezorie (art. 132, 317). Het Directorium deed de wetten en akten van het Wetgevend Lichaam binnen de 2 dagen na ontvangst (of ingeval van hoogdringendheid nog diezelfde dag) zegelen en afkondigen/bekend maken: *Au nom de la République française, (loi) ou (acte du Corps législatif)... Le directoire ordonne que la loi ou l'acte législatif ci-dessus, sera publié, exécuté, et qu'il sera muni du sceau de la République* (art. 128-131). Voor zijn reglementerend optreden kan verwezen worden naar de grondwetsbepaling luidens dewelke het Directorium proclamaties conform de wetten en ter hunner uitvoering kon uitvaardigen (art. 144). Stippen we aan dat,

¹¹⁵ Bull. L., 1ste reeks, n° 202 (1208).

voor wat betreft de uitvoering van belangrijke wetten, het Wetgevend Lichaam soms overging tot het decreteren van zogenaamde gedetailleerde instructies (zie bijv. de onder het lemma Primaire vergaderingen geciteerde W. van 5 ventôse jaar V). Een in feite gedeelde macht dus...

De W. van 12 vendémiaire jaar IV¹¹⁶ stipuleerde dat een opname van de wetten, akten en proclamaties in het *Bulletin des lois* volstond als publicatie (publieke aflezing, affichering, trompetgeschal zoals voorgeschreven bij W. van 14 frimaire jaar II¹¹⁷ hoefden niet langer) en verklaarde hen bindend vanaf de dag dat het bulletin in de hoofdplaats van het departement bezorgd werd; de ontvangst werd door de departementale bestuurders opgetekend in een register.

In de Verenigde Departementen werd voornoemde wet bij besluit van de volksrepresentanten van 5 frimaire jaar IV afgekondigd¹¹⁸. Onduidelijkheid over de toepassing leidde ertoe dat enkel die wetten waarvan de publicatie in de 9 departementen bij bijzondere beschikking was opgedragen, van kracht werden (besluit Directorium 18 pluviôse jaar V¹¹⁹). De nieuwe, in het bulletin gepubliceerde wetten (behoudens uitdrukkelijke uitzonderingen) kwamen hier pas bij besluit van 16 frimaire jaar V¹²⁰ in voege. Bij besluit van 7 pluviôse jaar V werden ook de oude revolutionaire wetten evenals een aantal Franse wetten van vóór 1789 ingevoerd (cfr. *Code Merlin*¹²¹).

Het Directorium benoemde bovendien de ministers (en kon hen ook afzetten, art. 148) en een aantal functionarissen belast met (het toezicht op) de uitvoering van de wetten. Het benoemde met name de commissarissen bij de departementale en municipale administraties (kon hen tevens afzetten, art. 147, 191) en ingeval van ontslag van de 5 departementale bestuurders duidde het tijdelijke vervangers aan (art.

¹¹⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 192 (1154).

¹¹⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 589-594.

¹¹⁸ Zie *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXIII.

¹¹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (165).

¹²⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. CVI-CVII. *Rec. Hayez*, dl. VII, p. 75-76.

¹²¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. CXIV-CLV. Voor nadere informatie zie STEVENS F., *L'introduction de la législation révolutionnaire en Belgique*, in VOVILLE M., *La Révolution...*, dl. II, p. 485-493.

198). Voorts benoemde en ontsloeg het Directorium de commissarissen en substituten bij de burgerlijke en correctionele rechtbanken en bij de Rechtbank van Cassatie (art. 147, 216, 234, 261). De directeurs benoemden de opperbevelhebbers (art. 146), de tijdelijke bevelhebbers van departementale wachten (art. 283), de departementale ontvangers van de directe belastingen (art. 153), de hoofdaange-stelden bij de regies van indirecte belastingen en bij de administratie van de nationale domeinen (art. 154), de inspecteurs van het muntwezen (art. 313). Tijdens de verdaging van het Wetgevend Lichaam kon het Directorium de commissarissen van de Nationale Trezorie tijdelijk schorsen en vervangen (art. 325). Het Directorium benoemde eveneens de diplomatieke ambtenaren (art. 331) en de openbare functionarissen van de kolonies (met uitz. van *Iles de France* en *Réunion*, art. 155). Mits toestemming van het Wetgevend Lichaam mochten de directeurs bijzondere vertegenwoordigers naar de kolonies sturen. Deze werden voor bepaalde duur door hen benoemd en stonden onder hun gezag. Ze oefenden dezelfde functies uit als het Directorium (art. 156). De verkiezingen die de G.W. aan het Directorium toevertrouwde vonden plaats onder het regime van de W. van 25 fructidor jaar III¹²².

Deze benoemingsrechten werden uitgebreid bij W. van 25 brumaire jaar IV¹²³ volgens dewelke het Directorium in de departementen waar de electorale vergaderingen geen departementale bestuurders hadden aangeduid, de vacatures mocht invullen. Krachtens de W. van 25 frimaire jaar IV¹²⁴ bemanden de directeurs nog niet gevormde municipale administraties. Luidens de wetten van 22 ventôse jaar IV¹²⁵ verkoos het Directorium in geval van (ontslag of) aftreden van alle leden van een administratie, tijdelijke departementale/municipale bestuurders die zouden aanblijven tot de verkiezingen van het jaar V. De W. van 13 vendémiaire jaar VI¹²⁶ stelde dat departementale en municipale bestuurders maar tijdelijke bestuurders konden aanduiden indien een minderheid van de bestuursfuncties vacant was,

¹²² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 195 (1162).

¹²³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 5 (24).

¹²⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 12 (61).

¹²⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 31 (228 en 229).

¹²⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 150 (1471).

zoniet kwam het benoemingsrecht toe aan het Directorium.

Overeenkomstig geciteerde W. van 25 brumaire kon het Directorium eveneens rechters benoemen. Bij wetten van 22 en 24 frimaire jaar IV¹²⁷ benoemde het zowel de rechters van de burgerlijke rechtbanken en hun plaatsvervangers ter vervanging van diegenen wiens benoeming wegens ontslag of omwille van een andere reden zonder gevolg bleef, als de vrederechters in de kantons waar de primaire vergaderingen in gebreke gebleven waren of de benoemingen geen gevolg sorteerden. Bij W. van 19 fructidor jaar V¹²⁸ vulde het Directorium de vacatures in de rechtbanken op die tot stand gekomen waren door het ongeldig verklaren van verkiezingen en mocht het de vóór de verkiezingen van germinal jaar VI vrijkomende functies begeben. De benoeming van de vervangers van de leden van de Rechtbank van Cassatie werd hem eveneens toevertrouwd. De scheiding tussen uitvoerende en rechterlijke macht was dus niet waterdicht.

Het Directorium verzekerde, volgens de wetten, de binnen- en buitenlandse veiligheid. De directeurs beschikten over het leger zonder er evenwel collectief noch individueel het bevel over te kunnen voeren; dit was pas 2 jaar na het verstrijken van hun ambtstermijn toegelaten (art. 144). De wetten van 3 brumaire jaar IV¹²⁹ verleenden het Directorium benoemingsrecht inz. militaire functies en posten in de marine. Wanneer er een complot tegen de uitwendige of inwendige veiligheid van de Staat beraamd werd, kon het Directorium bevelen tot voorgeleiding en aanhouding uitvaardigen tegen de vermoedelijke actors of hun medeplichtigen. Het kon hen ondervragen maar moest hen op straffe van willekeurige vrijheidsberoving binnen de 2 dagen verwijzen naar de officier van gerechtelijke politie (art. 145). De W. van 28 pluviôse jaar IV¹³⁰ droeg het Directorium op om definitief uitspraak te doen over de aanvragen tot schrapping van de emigrantenlijsten. De W. van 19 fructidor jaar V¹³¹ verleende het Directorium de macht om

¹²⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 12 (55 en 58).

¹²⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

¹²⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 203 (1218). *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 206 (1237).

¹³⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 28 (188).

¹³¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400), "*Loi contenant des mesures de salut public prises*

priesters die de openbare rust verstoorden te deporteren evenals de bevoegdheid om in een gemeente de staat van beleg af te kondigen.

Tot slot was het Directorium belast met het hoge toezicht op de lokale besturen. Ministers, departementale administraties konden handelingen van resp. departementale, municipale administraties enkel vernietigen of leden ervan slechts schorsen mits formele bekrachtiging van het Directorium (art. 195). Het Directorium kon handelingen van departementale of municipale administraties ook rechtstreeks vernietigen, departementale of municipale bestuurders direct schorsen of ontslaan en hen naar de departementale rechtbanken verwijzen (art. 196). Ingeval van bevoegdheidsconflicten tussen administratieve en rechterlijke overheden diende de minister een beslissing te nemen die bekrachtigd moest worden door het Directorium dat zich desgevallend tot het Wetgevend lichaam kon wenden doch binnen de maand een uitspraak moest doen (W. 21 fructidor jaar III¹³²). Krachtens art. 307 van de G.W. was het Directorium belast met de leiding van en het toezicht op de inning en de storting van de belastingen en had het dienaangaande verordenende bevoegdheid.

De relaties van de uitvoerende tot de wetgevende macht werden reeds aangesneden onder de rubriek Geschiedenis. Voegen we hieraan toe dat indien door buitengewone omstandigheden een wetgevende raad herleid was tot minder dan twee derde van zijn leden, hij het Directorium hiervan op de hoogte bracht. Het Directorium diende dan onmiddellijk de primaire vergaderingen van de betrokken departementen samen te roepen (art. 56). De bevoegdheden van het Directorium op wetgevend vlak waren beperkt. Elk jaar legde het aan de Raad der Ouden en de Raad der Vijfhonderd enkele schriftelijke documenten voor: het overzicht van de [voorziene] uitgaven (infra), de toestand van de financiën, de staat van de bestaande uitkeringen én het ontwerp van de toelagen die het zou willen instellen. Het meldde tevens de hem bekende misbruiken (art. 162). Het Directorium kon er ten alle tijde schriftelijk bij de Raad der Vijfhonderd op aandringen om een onderwerp in overweging te nemen, kon eventueel zelfs

relativement à la conspiration royale".

¹³² Bull. L., 1ste reeks, n° 185 (1128).

maatregelen voorstellen, maar geen in de vorm van wet gegoten ontwerpen (art. 163). Diens formele toestemming was nodig opdat het Wetgevend Lichaam een oorlog zou kunnen decreteren (art. 326).

Reeds bij naderende of beginnende vijandelijkheden, dreigend oorlogsgevaar of oorlogsvoorbereidingen, kon het Directorium de haar ter beschikking staande middelen inzetten voor de verdediging van de Staat. Het Directorium diende het Wetgevend Lichaam hiervan onverwijld op de hoogte te brengen. Het kon zelfs de verhoging van de strijdkrachten en de zich opdringende wetgevende bepalingen vaststellen (art. 328).

Alleen het Directorium kon politieke betrekkingen met het buitenland onderhouden, onderhandelingen leiden, de strijdkrachten ter zee en ter land naar goeddunken verdelen en ingeval van oorlog de leiding ervan organiseren (art. 329). Het kon vredes-, bondgenootschaps-, wapenstilstands-, neutraliteits-, handels- e.a. verdragen afsluiten die in naam van de Republiek onderhandeld waren door diplomatieke ambtenaren, agerend volgens de instructies van het Directorium (art. 331). Eventuele geheime bepalingen mochten geen afbreuk doen aan de overige bepalingen noch een afstand van grondgebied inhouden (art. 332). De verdragen waren geldig na onderzoek en ratificatie door het Wetgevend Lichaam. Geheime bepalingen konden niettemin voorlopig uitgevoerd worden (art. 333). Bovendien kon het Directorium preliminaire besprekingen m.b.t. wapenstilstanden, neutraliteitsverdragen voeren en geheime overeenkomsten afsluiten (art. 330).

Het Directorium kon enkel beraadslagen wanneer minstens 3 leden aanwezig waren (art. 142). Het Directorium beschikte over een wacht/*garde* die bij W. van 3 thermidor jaar V¹³³ georganiseerd werd en uit 120 man voetvolk en 120 man te paard bestond (art. 166). De wacht vergezelde het Directorium tijdens ceremonies en publieke optochten (art. 167). Buitenshuis werd elk lid vergezeld van 2 wachters (art. 168)¹³⁴.

¹³³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 133 (1305).

¹³⁴ TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, spreken over een wacht bestaande uit 360 man, 240 infanteristen en 120 cavaleristen. Zowel de wacht van het Wetgevend Lichaam als de wacht van het Directorium sloten zich de 18de brumaire bij

Bibliografie

GILISSEN J., *Le régime représentatif...*, p. 35-36. GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 402-404. POULLET P., *Les institutions...*, p. 49-67. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 764.

Bronnenpublicaties

De wetten en akten van het Wetgevend Lichaam werden op bevel van het Directorium gedrukt en gepubliceerd in een officieel bulletin. Indien het Wetgevend Lichaam het manuscript wenste te verzenden werd enkel de titel van de wet in het bulletin opgenomen. Het *Bulletin des lois* bevatte eveneens de proclamaties en besluiten van het Directorium ter uitvoering van de wetten (W. 12 vendémiaire jaar IV). De leden van het Wetgevend Lichaam, de voorzitters van de departementale en municipale administraties, de voorzitters van de rechtbanken,... kregen dit bulletin toegestuurd. De 2de reeks behandelt de periode van het Directoire (brumaire jaar IV - nivôse jaar VIII). Voor een officieuze uitgave, zie de zgn. *Collection Baudouin*, 4de reeks: *Collection générale des lois et des actes du corps législatif (et du directoire exécutif)*, 18 dln., Parijs (chez Baudouin), jaren IV - VIII. Verder verwijzen we naar de thematische gids *Dictionnaire de législation ou table alphabétique des lois rendues depuis l'an 1789 jusqu'à l'an VI*, 7 dln., Parijs, jaren VIII - IX en het ééndelig *Supplément (an VII - 1 vendémiaire jaar X)*, Parijs.

De Code Merlin of *Recueil de lois et règlements pour les neuf départements réunis par la loi du 9 vendémiaire, an IV, en exécution de l'arrêté du Directoire exécutif du 7 pluviôse, an V*, 2 dln., Parijs, jaar V kondigde in uitvoering van genoemd besluit een corpus van wetten af die in de Verenigde Departementen nog van kracht moesten worden verklaard. Men kan ook gebruik maken van officieuze uitgaven zoals de *Recueil Huyghe*, de *Recueil Hayez* en de *Pasinomie* (zie Lijst van geciteerde werken).

Tal van berichten van het Directorium waren voor het Wetgevend

Bonaparte aan (p. 765, 841).

Lichaam de aanleiding tot het nemen van maatregelen en het wijzigen en afkondigen van wetten, cfr. *Table alphabétique des matières contenues dans les messages adressées par le Directoire exécutif au Conseil des Cinq-Cents, depuis le 13 brumaire an IV jusqu'au 1er prairial an VI*, Parijs, jaar VII. Zie ook *Messages, arrêtés et proclamations du Directoire exécutif, faisant suite à la collection des lois et actes du Corps législatif* [floréal jaar IV - ventôse jaar VII], 6 dln. en 1 registerdl., Parijs, s.d. en jaar VII.

De handelingen van het Directorium werden gepubliceerd door DEBIDOUR A., *Recueil des actes du Directoire exécutif. Procès-verbaux, arrêtés, instructions, lettres et actes divers. Collection de documents inédits sur l'histoire de France publiés par les soins du ministre de l'Instruction publique*, 4 dln., Parijs, 1910-1917. Deze publicatie omvat de registers van de processen-verbaal (AF* III 1 à 6) evenals de minuten van de besluiten, berichten en brieven van het Directorium die chronologisch geordend zijn in dossiers per zitting (AF III 347 à 431). Het werk van Debidour behelst de periode 11 brumaire jaar IV - 15 pluviôse jaar V.

De *mémoires* van volgende directeurs werden gepubliceerd: Barras, door DURUY G. (4 dln., Parijs, 1895-1896); La Révellière-Lépeaux (3 dln., Parijs, 1895); Barthélemy door DAMPIERRE (Parijs, 1914); Carnot, door diens zoon (2 dln., Parijs, 1861-1864); Gohier (2 dln., Parijs, 1824); Reubell (in *Nouvelle revue rétrospective*, 1904, XX, p. 361-413 (bron: GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 458, noot 1).

Archief en toegangen

De secretaris schreef de beraadslagingen van het Directorium in een register in; elk lid kon zijn gemotiveerde mening laten optekenen. Besliste het Directorium om zonder de secretaris te vergaderen, dan werden de notulen door één van de leden bijgehouden in een bijzonder register (art. 143).

Opdat het Wetgevend Lichaam de overheidsuitgaven definitief zou kunnen begroten diende het Directorium in uitvoering van art. 162 van de G.W. vóór het einde van het jaar V (jaar IV: in messidor, vanaf het jaar VII: in floréal) aan de wetgever een overzicht over te maken van alle uitgaven - met opsplitsing per administratie - die in de loop van het volgende jaar door de schatkist vereffend zouden moeten worden. Ministers, bestuurders,... moesten hun aanvragen om fondsen

tijdig bij het Directorium indienen. De staten dienden gemotiveerd te zijn en een nominatieve lijst van de beampten te bevatten (W. 22 thermidor jaar V, gewijzigd bij W. 6 floréal jaar VII¹³⁵). Het Directorium rapporteerde eveneens over de toestand van de financiën en de uitkeringen (art. 162).

De *série AF: Secrétairerie d'État* (Section Moderne van de Archives Nationales) omvat de centrale archieven van de uitvoerende macht. De *sous-série AF III, Directoire exécutif* werd deels gepubliceerd door A. Debidour (zie Bronnenpublicaties). P.-D. Cheynet werkt aan een inventaris van de processen-verbaal die de periode februari 1797 - november 1799 (brumaire jaar VIII) bestrijkt (AF* III 6 à 17). Van de besluiten van het Directorium bestaat er een getypte inventaris - met index - die uit 1940 dateert: DILLAY M., LE GRAND M., CLÉMENCET S., AF III 431 à 637: *minutes d'arrêtés, messages et lettres du Directoire*, 13 (sic) pluviôse an V - 17 brumaire an VIII. Zaken die door de uitwisseling van berichten tussen het Directorium en de wetgevende raden ook in de fondsen van het Wetgevend Lichaam vertegenwoordigd zijn, kunnen opgespoord worden via de gedrukte inventaris van ANCHEL R., PATRY H., CHAUMIÉ J., *Les papiers des assemblées du Directoire. Inventaire de la série C. Conseil des Cinq-Cents* (C 387 à 479) et *Conseil des Anciens* (C 480 à 598), Parijs, 1976.

CHEYNET P.-D. publiceerde ondertussen *Les archives du Directoire exécutif. Inventaire des articles AF III 1 à 51 J. Matériaux des procès-verbaux. Secrétariat général. Justice, conspiration de Babeuf et coup d'état du dix-huit fructidor. Police et émigration, papiers des régiments émigrés des Hussards de Choiseul et des Chasseurs de Löwenstein*, Parijs, 1996: - "Premier groupe: *matériaux des procès-verbaux, articles AF III 1 à 19*": minuten van de processen-verbaal; AF* III 20: register van de geheime beraadslagingen van het Directorium tot het jaar VII, voor andere complementaire stukken uit AF III, F, AD zie p. 40 inventaris; - "Deuxième groupe: *secrétariat général du Directoire, articles AF III 20 - 29 et AF III 31*": bescheiden m.b.t. het personeel van het Directorium, dossiers van het Algemeen secretariaat m.b.t. de organisatie en het personeel van de bureaus, dossiers van het Directorium m.b.t. het personeel en de comptabiliteit van de ministeries, werkzaamheden van de bureaus van

¹³⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 137 (1351) en n° 272 (2829).

het Directorium aangaande de verkiezingen van de jaren VI en VII; voor de complementaire bescheiden verwijzen we naar p. 41-42 van de inventaris. De "*Troisième groupe: justice (AF III 30 et 32 à 44)*" omvat o.m. rapporten van de minister van Justitie aan het Directorium, dossiers over de samenzwering van Babeuf en dossiers over de zogenaamde royalistische samenzwering van het jaar V. De "*Quatrième groupe*" (AF III 45 à 51 J) herbergt o.a. rapporten van de minister van Algemene Politie aan het Directorium evenals dossiers van Bonnier d'Alco, '*chef de la division diplomatique du Directoire*' die betrekking hebben op de emigranten. Zie eveneens p. 55-69 (complementen 3de en 4de groep). Zie ook p. 36-39 van genoemde inventaris waar Cheynet verwijst naar complementaire archiefbescheiden uit de *séries AB XIX* en *AA* die zowel het Directorium, de directeurs als de ministers kunnen aanbelangen.

Voor een overzicht van de onuitgegeven inventarissen die een eerste toegang bieden tot de *sous-série AF III*, zie de inleiding van Cheynet tot diens inventaris. Zie ook FAVIER J., *Les Archives Nationales. État des inventaires* die in dl. II op p. 184-189 alle werkinstrumenten opsomt die betrekking hebben op deze subreeks. We noteren tot slot dat de *série BB: Justice* een originele collectie van de besluiten van het Directorium herbergt (BB³⁴ 21 à 24).

MINISTERS

MINISTRES

Geschiedenis

De ministers waren de rechtsopvolgers van de door de Conventie in april 1794 opgerichte *commissions exécutive*s die rechtstreeks afhingen van het *Comité de salut public* (cfr. W. 5 fructidor jaar III¹³⁶). Naast voor-noemde 12 commissies bestonden er een aantal *agences et commissions administratives* die direct onder de regering ressorteerden en wiens functies overeenkomstig de W. van 30 vendémiaire jaar IV¹³⁷ van 4 brumaire IV tot de installatie van het Directorium tijdelijk door het *Comité de sûreté générale* en het *Comité de salut public* waargenomen werden. Zij werden bij W. van 4 ventôse jaar IV¹³⁸ met ingang van germinal jaar IV afgeschaft; hun activiteiten zouden voortgezet worden door instellingen, opgericht door het *Directoire* en door hem toevertrouwd aan de hoede van een minister.

De "klerken van het Directorium" waren grondwettelijk geen politieke verantwoording verschuldigd aan het Wetgevend Lichaam maar dienden te beschikken over het vertrouwen van het Directorium dat hen benoemde en kon afzetten en onder wiens gezag ze - elk afzonderlijk - hun bevoegdheden uitoefenden (cfr. organieke W. 10 vendémiaire jaar IV¹³⁹). De ministers waren verantwoordelijk voor de niet-nakoming van de wetten en de besluiten van het Directorium (art. 152 G.W.), fungeerden als tussenpersonen tussen het centraal en lokaal gezag bij het uitoefenen van de aan de directeurs toegekende functies (cfr. "*chefs de bureaux*").

De W. van 10 vendémiaire jaar IV stelde hen eveneens verantwoordelijk voor 1° de door hen begane delicten tegen de nationale veiligheid en de grondwet, 2° elke aanslag op de persoonlijke vrijheid en eigendom, 3° het gebruik van openbare fondsen zonder decreet van het Wetgevend Lichaam en zonder besluit van het

¹³⁶ Bull. L., 1ste reeks, n° 181 (1102).

¹³⁷ Bull. L., 1ste reeks, n° 199 (1192).

¹³⁸ Bull. L., 2de reeks, n° 28 (195).

¹³⁹ Bull. L., 1ste reeks, n° 192 (1153).

Directorium, verkwisting van overheidsgelden; voor de kwalificatie van de misdrijven en de toe te passen schadeloosstellingen en straffen werd verwezen naar het strafwetboek. (Gewezen) ministers konden wegens criminele feiten begaan tijdens de uitoefening van hun ambt slechts voor het gerecht gedaagd worden mits aanklacht van het Directorium. Voor het overige waren ze onderworpen aan het gemeen recht (geen inbeschuldigingstelling door het Wetgevend Lichaam, geen behandeling van de zaak door het Hooggerechtshof maar eenvoudigweg door een departementale criminele rechtbank) en wettelijk aansprakelijk.

Bij besluiten van 12 brumaire jaar IV ging het Directorium over tot de benoeming van 4 van de 6 ministers. De anderen werden achtereenvolgens op 13, 17 brumaire en 12 nivôse jaar IV aangeduid¹⁴⁰. Voornoemde organieke wet werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de vertegenwoordigers van het volk van 13 brumaire jaar IV¹⁴¹.

Organisatie

Er waren min. 6 en max. 8 ministers; het Wetgevend Lichaam bepaalde hun aantal (art. 150). De ministers vormden geen raad (art. 151). De reeds geciteerde W. van 10 vendémiaire jaar IV onderscheidde 6 ministers, bevoegd voor Justitie, Binnenlandse Zaken, Financiën, Oorlog, Zeewezen (en Koloniën), Buitenlandse Betrekkingen. Bij W. van 12 nivôse jaar IV werd een zevende ministerie van de Algemene Politie opgericht¹⁴².

De ministers werden benoemd door het Directorium, buiten diens schoot. Het Directorium kon hen tevens uit hun ambt ontzetten. Ze waren min. 30 jaar oud. Dichte bloed- of aanverwanten van de leden van het Directorium kwamen niet in aanmerking (art. 148/139). Vanaf het jaar V konden leden van het Wetgevend Lichaam niet benoemd worden tot minister, noch tijdens de duur van hun wetgevende functies, noch vóór het verstrijken van een jaar na afloop van deze

¹⁴⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 1 (2, 3, 4, 5), n° 3 (14, 16), n° 16 (94).

¹⁴¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXIII.

¹⁴² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 16 (94).

functies (art. 136).

De *bureaux* van de ministeries verrichtten voor de ministers het voorbereidend werk. De ministers benoemden hun bedienden (die ze ook konden afzetten) en stelden huishoudelijke reglementen op. Conform de G.W. werden de gedetailleerde uitgavenrekeningen van de ministers, door hen ondertekend, bij het begin van elk jaar bekendgemaakt (art. 308). De ministers hielden een rechtstreekse correspondentie met de aan hen ondergeschikte autoriteiten (art. 149 G.W.). De commissarissen van het Directorium bij de rechtbanken en de administraties correspondeerden met de ministers (W. 10 vendémiaire jaar IV).

Met uitzondering van de minister van Buitenlandse Betrekkingen die een jaarlijkse vergoeding genoot gelijk aan drie kwart van de vergoeding van de leden van het Directorium, kregen de ministers een vergoeding ter waarde van de helft van de vergoeding van de directeurs [t.t.z. 60000 fr.]. De ministers werden gehuisvest op kosten van de Republiek (W. 10 vendémiaire jaar IV). De ministers droegen gelijkaardige kledij als de leden van het Directorium. Hun mantel was echter zwart van kleur en hoogrood gevoerd. Hun vest en lange broek waren eveneens van hoogrode zijde, hun ceintuur was wit, de draagband van hun degen zwart. Ze droegen een zwarte hoed met hoogrode vederbos (W. 3 brumaire jaar IV¹⁴³).

Bevoegdheden en activiteiten

Hun bevoegdheden werden bepaald door het Wetgevend Lichaam (art. 150 G.W.). Krachtens de W. van 10 vendémiaire jaar IV stond Justitie in voor het drukken en verzenden van de wetten, besluiten, proclamaties en instructies van het Directorium naar de administratieve en rechterlijke overheden. De bevoegde minister correspondeerde met de (commissarissen van het Directorium bij de) rechtbanken, gaf de rechters de nodige aanwijzingen en zag toe op de werking van het gerecht. Vragen m.b.t. de gerechtelijke orde die een interpretatie van de wet vereisten legde hij op zijn beurt voor aan het Directorium dat ze doorgaf aan de Raad der Vijfhonderd.

¹⁴³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

De minister van Binnenlandse Zaken correspondeerde met de administratieve overheden en met de eraan toegevoegde commissarissen van het Directorium. Hij stond in voor de instandhouding van het grondwettelijk regime en de handhaving van de wetten m.b.t. de kiesvergaderingen. De uitvoering van de wetten m.b.t. de algemene politie, de binnenlandse veiligheid en rust, de plaatselijke nationale wacht en de gendarmerie, het gevangeniswezen en het bestrijden van de bedelarij en landloperij werden bij W. van 12 nivôse jaar IV overgeheveld naar het Ministerie van Algemene Politie. Binnenlandse Zaken was tevens bevoegd voor openbare werken, mijnen, binnenvaart, landbouw, handel, nijverheid, de bewaking, de bewaring en de verdeling van het produkt van de bijdragen in natura, onderwijs en musea, maten en gewichten, statistieken.

Financiën kreeg de uitvoering van de wetten m.b.t. de zetting, de aanslag en het innen van de directe belastingen, de heffing van de indirecte belastingen en de benoeming van de ontvangers toegewezen. Ook munstslag, nationale domeinen, posterijen, douane, springstoffen en alle inrichtingen, pachten, regies en ondernemingen die geld in de Schatkist brachten, behoorden tot zijn bevoegdheidssfeer.

De minister van Oorlog had zijn zeg over de landlegers, de vestingen en de nationale gendarmerie. De zeemacht ressorteerde onder de minister van Zeewezen die ook bevoegd was voor de havens, de vloot en de zeevisserij en daarenboven de kolonies en factorijen onder zijn bevoegdheden telde. De minister van Buitenlandse Betrekkingen onderhield relaties met de ambassadeurs, ministers, residenten en agenten van het Directorium bij vreemde mogendheden, stond in voor de uitvoering van de verdragen en had de consulaten onder zijn ambtsgebied.

De ministers waren verantwoordelijk voor de niet-uitvoering van de wetten evenals voor de niet-nakoming van de besluiten van het Directorium (art. 152 G.W.). Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 11 vendémiaire jaar VI¹⁴⁴ maakten de ministers de besluiten die hen door het Directorium waren toegezonden binnen de 24 uur over aan de autoriteiten die ze - onder hun toezicht - moesten uitvoeren. De ministers zagen er op toe dat de besluiten onverwijld

¹⁴⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 150 (1465).

uitgevoerd werden en brachten het Directo-rium op de hoogte van eventuele onachtzaamheid of vertraging.

De ministers konden hun ondergeschikten instructies en bevelen ter uitvoering van wetten en besluiten geven maar konden zelf - tenzij mits delegatie van het Wetgevend lichaam of het Directorium - geen voor de burgers bindende reglementen uitwerken. Luidens de G.W. hadden ze het toezicht over de departementale administraties: ze konden, elk op hun terrein, handelingen die strijdig waren met de wet of de bevelen van hogere overheden vernietigen (art. 193) en leden van centrale administraties die de wet of de bevelen van hogerhand overtraden schorsen (art. 194). Dergelijke maatregelen kregen een definitief karakter door bekrachtiging van het Directorium. De ministers mochten geen openbare functionarissen benoemen, konden hoogstens een recht van voordracht aan het Directorium laten gelden.

Als vertegenwoordigers van de Staat inzake het beheer van de openbare diensten, sloten ze met particulieren overeenkomsten die de Staat bonden en gelastten ze de betaling van de hieruit voortvloeiende uitgaven. Hun orders [tot uitbetaling] dienden evenwel goedgekeurd te worden door de commissarissen van de Nationale Trezorie.

De ministers traden op als rechters in geschillen van bestuur (cfr. art. 203 G.W.). Zo bepaalde de W. van 21 fructidor jaar III¹⁴⁵ dat ingeval van bevoegdheidsconflicten tussen administratieve en rechterlijke overheden de zaak werd opgeschort tot een beslissing van de minister die bekrachtigd moest worden door het Directorium.

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 404. POULLET P., *Les institutions...*, p. 67-78. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 664 (*comités de gouvernement*), 667 (*commissions exécutives*), 985-987 (*ministres*).

BROWN H.G., *Pouvoir, bureaucratie et élité d'état: la politique révolutionnaire du contrôle et de l'administration de l'armée, 1791-1799* in *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1996, n° 1, p. 119-138. KAWA C., *Les employés du Ministère de l'Intérieur pendant la première*

¹⁴⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 185 (1128).

République (1792-1800), doc. Universiteit Parijs I, 1993. ROBERT A., BOURLOTON E., COUGNY G. (dir.), *Dictionnaire des parlementaires français comprenant tous les membres des Assemblées françaises et tous les ministres français depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889, avec leurs noms, état civil, états de services, actes politiques, votes parlementaires...*, 5 dln., Parijs, 1891.

Archief en toegangen

Zie ook Directorium, Archief en toegangen.

Alle primiddagen lieten de ministers aan het Directorium een overzicht worden van de besluiten die ze de vorige decade ontvangen hadden. Dergelijke tabel was verdeeld in 4 kolommen: een eerste voor de datum en het onderwerp van de besluiten, een tweede verwees naar de datum van ontvangst door de minister of diens secretaris, de derde kolom vermeldde de datum van verzending naar de autoriteiten belast met de uitvoering van de besluiten, voor de opmerkingen was een vierde kolom gereserveerd (besluit Directorium 11 vendémiaire jaar VI).

Het merendeel van de ministeriële rapporten aan het Directorium kan men terugvinden in AF III 314 à 637: *minutes des arrêtés, messages et lettres du Directoire, an IV - an VIII*. Van de nummers 431 tot 637 bestaat er een onuitgegeven inventaris van DILLAY M., LE GRAND M. en CLÉMENCET S. (daterend uit 1940) die de periode 13 pluviôse an V - 17 brumaire an VIII bestrijkt.

Sommige rapporten van de minister van Justitie echter werden - om vooralsnog onbekende reden - samengevoegd met de bescheiden van de bureaus van het Directorium waarmee Justitie correspondeerde (AF III 32, 37, 41). De archiefdozen AF III 46 en 47 bevatten aan het Directorium gerichte rapporten en brieven van de minister van Algemene Politie (jaar IV-jaar VIII). Zie CHEYNET P.-D., *Les archives du Directoire exécutif. Inventaire des articles AF III 1 à 51 J. Matériaux des procès-verbaux. Secrétariat général. Justice, conspiration de Babeuf et coup d'état du dix-huit fructidor. Police et émigration, papiers des régiments émigrés des Hussards de Choiseul et des Chasseurs de Löwenstein*, Parijs, 1996. Cheynet verwijst in zijn inventaris eveneens naar

complementaire stukken betreffende het Ministerie van Justitie - en het gerechtelijk apparaat - die deel uitmaken van de *sous-série AF III* en de *série BB (Justice)* (p. 42-46). Ook de *séries D, F* en *AA* kunnen interessant archiefmateriaal omvatten (p. 46-48). Vermelden we tot slot de *sous-série F7*, samengesteld uit neerleggingen van het Ministerie van Algemene Politie (p. 58-67). Voor de rapporten van de ministers van Buitenlandse Betrekkingen, zie *AF III 52-55*, Binnenlandse Zaken: *AF III 93-94*, Financiën: *AF III 115*, Oorlog: *AF III 147-151^B*, 183-184, Zeewezen en Koloniën: *AF III 205-206* (cfr. FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*, dl. II, p. 469-470).

Zie de registers *AF* III* van Binnenlandse Zaken (n°s 108-138), Politie (139-156), Justitie (157-174), Buitenlandse Betrekkingen (175-179), Financiën (180-200), Oorlog (201-243), Zeewezen en Koloniën (244-251) voor de inkomende correspondentie (brieven van het Directorium aan de ministers) en de besluiten van het Directorium m.b.t. de resp. bevoegdheidsdomeinen van de ministeries (cfr. FAVIER J., *op. cit.*, dl. II, p. 474-476). Voor de rekeningen van de verschillende ministeries, zie *Série C: Assemblées nationales*, C 2681 à 2701² (FAVIER J., *op. cit.*, dl. II, p. 30).

De *série F: Versements des ministères et des administrations qui en dépendent* is een rijke bron voor de studie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Vooral *F^{1a} Objets généraux* en *F^{1b} Personnel administratif* van *sous-série F¹ Ministère de l'Intérieur: administration générale* verdienen de nodige aandacht (FAVIER J., *op. cit.*, p. 100-111). Zie ook de neerleggingen van de ministeries van Algemene Politie: *F⁷ Police générale* (p. 146-158) en Justitie: *Série BB Ministère de la Justice*, in het bijzonder *BB⁴ Comptabilité* waar de organisatie van het ministerie aan bod komt (p. 593).

C. DE RECHTERLIJKE MACHT

RECHTBANK VAN CASSATIE

TRIBUNAL DE CASSATION

Geschiedenis

Het grondwettelijk statuut van de rechterlijke macht, meer bepaald haar verhouding tot de wetgevende en uitvoerende macht, werd geïnspireerd door art. 22 van de Verklaring van de rechten en plichten van de burger die een scheiding van de machten voorstond. Noch het Wetgevend Lichaam, noch de uitvoerende macht mochten gerechtelijke functies uitoefenen (art. 202). Dit verbod was trouwens wederkerig. De rechters mochten zich niet mengen in de uitoefening van de wetgevende macht, konden geenszins de uitvoering van wetten tegenhouden/opschorten of reglementen opmaken. De rechtbanken mochten zich evenmin inlaten met de administratie, het was hen verboden bestuurders omwille van hun ambtsbezigheden te dagvaarden (art. 203). De rechters werden verkozen (art. 27, 41), konden niet uit hun ambt ontzet worden dan krachtens een in kracht van gewijsde gegaan vonnis betreffende een ambtsmisdaad en konden maar geschorst worden mits een aangenomen beschuldiging (art. 206). Dit alles moest hun onafhankelijkheid ten goede komen.

Om de gelijkheid van de burgers voor de wet te waarborgen (cfr. art. 3 en 8 van bovenvermelde Verklaring) stelde art. 204 van de G.W. dat behoudens een voorafgaandelijke wettelijke bepaling niemand kon onttrokken worden aan de rechter die de wet hem toeweest. Overeenkomstig de W. van 16-24 augustus 1790¹⁴⁶ procedeerden in gelijkaardige gevallen alle burgers volgens dezelfde regels en voor dezelfde rechters. Alle zaken werden behandeld volgens hun aard en gevonnist na behandeling in de volgorde zoals het vonnis door de

¹⁴⁶ Onderhavige bepalingen van de W. betreffende de rechterlijke organisatie (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310-333) werden in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Rec. Stéven*, dl. II, p. 26-71, *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 3-45).

partijen werd gevorderd. De advocatuur was afgeschaft; elke burger mocht zijn zaak pleiten, zowel mondeling als schriftelijk. Hij mocht de verdediging van zijn belangen ook toevertrouwen aan een derde, een officieus verdediger/*défenseur officieux* aan wie geen enkele vereiste werd gesteld.

De rechtspraak was gratis (art. 205). Bloed- noch aanverwanten mochten gelijktijdig deel uitmaken van eenzelfde rechtbank (art. 207). De openbaarheid van de zittingen van de rechtbanken moest de burger beschermen tegen willekeur; de rechters beraadslaagden evenwel achter gesloten deuren. De vonnissen werden in openbare terechtzitting uitgesproken. Ze dienden met redenen omkleed te zijn en verwezen naar de toegepaste wetgeving (art. 208). Het besluit van 2 frimaire jaar IV stipuleerde evenwel dat in de rechtbanken van de Verenigde Departementen alle pleidooien in het Frans moesten geschieden en dat alle vonnissen in die taal moesten worden uitgesproken. In de streken waar het Frans niet de voertaal was zorgde dit uiteraard voor problemen, niet alleen voor de justitiabelen maar ook voor de benoeming van de rechters¹⁴⁷.

Het gerechtelijk verlot duurde 2 maand en ging in op 14 september. De rechters die de functie van jury-directeur (zie III. Departementale en lokale instellingen, B.) uitoefenden verzekerden evenwel de permanentie, hetzij om hun functies uit te oefenen, hetzij voor de summiere rechtspraak. Tien leden van de Rechtbank van Cassatie bleven eveneens van dienst; zij spraken zich enkel uit over de aanvaarding of verwerping van verzoekschriften (W. 17-19 september 1791¹⁴⁸). Algauw werd de correctionele, criminele en handelsrechtbanken, evenals de Rechtbank van Cassatie het recht op gerechtelijk verlot ontnomen. De burgerlijke rechtbanken genoten wel nog een

¹⁴⁷ Besluit 2 frimaire jaar IV: cfr. vorige noot. Zie VAN GOETHEM H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jg. LII, nr. 134), Brussel, 1990 en van dezelfde auteur: *L'Action des juges civils face à l'introduction de la justice révolutionnaire en Belgique*, in *Actes des journées de la société d'histoire du droit, tenues à Lille, 25-28 Mai 1989*, Rijsel, s.d., p. 151-157.

¹⁴⁸ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 51. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 18 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. L).

verlof (15 fructidor - 15 brumaire); spoedeisende zaken werden er behandeld door een "*section des vacations*" (W. 21 fructidor jaar IV¹⁴⁹). Tot zover deze algemene inleiding over het statuut van de rechterlijke macht.

Met betrekking tot de Rechtbank van Cassatie hernam de G.W. van het jaar III de bepalingen van de G.W. van 3-14 september 1791¹⁵⁰ die het bij W. van 27 november - 1 december 1790¹⁵¹ ingestelde tribunaal in zijn bestaan bevestigde. De bepaling luidens dewelke de Rechtbank van Cassatie opgericht zou worden bij het Wetgevend Lichaam werd in de constitutie die aan de grondslag lag van het *Directoire* evenwel niet hernomen (cfr. G.W. jaar I¹⁵²).

Organisatie

De Republiek telde één Rechtbank van Cassatie (art. 254). Het aantal rechters mocht luidens de grondwet niet meer bedragen dan drie kwart van het aantal departementen (art. 258) en werd bij W. van 5 vendémiaire jaar IV¹⁵³ vastgesteld op 50. De rechtbank werd jaarlijks voor een vijfde vernieuwd. De electorale vergaderingen van de verschillende departementen verkozen bij toerbeurt de opvolgers van de uittredende rechters. De rechters konden herkozen worden (art. 41, 259). Elke rechter had een plaatsvervanger/*suppléant* die door hetzelfde kiescollege verkozen was (art. 260). De leden van de rechtbank traden de 1ste prairial in functie (W. 28 germinal jaar V¹⁵⁴).

Noteren we dat bij de verkiezingen van het jaar IV die georganiseerd werden bij genoemde W. van 5 vendémiaire, 20 departementale kiescolleges 20 rechters en evenveel plaatsvervangers verkozen. Tien van de 40 leden waren uittredend waardoor het nieuw totaal op 50 werd gebracht; het mandaat van de resterende leden die in

¹⁴⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 74 (690). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCIII).

¹⁵⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 239 e.v.

¹⁵¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 56 e.v.

¹⁵² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 255 e.v.

¹⁵³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 184 (1126).

¹⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

1791 verkozen waren voor 4 jaar werd impliciet verlengd. Tot de 10 leden die n.a.v. de vernieuwingen van de jaren V, VI, VII en VIII uittredend waren behoorden diegenen die vrijwillig hun functies hadden neergelegd en zij die door het lot werden aangeduid (te beginnen bij de verkozenen van het jaar 1791). Zij werden vervangen door 10 nieuwe rechters die aangeduid werden door evenzovele departementen die niet deelgenomen hadden aan de verkiezingen van 1791 (zie ook de W. van 24 messidor jaar IV¹⁵⁵).

Deze departementen zouden - nog volgens de W. van 5 vendémiaire - in alfabetische orde aan de beurt komen; in het jaar V ging het Wetgevend Lichaam evenwel voorbij aan de Belgische departementen van de Leie en de Nedermaas (W. 5 ventôse jaar V¹⁵⁶). Pas het volgende jaar mochten beide kiescolleges, evenals deze van de Twee Neten en de Ourthe elk een rechter en een plaatsvervanger kiezen (individuele verkiezing bij absolute meerderheid van stemmen) (W. 18 ventôse jaar VI¹⁵⁷). Ondertussen was er, in het kielzog van de staatsgreep van het jaar V, de 19de fructidor¹⁵⁸ een wet uitgevaardigd die een eind stelde aan het mandaat van diegenen die in 1791 waren verkozen en nog in functie waren en die het Directorium gelastte in hun vervanging te voorzien. Bij de volgende verkiezingen zouden eerst de rechters die verkozen waren in de jaren IV, V en vervolgens de door het Directorium benoemden afgelost worden (zie ook de aanvullende W. van 20 fructidor¹⁵⁹). Bij de verkiezingen van het jaar VII mocht het departement van Samber-en-Maas een rechter en plaatsvervanger afvaardigen (W. 22 ventôse jaar VII¹⁶⁰).

De rechter en zijn plaatsvervanger werden beschouwd als één enkele persoon: de plaatsvervanger die een rechter opvolgde verving hem slechts voor de tijd die de rechter nog restte bij het tribunaal. De aanvaarding van een andere openbare functie (zij het een wetgevende,

¹⁵⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 58 (533). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 20 thermidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXIV).

¹⁵⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 108 (1037).

¹⁵⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 189 (1758).

¹⁵⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

¹⁵⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 143 (1402).

¹⁶⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 266 (2632).

administratieve of juridische) betekende het ontslag als rechter bij de Rechtbank van Cassatie. Het recht van plaatsvervanging ging niet verloren door de aanneming of uitoefening van een andere openbare functie, maar elke plaatsvervanger die opgeroepen werd om het ambt van rechter bij de Rechtbank van Cassatie uit te oefenen en die een andere openbare functie bekleedde, moest binnen de maand zijn voorkeur te kennen geven. De burger die opgeroepen werd om de functie van rechter bij de Rechtbank van Cassatie uit te oefenen en die dit ambt binnen 2 maand niet opnam, werd beschouwd als ontslagnemend (W. 24 messidor jaar IV). Werd ten gevolge van overlijden, ontslag of benoeming tot lid van het Wetgevend Lichaam of om enigerlei andere reden een plaats vacant, dan voorzag het kiescollege dat de rechter of plaatsvervanger had aangeduid in de vervanging voor de tijd die nog restte (W. 22 ventôse jaar VII).

De leden van de Rechtbank van Cassatie waren Franse burgers (art. 11) van min. 30 jaar oud (art. 209 G.W., zie ook de W. van 24 messidor jaar IV). Deze bepaling gold ook voor de commissaris van het Directorium (art. 209). De commissaris en de substituten bij de rechtbank werden benoemd door het Directorium dat hen ook kon afzetten (art. 261). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

De W. van 2 brumaire jaar IV¹⁶¹ regelde de organisatie van de Rechtbank van Cassatie. De 50 rechters werden verdeeld over 3 afdelingen of secties/*sections*. Alle 6 maanden (in prairial en frimaire, W. 3 germinal jaar V¹⁶²) en beurtelings verlieten 5 rechters een afdeling om over te gaan naar een andere (ze mochten evenwel eerst hun rapporten afwerken). De eerste afdeling was samengesteld uit 16 rechters en deed uitspraak over de aanvaarding of verwerping van zowel cassatieverzoeken als verzoekschriften waarbij verhaal op rechters werd ingeleid. Deze afdeling deed daarenboven definitief uitspraak over aanvragen tot hetzij regeling van rechtsgebied, hetzij doorverwijzing naar een andere rechtbank. Na aanvaarding van de

¹⁶¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 201 (1198). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 16 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

¹⁶² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 115 (1100).

verzoeken deden de tweede en derde afdeling die elk uit 17 rechters bestonden definitief uitspraak over de cassatieberoepen en verhaalnemingen. De derde afdeling besliste exclusief over de cassatieberoepen in criminele, correctionele en politiezaken, zonder dat een voorafgaandelijk vonnis van aanvaarding vereist was. Elke afdeling benoemde een voorzitter en ondervoorzitter die aanbleven tot de vernieuwing van de afdeling. De verenigde afdelingen werden voorgezeten door de ouderdomsdeken onder de voorzitters. De Rechtbank van Cassatie telde, naast de commissaris van het Directorium, 3 substituten benoemd en afzetbaar door het Directorium.

Overeenkomstig de W. van 12 vendémiaire jaar VI¹⁶³ mocht ingeval van achterstand tijdelijk een 4de afdeling gevormd worden. Deze afdeling bestond uit 12 leden (4 uit elke permanente afdeling), 9 leden volstonden om uitspraak te doen. Ze kon ook burgerlijke zaken behandelen maar hield zich bij voorkeur bezig met strafzaken. Vorderingen voorgelegd door de commissarissen en de substituten bij de rechtbank, de memories toegestuurd door de commissarissen (en substituten?) bij de criminele rechtbanken en alle zaken die de Republiek aanbelangden, genoten prioriteit in alle afdelingen, incl. de 4de. Tot slot werd een bijkomende substituut aangesteld.

De W. van 2 brumaire jaar IV onderscheidde eveneens officieren van het tribunaal en beambten. Tot eerstgenoemde categorie behoorden de griffier (hoofdgriffier/*greffier en chef*), benoemd en afzetbaar door de rechtbank en 4 klerken-griffiers/*commis-greffiers*, aangesteld op voordracht door de griffier en afzetbaar door hem. Eén van hen was in het bijzonder verbonden aan de borgstelling in civiele zaken. Daarnaast kon de griffier beschikken over 6 door hem benoemde en afzetbare beambten die de functies uitoefenden van klerk belast met de handhaving van de orde en het opstellen van afschriften/*commis d'ordre et d'expéditionnaires*. De klerk van het parket/*commis du parquet* werd benoemd en kon afgezet worden door de commissaris van het Directorium. De rechtbank benoemde 8 deurwaarders/*huissiers* die ze ook kon afzetten. In onderling overleg verdeelden de voorzitters van de afdelingen het werk over de deurwaarders. Deze oefenden hun ambt uitsluitend uit in zaken die tot

¹⁶³ Bull. L., 2de reeks, n° 151 (1474).

de bevoegdheid van de Rechtbank van Cassatie behoorden, en slechts in de gemeente waar de rechtbank zetelde. In de andere regio's van het departement oefenden de gerechtsdeurwaarders gezamenlijk hun ambt uit. Voorts benoemde de rechtbank een huisbewaarder/*conciërge* (die ze ook kon afzetten) die de leiding had over 4 door hem benoemde (en afzetbare) bureaubedienden/*garçons de bureau*, waaronder één verbonden aan het parket. De *conciërge* nam onder toezicht van een rechter de leveringen voor de dienst van het tribunaal en de griffie in ontvangst.

De leden van de Rechtbank van Cassatie mochten geen lid zijn van een municipale of departementale administratie, noch bij deze instanties een functie van voorzitter, griffier of commissaris van het Directorium uitoefenen. Ze mochten evenmin het ambt van openbaar notaris bekleden, lid zijn van een Bosbeheer, optreden als ontvanger van het enregistrement, tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen, noch openbare rekenplichtige functies uitoefenen. Al deze onverenigbaarheden golden eveneens voor de griffier. De leden van de rechtbank, de griffier en zijn door de Republiek gesalarieerde klerken mochten geen ambten bij het gerecht cumuleren. De plaatsvervangers werden pas voor de keuze gesteld indien ze t.g.v. het overlijden of de afzetting van een rechter opgeroepen worden om deze functie definitief uit te oefenen (W. 24 vendémiaire jaar III¹⁶⁴).

De leden van de Rechtbank van Cassatie genoten eenzelfde traktement als de leden van het Wetgevend Lichaam (W. 4 brumaire jaar IV¹⁶⁵, W. 7 nivôse jaar IV¹⁶⁶, W. 14 germinal jaar IV¹⁶⁷) en droegen gelijkaardige kledij, met name een lichtblauw kleed en dito toque, een witte mantel en een rode gordel (W. 3 brumaire jaar IV¹⁶⁸). Het

¹⁶⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 296-297. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 19 frimaire jaar IV (Pas., VI, p. XXXVIII).

¹⁶⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

¹⁶⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 16 (90). Zie ook de W. van 13 nivôse jaar IV betreffende het traktement van de griffiers en andere bedienden van de Rechtbank van Cassatie (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 17 (96)).

¹⁶⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 38 (299).

¹⁶⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI). Deze wet

traktement van de griffier bedroeg 5/6 van dat van de rechters. De klerken-griffiers en de klerk van het parket verdienden half zoveel als de rechters, de klerken belast met het afleveren van afschriften, deurwaarders en conciërge 2/6 van het traktement van de rechters, de bureaubedienden 3/12 (W. 29 frimaire jaar IV¹⁶⁹).

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheid van de Rechtbank van Cassatie strekte zich uit over de gehele Republiek. Deze rechtbank deed krachtens de G.W. van het jaar III uitspraak over de voorziening in cassatie tegen de vonnissen van de rechtbanken, gewezen in laatste aanleg. Luidens de W. van 27 november - 1 december 1790¹⁷⁰ was tegen dergelijke door de vrederechters gewezen vonnissen geen cassatieberoep mogelijk. Voorts deed de Rechtbank van Cassatie uitspraak over de aanvragen tot doorverwijzing naar een andere rechtbank uit vrees voor partijdigheid of omwille van de openbare veiligheid. Ze sprak zich ook uit over de regelingen van rechtsgebied en over het verhaal dat genomen werd op een volledige rechtbank (art. 254).

Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV¹⁷¹ stipuleerde dat verhaal op een lid van een burgerlijke of criminele rechtbank of op alle leden van een correctionele of politierechtbank maar uitgeoefend kon worden mits toestemming van de Rechtbank van Cassatie wiens bevoegdheden aldus werden uitgebreid. Luidens de G.W. kon de Rechtbank van Cassatie die door het Directorium - bij monde van diens commissaris - of door een belanghebbende partij op de hoogte werd gebracht van machtsoverschrijding door rechters (art. 262) de betwiste handelingen vernietigen. Indien zij aanleiding gaven tot ambtsmisdaad deed het tribunaal aangifte bij het Wetgevend Lichaam

verwees impliciet naar de W. van 2-11 september 1790 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 354-355).

¹⁶⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (70).

¹⁷⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 56-59. Deze bepaling werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. II).

¹⁷¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

dat een decreet van inbeschuldigingstelling uitvaardigde nadat het de verdachten had gehoord of opgeroepen (art. 263). Overeenkomstig het strafwetboek verwees dergelijk decreet de zaak naar een criminele rechtbank.

De Rechtbank van Cassatie kon geen kennis nemen van de grond van de zaken; ze kon alleen oordelen over procedurefouten of de correctheid van de toepassing van de wet en verwees de grond van de zaak naar de bevoegde rechtbank (art. 255). Overeenkomstig de W. van 4-15 germinal jaar II¹⁷² was er in burgerlijke zaken mogelijkheid tot voorziening in cassatie ingeval van schending of verzuim van vormvoorschriften, ook als deze niet voorgeschreven waren op straffe van nietigheid (dergelijke beperking gold enkel voor wetten uitgevaardigd vóór 1789). Cassatie was alleen mogelijk indien de schending of verzuim door één van de partijen was aangevoerd bij het gerecht zonder dat daaraan aandacht was besteed. Indien er een vonnis was gevelde in het voordeel van minderjarigen, onder curatele gestelden, afwezigen die zich niet lieten verdedigen, gehuwde vrouwen, gemeenten en de Staat kon cassatie echter niet meer worden ingesteld onder het voorwendsel dat de nationale commissaris niet was gehoord. Alle vonnissen die verzoeken tot cassatie verwierpen moesten gemotiveerd worden.

De W. van 15 germinal jaar III¹⁷³ bepaalde de wijze waarop diegenen die naar aanleiding van de revolutie aangehouden werden of die zich door vlucht wisten te onttrekken aan een bevel tot aanhouding, cassatie konden aantekenen. De W. van 12 prairial jaar IV¹⁷⁴ bevestigde dat tegen vonnissen gewezen door gedwongen arbitrage vóór het jaar IV, cassatie kon ingesteld worden. Luidens de W. van 19 thermidor jaar IV¹⁷⁵ was tegen beslissingen en vonnissen

¹⁷² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 113. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 18 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. IV).

¹⁷³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 458. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XCVII).

¹⁷⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 51 (435). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXVIII).

¹⁷⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 64 (588). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVII).

gewezen door het Hooggerechtshof geen voorziening in cassatie mogelijk. Tegen vonnissen gewezen door militaire commissies kon krachtens de W. van 21 fructidor jaar IV¹⁷⁶ uit hoofde van onbevoegdheid cassatie ingesteld worden. Ingevolge de W. van 16 pluviôse jaar V¹⁷⁷ mochten diegenen die veroordeeld waren door een revolutionaire rechtbank verzoeken tot cassatie indienen. Sinds de W. van 13 thermidor jaar VII¹⁷⁸ kon ook tegen vonnissen gewezen door maritieme rechtbanken cassatie ingesteld worden.

Wanneer na een vernietiging het tweede vonnis over de zaak zelf met dezelfde middelen werd bestreden als het eerste, kon de kwestie niet behandeld worden door de Rechtbank van Cassatie zonder voorgelegd te zijn aan het Wetgevend Lichaam dat een wet uitvaardigde waaraan genoemde rechtbank zich diende te houden (art. 256). Tegen vonnissen van de Rechtbank van Cassatie kon geen enkel rechtsmiddel aangewend worden. De G.W. stelde dat het Wetgevend Lichaam de vonnissen van deze rechtbank niet kon vernietigen maar verleende de wetgever wel het recht om rechters die zich schuldig hadden gemaakt aan ambtsmisdaad persoonlijk te vervolgen (art. 264). Overeenkomstig het strafwetboek kon er maar verhaal genomen worden op een rechter van de Rechtbank van Cassatie indien het Wetgevend Lichaam hiermee instemde.

Voorziening in cassatie tegen tussenvonnissen en onderzoeksvonnissen stond overeenkomstig de W. van 2 brumaire jaar IV slechts open na het eindvonnis; de tenuitvoerlegging van dergelijk vonnis kon, zelfs als zij vrijwillig was, niet als middel van niet-ontvankelijkheid worden opgeworpen. De termijn voorzien om een voorziening in te stellen kon onder geen beding verlengd worden. De voorziening werd ingesteld door op de griffie van de Rechtbank van Cassatie een verzoekschrift of memorie in te dienen. Het origineel waarbij de voorziening was betekend en de kwijting van consignatie van boete¹⁷⁹ werden bij het verzoekschrift of memorie gevoegd. In

¹⁷⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 74 (689). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCIII).

¹⁷⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104 (993).

¹⁷⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 299 (3182).

¹⁷⁹ Cfr. W. 14 brumaire jaar V in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 87 (838).

burgerlijke zaken kon elke partij max. 2 memories indienen.

In alle afdelingen werden de zaken gewezen nadat een rechter in het openbaar verslag had uitgebracht, zonder evenwel zijn mening te geven. Niemand kon optreden als verslaggever in een zaak indien hij reeds als dusdanig was opgetreden bij de berechting/het toelaatbaar verklaren van het verzoek tot instelling van cassatie of uitoefening van verhaal. Vervolgens werden de pleidooien van de partijen of hun verdedigers gehoord. Waarna het openbaar ministerie zijn vorderingen deed en de rechters het vonnis wezen (W. 2 brumaire jaar IV). De W. van 27 november - 1 december 1790¹⁸⁰ liet toe dat de rechters zich ter beraadslaging terugtrokken maar schreef voor dat het vonnis in het openbaar moest uitgesproken worden. Luidens de W. van 2 brumaire jaar IV konden de afdelingen enkel vonnissen wijzen indien ze zetelden met 9 rechters en werden alle vonnissen gegeven bij absolute meerderheid van stemmen. Ingeval van staking van stemmen werd de zaak voor de 3 verenigde afdelingen gebracht. Werd in burgerlijke zaken alleen de procedure vernietigd, dan werd deze overgedaan vanaf de eerste handeling waar de vormvereisten niet gerespecteerd waren; overeenkomstig de W. van 1790 werd de zaak opnieuw volledig bepleit. Werd alleen het vonnis vernietigd, dan werd de zaak verwezen naar één van de tribunalen van beroep voor de rechtbank die het vonnis gewezen had, alwaar gevonnist werd zonder nieuw onderzoek.

Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV zette de cassatieprocedure tegen vonnissen gewezen door criminele rechtbanken uiteen. Zowel de door een criminele rechtbank veroordeelde als de commissaris van het Directo-
rium konden een eis tot cassatie instellen. De griffier van de criminele rechtbank bezorgde het hem door de veroordeelde overhandigde verzoekschrift waarin deze zijn middelen van cassatie uiteenzette, aan de commissaris. Eveneens binnen 10 dagen na aantekening van cassatie overhandigde de commissaris aan de minister van Justitie het afschrift van het vonnis, de processtukken en zo er één was, het

¹⁸⁰ De geciteerde bepalingen van de W. werden in de Verenigde Departementen afgekondigd bij besluit van het Directorium van 7 pluviöse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. II, p. 56 e.v.).

verzoekschrift van de veroordeelde. De minister maakte de bescheiden op zijn beurt binnen 24 uur over aan de Rechtbank van Cassatie - die binnen de maand uitspraak moest doen - en berichtte hierover aan de commissaris van het Directorium bij de criminele rechtbank die de voorzitter en de veroordeelde schriftelijk op de hoogte bracht.

De Rechtbank van Cassatie kon ofwel het verzoekschrift verwerpen ofwel het vonnis vernietigen; in beide gevallen diende ze haar beslissing te motiveren. Het vonnis van de rechtbank dat de eis tot cassatie verwierp werd binnen 3 dagen aan de commissaris bij deze rechtbank afgegeven in de vorm van een eenvoudig uittreksel, door de griffier getekend. Dit uittreksel werd toegezonden aan de minister van Justitie die het doorzond aan de commissaris bij de criminele rechtbank. Deze stelde de voorzitter en de beschuldigde schriftelijk op de hoogte en gaf bevel tot de uitvoering van de veroordeling.

Vernietigde de rechtbank het vonnis, dan verwees ze de grond van het proces naar een andere officier van gerechtelijke politie dan diegene die het eerste onderzoek had gedaan (en wiens handelen aan de basis lag van de vernietiging van het vonnis), naar een andere jury-directeur dan diegene die de akte van beschuldiging had opgesteld (ingeval van nietigheid begaan bij de directeur/aanklagende jury) ofwel naar één van de twee meest naburige criminele rechtbanken (criminele rechtbank/rechtsprekende jury). Genoemde officier en directeur werden genomen uit het ressort van één van de twee criminele rechtbanken die het dichtst gelegen waren bij de rechtbank die het vernietigd vonnis gewezen had. Diegenen die tijdens de vernietigde procedure gezeteld hadden in de aanklagende/rechtsprekende jury konden geen tweede keer optreden als gezworenen.

De Rechtbank van Cassatie kon vonnissen van criminele rechtbanken vernietigen ingeval van valse toepassing van de strafwetten, wanneer de bij wet op straffe van nietigheid voorgeschreven vormvereisten of procedures niet in acht werden genomen, wanneer een door de beschuldigde/commissaris van het Directorium gevorderde uitvoering van een formaliteit niet vervuld was. Haar vonnissen konden eveneens vernietigd worden indien ze nagelaten had om uitspraak te doen over hetzij een vordering van de beschuldigde/commissaris, hetzij de bij wet vastgestelde nietigheid, of ingeval van machtsoverschrijding door de criminele rechtbank. Het

vonnis van de Rechtbank van Cassatie dat een vonnis gewezen door een criminele rechtbank vernietigde, werd bij authentieke uitgifte door de minister van Justitie aan de commissaris bij deze rechtbank toegezonden en door de commissaris meegedeeld aan de voorzitter en de beschuldigde en neergelegd bij de griffie (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Tot slot wijzen we erop dat de Rechtbank van Cassatie uit haar midden de rechters en nationaal aanklagers van het Hooggerechtshof aanduidde (art. 269-270). Ze ging hiertoe over nadat ze de proclamatie van het Wetgevend Lichaam houdende bijeenroeping van het Hooggerechtshof had ontvangen die haar door de voorzitters en secretarissen van de Raad der Vijfhonderd was toegestuurd (W. 20 thermidor jaar IV¹⁸¹).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 417-418. POULLET P., *Les institutions...*, p....150-155.

CORNIL L., *La Cour de cassation. Ses origines et sa nature. Discours prononcé à l'audience solennelle de rentrée du 15 septembre 1948*, in *Bulletin des arrêts de la Cour de cassation*, 1948, CXVI (ook verschenen in *Journal des Tribunaux*, 1948, LXIII, n° 3778, 26 september 1948, p. 453-461). HALPÉRIN J.L., *Le Tribunal de Cassation et les Pouvoirs sous la Révolution (1790-1799)* (*Bibliothèque d'Histoire et du Droit et Droit romain*, 23), Parijs, 1987. JANSSENS R., *Het Hof van cassatie van België. Enkele hoofdmomenten van zijn ontwikkeling*, in *Revue d'histoire du droit*, 1977, XLV, p. 95-116. JEANVROT V., *La magistrature. Tome I: L'immovibilité sous l'ancienne monarchie, sous la révolution et depuis le dix-huit brumaire*, Parijs, 1882: p. 63-85. *Manuel de la Cour de Cassation. Recueil des lois, arrêts, règlements, etc. 1788-1838*, Brussel, s.d. RENOUARD A., *Tableau de la composition personnelle du Tribunal de Cassation depuis son origine jusqu'à la constitution de l'an VIII*, in *Revue historique de droit français et étranger*, 1861, VII, p. 39-67, 160-176.

Bronnenpublicaties

¹⁸¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 65 (595).

De vonnissen van de Rechtbank van Cassatie werden gedrukt en ingeschreven in de registers van de rechtbank wiens vonnis vernietigd was (W. 27 november - 1 december 1790). Het besluit van het Directorium van 28 vendémiaire jaar V voorzag de uitgave van een *Bulletin des jugements du Tribunal de Cassation*¹⁸².

Archief en toegangen

De Rechtbank van Cassatie diende jaarlijks aan elke sectie van het Wetgevend Lichaam een vertegenwoordiging te sturen die de staat van de gewezen vonnissen voorlegde met de kanttekening en de wettekst waarop het vonnis geveld werd (art. 257). De griffier of zijn beambten hielden voor elke sectie een register bij waarin de zaken die een prioritaire behandeling genoten ingeschreven werden (W. 12 vendémiaire jaar VI).

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V¹⁸³ hielden de griffiers van de rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie. Aan de hand van deze registers kon controle uitgeoefend worden op de door de commissarissen van het Directorium bijgehouden registers.

*Archives Nationales, série BB: Ministère de la Justice, sous-série BB*¹⁹: *Cour de cassation*, 1 à 6: gedrukte vonnissen van de Rechtbank van Cassatie, verzoekschriften tot cassatie door de minister van Justitie overgemaakt aan de Rechtbank van Cassatie, 1791-jaar III [!] (FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*, dl. II, p. 612).

¹⁸² Het besluit wordt vermeld in JANSSENS R., *Het Hof van cassatie...* (zie bibliografie), p. 114 maar werd niet opgenomen in *Bull. L.*, noch in *Pasin*.

¹⁸³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

HOOGGERECHTSHOF HAUTE COUR DE JUSTICE

Geschiedenis

Ook wel "opper-gerechtshof" genoemd. Het Hooggerechtshof dat uitspraak moest doen ingeval van inbeschuldigingstelling van leden van het Wetgevend Lichaam of Directorium, werd bij proclamatie van de Raad der Vijfhonderd van 21 thermidor jaar IV¹⁸⁴ in Vendôme (departement Loir-et-Cher) samengeroepen om een oordeel te vellen over de zaak Drouet. Dit lid van de Raad der Vijfhonderd werd immers beschuldigd van samenzwering met Babeuf (decreet van inbeschuldigingstelling van 19 thermidor). Op 26 mei 1797 veroordeelde het Hof Babeuf tot de dood, de ontvluchte Drouet kreeg vrijspraak.

Na de staatsgreep werden krachtens de W. van 19 fructidor jaar V¹⁸⁵ 2 leden van het Directorium en een vijftigtal leden van het Wetgevend Lichaam zonder enige vorm van proces gedeporteerd. Overeenkomstig deze wet moesten de hooggezworenen de eed van haat aan het koningschap afleggen en trouw zweren aan de G.W. van het jaar III.

Organisatie

Het Hooggerechtshof was samengesteld uit 5 rechters, 2 nationaal aanklagers/*accusateurs nationaux* en door de electorale vergaderingen benoemde hooggezworenen/*hauts-jurés* (art. 266). Het Hooggerechtshof kon maar tot stand komen mits een proclamatie van het Wetgevend Lichaam (art. 267). De rechtbank werd opgericht en hield zitting op de plaats aangewezen door de proclamatie van de Raad der Vijfhonderd. Deze plek was minstens 12 myriameter verwijderd van de plaats waar het Wetgevend Lichaam zetelde (art. 268). Het Hooggerechtshof werd ontbonden nadat het uitspraak had gedaan in de zaak waartoe het was bijeengeroepen; de rechters en

¹⁸⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 67 (603).

¹⁸⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

gezworenen moesten uiteengaan en de plaats waar het tribunaal had gezeteld binnen de decade verlaten (W. 20 thermidor jaar IV¹⁸⁶).

Van zodra het Wetgevend Lichaam de oprichting van het Hooggerechtshof had afgekondigd ging de Rechtbank van Cassatie bij lottrekking en in openbare zitting over tot de aanduiding van 15 van haar leden. Vervolgens benoemde de rechtbank bij geheime stemming 5 van de 15 lotelingen. De aldus benoemde rechters van het Hooggerechtshof kozen uit hun midden een voorzitter (art. 269). Daarenboven benoemde de Rechtbank van Cassatie nog tijdens diezelfde zitting bij absolute meerderheid van stemmen 2 van haar leden tot nationaal aanklager bij het Hooggerechtshof (art. 270).

Elk jaar benoemden de departementale electorale vergaderingen een jury voor het Hooggerechtshof (art. 41, 272); elke vergadering benoemde jaarlijks bij individuele verkiezing en met absolute meerderheid van stemmen één gezworene (W. 5 ventôse jaar V¹⁸⁷, W. 6 germinal jaar VI¹⁸⁸). Als verkiesbaarheidsvereisten werden het Frans burgerschap (art. 11) en een min. leeftijd van 30 jaar vooropgesteld (art. 209). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

De reeds geciteerde W. van 20 thermidor jaar IV houdende organisatie van het Hooggerechtshof, stipuleerde dat de hoge jury/*haut-jury* samengesteld zou worden uit 16 leden en voorzag daarenboven 4 toegevoegde hooggezworenen/*hauts-jurés adjoints* die op de zitting afwezige leden van de zestienkoppige jury konden vervangen. Bij loting uit de lijst (*infra*) werden tevens 4 plaatsvervangende hooggezworenen/*hauts-jurés suppléants* aangeduid die - eveneens in volgorde van loting - opgeroepen konden worden om afwezige toegevoegde hooggezworenen te vervangen. Van zodra het Wetgevend Lichaam bij proclamatie de oprichting van het Hooggerechtshof had afgekondigd mochten diegenen die meenden over wettige redenen van verschoning te beschikken om vrijgesteld te

¹⁸⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 65 (595). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVII).

¹⁸⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104bis (1097bis).

¹⁸⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 192 (1778).

worden van dienst, deze opgeven; de rechters van het Hooggerechtshof oordeelden over de geldigheid van de aangevoerde verschoning en beslisten dus of hun namen geschrapt mochten worden van de lijst. Eénmaal de jury samengesteld was kon men enkel ernstige ziekte inroepen. Op straffe van 3 maanden gevangenis opgelegd door de rechters van het Hooggerechtshof, moesten de opgeroepen gezworenen zich op de aangeduide dag naar de aangewezen plaats begeven.

Na de eerste ondervraging van de beschuldigde legde de voorzitter van het Hooggerechtshof - in tegenwoordigheid van de andere rechters - aan de nationaal aanklagers de algemene lijst van de hooggezworenen voor. Hun namen werden in een urne gestopt om bij loting aangewezen te worden en de tabel van de 16 hooggezworenen, de 4 toegevoegden en de 4 plaatsvervangers te vormen. Deze tabel werd voorgelegd aan de beschuldigde(n) die binnen 5 dagen, zonder opgave van enig motief, (in totaal) 30 gezworenen mocht(en) wraken die dan bij loting werden vervangen; voor bijkomende wrakingen was toestemming van de rechtbank vereist. De nationaal aanklagers konden enkel gemotiveerd wraken, het Hooggerechtshof beoordeelde de aangevoerde gronden. De rechters lieten de 24 gezworenen samenroepen. Hiertoe stuurden ze bevelschriften naar de openbaar aanklagers van de criminele rechtbanken. Deze brachten de gezworenen op de hoogte en verstuurdde de originelen van de kennisgevingen naar de nationaal aanklagers. De gezworenen moesten zich binnen 15 dagen naar de aangewezen gemeente begeven.

Conform de bepalingen van de W. van 20 thermidor waren er bij het Hooggerechtshof geen commissarissen van het Directorium. Hun functies werden door de nationaal aanklagers vervuld. De rechters van het Hooggerechtshof benoemden een griffier/*greffier* en 4 deurwaarders/*huissiers*. De rechters bepaalden hoeveel klerken, bedienden en expeditieklerken/*commis, employés et expéditionnaires* ze nodig hadden, de griffier koos ze.

De W. van 11 pluviôse jaar V¹⁸⁹ gelastte de benoeming van 2 plaatsvervangende rechters/*juges suppléants*. Binnen 24 uur na kennisgeving van deze wet moest de Rechtbank van Cassatie bij lottrekking

¹⁸⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104 (987).

en in openbare zitting 6 van haar leden aanduiden, waarna ze nog tijdens dezelfde zitting bij geheime stemming 2 van de 6 lotelingen benoemde. Deze plaatsvervangende rechters mochten evenals de plaatsvervangende gezworenen alle zittingen en debatten van het Hooggerechtshof bijwonen. De plaatsvervangende rechters waren enkel stemgerechtigd wanneer tijdens het verloop van de debatten één van de rechters wettelijk verhinderd werd om zijn functie verder uit te oefenen. Hij werd vervangen door de eerst benoemde plaatsvervangende rechter. Evenzo bepaalde de volgorde van uitloting welke gezworenen deel zouden uitmaken van de hoge jury van 16 leden, en wie de toegevoegde jury en de plaatsvervangende jury zouden vormen.

De hooggezworenen hadden recht op hetzelfde traktement als de leden van het Wetgevend Lichaam (W. 4 brumaire jaar IV¹⁹⁰). De rechters, nationaal aanklagers en gezworenen van het Hooggerechtshof ontvingen een reisvergoeding gelijk aan diegene die toegekend werd aan de leden van het Wetgevend Lichaam. De gezworenen ontvingen daarenboven zolang de zitting duurde een vergoeding van 8 myriagram tarwe per dag. De griffier genoot eenzelfde traktement als de griffier van de Rechtbank van Cassatie, de deurwaarders werden betaald zoals hun collega's bij de Rechtbank van Cassatie (W. 20 thermidor jaar IV).

De leden van het Hooggerechtshof droegen gelijkaardige kledij als de leden van het Wetgevend Lichaam. Ze droegen een wit kleed en dito toque. Het kleed was versierd met een driekleurige boord. De nationaal aanklagers droegen een lichtblauw kleed en dito toque, een rode gordel en een witte mantel (W. 3 brumaire jaar IV¹⁹¹).

Bevoegdheden en activiteiten

Het Hooggerechtshof deed uitspraak bij inbeschuldigingstelling van leden van het Wetgevend Lichaam of het Directorium door het

¹⁹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

¹⁹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

Wetgevend Lichaam (art. 265). Het principe indachtig dat alle beschuldigten van eenzelfde delict door hetzelfde tribunaal moesten gevonnis worden, stipuleerde de W. van 24 messidor jaar IV¹⁹² dat de medeplichtigen van een beschuldigde wiens zaak door het Hooggerechtshof moest behandeld worden ook door dit tribunaal zouden berecht worden. De openbaar aanklagers van de criminele rechtbanken verzamelden dan alle stukken m.b.t. de beschuldigingen en maakten deze over aan het Hooggerechtshof (W. 20 thermidor jaar IV). Tegen haar beslissingen en vonnissen was krachtens de W. van 19 thermidor jaar IV¹⁹³ geen voorziening in cassatie mogelijk.

Conform de W. van 20 thermidor jaar IV hadden beschuldigten het recht om getuigen te laten horen. Binnen 5 dagen na hun ondervraging moesten ze hun getuigen opgeven. De nationaal aanklagers stuurden de dagvaardingen naar de openbaar aanklagers bij de criminele rechtbanken. Deze lieten ze betekenen en bezorgden de originelen aan de nationaal aanklagers. De getuigen konden gehoord worden door één enkele rechter die hiertoe werd aangesteld door de voorzitter van het Hooggerechtshof. De leden van het Hooggerechtshof konden commissies sturen naar criminele rechtbanken en jury-directeurs om verklaringen in ontvangst te nemen van getuigen die niet verbleven in het departement waar het Hooggerechtshof zetelde. De mening van 4 hooggezworenen ten gunste van de beschuldigde volstond, tenzij de rechters van oordeel waren dat de jury zich ten gronde had vergist. De jury diende dan een nieuwe verklaring af te leggen met een meerderheid van vier vijfde van de stemmen. Werden na de ontbinding van het Hooggerechtshof veroordeelden die geen lid waren van het Wetgevend Lichaam of Directorium en die bij weerspannigheid aan de wet berecht waren, gevat of meldden zij zich zelf aan, dan werden zij gevonnis door de criminele rechtbanken.

Bibliografie

¹⁹² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 58 (532). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 20 thermidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXIV).

¹⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 64 (588). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVII).

GODECHOT J., *Les institutions*, p. 418. JAMIN G., *Des hautes cours de justice sous la révolution*, doc. Universiteit Parijs (Faculteit Rechten), 1908.

POULLET P., *Les institutions...*, p. 131-132. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 871 over de rechtsvoorgangers van het (tweede) Hooggerechtshof, p. 553-554 over François Babeuf en p. 772 over Jean-Baptiste Drouet.

Bronnenpublicaties

Het Directorium deed een maand na de verkiezing van de jury een lijst van de benoemde gezworenen drukken en publiceren (art. 273).

Archief en toegangen

De voorzitters en secretarissen van de Raad der Vijfhonderd stuurden de akten van beschuldiging en de stukken, waarvan ze een inventaris hadden opgemaakt (na ze genummerd en geparafeerd te hebben), naar het Hooggerechtshof. Na de ontbinding van het Hooggerechtshof lieten de nationaal aanklagers onverwijld een inventaris opmaken van alle stukken op de griffie en lieten deze samen met de vonnissen in de archieven van de Republiek neerleggen (W. 20 thermidor jaar IV).

DALINE V., SAIITA A., SOBOUL A., *Inventaire des manuscrits et imprimés de Babeuf* (Ministère de l'Éducation nationale, commission d'histoire économique et sociale de la Révolution française. Instructions, bibliographie et recueils de texte, nouvelle série, 10), Parijs, 1966. Deze inventaris werd aangevuld door CHEYNET P.-D., *Les archives du Directoire exécutif. Inventaire des articles AF III 1 à 51 J. Matériaux des procès-verbaux. Secrétariat général. Justice, conspiration de Babeuf et coup d'état du dix-huit fructidor. Police et émigration, papiers des régiments émigrés des Hussards de Choiseul et des Chasseurs de Löwenstein*, Parijs, 1996 die de série AF: Secrétairerie d'État (Section Moderne van de Archives Nationales), sous-série AF III, Directoire exécutif 42 en 43 ontsluit (p. 208-224) en die ook de samenstelling weergeeft van de dossiers van série W: Fonds de la Haute Cour de Justice de Vendôme 559 à 567 (p. 49-51). Cheynet geeft tevens een overzicht van de inhoud van de complémentaire

sous-série F⁷, Police générale (série F: Administration générale de la France) (p. 51-53) en van de *série C: Papiers des Assemblées de la Révolution* (p. 53); zie ook p. 54: andere complementaire bronnen m.b.t. de samenzwering van Babeuf, evenals p. 23 (AF III 32: rapporten minister Justitie) en p. 26 (AF III 46: rapporten minister Algemene Politie).

D. DE FINANCIËN

NATIONALE TREZORIE TRÉSORERIE NATIONALE

Geschiedenis

De oorsprong van de Nationale Trezorie gaat terug tot het jaar 1791 wanneer de wetten van 18-30 maart en 27 (10 en) - 30 maart¹⁹⁴ het beheer van de staatskas toevertrouwden aan een *Comité de trésorerie* bestaande uit 6 commissarissen. Diens organisatie werd geregeld bij W. van 16 augustus (30 juni, 11 juli en) - 13 november 1791¹⁹⁵. Eén commissaris kreeg de hoede over de comptabiliteit. Een andere droeg verantwoordelijkheid over (het geheel van) de dagelijkse ontvangsten. De uitgaven daarentegen werden opgesplitst, elk van de overige commissarissen was bevoegd voor een welbepaalde sectie. De commissarissen traden evenwel ook collectief op.

De G.W. van het jaar III voorzag 5 commissarissen die niet langer aangesteld werden door de koning (W. maart 1791)/uitvoerende macht (G.W. van het jaar I¹⁹⁶) maar door het Wetgevend Lichaam onder wiens supervisie ze functioneerden¹⁹⁷. De volgorde van de door de Nationale Trezorie te verrichten betalingen werd geregeld door de minister van Financiën (W. 23 vendémiaire jaar V¹⁹⁸), naderhand door het Directorium (W. 9 thermidor jaar V¹⁹⁹). Het Directorium had ook een zekere inspraak in de wijze van betaling (cfr. W. van 3 frimaire jaar

¹⁹⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 264-265 en p. 275-276.

¹⁹⁵ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 207-218.

¹⁹⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 260.

¹⁹⁷ Zie het besluit van de Raad der Vijfhonderd van 14 brumaire jaar IV en het besluit van de Raad der Ouden van 17 brumaire betreffende de benoeming van de commissarissen van de Trezorie (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 229, 231).

¹⁹⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 83 (772).

¹⁹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 135 (1326). Zie ook het besluit van het Directorium van 21 messidor jaar V in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 132 (1285).

IV²⁰⁰, W. 9 thermidor jaar V). Voor het overige ontsnapten de commissarissen aan de greep van het Directorium (en diens minister). De uitvoerende macht bekleeg zich geregeld over dergelijke inperking van zijn macht die hem hinderde bij de uitoefening van zijn functies. Tijdens het Consulaat werd het beheer van de schatkist overgedragen aan het Ministerie van Financiën, de 5 commissarissen van de Nationale Trezorie werden geschrapt. Een *directeur général* bijgestaan door 2 *administrateurs*, volgde hen op (besluit 1 pluviôse jaar VIII²⁰¹).

De nationale staatskas vereffende de zogenaamde algemene uitgaven die gedragen werden door alle Fransen. Deze omvatten de vergoedingen voor de tweedegraadskiezers, het Wetgevend Lichaam, het Directorium en zijn commissarissen, de ministers, het Hooggerechtshof en de Rechtbank van Cassatie, de Nationale Trezorie, de Nationale Comptabiliteit, de politie, het drukken en versturen van wetten, oorlog, marine, buitenlandse betrekkingen, grote openbare werken, de binnenvaart, de bevordering van landbouw, handel en kunsten, de nationale manufactures, de staatsschuld... en andere uitgaven die alle burgers van de Republiek aanbelangden. De door het Wetgevend Lichaam gevestigde belastingen en de nationale eigendommen genereerden de algemene ontvangsten (W. 15 frimaire jaar VI²⁰², W. 11 frimaire jaar VII²⁰³). De grondwetgever streefde ernaar om uitgaven en inkomsten op elkaar af te stemmen (cfr. art. 162, 302, 308, 318).

Organisatie

Er waren 5 commissarissen van de Nationale Trezorie. Ze werden verkozen door de Raad der Ouden uit een door de Raad der Vijfhonderd voorgestelde drievoudige lijst (art. 315), voor een periode van 5 jaar. Elk jaar werd één van de commissarissen vervangen. De uittredende commissaris kon onmiddellijk herkozen worden, en dit een onbepaald aantal keer (art. 316). In de jaren VI, VII en VIII duidde

²⁰⁰ Bull. L., 2de reeks, n° 6 (31).

²⁰¹ Bull. L., 3de reeks, n° 1 (8).

²⁰² Bull. L., 2de reeks, n° 163 (1590).

²⁰³ Bull. L., 2de reeks, n° 247 (2219).

het lot de in floréal uittredende leden aan, de pas verkozen commissarissen traden per 1 priarial in functie (W. 17 ventôse jaar VI²⁰⁴). Het Wetgevend Lichaam kon commissarissen schorsen of ontslaan. Gedurende de opschorting van de zitting van het Wetgevend Lichaam kon het Directorium provisorisch max. 2 commissarissen schorsen en in hun vervanging voorzien. Van zodra de wetgevende raden hun zittingen hernomen hadden diende het Directorium zich tot hen te wenden (art. 325). Een commissaris die een wetgevende functie aanvaardde was ontslagnemend en werd door het Wetgevend Lichaam definitief vervangen (W. 30 germinal jaar V²⁰⁵).

De commissarissen die belast waren met de leiding van de 2 hoofdkassen, met name de *caisse de recette (journalière)* en de *caisse générale*, en de 4 (naderhand werd hun aantal gereduceerd tot 2) *caisses de distribution (et de dépense)*, beschikten hiertoe over een door hen benoemde (cfr. W. 3 frimaire jaar IV) en afzetbare administratie. Deze bestond o.m. uit kashouders/*caissiers*, een ondertekenaar van rescripties/*signataire des rescriptions*, controleurs (waaronder de *contrôleur général des caisses* die op de hoogte was van alle ontvangsten en uitgaven), betaalmeesters/*payeurs* die de uitgaven vereffenden. Een Centraal bureau van de comptabiliteit/*Bureau central de comptabilité* hield registers bij en maakte algemene borderellen op, een Algemeen bureau van de correspondentie/*Bureau général de correspondance* volgde de storting van de directe en indirecte belastingen in de schatkist op. De agent van de Schatkist/*agent du Trésor public* nam de vervolging van debiteuren op zich, was belast met de afhandeling van geschillen en de invordering van tegoeden. De commissarissen namen beurtelings voor een maand het voorzitterschap van het comité waar (wetten 27-30 maart en 16 augustus-13 november 1791, 27-31 augustus 1791 m.b.t. de functies van de agent²⁰⁶, 17-29 september 1791 betr. de nieuwe comptabiliteit²⁰⁷).

Ingevolge de W. van 3 floréal jaar IV²⁰⁸ opereerden de

²⁰⁴ Bull. L., 2de reeks, n° 189 (755).

²⁰⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 119 (1148).

²⁰⁶ Pasin., 1ste reeks, dl. III, p. 234.

²⁰⁷ Pasin., 1ste reeks, dl. III, p. 305-308.

²⁰⁸ Bull. L., 2de reeks, n° 44 (356), gedrukt in uitvoering van de W. van 7 frimaire jaar

commissarissen onder het toezicht van de wetgever. De Raad der Vijfhonderd en de Raad der Ouden benoemden commissies die de bureaus van de Trezorie bezochten, zich vergewisten van de stipte naleving van de wetten en de effectieve toestand van de kassen verifieerden. Ter uitvoering van hun opdracht hadden de commissieleden inzage in alle stukken. Ze brachten zo dikwijls als ze het nodig achtten ofwel op vraag van het Wetgevend Lichaam verslag uit over hun werkzaamheden en de toestand van de Trezorie, waarna de commissie werd ontbonden. De toezichthoudende commissarissen konden de betaalmeesters of de commissarissen van de Trezorie geen bevelen geven noch verboden opleggen. Ze mochten zich evenmin wagen aan een interpretatie van wetgeving inzake thesaurie.

Ter bevordering van de inning van de inkomsten was het de commissarissen toegestaan om te corresponderen met de departementale ontvangers van de directe belastingen, de departementale betaalmeesters, de nationale regieën en met de administraties (art. 317). Eerstgenoemde instanties overhandigden hun rekeningen aan de Trezorie (art. 320). De commissarissen van de Nationale Trezorie genoten een vergoeding gelijk aan 6000 myriagram tarwe (W. 28 frimaire jaar IV²⁰⁹).

De *trésoriers* droegen een zwart kleed, op de linkerkant was met gouddraad een kleine sleutel geborduurd (W. 3 brumaire jaar IV²¹⁰).

Bevoegdheden en activiteiten

De commissarissen van de Nationale Trezorie hielden toezicht op de ontvangst van de nationale inkomsten, regelden de geldbewegingen en de uitbetaling van alle overheidsuitgaven die door het Wetgevend Lichaam waren toegestaan. Ze hielden een open rekening bij van de uitgaven en de ontvangsten en dit in samenwerking met de departementale ontvangers van de directe belastingen, de nationale regieën en de departementale betaalmeesters (art. 317), kregen de verificatie en afsluiting van de rekeningen toegewezen (art. 320).

VII (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 245 (2213)).

²⁰⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (68).

²¹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

Op straffe van ambtsmisdaad mochten de commissarissen geen enkele betaling doen uitvoeren, tenzij gedekt door een decreet van het Wetgevend Lichaam en binnen de perken blijvend van de door de wetgever toegestane fondsen voor elk voorwerp, een beslissing van het Directorium en de handtekening van de minister die de uitgave beval (art. 318). Eveneens onder bedreiging met deze straf mochten de commissarissen geen enkele betaling goedkeuren indien het mandaat tot uitvoering ervan dat ondertekend werd door de betrokken minister, geen melding maakte van zowel de datum van de beslissing van het Directorium als deze van de decreten van het Wetgevend Lichaam die de betaling toelieten (art. 319); aldus controleerden ze de ministeriële machtigingen tot uitbetaling.

Krachtens de W. van 18 frimaire jaar IV betreffende de boekhouding van het Ancien Régime en de beginjaren van de Revolutie²¹¹ kon de Trezorie in opdracht van de commissarissen van de Comptabiliteit gelast worden met de uitvoering van vervolgingen ter inning van tegoeden.

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 143, 547. POULLET P., *Les institutions...*, p. 242-252. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 607 (*budget*), 1124 (*trésor public, trésorerie nationale*).

Bronnenpublicaties

Om de 2 weken maakte het comité de algemene rekening van ontvangsten en uitgaven over aan het Wetgevend Lichaam en de koning/uitvoerende macht. Deze staat werd maandelijks gedrukt en alzo bekend gemaakt (wetten 27-30 maart en 16 augustus-13 november 1791). De jaarlijkse rekeningen van de Nationale Trezorie werden eveneens gedrukt en naar alle departementen opgestuurd (W. 17-29 september 1791).

²¹¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 11 (52).

Archief en toegangen

De secretaris maakte de processen-verbaal op van de zittingen van het comité, hield het register bij van diens beslissingen. Hij kreeg het archief van het comité onder zijn hoede; hij hield de aan het comité bezorgde staten van ontvangsten en uitgaven bij, evenals alle bescheiden van informatieve of boekhoudkundige aard. Op het Centraal bureau van de comptabiliteit werd een staat van alle ontvangsten en betalingen opgemaakt (journaal van de ontvangsten en uitgaven van de verschillende kassen, grootboek met de rekeningen, dagelijkse balans van de staatskas) en het *registre de prospectus des dépenses* bijgehouden waarin de door het Wetgevend Lichaam vastgestelde uitgavenbegroting opgenomen was en de rekeningen van de ministeries gedebiteerd/gecrediteerd werden. Verwijzen we ook naar het archief van het Algemeen bureau van de correspondentie waar journalen en hulpregisters werden opgemaakt die moesten toelaten om op elk moment, per departement en voor elke belasting een overzicht te krijgen van de positie van de ontvangers, de staat van de invorderingen. Zie ook de borderellen van rekenplichtigen die belastingsgelden moesten doorstorten en gericht waren aan de commissarissen, de rapporten van de commissarissen over hun specifiek bevoegdheidsterrein gericht aan het comité,... De definitieve boekhouding van de Trezorie gaf de totaliteit van de ontvangst- en uitgaveverrichtingen van een jaar weer, gerelateerd aan de boekjaren waarop ze betrekking hadden (wetten 27-30 maart en 16 augustus-13 november 1791). De W. van 4 pluviôse jaar V²¹² stipuleerde dat de Trezorie de eerste van elke maand aan het Wetgevend Lichaam een staat van de ontvangsten en uitgaven van de schatkist van de vorige maand evenals een overzicht van de voorziene ontvangsten en uitgaven van de lopende maand diende over te maken. In uitvoering van de W. van 9 thermidor jaar V stuurde de Trezorie bij het begin van elke decade aan het Directorium een staat van de binnengekomen en beschikbare fondsen.

Série C: Assemblées nationales, C 2681 à 2701²: Comptabilité en Série AF: Secrétairerie d'État, AF III 129 à 131: Finances (Nationale Trezorie,

²¹² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104 (979).

jaren III - V) (FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*,
dl. II, p. 30 en 470).

NATIONALE COMPTABILITEIT COMPTABILITÉ NATIONALE

Geschiedenis

Bij W. van 17-29 september 1791²¹³ werd het *bureau de comptabilité* opgericht. Het bestond uit 15 door de koning benoemde commissarissen die hun functies uitoefenden binnen een sectie of in voltallige vergadering (cfr. organisatiewet 8 februari (13 januari, 3 en) - 12 februari 1792²¹⁴). De [Commissie van] Nationale Comptabiliteit/[*Commission de Comptabilité nationale*] waarover sprake in de G.W. van het jaar III (vergelijk met de G.W. van het jaar I) kan beschouwd worden als diens rechtsopvolger. De bevoegdheden van de commissie die thans 5 leden telde beperkten zich evenwel niet tot de verificatie van de rekeningen van de rekenplichtigen van de Staat. De G.W. van het jaar III belastte de commissarissen van de Nationale Comptabiliteit eveneens met het definitief vaststellen van de rekeningen, een bevoegdheid die tot dan toe door de wetgever bekleed werd. Het Wetgevend Lichaam verwierf het benoemingsrecht over de commissarissen. De commissie zou gereorganiseerd worden bij besluit van 29 frimaire jaar IX²¹⁵.

Organisatie

Er waren 5 commissarissen van de Nationale Comptabiliteit. Ze werden verkozen door de Raad der Ouden uit een door de Raad der Vijfhonderd voorgestelde drievoudige lijst (art. 321/315), voor een periode van 5 jaar. Elk jaar werd één van de commissarissen vervangen. De uittredende commissaris kon onmiddellijk herkozen worden, en dit een onbepaald aantal keer (art. 321/316). In de jaren VI, VII en VIII duidde het lot de in floréal uittredende leden aan, de pas verkozen commissarissen traden per 1 priarial in functie (W. 17

²¹³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 305-308. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XIV).

²¹⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 22-26.

²¹⁵ Bull. L., 3e série, n° 58 (424).

ventôse jaar VI²¹⁶). Het Wetgevend Lichaam kon commissarissen schorsen of ontslaan (art. 325). Een commissaris die een wetgevende functie aanvaardde was ontslagnemend en werd door het Wetgevend Lichaam definitief vervangen (W. 30 germinal jaar V²¹⁷).

Bij W. van 8-12 februari 1792 beschikten de commissarissen over een door hen benoemde (en afzetbare) administratie. Het Centraal bureau/*Bureau central* nam de rekeningen van de rekenplichtigen in ontvangst en verdeelde ze over de 5 (later 7) secties. De agent van de Comptabiliteit/*agent de Comptabilité* was krachtens de W. van 28 pluviôse van het jaar III²¹⁸ belast met de afhandeling van geschillen, de vervolging van rekenplichtigen en was in deze de opvolger van de agent van de Schatkist van de Nationale Trezorie.

De W. van 7 vendémiaire jaar V²¹⁹ plaatste de Nationale Comptabiliteit onder het onmiddellijk toezicht van het Wetgevend Lichaam. De bepalingen van de W. van 3 floréal jaar IV betreffende de Nationale Trezorie golden voortaan eveneens voor haar. Krachtens de W. van 18 frimaire jaar IV (infra) mochten de commissarissen 3 directeurs in hun administratie opnemen die belast werden met het toezicht op en de bevordering van de verificatie van de boekhouding van het verleden, de voorbereiding van de rapporten en het klaarmaken van de rekeningen voor saldering.

De commissarissen onderhielden een briefwisseling met de departementale administraties, de commissarissen van de Nationale Trezorie en met alle rekenplichtigen in het algemeen, dit om de presentatie van de rekeningen te bespoedigen en alle informatie in te winnen die nodig was voor de verificatie van de boekhoudingen²²⁰. Indien de commissarissen na kennis genomen te hebben van alle stukken nog enkele toelichtingen wilden, dan konden ze de rekenplichtigen ontbieden (W. 8-12 februari 1792). De commissarissen van de Nationale Comptabiliteit genoten een vergoeding gelijk aan

²¹⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 189 (755).

²¹⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

²¹⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 124 (654).

²¹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 80 (741).

²²⁰ Dit artikel werd gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. V).

6000 myriagram tarwe (W. 28 frimaire jaar IV²²¹).

²²¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (68).

Bevoegdheden en activiteiten

De commissarissen van de Nationale Comptabiliteit waren belast met de verificatie en het afsluiten van de algemene rekening van de ontvangsten en uitgaven van de Republiek, gestaafd door specifieke rekeningen en bewijsstukken, hen voorgelegd door de commissarissen van de Nationale Trezorie (art. 322). Ze brachten het Wetgevend Lichaam op de hoogte van misbruiken en malversaties, gevallen waarin de aansprakelijkheid in het gedrang werd gebracht en stelden gepaste maatregelen voor (art. 323). Met het oog op het afsluiten van de boekhouding van het Ancien Régime en de beginjaren van de Revolutie droeg de W. van 18 frimaire jaar IV²²² de bevoegdheden terzake van het voormalige *bureau de comptabilité* over aan de 5 commissarissen; zij konden eveneens opdracht geven tot vervolging, hetzij aan de commissarissen van het Directorium bij de departementale administraties, hetzij aan de Nationale Trezorie. De opgelopen achterstand in het nazien en vaststellen van deze rekeningen was dermate groot dat de commissarissen zich enkel met deze comptabiliteit van het verleden konden inlaten.

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 143, 547. POULLET P., *Les institutions...*, p. 252-254. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 670 (*comptabilité nationale*). MARCÉ V., *L'apurement des comptes de l'État pendant la Révolution: Les commissaires de la comptabilité*, Parijs, 1893.

Bronnenpublicaties

Het resultaat van het afsluiten van de rekeningen door de commissarissen werd gedrukt en openbaar gemaakt (art. 324). Om de 3 maand werd de staat van de door de commissarissen afgesloten rekeningen uit de oude boekhouding toegestuurd naar het Wetgevend Lichaam en opgenomen in het *Bulletin des lois* (W. 18 frimaire jaar IV).

²²² Bull. L., 2de reeks, n° 11 (52).

Archief en toegangen

Het Centraal bureau hield registers bij van binnengekomen rekeningen van rekenplichtigen, van beslissingen van het comité, ... De secties hielden o.m. registers bij van besluiten die resulteerden uit het nazien en sluiten van de rekeningen (W. 8-12 februari 1792). Alle rekeningen en bescheiden m.b.t. de boekhouding van het verleden werden aan de commissarissen overhandigd (W. 18 frimaire jaar IV).

Série AF: Secrétairerie d'État, AF III 132: Finances (Nationale comptabilité, 1793 - jaar VIII) (FAVIER J., Les Archives Nationales. État général des fonds, dl. II, p. 470).

AGENTSCHAP VAN DE DIRECTE BELASTINGEN
AGENCE DES CONTRIBUTIONS DIRECTES

Geschiedenis

Bij besluit van het Directorium van 28 prairial jaar IV²²³ werd in de Verenigde Departementen de Franse wetgeving m.b.t. de grondbelasting van kracht. De belastingssystemen zoals die in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik vóór de annexatie golden hielden er nog een tijdlang stand (rechtstreekse en indirecte belastingen, met uitz. van de douane- en registratierechten) om pas bij besluit van 24 brumaire jaar V²²⁴ opgeheven te worden; met ingang van 1 vendémiaire jaar V werd ook in onze gewesten het Franse belastingstelsel algemeen toegepast.

De W. van 22 brumaire jaar VI²²⁵ richtte voor heel Frankrijk (infra) een Agentschap van de directe belastingen op dat de departementale en municipale administraties moest bijstaan in de uitoefening van de bevoegdheden die hen bij G.W. waren toegewezen, met name het omslaan van de directe belastingen en het toezicht op het staatsinkomen in hun ambtsgebied. Het Directorium dat bij G.W. belast was met de leiding van en het toezicht op de inning en de storting van de belastingen zou eveneens gebruik kunnen maken van zijn diensten. Het Agentschap werd meer bepaald belast met al het voorbereidend werk inzake grond- en personele belastingen²²⁶; er mocht niet langer beroep gedaan worden op *commissaires spéciaux* of *agens auxiliaires*.

In bijgaande instructie werd zijn louter technische functie benadrukt: het "*travail de décision*" werd overgelaten aan verkozenen, hetgeen een rechtvaardige lastenverdeling (cfr. art. 306 G.W.) en een makkelijke inning moest garanderen, het "*travail d'expédition*" dat in het

²²³ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VIII, p. 337-341. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXIX-LXXX.

²²⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 90 (861).

²²⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 157 (1546).

²²⁶ Voor informatie omtrent de aard van de directe belastingen, zie POULLET P., *Les institutions...*, p. 197 e.v.

belang van de burgers ordelijk en snel diende te verlopen, "*ce simple travail*" werd toevertrouwd aan benoemden. Deze instelling functioneerde niet naar behoren (een besluit van 31 juli 1798 moest haar leden aansporen hun werk regelmatig te doen). Ze werd bij W. van 3 frimaire jaar VIII²²⁷ opgeheven en vervangen door de *directions des recouvrements des impositions directes* die in elk departement werden opgericht (ook wel *directions des contributions directes* genoemd).

Organisatie

De titel en inhoud van de W. van 22 brumaire jaar VI doen vermoeden dat er voor heel Frankrijk één agentschap werd opgericht, weliswaar bestaande uit functionarissen verspreid over het gehele grondgebied en georganiseerd per departement (infra). Alhoewel in het corpus van de W. van 3 frimaire jaar VIII sprake is van het agentschap (enkelvoud), luidt de titel "wet houdende afschaffing van de agentschappen (...)". Ook het besluit van het Directorium van 14 messidor jaar VII²²⁸ betreffende de invordering van de directe belastingen waarin achtereenvolgens over het agentschap in enkelvoud en meervoud werd gesproken, zorgt voor enige verwarring.

Luidens de oprichtingswet bestond het Agentschap, voor elk departement, uit de commissarissen van het Directorium bij de centrale en de municipale administraties, een inspecteur en één of meer beambten van in ontvangstneming/*préposés aux recettes*. De 98 departementen werden onderverdeeld in 418 *arrondissements de recettes* en telden evenzovele beambten. Voor de Verenigde Departementen was het aantal vastgelegd op 31: 2 voor de Twee Neten, telkens 3 voor Dijle, Jemappes, Nedermaas en Ourthe, 4 voor Leie, Schelde en Samber-en-Maas, 5 voor de Wouden (cfr. bijlage W. 22 brumaire jaar VI). De algemene ontvanger van het departement die verantwoordelijk was voor de beambten kon van hen een borgsom eisen. Met ingang van 1 vendémiaire jaar VII legden de beambten van in ontvangstne-

²²⁷ Bull. L., 2de reeks, n° 329 (3435).

²²⁸ Pasin., 1ste reeks, dl. IX, p. XVII-XVIII. Zie ook TULARD J., *Histoire et dictionnaire...*, p. 821 en GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 437: in elk departement een agentschap.

ming die geïnstalleerd waren in de departementale hoofdplaatsen hun functies neer. De algemene ontvangers stonden voortaan alleen in voor de ontvangst van de belastingen van het arrondissement van de hoofdplaats (W. 17 fructidor jaar VI²²⁹).

De beampten van inontvangstneming werden benoemd door de departementale ontvanger van de directe belastingen. De inspecteurs werden benoemd door het Directorium, op voordracht van de minister van Financiën. Het Agentschap stond onder het gezag van de minister van Financiën die zijn werkzaamheden leidde en instructies gaf omtrent de uitvoering van de wetgeving inzake directe belastingen.

De commissarissen bij de centrale administraties ontvingen een vergoeding voor hun werkingskosten, de inspecteurs een vast salaris. De commissarissen (ook diegene bij de municipale administraties) en inspecteurs genoten een percentsloon op de heffingen. De minister van Financiën bepaalde de juiste bedragen. De kosten van het agentschap die bij W. van 22 brumaire jaar VI begroot waren op 2200000 fr werden bij W. van 21 pluviôse jaar VI²³⁰ in het voordeel van de functionarissen herzien. Voor de werking van de commissarissen werd een totaalbedrag van 650000 fr. gereserveerd. Afhankelijk van het aantal en de moeilijkheidsgraad van de geëxpédieerde rollen ontvingen de commissarissen 3600 tot 12000 fr. De inspecteurs kregen een salaris van min. 3000 fr. Voor de percentslonen van de commissarissen bij de municipale administraties werd in totaal 3120000 fr. voorzien (400 à 1000 fr. elk, à rato van het aantal opgestelde leggers en de aan de dag gelegde nauwgezetheid). De overige commissarissen hadden evenals de inspecteurs recht op een percentsloon van 1000 fr. De betalingen gebeurden op ministerieel order, met goedkeuring van het Directorium. De werkingskosten werden met ingang 1 vendémiaire jaar VI betaald, de salarissen en percentslonen vanaf 1 frimaire. Voorlopig bleven de beampten beschikken over drie kwart van de vergoedingen van de departementale ontvangers (cfr. besluit van het Directorium van 10 pluviôse jaar IV). Voor de bepalingen van de wetten van 17 fructidor jaar VI en 11 frimaire jaar VII inzake de vergoedingen voor de beampten, zie Departementale ontvangers van

²²⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 222 (1993).

²³⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 181 (1717).

de directe belastingen, Organisatie.

Bevoegdheden en activiteiten

In uitvoering van de W. van 22 brumaire jaar VI hielpen de commissarissen van het Directorium bij de municipale administraties de repartiteurs van de gemeenten bij de omslag van de grond- en personele belastingen over de belastingplichtigen. Ze verleenden nl. assistentie bij het opstellen/rectificeren van de leggers van de belastingkohieren (*matrices de rôles*) en het bijhouden van de mutatielijsten (materiële redactie, uitvoeren van berekeningen). De commissarissen hielpen bij de voorbereiding en de afhandeling van werkzaamheden m.b.t. de zetting van de belastingen, de inning (toezicht op de verpachting ervan of op de benoeming van de inner, toezicht op diens beheer) en m.b.t. betwistingen (onderzoek van klachten, overmaken van de uitspraken aan de reclamant). Benadrukken we dat de schatting van de inkomsten van de belastingplichtigen - op basis waarvan hun hoofdelijk aandeel in de directe belastingen werd berekend - toekwam aan de repartiteurs en dat de municipale administratie bij uitspraak over de gegrondheid van bezwaren van belastingplichtigen niet gebonden was door het advies van de commissaris. De commissaris bij de lokale administratie rapporteerde bij de commissaris bij de centrale administratie, stelde alle handelingen die hem bij monde van voornoemde door de departementale administratie werden opgedragen en hield deze commissaris op de hoogte van "*tout ce qui pourrait intéresser le succès des contributions directes de son arrondissement*".

De beampten van inontvangstneming ontvingen de gelden uit handen van de gemeentelijke inners - zagen eveneneens toe op de stipte werking van voornoemden - en stortten elke decade de belastingopbrengsten die ze de decade voordien ontvangen hadden in de kas van de ontvanger van het departement. De commissaris van het Directorium bij de municipale administratie verleende de inners en de beampten kwijting (cfr. W. 17 fructidor jaar VI²³¹). De inspecteur van de directe belastingen van het departement controleerde zowel de

²³¹ Bull. L., 2de reeks, n° 222 (1993).

beambten als de commissarissen bij de municipale administraties, bezorgde hen instructies van de commissaris bij de centrale administratie en ontving borderellen en andere werkstukken. De inspecteur rapporteerde middels processen-verbaal van nazicht en verslagen aan voornoemde commissaris, aan de Nationale Trezorie en aan de minister van Financiën. In opdracht van de centrale administratie voerde hij allerlei opdrachten uit, zoals expertises van lastkohieren van grote gemeenten waar moeilijkheden rezen of van verzoekschriften waarover de departementale administratie een onherroepelijk oordeel moest vellen. Daar deze inspecteurs minstens één keer om de drie maand op ronde gingen waren zij goed geplaatst om informatie te verzamelen over het departement in al zijn aspecten en over alles wat bij kon dragen tot de perfectionering van het fiscaal regime in het bijzonder.

De commissaris bij centrale administratie was belast met de expeditie van de rollen (*rôles*), hetgeen neerkwam op het overschrijven van de namen voorkomend op de *matrice* en het verdelen van de door de gemeente op te brengen belastingbedrag over de belastingplichtigen, rekening houdend met hun belastbaar inkomen zoals vermeld in de *matrice*. Van zodra een kohier klaar was legde hij hem ter goedkeuring aan de departementale administratie voor die hem afsloot en uitvoerbaar verklaarde. Vervolgens overhandigde hij het kohier aan de lokale commissaris die de municipale administratie 'voor gezien' liet tekenen en het kohier overmaakte aan de inner. Met goedkeuring van de departementale administratie trad hij via de commissaris bij de municipale administratie en de beambten van inontvangstneming resp. op tegen in gebreke blijvende belastingplichtigen en -inners. De centrale administratie kon adviezen van haar commissaris betreffende particuliere bezwaarschriften naast zich neer leggen. Op haar verzoek nam de commissaris deel aan de voorbereiding van de verdeling van de belastingen over de kantons. Hij hield de minister van Financiën op de hoogte van zijn werkzaamheden en berichtte hem eveneens over het optreden van de inspecteur en de commissarissen bij de municipale administraties. Hij bezorgde hem eveneens informatie over al wat de directe belastingen kon aanbelangen (W. 22 brumaire jaar VI en bijgaande instructie).

Bij W. van 4 frimaire jaar VII²³² werd het Agentschap belast met het toezicht op de zetting en invordering van de belasting op deuren en vensters, opgedragen aan resp. de municipale administraties en inners.

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 437, 545. POULLET P., *Les institutions...*, p. 80. Zie ook Municipale administraties, Bibliografie (financieel aspect van het beheer van de gemeenten), evenals Departementale ontvangers van de directe belastingen.

²³² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 242 (2195).

Archief en toegangen

De W. van 22 brumaire jaar VI legde het Agentschap een informatieplicht op t.a.v. de minister van Financiën. Elke decade dienden de commissarissen bij de centrale administraties een algemene borderel van de inning van elke belasting op te sturen. In de loop van de eerste decade van elk trimester verzonden de inspecteurs het resultaat van de processen-verbaal van door hen uitgevoerde verificaties. Alle ambtenaren van het Agentschap verzamelden onder toezicht van de minister inlichtingen en documentatie ter perfectionering van de zetting en de omslag van de directe belastingen. De instructie bij voornoemde wet geeft een gedetailleerd overzicht van het door de leden van het Agentschap bij het uitoefenen van hun functies geproduceerde archief (registers, staten allerhande, processen-verbaal, zie ook de W. van 17 fructidor jaar VI).

VAN MEERBEECK L. schrijft in haar *Inventaire des archives des contributions du Brabant. Régimes français et hollandais (An IV - 1830)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 275), Brussel, 1995 dat het merendeel van de archieven uit de Franse tijd verloren ging. De lacunes kunnen enigszins opgevuld worden met het archief van de centrale administratie van het Dijledepartement dat briefwisseling van het Agentschap met de departementale overheden evenals dubbels van registers van belastingkohieren van Brabantse gemeenten omvat. Eén enkel nummer (n° 6) van de inventaris van Van Meerbeeck heeft betrekking op het *Directoire* ("*Archives de la Direction des contributions directes. Régime français*": briefwisseling met de minister van Financiën, de prefect en andere correspondenten, floréal jaar VI - 1813). BROUWERS D., COURTOY F., *Administration du cadastre (Province de Namur) (1796-1865)* (AÉ Namur, *Instruments de recherche à tirage limité*, 6), Brussel, 1988: leggers van belastingkohieren van de kantons Florennes, Walcourt en Fosses. De meeste van de onder het lemma Centrale administraties vermelde inventarissen gaan uitgebreid in op de omslag en inning van belastingen; de organisatie en werking van het Agentschap komt expliciet aan bod in COURTOY F., *Administration du département de Sambre-et-Meuse* (n° 271).

Zie ook *Archives Nationales, Série AF: Secrétairerie d'État*, AF III 120 à 122: *Finances* (directe en indirecte belastingen, 1759 - jaar VIII)

(FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*, dl. II, p. 470).

III. DEPARTEMENTALE EN LOKALE INSTELLINGEN

A. DE UITVOERENDE MACHT

CENTRALE (DEPARTEMENTALE) ADMINISTRATIES ADMINISTRATIONS CENTRALES (DE DÉPARTEMENT)

Geschiedenis

De G.W. van het jaar III onderscheidde 89 Franse departementen (art. 3) en voorzag ook voor de Franse kolonies een opdeling in dergelijke entiteiten (art. 7). De departementale grenzen konden gewijzigd worden door het Wetgevend Lichaam, met dien verstande dat een departement niet meer dan 100 vierkante myriameter (400 vierkante mijl) mocht beslaan (art. 4). Ter uitvoering van de wetten en voor de regionale administratie van de algemene belangen beschikte het Directorium in elk van deze departementen over een centrale administratie (titel VI "*Corps administratifs et municipaux*", art. 174) die beschouwd kan worden als rechtsoptolger van het *Directoire de département* (cfr. W. 28 germinal jaar III²³³). Kort na de proclamatie van de grondwet stemde de Conventie voor de aanhechting van "België en het land van Luik" bij de Franse Republiek. Gedurende het *Directoire* werd ook de Linkerrijnoever in het Franse bestuursstelsel opgenomen.

De annexatiewet van 9 vendémiaire jaar IV bekrachtigde de indeling in 9 departementen die bij W. van 14 fructidor jaar III naar Frans model was doorgevoerd (zie Inleiding). Aan de wetten van 9 vendémiaire en 3 brumaire jaar IV²³⁴ ontleenden de naar onze contreien gestuurde volksrepresentanten de bevoegdheid om provisorisch de functionarissen die deel zouden uitmaken van de departementale administraties aan te duiden (besluit 26 brumaire jaar IV²³⁵). De voltooiing van de organisatie van de departementen betekende het einde van de Raad van Bestuur/*Conseil de gouvernement*

²³³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 137 (764).

²³⁴ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 203 (1217). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 17 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

²³⁵ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 333-336.

die voor het laatst zitting hield op 20 november 1795. De vertegenwoordigers van het volk droegen diens bevoegdheden bij besluit van 7 frimaire jaar IV²³⁶ over aan de departementale administraties die ook de Arrondissementele administraties/*Administrations d'arrondissement* vervingen (cfr. besluit van de volksrepresentanten van 28 brumaire jaar IV²³⁷).

Het waren dus de vertegenwoordigers van het volk, later de commissarissen van de regering die in overleg met de Raad van Bestuur de eerste departementale bestuurders aanstelden; vooral Fransen werden uitverkoren. In germinal jaar V mochten de kiesmannen van de Verenigde Departementen in uitvoering van de W. van 23 ventôse²³⁸ voor het eerst departementale bestuurders verkiezen. Ze vaardigden vooral gematigde inheemsen af. Het Directorium annuleerde evenwel een aantal verkiezingen. Gedurende deze beginperiode waren overal in de Republiek schorsing en afzetting van functionarissen schering en inslag. Naar het einde van het decennium toe stelden de departementale administraties zich republikeinsgezinder op en waren er minder wrijvingen met het Directorium en diens commissarissen die krachtens de G.W. belast waren met het toezicht op de regionale bestuursorganen. Tijdens het Consulaat werden de functies van de departementale administratie overgedragen aan de *conseil de préfecture* en de *conseil général de département* (cfr. W. 28 pluviôse jaar VIII²³⁹).

Organisatie

Elk departement beschikte over een centrale administratie (art. 174) bestaande uit 5 leden (art. 177), Franse burgers (art. 11) van minstens 25 jaar oud (art. 175). Bloed- noch aanverwanten konden gelijktijdig deel uitmaken van eenzelfde administratie en mochten er elkaar slechts opvolgen na een interval van 2 jaar (art. 176, zie ook W. 24

²³⁶ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 418.

²³⁷ *Rec. Stéven*, dl. III, p. 3-5.

²³⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 112 (1067).

²³⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. X, p. 78-116.

thermidor jaar VI²⁴⁰). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

De electorale vergaderingen duiden de leden aan (art. 41). Indien ze binnen de termijn voorzien door art. 36 van de G.W. niet overgegaan waren tot de verkiezingen, mocht het Directorium provisoir (tot de volgende verkiezingen) de vacatures invullen (W. 25 brumaire jaar IV²⁴¹). Luidens de W. van 28 germinal jaar V²⁴² traden de verkozenen van het volk de 15de floréal in functie. De departementale administratie werd elk jaar voor een vijfde vernieuwd (art. 177). De volgorde van uittreding van de leden van de eerstverkozen cohorte werd bij lot vastgelegd. De volgende vernieuwingen gebeurden volgens anciënniteit (W. 21 fructidor jaar III²⁴³). Departementale bestuurders/*administrateurs* waren éénmaal herkiesbaar, waarna ze 2 jaar moesten wachten om opnieuw verkozen te kunnen worden (art. 186-187).

Ter vervanging van overleden, ontslagen,... leden konden de overblijvende bestuurders er tijdelijke vervangers bij nemen die aanbleven tot de volgende verkiezingen (art. 188). De electorale vergadering voorzag in de definitieve vervanging (W. 30 germinal jaar V²⁴⁴). Ingeval van resp. ontslag, aftreden van alle bestuurders voorzag het Directorium tot de volgende verkiezing in hun vervanging. De plaatsvervangers dienden evenwel gekozen onder de gewezen bestuurders van hetzelfde departement (art. 198 G.W., W. 22 ventôse jaar IV²⁴⁵). De W. van 30 messidor jaar V²⁴⁶ die stelde dat het Directorium enkel tijdelijke bestuurders kon benoemen indien de administratie al haar leden had verloren, werd opgeheven bij W. van

²⁴⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 217 (1945).

²⁴¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 5 (24).

²⁴² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

²⁴³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 185 (1128). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XVIII).

²⁴⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

²⁴⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 31 (229).

²⁴⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 133 (1296).

13 vendémiaire jaar VI²⁴⁷ krachtens dewelke de resterende bestuurders maar vervangers konden aanduiden indien ze talrijk genoeg waren om beslissingen te nemen, indien m.a.w. een minderheid van de functies vacant was.

De departementale administratie koos jaarlijks uit haar schoot een voorzitter die in geval van tijdelijke verhindering vervangen werd door een collega aangeduid door de administratie. Ze benoemde een hoofdsecretaris/*secrétaire en chef* belast met de bewaring van het archief en het tekenen van de afschriften van de besluiten. De centrale administratie kon deze secretaris ontslaan. De secretaris kreeg een residentieplicht opgelegd. De administratie stelde in akkoord met de hogere overheden zelf het aantal beambten vast waarover ze wou beschikken. De beambten werden benoemd door voornoemde "secretaris-generaal" die hen ook kon afzetten (W. 21 fructidor jaar III, W. 19 vendémiaire jaar IV²⁴⁸) en die de bureaus leidde. Meestal waren er vijf bureaus, met name Comptabiliteit/*Comptabilité*, Openbare Werken/*Travaux publics*, Politie/*Police*, Belastingen/*Contributions*, Nationale goederen/*Biens nationaux*, elk bestaande uit een chef, souschef en enkele beambten, alles samen een veertigtal man. Krachtens de grondwet bepaalde het Wetgevend Lichaam de wijze waarop de departementale administraties hun functies mochten uitoefenen (art. 190). Commissarissen van het Directorium hielden toezicht op hun doen en laten (art. 191).

De centrale administraties waren ondergeschikt aan de ministers die elk op hun terrein handelingen van deze administraties die strijdig waren met de wet of de bevelen van hogere overheden, konden vernietigen (art. 193) en leden ervan die de wet of de bevelen van hogere hand overtraden, konden schorsen (art. 194). Deze maatregelen kregen een definitief karakter door bekrachtiging van het Directorium (art. 195, zie ook de W. van 17 messidor jaar V²⁴⁹). Het Directorium kon dergelijke handelingen ook rechtstreeks vernietigen, bestuurders van het departement ook direct schorsen of ontslaan en hen naar de

²⁴⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 150 (1471).

²⁴⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

²⁴⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 131 (1277).

departementale rechtbanken verwijzen (art. 196). Alle besluiten houdende nietigverklaring van handelingen, schorsing of ontslag van bestuurders moesten gemotiveerd zijn (art. 197).

Ze hingen in het bijzonder af van de minister van Binnenlandse Zaken met wie ze een briefwisseling onderhielden (W. 10 vendémiaire jaar IV²⁵⁰) en die hun jaarlijkse uitgavenbegroting diende goed te keuren; diens collega van Justitie had inspraak m.b.t. hun uitgaven voor de rechtbanken. De centrale administraties overhandigden hun rekeningen van ontvangsten en uitgaven van het vorig jaar aan de minister van Binnenlandse Zaken, het Directorium was belast met het nazicht en de goedkeuring van de boekhouding. De departementale uitgaven werden gedragen door alle belastingplichtigen van het departement en hadden betrekking op het departementaal bestuur, de rechtbanken, de centrale scholen, bibliotheken en musea, de openbare gebouwen en gevangenissen, de vergoeding van de ontvanger en zijn beambten. De departementale ontvangsten beperkten zich tot opcentiemen op de grond- en personele belasting (W. 15 frimaire jaar VI gewijzigd bij W. 11 frimaire jaar VII en jl. belastingswetten). De departementale administraties mochten geen aankopen doen zonder toestemming van het Wetgevend Lichaam (W. 5-18 februari 1791²⁵¹). Wilden ze gebouwen huren dan dienden zich tot de minister van Binnenlandse Zaken te richten en hadden ze hiervoor de toestemming nodig van het Wetgevend Lichaam (W. 17-19 november 1792²⁵²). De rekeningen van de departementale uitgaven m.b.t. de rechtbanken, administraties, wetenschappen, openbare werken en -instellingen werden krachtens art. 310 van de G.W. gepubliceerd.

De departementale administraties mochten onderling of met de [municipale] administraties enkel briefwisseling onderhouden over de aangelegenheden die hen bij wet waren toegewezen (en niet over de algemene belangen van de Republiek) (art. 199). De departementale administraties konden aan de municipaliteiten voor het bestuur

²⁵⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 192 (1153).

²⁵¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 196. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. V).

²⁵² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 497-498. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar VII (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. XVII).

benodigde informatie opvragen. Indien een lokale overheid geen gevolg gaf aan dergelijke oproep mocht de departementale administratie 2 commissarissen aanstellen die zich op kosten van eerstgenoemde terplaatse begaven (W. 15-27 maart 1791²⁵³).

De departementale bestuurders die in een gemeente van meer dan 5000 inwoners verbleven genoten een vergoeding van 1500 myriagram tarwe. In het andere geval bedroeg de vergoeding 1000 myriagram (ca. 2500 fr.) (W. 21 fructidor jaar III). Voor de wedden van de beampten, zie de besluiten van het Directorium van 7 en 17 frimaire jaar IV²⁵⁴; de hoofdsecretarissen van gemeenten van meer dan 50000 inwoners verdienden 3000 pond, hun collega's van minder grote gemeenten 2000 pond.

De functie van bestuurder of griffier van een departementale administratie was onverenigbaar met een rechterlijke functie, het ambt van openbaar notaris of een rekenplichtige functie in dienst van de overheid. Niemand mocht deelnemen aan de gezagsuitoefening van een overheid die belast was met het toezicht op een instantie waarvan hij deel uitmaakte. Men kon m.a.w. niet tegelijkertijd lid zijn van zowel de departementale als de municipale administratie, cumul met een griffierschap of de functie van commissaris van het Directorium kon evenmin (W. 24 vendémiaire jaar III²⁵⁵). Een departementaal bestuurder die een wetgevende functie aanvaardde was ontslagnemend (W. 30 germinal jaar V²⁵⁶).

De leden van de departementale administraties droegen gelijkaardige kledij als de leden van het Directorium, de kleur verschilde echter. Ze droegen nl. een lichtblauw gevoerd zwart mantelkleed met revers, een lichtblauwe vest met een witte sjaal als

²⁵³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 257-261. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. VIII).

²⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 8 (39), 10 (51). Zie ook DAELEMANS F., *De lagere ambtenaren en bestuurders onder het Franse bewind, 1795-1800*, in CRAEYBECKX J., SCHEELINGS F., *De Franse Revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw régime*, Brussel, 1990, p. 207-215.

²⁵⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 73 (388). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

²⁵⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

ceintuur, een zwarte korte broek met kousen ofwel een lange broek. Voorts een ronde, langs één kant opgetrokken zwarte hoed met driekleurige vederbos waarin blauw de hoofdtoon voerde (W. 3 brumaire jaar IV²⁵⁷).

Bevoegdheden en activiteiten

Krachtens de G.W. waren de bestuurders in hoofdzaak belast met de omslag van de directe belastingen en het toezicht op de in hun werkgebied verworven overheidsinkomsten (art. 190). Het Directorium kwalificeerde in zijn besluit van 13 thermidor jaar VI²⁵⁸ de invordering van de directe belastingen en de vereffening van de staats-schuld als "*les objets (...) les plus pressés de leurs attributions*". De centrale administraties dienden alle oneven dagen gedurende de voormiddag samen te komen om zich enkel en alleen aan deze opdracht te wijden, en dat tot hij volbracht was.

De W. van 21 fructidor jaar III stipuleerde dat de departementale administraties de bevoegdheden behielden die hen waren toegekend bij (nog) van kracht zijnde wetten, welke ook de aangelegenheden waren die ze behelsden. Hij verwees hiermee voornamelijk naar de W. van 22 december 1789 - januari 1790 die hen een omvangrijk actieterrein toewees; onderstaande bepalingen werden in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV²⁵⁹.

Onder het toezicht van het Wetgevend Lichaam verdeelden elk van de centrale administraties de door hun departement op te brengen grond- en personele belastingen over de kantons en over de gemeenten die over een eigen administratie beschikten. Ze gelastten het opstellen van de rollen van zetting en contributie, regelden en surveilleerden de inning en storting van de belastingen evenals de beambten die hiermee belast waren. Ze waren gemachtigd om de departementale uitgaven te laten uitbetalen. Noteren we dat de departementale administraties

²⁵⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

²⁵⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 215 (1941). Zie ook het besluit van het Directorium van 14 messidor jaar VII in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IX, p. XVII-XVIII.

²⁵⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. VIII, 73-78 (W.), 78-89 (instructie 8 januari 1790).

krachtens het besluit van het Directo-
rium van 30 nivôse jaar IV²⁶⁰ gemachtigd waren om ter bekostiging
van lokale uitgaven mandaten uit te schrijven op de nationale kassen.
Indien de hiertoe verstrekte ministeriële kredieten nog niet uitgeput
waren en mits toestemming van de commissarissen van de Trezorie
werden hun mandaten vereffend door de betaalmeesters²⁶¹.

Daarenboven waren de departementale bestuurders begaan met
de openbare weldadigheid (hulp aan armen, politie van bedelaars en
zwerwers, inspectie en verbetering van het beheer van gasthuizen,
liefdadigheidsinstellingen, huizen van arrest en gevangenen) en
oefenden ze toezicht uit op het openbaar onderwijs en het
politiek/moreel onderricht. De departementale administraties
besteedden fondsen ter bevordering van de landbouw en de
nijverheid. Daar ze de instandhouding nastreefden van het openbaar
bezit, bossen, rivieren en wegen werden ze betrokken bij het beheer en
de verkoop van de domaniale en kerkelijke goederen, het beheer van
de bossen onderworpen aan het *régime forestier* en het beheer van de
grote wegen²⁶². Ze namen de leiding op zich van openbare werken,
legden bijv. wegen en kanalen aan en namen het onderhoud van
kerken, pastorijen en andere cultusvoorwerpen voor hun rekening. De
centrale administraties stonden in voor de ordehandhaving
(gezondheid, veiligheid en rust) en konden beschikken over de
milities, de nationale wacht (zie ook art. 291, 292 en 294 van de G.W.).
De rechterlijke macht diende zich van elke inmenging te onthouden.
Bijgaande instructie van 8 januari 1790²⁶³ meldde dat deze
bevoegdheidsomschrijving geen exhaustiviteit pretendeerde maar
veeleer moest gezien worden als aanduiding van de belangrijkste
functies van de *corps administratifs*.

²⁶⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 24 (151).

²⁶¹ Zie ook Municipale administraties, Bevoegdheden en Agentschap van de directe belastingen, Bevoegdheden.

²⁶² Zie de wetten van 20-22 april en 14-17 mei 1790 in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 151-152 en p. 173-176 inz. domaniale en kerkelijke goederen, 15-29 september 1791 in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 271-286 inz. bossen en 6-7 september en 7-14 oktober 1790 in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 359-361 en p. 394 inz. wegen.

²⁶³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 78-89.

De departementale administraties sloegen de gedwongen leningen van de jaren IV en VII om. Bij W. van 19 frimaire jaar IV²⁶⁴ werd een lening uitgevaardigd die 600 miljoen pond moest opbrengen. Het aandeel van de Verenigde Departementen werd op 40 miljoen bepaald. De lening viseerde het vierde deel van de burgers van elk departement dat het meest belast of belastbaar was. De departementale administraties moesten deze gegoeden aanduiden en hen over 16 klassen verdelen, zich hierbij baserend op de rol van de belastingen of op hetgeen algemeen bekend was betreffende hun vermogen. Zij lieten het voorbereidend werk evenwel over aan de municipale administraties en aan andere lokale instanties. De rollen moesten vóór de 15de nivôse klaar zijn, zodat de inners van de directe belastingen in opdracht van de departementale administraties tot invordering konden overgaan. Bij W. van 10 messidor jaar VII²⁶⁵ werd andermaal een lening uitgeschreven. De verwachte 100 miljoen werden gezocht bij de gegoede burgers. Diegenen die min. 300 fr. grondbelasting betaalden waren hieronder begrepen, evenals wie min. 100 fr. mobiele belasting betaalde of bekend stond als bezitter van een fortuin in kapitaal of dank zij zijn ondernemingen of speculaties een fortuin had opgebouwd dat niet voldoende belast werd. Een *jury de taxation* bestaande uit de departementale bestuurders en 6 à 10 belastingplichtigen die niet in aanmerking kwamen voor de lening, schatte het vermogen van de 3 laatstgenoemde categorieën en stelde de som vast die elk van de leners moesten storten (zich hierbij baserend op hun aanslag in de grondbelasting, het geraamde fortuin). De lijst van de aangeslagenen diende binnen de decade klaar te zijn. De centrale administratie behandelde in samenspraak met een door haar samengestelde *jury de révision* bestaande uit 12 belastingplichtigen die niet getroffen werden door de lening, eventuele klachten. De lening werd geëind op lastgeving van de ontvanger van het departement, door

²⁶⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 11 (53). Gepubliceerd in Brussel bij besluit van de departementale administratie van het Dijledepartement van 2 nivôse jaar IV. Opgenomen in de *Code Merlin* als zijnde bekendgemaakt in de 9 departementen, maar zonder opgave van publicatiebesluit (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. L).

²⁶⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 290 (3094).

diens beampten (W. 19 thermidor jaar VII²⁶⁶).

De departementale administraties konden geen belastingen instellen, noch belastingen omslaan voor een som of termijn die deze vastgesteld door het Wetgevend Lichaam overschreed. Ze konden evenmin leningen aangaan zonder diens toestemming (cfr. art. 311 G.W. jaar III). Ter betaling van schulden en lokale uitgaven, ter aanwending bij onvoorziene omstandigheden of in geval van hoogdringendheid dienden ze evenwel te kunnen beschikken over eigen middelen. Uit deze bepalingen van de W. van december 1789 blijkt dat de departementale administratie niet alleen functies vervulde betreffende het algemeen rijksbestuur maar ook bevoegdheden van departementaal belang had. Bij de invoering van de grond- en mobiele belasting werd dan ook onderscheid gemaakt tussen enerzijds de hoofdsom en anderzijds de opcentiemen ter dekking van de departementale uitgaven. Deze vorm van departementale fiscaliteit werd afgevoerd - de departementale financiën werden bij W. van 19 fructidor jaar II opgenomen in de staatsbegroting - maar bij wetten van 28 messidor jaar IV (met ingang van 1 vendémiaire jaar V) en 15 frimaire jaar VI opnieuw ingevoerd. De departementale administraties mochten max. 10 opcentiemen heffen op de hoofdsom van de grond- en personele belasting en mochten 5 buitengewone opcentiemen innen ter spijzing van een fonds. Dit fonds kon supplementen toestaan aan departementen, kon tussenkomen ingeval van kwijtschelding of vermindering van grondbelasting, bood hulp bij hagelschade, brand of overstroming, bekostigde het opmaken van de belastingrollen. De departementale administraties verleenden de departementale ontvanger machtiging tot betaling van de uitgaven. Krachtens de W. van 11 frimaire jaar VII werd het maximum van de opcentiemen jaarlijks bij wet vastgesteld. De buitengewone opcentiemen voedden voortaan een *fonds de supplément* waaruit departementen bij deficit van departementale en gemeentelijke ontvangsten konden putten en een *fonds commun des départements* dat behoeftige departementen ondersteunde, het Agentschap van de directe belastingen bekostigde, tussenkwam ingeval van oninbare belasting of toegestane belastingvermindering, bijsprong ingeval van rampen.

²⁶⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 298 (3174).

Bij W. van 14 december 1789 en instructie van 12 augustus 1790²⁶⁷ waren de departementale administraties belast met de inspectie van en het toezicht op de municipale administraties bij het uitoefenen van hun functies eigen aan de municipaliteit. Aldus zagen ze toe op het goed beheer van de gemeente, traden ze op tegen machtsmisbruik en konden burgers die zich benadeeld voelden bij hen terecht. Inzake de aan hen overgedragen functies eigen aan het algemeen rijksbestuur waren de municipale administraties volledig ondergeschikt aan de departementale overheid. Trachtten deze zich aan dit gezag te onttrekken of namen ze een loopje met de scheiding van de machten, dan kon de departementale overheid hun handelingen vernietigen. De G.W. van het jaar III zou bepalen dat de centrale administraties handelingen van de municipale administraties die strijdig waren met de wet of de bevelen van hogere overheden konden vernietigen (art. 193) en leden ervan die de wet of de bevelen overtraden konden schorsen (art. 194) (mits bekrachtiging door het Directorium, art. 195). In uitvoering van de W. van 21 fructidor jaar III legden de departementale administraties de vergaderdata van de municipale administraties vast en behandelden ze protesten die tegen hun besluiten werden ingediend. De centrale bureaus stonden onder hun gezag en werden krachtens art. 184 van de G.W. door hen bemand. De W. van 15 frimaire jaar VI schreef voor dat de municipale administraties hun uitgavenbegroting ter goedkeuring aan de departementale administratie moesten voorleggen die eveneens belast was met de vaststelling van hun rekeningen van ontvangsten en uitgaven van het vorige jaar (zie ook de W. van 11 frimaire jaar VII).

In uitvoering van de nog van kracht zijnde W. van 6, 7, 11 september 1790²⁶⁸ deed de departementale administratie in hoogste ressort uitspraak in allerlei geschillen: betwistingen van belastingplichtigen inz. hun aandeel in de directe belastingen, moeilijkheden aan de orde gesteld door aannemers van openbare

²⁶⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 63-71 en 281-303. De instructie vergezelde de W. van 22 december 1789 en werd gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XVI).

²⁶⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 359-361. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XX-XXI).

werken m.b.t. de interpretatie en uitvoering van overeenkomsten, vragen en betwistingen omtrent het reglement van schadevergoedingen verschuldigd aan particulieren wiens gronden door de overheid ingenomen of opgegraven werden voor de aanleg van wegen, kanalen e.d., klachten vanwege privé-personen omwille van fouten begaan of schade aangericht door aannemers.

De departementale administratie bereidde volgens de bepalingen van de W. van 25 fructidor jaar III (en de instructies van de jaren V en VI)²⁶⁹ de primaire, communale en electorale vergaderingen voor. Zo stelde ze per kanton het aantal primaire vergaderingen evenals hun naam en plaats van samenkomst vast. Ze duidde de vergaderlokalen van de communale en electorale vergaderingen aan; de gemeente van samenkomst van de electorale vergadering werd door het Wetgevend Lichaam aangeduid. De departementale administratie deelde aan de electorale vergadering mee tot welke verkiezingen moest overgegaan worden. Ze publiceerde de kandidatenlijsten voor functies te begeven door de electorale vergadering, duidde diegenen aan die niet voldeden aan de bij grondwet vastgelegde verkiesbaarheidsvoorwaarden, bezorgde de lijsten aan de kiesvergadering. De W. van 24 pluviôse jaar VI²⁷⁰ schafte de kandidatenlijsten af. Brachten de wetgevende raden de Republiek niet tijdig op de hoogte van de wijziging van hun verblijfplaats, dan was het aan de departementale bestuurders om - met het oog op de vorming van een nieuw Wetgevend Lichaam - de primaire vergaderingen bijeen te roepen (art. 105 G.W.).

De instructie van augustus 1790 benadrukte dat de departementale administraties geen wetgevende noch rechterlijke macht konden uitoefenen ("*elles ne sont chargées que de l'administration*"). Ze mochten geen decreten, verordeningen of reglementen opstellen, konden zich enkel manifesteren door *simples délibérations* over algemene aangelegenheden of *arrêtés* inzake bijzondere kwesties of via correspondentie met de municipale administraties. Bij W. van 15-27 maart 1791 werden de handelingen van departementale administraties *arrêtés* genoemd. De G.W. van het jaar III stelde dat centrale administraties geen handelingen van het Wetgevend Lichaam of het

²⁶⁹ Zie Primaire vergaderingen, Electorale vergaderingen, Geschiedenis.

²⁷⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 183 (1723).

Directorium konden wijzigen, noch de uitvoering ervan konden opschorten. Ze mochten zich niet mengen in de aangelegenheden die van de rechterlijke macht afhingen (art. 189). Net zomin als rechtbanken zich mochten inlaten met de administratie of gevolg konden geven aan klachten tegen leden van bestuurscolleges uit hoofde van hun normale ambtsbezigheden (W. 16-24 augustus 1790²⁷¹). Overeenkomstig de W. van 21 fructidor jaar III werden bevoegdheidsconflicten met gerechtelijke autoriteiten beslecht door de minister; diens beslissing moest bekrachtigd worden door het Directorium dat zich desgevallend tot het Wetgevend Lichaam kon wenden. De centrale administraties konden zich voor het verkrijgen van een wet rechtstreeks tot het Wetgevend Lichaam richten, de uitvoering ervan gebeurde zoals voorgeschreven door de grondwet.

Om geldig te kunnen beraadslagen moest de meerderheid van de leden van de departementale administratie (de helft plus één) aanwezig zijn. Beslissingen werden genomen bij meerderheid van de aanwezige leden. De commissaris van het Directorium woonde alle beraadslagingen bij; hij werd gehoord maar was niet stemgerechtigd (W. 21 fructidor jaar III). De departementale administratie diende jaarlijks rekenschap te geven van haar beheer (art. 200 G.W.). Bij het beëindigen van hun functie moesten de bestuurders rekenschap geven aan de administratie waarvan ze deel hadden uitgemaakt (W. 8 germinal jaar III²⁷²).

Bibliografie

THIELEMANS M.-R. in *De Erfenis...*, p. 80-87 en GODECHOT J., *La Grande Nation...*, p. 377-379 over de vastlegging van de grenzen van de 9 departementen; zie ook TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 756-758 (*départements*) evenals p. 765 (*directoire du département*), p. 508-509 (*administration*). STEVENS F.,

²⁷¹ Art. 13 van titel II werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XVI, p. 310-333).

²⁷² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 132 (723). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. LXXXVII).

VANHEMEL-RYCK F., VERAGHTERT K., VERBESSELT L., *Vrijheid...*, p. 42-45, 52-53 over de rechtsvoorganger(s) van de departementale administraties van de Verenigde Departementen.

De centrale administratie als instelling wordt behandeld in GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 407-410 en POULLET P., *Les institutions...*, p. 157-175 (+ p. 222-227 over de gedwongen leningen). MARGUE P., *Apôtres ou prévaricateurs? Observations sur l'administration directoriale au département des Forêts*, in *Revue du Nord*, 1990, LXXII, p. 152-154: nuanceert het beeld van de functionaris-"profiteur" en wijst op de toewijding en inzet van de departementale administratie die niet weinig Fransen onder haar leden telde. PRIMIS F., *Het departementsbestuur "den Beer". 1 Thermidor tot 23 Fructidor an V (19 Juli tot 9 September 1797)*, in *Antwerpiensia* 1935 (Negende reeks). *Losse bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis*, Antwerpen, 1936, n° 20, p. 153-160.

Bronnenpublicaties

De jaarverslagen van de departementale administraties werden gedrukt (art. 200).

Archief en toegangen

De handelingen van de departementale administraties werden openbaar gemaakt door het deponeren van het register - dat om de zes maanden werd afgesloten - waarin ze werden opgenomen en dat voor het publiek toegankelijk was (art. 201). Zie ook de bestuursrekeningen (supra).

Afgezien van de briefwisseling die ze met de minister van Binnenlandse Zaken onderhielden, lieten de departementale administraties hem maandelijks ook een "*tableau raisonné des affaires du département, et des progrès de l'exécution des diverses parties confiées à leurs soins*" geworden (W. 15-27 maart 1791). Ingevolge het besluit van het Directorium van 2 germinal jaar IV²⁷³ hield elke centrale administratie een "*registre d'exécution des lois et des arrêtés du Directoire exécutif*" bij.

²⁷³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 35 (261).

Hierin werd nota genomen van: de datum van ontvangst van de wet of het besluit, de voorgeschreven uitvoeringstermijn, de ijver die de centrale administratie evenals alle municipale administraties van het departement aan de dag legden bij de uitvoering van de wetten/besluiten. Na het verstrijken van de uitvoeringstermijn werd een overzicht van het register gemaakt met aanduiding van de municipaliteiten die achterbleven. Deze staat werd via de bevoegde minister overgemaakt aan het Directorium.

Elk jaar - m.n. tijdens de decade volgend op de publicatie van de wet houdende vaststelling van de grondbelasting - sloegen de centrale administraties het hen toegewezen aandeel in de grondbelastingen om en stelden ze een tabel op, gericht aan de minister van Financiën. Ze brachten de municipale administraties op de hoogte van het aandeel van de gemeente/kanton en maakten hierbij onderscheid tussen hoofdsom en opcentiemen (W. 3 frimaire jaar VII²⁷⁴). In het kader van hun opdracht van toezicht op de publieke fondsen bezorgden ze de minister van Financiën de gevraagde borderellen van inning van de directe belastingen (W. 22 brumaire jaar VI²⁷⁵). De departementale administraties stuurden voornoemde minister de 10de, 20ste en 30ste van elke maand de staat van invorderingen gedaan door de ontvanger van het departement en ondertekend door de commissaris van het Directorium (W. 17 brumaire jaar V²⁷⁶). Binnen de maand na publicatie van de uitvoeringswet betreffende de gedwongen lening van het jaar VII moesten de departementale administraties de door hen afgesloten rollen overmaken aan de minister van Financiën (W. 19 thermidor jaar VII). Zie ook VERVAECK S., *Enkele bronnen uit de Franse tijd, hun belang voor de sociale geschiedenis (Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 22)*, Leuven, 1962, p. 19-42 (gedwongen lening jaar IV), 42-47 (lening jaar VII).

Archiefteogangen m.b.t. het departement van de Leie: DE SMET J., *Inventaris van het Archief van de Franse Hoofdbesturen in West-Vlaanderen, 1794-1814, 1° Arrondissement de la Flandre Occidentale, 2° Administration centrale du Département de la Lys, 3° Préfecture de la Lys* (RA Brugge,

²⁷⁴ Bull. L., 2de reeks, n° 243 (2197).

²⁷⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 157 (1546).

²⁷⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 87 (841).

Inventarissen, 11), Brussel, 1951, supplement door ROOSE-MEIER B., *Inventaris van het archief van de Franse Hoofdbesturen (1797-1815). Aanvullende reeks* (RA Brugge, *Toegangen in beperkte oplage*, 134), Brussel, 1994.

Departement van de Schelde: VAN DEN HAUTE Ch., *Inventaire des archives de l'Arrondissement de la Flandre Orientale et du Département ou Préfecture de l'Escaut, 1794 à 1814* (AÉ Gand, *Inventaires*, 28), Tongeren, 1932. Raadpleeg eveneens de steekkaarteninventaris ter plaatse.

Departement van de Twee Neten: JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen*/*Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers, II: Hedendaagsche archieven. Fransch tijdvak (1794-1814) (Eerste deel)/II: Archives modernes. Période française (1794-1814) (1ère partie)*, Antwerpen, 1895: beschrijft de stukken van reeks A. Van de reeksen B tot M bestaat er enkel een handschriftelijke inventaris.

Departement van de Dijle: DAELEMANS F., *Voorlopige inventaris van het archief van de Centrale Administratie van het Dijledepartement, 22 november 1795 - 26 maart 1800, 1 frimaire jaar IV - 5 germinal jaar VIII* (AR, *Toegangen in beperkte oplage*, 79), Brussel, 1990. DE BOCK-DOEHAERD D., *Inventaire des registres de la préfecture de la Dyle (1796-1814)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 311), Brussel, 1995 behandelt het archief van de rechtsopvolger van de centrale administratie van het Dijledepartement, doch de archieven van het "Secrétariat Général" m.b.t. de wetgeving omvatten nr. 33: besluiten genomen op vergaderingen die plaatsvonden tussen prairial jaar VII en 29 pluviôse jaar VIII en nr. 47: ontvangst van het "Bulletin des lois", 18 ventôse jaar IV - 27 ventôse jaar VIII.

Departement van de Nedermaas: de archieven van de centrale administratie van dit departement worden bewaard in het Rijksarchief Limburg te Maastricht, cfr. HARDENBERG H., m.m.v. NUYENS F., *Inventaris der Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas (1794-1814). Met een inleiding over de vorming van het grondgebied en de geschiedenis der bestuursinstellingen*, 's-Gravenhage, 1946. Zie ook DELEHAYE R.M. (ed.), *De Archieven in Limburg (Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland*, 13), Alphen aan de Rijn, 1986.

Departement van de Ourthe: FAIRON E., *Inventaire analytique du fonds français aux Archives de l'État à Liège*, in *Annales d'Histoire Liégeoise (Annuaire de la Commission Communale de l'Histoire de l'Ancien Pays de Liège)*, 1944, III, n° 2, p. 183-330.

Departement Jemappes: raadpleeg in het Rijksarchief van Bergen (Mons) de steekkaarteninventaris.

Departement van Samber-en-Maas: COURTOY F., *Administration du département de Sambre-et-Meuse (1792-1824)* (AÉ Namur, *Instruments de recherche à tirage limité*, 2), Brussel, 1988.

Departement van de Wouden: een deel van de archieven wordt bewaard in het Groothertogdom Luxemburg, een ander deel vond krachtens het Verdrag van Londen (1839) een onderkomen in België, cfr. BOURGUIGNON M., *Inventaire des archives de l'Administration du département des Forêts* (AÉ Arlon, *Inventaires*, 17), Brussel, 1969.

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. p. CLI-CLII: *Section Moderne, Série F: Administration générale de la France, F¹: Administration générale: F^{1a} 401 à 541: Collection de documents concernant l'administration départementale et communale: alle departementen behalve dat van de Schelde (nrs. 409, 410, 416, 420, 423, 425, 428, 432); F^{1b} II: Personnel administratif (Série départementale); F^{1c} III Esprit public et élections (Série départementale); p. CLIV: F² I: Administration départementale: Objets généraux: F² I 367(1) à 378(15): Archives départementales, communales et hospitalières (personnel, inspection générale, rapports annuels, etc.): nrs. 369(10), 370(5), 371(6), 373(13), 376(1) m.b.t. volgende departementen: Dijle, Wouden, Jemappes, Nedermaas, Sambre-en-Maas; p. CLV: F² I 845-886: *Délimitations de départements étrangers: alle departementen behalve deze van de Leie en de Twee Neten* (nrs. 848-849, 852, 854, 857, 860, 865, 868-869); p. CLVI-CLVII: F⁵ II: *Comptabilité départementale: série départementale; p. CXC: AF III 211 à 267: Directoire exécutif, Affaires départementales: élections, contributions, papier-monnaie, tribunaux de commerce, hospices civils (classement départemental), an IV - an VIII: nrs. 225, 226, 227, 238, 244, 248, 250, 253, 257 over de Verenigde Departementen.**

**MUNICIPALE ADMINISTRATIES
(VAN GEMEENTEN EN KANTONS)
ADMINISTRATIONS MUNICIPALES
(DE COMMUNE ET DE CANTON)**

Geschiedenis

Luidens de G.W. van het jaar III waren de departementen van de Franse Republiek onderverdeeld in kantons die samengesteld waren uit gemeenten. De kantons behielden hun toenmalige omschrijvingen. Hun grenzen konden gewijzigd worden door het Wetgevend Lichaam maar de verst afgelegen gemeente mocht niet verder dan één myriameter (2 mijl van 2566 vadem elk) van de kantonnale hoofdplaats verwijderd zijn (art. 5). Omwille van hun rol tijdens de Terreur werden de districten en hun bestuurslichamen opgeheven.

Het kanton groeide van een territoriale eenheid met politieke en juridische betekenis (basiskiesomschrijving en ressort van een vrederechter) uit tot een volwaardig administratief echelon. Tegelijkertijd werd de gemeentelijke autonomie bijna volledig tenietgedaan. Verloren de kleine gemeenten hun onafhankelijkheid en gingen ze op in een gemeenschappelijke kantonnale administratie, grote gemeenten werden opgedeeld in "arrondissements" die elk over een eigen municipale administratie beschikten²⁷⁷. Aldus werd het tekort aan onderlegde bestuurders in de plattelandsgemeenten ondervangen en de macht van de grote steden (cfr. Parijs) gebroken. De kantonnale administraties zouden echter bedolven worden onder financile/

fiscale taken zodat ze zich nauwelijks konden inlaten met het eigenlijke beheer van de deelgemeenten... De lokale besturen waren volstrekt ondergeschikt aan de departementale administraties en moesten het toezicht van de commissarissen van het Directorium dulden. In

²⁷⁷ Om alle begripsverwarring te vermijden wijzen we er op dat het *arrondissement* als administratieve onderverdeling van het departement (vergelijk met het district) pas onder het Consulaat gecreëerd werd.

uitvoering van de wetten van 19 vendémiaire en 4 pluviôse jaar IV²⁷⁸ kwamen in brumaire/thermidor de primaire en communale vergaderingen samen ter verkiezing van de leden van de municipale administraties.

De W. van 14 fructidor jaar III van het *Comité de salut public*²⁷⁹ waarbij voor België, het land van Luik en aangrenzende gebieden een nieuwe territoriale opdeling werd aangenomen, gaf per departement een overzicht van de kantons met aanduiding van de departementale hoofdplaats en met opsomming van de gemeenten die onder elk van de kantons ressorteerden. De inlijvingswet van 9 vendémiaire jaar IV²⁸⁰ bekrachtigde de indeling in departementen, behield de departementale hoofdplaatsen en belastte de terplaatsse gezonden representanten met de vastlegging van de kantons naar het voorbeeld van de andere delen van het Frans grondgebied. De vertegenwoordigers van het volk Pérès en Portiez en hun opvolger de regeringscommissaris Bouteville voerden een aantal correcties door voor o.m. de departementen van de Dijle, Schelde, Leie, Samber-en-Maas²⁸¹.

²⁷⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160): W. 19 vendémiaire jaar IV, gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VIII, p. XXVI). W. 4 pluviôse in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 21 (133).

²⁷⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. VI-XVII. In deze W. werden arrondissement en departement gebruikt als synoniemen.

²⁸⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 186 (1137).

²⁸¹ Besluit van 27 frimaire jaar IV betr. de opdeling van de 38 kantons van het departement van de Dijle in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 137-142, besluiten van 19, 24 en 26 pluviôse jaar IV betr. de opdeling van resp. de departementen van de Samber-en-Maas, de Schelde en de Leie in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 395-399, 384-389 en 390-394 en het besluit van 24 prairial jaar IV betr. de gemeente Deurne en Kaggevinne (Dijledepartement) in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. IX, p. 449. Zie ook het besluit van de centrale administratie van het departement van de Nedermaas van 19 nivôse jaar IV (HARDENBERG H., NUYENS F., *Inventaris der Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas...*, p. XXXIV-XXXVII). De W. van 23 ventôse jaar V afgekondigd met het oog op het samenroepen van de primaire vergaderingen, stipuleerde dat de verdeling in departementen en kantons zoals vastgelegd bij W. van 14 fructidor jaar III voorlopig gehandhaafd bleef (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 112 (1066)). Zie ook VRIELINCK S., *De territoriale indeling van België (1796-1963)*, ter perse (Gemeentekrediet van België, publicatie voorzien voor 1998).

Ingevolge de wetten van 9 vendémiaire en 3 brumaire jaar IV²⁸² mochten de representanten provisorisch functionarissen benoemen voor de *administrations de canton*. Deze kunnen beschouwd worden als rechtsopvolgers van de bij besluit van de vertegenwoordigers van het volk bij de legers van het Noorden en van Samber en Maas d.d. 24 prairial jaar III²⁸³ ingestelde *municipalités*. In december 1795 stelden de volksrepresentanten de municipaliteiten van de grote steden aan. De samenstelling van de municipale administraties stelde nog meer problemen dan deze van de departementale bestuurslichamen. Weinigen voelden zich geroepen om dergelijke onbezoldigde en tijdrovende functies op te nemen. Velen koesterden fundamentele bezwaren tegen de verklaring van haat aan het koningschap (besluit Directorium 22 nivôse jaar IV²⁸⁴). Daarenboven was het doorvoeren van een revolutionair belastingstelsel, het toepassen van de wetten op de eredienst en de conscriptie niet bevorderlijk voor de populariteit van de lokale gezagsdragers bij de plaatselijke bevolking. Vanaf het jaar V werden ook in de Verenigde Departementen de leden van de municipale administraties verkozen. Het Directorium annuleerde een aantal verkiezingen.

De municipale administraties waren krachtens de grondwet in hoofdzaak belast met de omslag van de directe belastingen en het toezicht op de publieke fondsen. Omwille van hun nauwe verwevenheid met de municipale administraties werd in onderhavige notitie eveneens stilgestaan bij de repartiteurs van de directe belastingen, de inners van de gemeenten en kantons. Noteren we dat de directe belastingen in de regel niet ingevorderd werden door functionarissen maar door "*percepteurs d'occasion*" aan wie de inning verpacht werd. De departementale ontvangers en het Agentschap van de directe belastingen daarentegen maken het voorwerp uit van aparte lemma's.

Als laatste schakel in de administratieve keten die het centraal gezag te Parijs met zijn onderdanen verbond, hadden de municipale

²⁸² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 203 (1217). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 17 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

²⁸³ *Rec. Hayez*, dl. II, p. 197-205.

²⁸⁴ *Rec. Hayez*, dl. V, p. 17-18.

administraties nog een andere primordiale rol te vervullen. Met name het propageren van het revolutionair gedachtengoed en het aanhalen van de banden van *fraternité* tussen alle Fransen. Zie bijvoorbeeld het besluit van het Directorium van 14 germinal jaar VI²⁸⁵ waarbij maatregelen werden voorgeschreven ter uitvoering van de Republikeinse kalender. De lokale administraties moesten het openbaar leven herinrichten door o.m. de marktdagen opnieuw vast te leggen, ervoor zorgend dat de vismarkten niet meer plaats vonden op de dagen van vleesderving (cfr. oude kalender). Ook de W. van 13 fructidor jaar VI²⁸⁶ m.b.t. de viering van de decadidagen staft onze mening. Hij gebood nl. de municipale administratie, de commissaris van het Directorium en de secretaris de wetten en het *Bulletin décadaire des affaires générales de la République* "[qui] fera connaître (...) les traits de bravoure et les actions propres à inspirer le civisme et la vertu" op te lezen.

De grondwet van het jaar VIII (22 frimaire)²⁸⁷ verdeelde de departementen in arrondissementen. De W. van 28 pluviôse²⁸⁸ bezorgde elke gemeente een eigen bestuur (de kantonnale administraties werden ontbonden) bestaande uit de *maire* en zijn *adjoints* enerzijds en de *conseil municipal* anderzijds. De *municipalités* werden overkoepeld door *administrations communales* (cfr. *sous-préfets* en *conseils d'arrondissement*).

Organisatie

Elk kanton beschikte over een municipale administratie (art. 174). Gemeenten met minder dan 5000 inwoners hadden een gemeentelijke ambtenaar/*agent municipal* en een adjunct/*adjoint* (art. 179). De gemeentelijke ambtenaren van de gemeenten van eenzelfde kanton vormden de municipaliteit van het kanton/*municipalité de canton* (art. 180) die voorts een voorzitter telde (art. 181), voor 2 jaar (W. 21 fructidor jaar III²⁸⁹) verkozen door de primaire vergadering (art. 27).

²⁸⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 194 (1785).

²⁸⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 221 (1980).

²⁸⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. X, p. 20-30.

²⁸⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. X, p. 78-116.

²⁸⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 185 (1128). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij

Werd deze plaats vacant, dan duiden de verenigde gemeentelijke ambtenaren een tijdelijke voorzitter aan die aanbleef tot de volgende verkiezingen (W. 7 thermidor jaar IV²⁹⁰). Daar de voorzitter niet noodzakelijk in de kantonale hoofdplaats verbleef - hij werd verkozen in het gehele kanton (art. 181) en kreeg geen residentieplicht opgelegd - werd het toezicht op de bureaus van de administratie toevertrouwd aan de gemeentelijke ambtenaar benoemd door de gemeente die dienst deed als hoofdplaats. Indien hij er niet verbleef begaf de voorzitter zich minstens tweemaal per decade naar de hoofdplaats van het kanton (W. 21 fructidor jaar III).

Gemeenten van 5000 tot 100000 inwoners [vormden een kanton op zich en] hadden een eigen municipale administratie (art. 178) die 5 gemeentelijke ambtenaren/*officiers municipaux* omvatte voor de gemeenten van 5000 tot 10000 inwoners, 7 voor die van 10000 tot 50000, 9 voor die van 50000 tot 100000 inwoners (art. 182). Gemeenten met meer dan 100000 inwoners telden minstens 3 municipale administraties. Ze werden verdeeld in arrondissementen van 30000 à 50000 inwoners die elk beschikten over een administratie (*municipalité d'arrondissement*) bestaande uit 7 leden (art. 183). Voor de door het Wetgevend Lichaam ondeelbaar geachte aangelegenheden (m.n. politie en bevoorrading, cfr. W. 19 vendémiaire jaar IV) was er een centraal bureau/*bureau central* samengesteld uit 3 leden, benoemd door de departementale administratie en bekrachtigd door de uitvoerende macht (art. 184, d.w.z. het Directorium: zie W. 30 messidor jaar V²⁹¹) die binnen hun bevoegdheden de nodige maatregelen zelfstandig mochten treffen. Deze commissarissen konden de uitvoering van hun besluiten delegeren aan de municipaliteiten. Ze stonden onder het toezicht en het onmiddellijk gezag van 'het departement' (W. 21 fructidor jaar III). De municipaliteiten van gemeenten met meer dan 5000 inwoners verkozen jaarlijks uit hun midden een voorzitter die in geval van tijdelijke verhindering vervangen werd door een gemeentelijke ambtenaar aangeduid door de administratie (W. 21

besluit van de volksrepresentanten van 14 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XVIII).

²⁹⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 60 (561).

²⁹¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 133 (1295).

fructidor jaar III).

De draagwijdte van dergelijke bepalingen voor de Verenigde Departementen kan geconcretiseerd worden a.d.h.v. de bevolkingscijfers van enkele willekeurig gekozen gemeenten. Namen, de voornaamste stad van het departement van Samber-en-Maas dat omstreeks 1801 in totaal 150000 inwoners telde, had iets meer dan 15000 inwoners. Dinant, de tweede grootste stad telde nauwelijks 3000 inwoners. Gent (Scheldepartement) bezat in 1800 55161 inwoners, Brussel (Dijleddepartement) telde datzelfde jaar 66297 ingezetenen²⁹². Geen van de 9 departementen telde een gemeente met meer dan 100000 inwoners.

De municipale administraties werden bemand door Franse burgers (art. 11) van minstens 25 jaar oud (art. 175). Bloed- noch aanverwanten konden gelijktijdig deel uitmaken van eenzelfde administratie en mochten er elkaar slechts opvolgen na een interval van 2 jaar (art. 176). Voor de bijkomende kiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

De communale vergaderingen verkozen de gemeentelijke ambtenaren en adjuncten van gemeenten met minder dan 5000 inwoners (art. 28), de primaire vergaderingen verkozen de gemeentelijke ambtenaren van grotere gemeenten (art. 27). De W. van 25 frimaire jaar IV²⁹³ belastte het Directorium ermee de leden van nog niet gevormde administraties van gemeenten met meer dan 5000 inwoners provisorisch (tot de verkiezingen van het jaar V) te benoemen. In de kleine gemeenten waar nog geen gemeentelijke ambtenaren en adjuncten waren aangeduid moest het Directorium zo

²⁹² DOUXCHAMPS-LEFEVRE C., *Het culturele leven in onze provincies onder Frans bewind. Het departement van Samber en Maas*, in *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, 1987, XLI, n° 160, p. 3. COPPEJANS-DESMEDT H., HUYGHE-BAERT J., *Het culturele leven in onze provincies onder Frans bewind. Het departement van de Schelde*, in *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, 1988, XLII, n° 164, p. 57. THIELEMANS M.-R., *Het culturele leven in onze provincies onder Frans bewind. Het departement van de Dijle*, in *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, 1987, XLI, n° 161, p. 61.

²⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 12 (61).

vlug mogelijk de kiesvergaderingen samenroepen. Luidens de W. van 28 germinal jaar V²⁹⁴ traden de verkozenen van het volk (incl. de voorzitters van de kantonale administraties) de 1ste/15de floréal in functie. De municipale administraties werden elk jaar voor de helft vernieuwd; de leden ervan werden benoemd voor 2 jaar en waren éénmaal herkiesbaar, waarna ze 2 jaar moesten wachten om opnieuw verkozen te kunnen worden (art. 185-187). De volgorde van uittreding van de leden van de eerstverkozen cohorte werd bij lot vastgelegd. De volgende vernieuwingen gebeurden volgens anciënniteit (W. 21 fructidor jaar III).

Ter vervanging van overleden, ontslagen,... leden konden de overblijvende bestuurders/*administrateurs* er tijdelijke vervangers bij nemen die aanbleven tot de volgende verkiezingen (art. 188). Bij W. van 22 ventôse jaar IV²⁹⁵ werd het Directorium ermee belast in gemeenten van meer dan 5000 inwoners waar alle leden van de administratie ontslagen of afgetreden waren, bestuurders te benoemen die zouden aanbleven tot de verkiezingen van het jaar V. De W. van 30 messidor jaar V²⁹⁶ die stelde dat het Directorium enkel tijdelijke bestuurders kon benoemen indien de administratie al haar leden had verloren, werd opgeheven bij W. van 13 vendémiaire jaar VI²⁹⁷ krachtens dewelke de resterende bestuurders maar vervangers konden aanduiden indien ze talrijk genoeg waren om beslissingen te nemen, indien m.a.w. een minderheid van de functies vacant was.

De door art. 175 en 176 van de G.W. gestelde voorwaarden golden ook voor de leden van de centrale bureaus. Deze werden elk jaar voor een derde vernieuwd; hun leden werden benoemd voor 3 jaar en waren éénmaal herkiesbaar, waarna ze een pauze van 2 jaar in acht moesten nemen. De eerste twee jaren bepaalde het lot de volgorde van uittreding. Voor de volgende vernieuwingen was de orde van benoeming bepalend (W. 30 messidor jaar V).

In uitvoering van de wetten van 21 fructidor jaar III en 19 vendémiaire jaar IV benoemde elke municipale administratie een

²⁹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

²⁹⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 31 (228).

²⁹⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 133 (1296).

²⁹⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 150 (1471).

hoofdsecretaris/*secrétaire en chef* belast met de bewaring van het archief en het tekenen van de afschriften van de besluiten. De administratie kon hem ook ontslaan. De secretaris-griffier kreeg een residentieplicht opgelegd en diende luidens de W. van 25 floréal jaar V²⁹⁸ min. 24 jaar oud te zijn. De administraties stelden in akkoord met de hogere overheden zelf het aantal beampten vast waarover ze wilden beschikken. De beampten werden benoemd door de secretaris die hen desgewenst kon afzetten. De organisatie van de bureaus werd voorgelegd aan de departementale administratie en aan de goedkeuring van de minister van Binnenlandse Zaken onderworpen (zie bijv. het besluit van de centrale administratie van het Dijledepartement betreffende de gemeentelijke uitgaven van 29 fructidor jaar IV²⁹⁹). Krachtens de grondwet bepaalde het Wetgevend Lichaam de wijze waarop de municipale administraties hun functies mochten uitoefenen (art. 190). Commissarissen van het Directorium surveilleerden hen (art. 191).

De municipale administraties waren ondergeschikt aan de departementale administratie. Laatstgenoemde kon handelingen van municipale administraties die strijdig waren met de wet of de bevelen van hogere overheden vernietigen (art. 193) en leden ervan die de wet of de bevelen overtraden schorsen (art. 194). Deze maatregelen kregen een definitief karakter door bekrachtiging van het Directorium (art. 195). Het Directorium kon dergelijke handelingen ook rechtstreeks vernietigen, bestuurders van het kanton ook direct schorsen of ontslaan en hen naar de departementale rechtbanken verwijzen (art. 196). Alle besluiten houdende nietigverklaring van handelingen, schorsing of ontslag van bestuurders moesten gemotiveerd zijn (art. 197).

De W. van 15 frimaire jaar VI, gewijzigd bij W. van 11 frimaire jaar VII³⁰⁰, schreef voor dat de municipale administraties hun jaarlijkse uitgavenbegroting ter goedkeuring aan de departementale administratie moesten voorleggen die eveneens belast was met de goedkeuring van hun rekeningen van ontvangsten en uitgaven van het

²⁹⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 122 (1180).

²⁹⁹ *Rec. Hayez*, dl. VI, p. 210-213.

³⁰⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 163 (1590) en 247 (2219).

vorige jaar. In geval van betwisting werd de uiteindelijke beslissing over de bestuursrekening overgelaten aan de minister van Binnenlandse Zaken. De *dépenses communales* van de kleine gemeenten werden gedragen door de plaatselijke belastingplichtigen en hadden betrekking op de wegen, openbare gebouwen, gemeentelijke goederen en bossen, registers van de burgerlijke stand, veiligheid, reinheid en gezondheid (zoals verlichting en brandbestrijding), vergoedingen voor de inners van de personele en grondbelasting, werkingskosten van het gemeentelijk bureau (*agence municipale*). De wedden van de veldwachters en de uitgaven voor de lagere scholen werden overgeheveld naar de post *dépenses municipales* van het overkoepelend kanton. Deze omvatten tevens de werkingskosten van de kantonnale administratie en de wedden van haar secretaris, desgevallend ook van beampten, alsook wedden uitgekeerd aan de vrederechter en zijn griffier, kosten voor nationale en openbare feesten en plaatselijke nationale wacht. Ze werden opgehoest door de deelgemeenten. Gemeenten die op zich een kanton vormden stonden bovendien in voor de wedden van de politiecommissarissen, inspecteurs, bodes, agenten en knechten die ze evtl. te werk stelden en droegen desgevallend de werkingskosten van het centraal bureau (*dépenses municipales et communales réunies*, gedragen door de belastingplichtigen van de gemeente). Aan de ontvangstenzijde bestonden de *recettes communales* uit de inkomsten voortvloeiend uit het verhuren van gemeentelijke goederen, (stand-)plaatsen op markten, in havens e.d., de verkoop van gemeentelijke bossen, opcentiemen op de grond- en personele belasting. De *recettes municipales* omvatten 10 % van het nettoprodukt van de patentrechten betaald door de ingezetenen en de helft van de politieboeten geïnd op kantonnaal grondgebied, evenals opcentiemen op de grond- en personele belasting. De grote gemeenten combineerden beide soorten inkomsten. De toegewezen opcentiemen (zie jl. belastingswetten) noch het aandeel in de directe belastingen (cfr. W. 6 fructidor jaar IV houdende instelling van een patentbelasting³⁰¹) kon het verlies compenseren dat de gemeenten leden t.g.v. het

³⁰¹ Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 8 fructidor jaar IV. *Bull. L.*, 2de reeks, n° 70 (642), *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXIX, p. 376-382.

wegvallen van de verbruiksbelastingen³⁰². Bij W. van 9 germinal jaar V³⁰³ mochten eventuele tekorten aangevuld worden met lokale accijnzen die het Wetgevend Lichaam voor elke gemeente afzonderlijk zou goedkeuren (cfr. W. 11 frimaire jaar VII). De municipaliteiten die gebouwen wilden huren dienden zich via de departementale administratie tot de minister van Binnenlandse Zaken te richten en hadden hiervoor de toestemming nodig van het Wetgevend Lichaam (W. 17-19 november 1792³⁰⁴).

De [municipale] administraties mochten onderling of met de departementale administratie enkel briefwisseling onderhouden over de aangelegenheden die hen bij wet waren toegewezen en niet over de algemene belangen van de Republiek (art. 199). De gemeentelijke ambtenaren, inners en beambten die onder het toezicht van de kantonale administraties stonden, konden met al hun vragen en problemen bij deze administraties terecht en dienden hun verslagen aan hen over te maken. De municipale administraties en beambten die onder het onmiddellijk gezag van de departementale administraties ressorteerden, moesten zich wenden tot deze instanties. Enkel ingeval van klachten mochten "*les administrations ou agens secondaires*" zich rechtstreeks tot de ministers richten (cfr. besluit Directorium 17 pluviôse jaar V³⁰⁵).

Zolang de toestand van de schatkist het niet toeliet werden municipale functies beschouwd als een verplichting aan de gemeenschap en gratis gepresteerd (W. 21 fructidor jaar III); van dit principe van niet-bezoldiging werd in de praktijk soms afgeweken. De secretarissen-griffiers en hun beambten ontvingen een vergoeding ten laste van de gemeenten (W. 28 messidor jaar IV³⁰⁶).

De functie van bestuurder of griffier van een municipale administratie was onverenigbaar met een rechterlijke of rekenplichtige openbare functie. Een openbaar notaris kon geen griffierschap

³⁰² Zie Agentschap van de directe belastingen, Geschiedenis (besluit 24 brumaire jaar V).

³⁰³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 116 (1111).

³⁰⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 497-498. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar VII (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. XVII).

³⁰⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 105 (999).

³⁰⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 59 (545).

cumuleren. Niemand mocht deelnemen aan de gezagsuitoefening van een overheid die belast was met het toezicht op een instantie waarvan hij deel uitmaakte. Men kon m.a.w. niet tegelijkertijd lid zijn van zowel de municipale als de departementale administratie, cumul met een griffierschap of de functie van commissaris van het Directorium kon evenmin (W. 24 vendémiaire jaar III³⁰⁷). Een lid van een municipale administratie dat een wetgevende functie aanvaardde was ontslagnemend (W. 30 germinal jaar V³⁰⁸).

De leden van de municipale administraties ("*officiers municipaux*") droegen een driekleurige sjerp. De voorzitters droegen een ronde hoed die versierd was met een kleine driekleurige band en een dito pluim (W. 3 brumaire jaar IV³⁰⁹).

Bevoegdheden en activiteiten

De kantonnale administraties hielden periodieke vergaderingen, vastgelegd door de departementale administratie. Ze vergaderden minstens driemaal per maand. Indien ze het noodzakelijk achten konden ze buitengewone vergaderingen beleggen; ingeval van hoogdringendheid en bij afwezigheid van de voorzitter kon ook de gemeentelijke ambtenaar benoemd door de kantonnale hoofdplaats, overgaan tot convocatie. De administraties van gemeenten van 5000 tot 20000 inwoners hielden [tenminste om de] 10 dagen zitting, de municipaliteiten van grotere gemeenten [om de] 5 dagen. Hun vergaderdagen werden vastgelegd door de departementale administratie (W. 21 fructidor jaar III).

Luidens de G.W. waren de bestuurders in hoofdzaak belast met de omslag van de directe belastingen en het toezicht op de in hun werkgebied verworven overheidsinkomsten (art. 190). Krachtens de toelichtende W. van 21 fructidor jaar III waren de municipale

³⁰⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 73 (388). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII). Zie ook art. 14-15 van de W. van 14 december 1789, eveneens bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV gepubliceerd (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. VII, p. 64).

³⁰⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

³⁰⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208).

administraties in hun ressort bevoegd voor de aangelegenheden voorheen toevertrouwd aan de municipaliteiten evenals voor de zaken die het algemeen bestuur aanbelangden en die vroeger gedelegeerd waren aan de districten. Aldus werd impliciet verwezen naar de wetten van 14 **december 1789** en 16-24 **augustus 1790** (titel XI) waarvan de artikelen aangaande de bevoegdheden van de municipaliteiten in België werden gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV en bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V³¹⁰. De additionele W. betreffende de gerechtelijke organisatie van 6-7 **september 1790** werd gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV³¹¹. Voorts namen de municipale administraties als vervangers van de districten de resterende bevoegdheden over van de gewezen *agens nationaux des districts*, zonder bijzondere inmenging van de commissarissen van het Directorium (W. 21 fructidor jaar III).

Geciteerde W. van **december 1789** omschreef de functies eigen aan de "*pouvoir municipal*" als: het beheer van de gemeenschappelijke goederen en inkomsten van de plaatselijke gemeenschappen, het betalen van de plaatselijke uitgaven, de leiding en uitvoering van de openbare werken waarvoor de gemeenten moesten instaan, het bestuur van de aan de gemeente toebehorende inrichtingen, de zorg voor een goede politie ten behoeve van de inwoners (netheid, gezondheid en veiligheid en rust in de straten, openbare plaatsen en gebouwen). De municipaliteit oefende deze functies uit onder toezicht van de departementale administratie. Voor overdracht en ruil van gemeentelijke goederen was krachtens de W. van 2 prairial jaar V³¹² een bijzondere wet nodig. Kon de municipale administratie uitgaven ten laste van de gemeentekas kwijten, enkel de departementale administratie was bevoegd om mandaten op de nationale kassen uit te reiken (besluit Directorium 30 nivôse jaar IV³¹³). Bij het uitoefenen van de haar overgedragen functies eigen aan het algemeen rijksbestuur

³¹⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. VII, XVI, p. 63-71 en p. 310-333.

³¹¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XX-XXI, p. 359-361.

³¹² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 124 (1201).

³¹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 24 (151).

was de municipaliteit volledig ondergeschikt aan de departementale overheid. Hieronder waren begrepen: het toezicht op de openbare werken uitgevoerd op het grondgebied van de gemeente, het beheer van de openbare instellingen ten algemenen nutte, het toezicht op de openbare eigendommen, de verdeling van de directe *belastingen* tussen de burgers en de inning en storting ervan in de staatskas.

Belastingen

Een besluit van het Directorium van 29 frimaire jaar IV³¹⁴ legde de bevoegdheden van de municipaliteiten inzake directe belastingen vast. Van zodra een kantonale administratie door de departementale administratie op de hoogte was gebracht van het aandeel van het kanton in de belastingen, sloeg ze deze som om over de deelgemeenten. De administraties van gemeenten met meer dan 5000 inwoners van hun kant konden onmiddellijk overgaan tot de benoeming van 5 commissarissen-**repartiteurs**/*commissaires répartiteurs* en de verpachting - volgens de door de W. van 26 september 1791 voorgeschreven procedure, infra - van de inning. De commissarissen-repartiteurs werden gekozen onder de medeinwoners of eigenaars (gemeenten met minder dan 5000 inw.)/belastingplichtigen uit de diverse klassen (gemeenten van 5000 tot 100000 inw.). Samen met de *agent municipal* en zijn adjunct/een door de municipaliteit gemachtigde *officier municipal* sloegen ze de belasting om over de belastingplichtigen. Ze maakten de legger van het kohier op en legden hem na afkondiging voor aan de municipale administratie van het kanton/de gemeente die belast was met de expeditie en de afkondiging van de rol die vervolgens overgemaakt werd aan de inner. De municipale administraties controleerden de heffingen. Ze oordeelden in eerste

³¹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 57 (507). Dit besluit werd na de invoering van de Franse wetten betr. de grondbelasting (besluit van het Directorium van 28 prairial jaar IV in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VIII, p. 337-341) gepubliceerd in de Verenigde Departementen (besluit van het Directorium van 17 messidor jaar IV in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LVI). Zie ook de ministeriële instructie van 18 fructidor jaar IV (*Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. X, p. 375-380) en de circulaire van de centrale administratie van het Dijledepartement van 28 fructidor jaar IV (*Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. IX [!], p. 321-327).

aanleg over aanvragen tot uitstel, vermindering of kwijtschelding van belasting, na het advies van de commissarissen-repartiteurs ingewonnen te hebben. Om uitvoerbaar te zijn moesten hun beschikkingen (*ordonnances*) voorzien zijn van een visum van de departementale administratie. De belastingplichtige kon beroep aantekenen bij de departementale administratie die uitspraak deed in hoogste ressort. De te volgen procedure voor klachten tegen grondbelasting, uitgaande van particulieren maar ook van gemeenten, kantons en departementen werd uiteengezet in de W. van 2 messidor jaar VII³¹⁵.

De reeds aangehaalde W. van 26 september - 2 oktober 1791³¹⁶ bepaalde dat de grond-, mobiele en patentbelasting in elke "*communauté*" geïnd werd door eenzelfde (dezelfde) **inner(s)/percepteur(s)**. De municipaliteiten verpachtten de inning bij afslag aan diegene die solvabel was en een borg kon voorleggen. Werde geen gegadigde gevonden voor een afslag van max. 12 deniers per pond grondbelasting (de mobiele en patentbelasting werden verpacht aan 3 deniers), dan werd een lid van de municipaliteit of een lokale notabele benoemd aan dit maximum. Met toestemming van de departementale administratie kon een gemeente van minstens 25000 inwoners ervoor opteren om de inning niet te verpachten maar een *receveur des contributions* aan te stellen. Elke maand stortten de inners hun ontvangsten in de kas van de ontvanger van het district; bij W. van 17 brumaire jaar V³¹⁷ werd deze termijn gereduceerd tot max. één decade.

Deze W. van 17 brumaire betreffende de omslag en invordering van de directe belastingen droeg de departementale administraties op om binnen de 15 dagen na ontvangst van de wetten terzake de omslag van de belastingen over de gemeenten te verrichten. Vervolgens dienden de municipale administraties binnen eenzelfde termijn de rollen klaar te maken, zoniet stelde het Directorium hiertoe

³¹⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 292 (3105).

³¹⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 368-372. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 28 prairial jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XIV).

³¹⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 87 (841). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 21 brumaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCIX).

commissaires spéciaux aan. De ontvangers van de departementen en de inners van de gemeenten waren persoonlijk verantwoordelijk voor de inning - binnen de voorziene termijn - van de belastingen, op straffe van inbeslagneming van hun goederen. De wetten van 18 prairial en 14 thermidor jaar V³¹⁸ regelden de omslag en invordering van resp. de grondbelasting/de personele, mobiele en weeldebelasting van het jaar V. De departementale en kantonale administraties kregen elk 2 decaden de tijd om de belastingen om te slaan over de kantons en deelgemeenten. Vijf repartiteurs die gekozen waren onder de belastingplichtigen/een *jury d'équité* bestaande uit 5 (kantons van max. 10000 inwoners) of 7 belastingplichtigen sloegen binnen de gemeente resp. de grondbelasting/de overige belastingen om. Eerstgenoemden beslisten bij meerderheid van stemmen, min. 2 op de 3 repartiteurs dienden aanwezig te zijn. De jury sprak zich uit bij absolute meerderheid. Bij W. van 22 brumaire jaar VI houdende oprichting van een Agentschap van de directe belastingen kregen de repartiteurs hulp van de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie die bijv. belast werd met de redactie van de legger van het kohier. Het opstellen van de rollen werd onttrokken aan de municipale bureaus en gecentraliseerd op departementaal niveau (cfr. de commissaris bij de centrale administratie werd belast met de expeditie van de rollen).

De W. van 3 frimaire jaar VII betreffende de grondbelasting³¹⁹ voorzag overal 7 repartiteurs: in de gemeenten met meer dan 5000 inwoners werden 2 *officiers municipaux* als dusdanig aangeduid. Min. 2 commissarissen-repartiteurs waren niet in de gemeente gedomicilieerd. De aanduiding van de 2 *officiers municipaux* en de benoeming van de 5 commissarissen-repartiteurs had elk jaar plaats in de loop van de eerste decade volgend op het aantreden van de pas verkozen municipale bestuurders. De functie van repartiteur kon slechts geweigerd worden ingeval van ernstige ziekte, ouderdom (min. 60 j.), langdurige afwezigheid omwille van een reis, uitoefening van een door het volk begeben administratieve of juridische functie (met uitz. van assessoren van de vrederechters) of van de functie van

³¹⁸ Bull. L., 2de reeks, n° 127 (1227) en 136 (1336).

³¹⁹ Bull. L., 2de reeks, n° 243 (2197).

commissaris van het Directorium, legerdienst. De repartiteurs beslisten gezamenlijk, bij meerderheid van stemmen en dienden min. met 5 te zijn. Ze werden samengeroepen en voorgezeten door de *agent municipal* of diens adjunct/een *officier municipal* of door de oudste onder de overige repartiteurs. Deze bepalingen golden krachtens de W. van 3 nivôse jaar VII³²⁰ eveneens voor de personele en mobiele belasting; onder het regime van de (gelijkgedateerde) wet van 3 nivôse³²¹ was de weeldebelasting geen repartitie- doch een evenredige belasting.

Voorts stipuleerde de W. van 3 frimaire jaar VII dat eenzelfde inner instond voor de inning van de grond-, personele, mobiele en weeldebelasting in de gemeente. De administraties van gemeenten van minstens 5000 inwoners verpachtten de inning (cfr. *percepteur soumissionnaire*) of benoemden een inner (*percepteur nommé d'office*). De kantonale administraties konden ofwel de heffing verpachten voor het gehele kanton, aan één of meer inners ofwel de heffing voor elke gemeente afzonderlijk toewijzen door verpachting aan of benoeming van een inner. Werd niemand bereid gevonden om voor max. 5 centiem de inning van voornoemde belastingen op zich te nemen, dan benoemde de municipale administratie buiten haar schoot (cfr. W. 30 priariaal jaar V³²²) een inwoner van de gemeente aan dit maximum. Niemand kon tot inner van meer dan één gemeente benoemd worden. De inners van de gemeenten en kantons stortten elke decade aan de beambte van inontvangstneming of ontvanger van hun arrondissement³²³ de in de voorbije decade ontvangen sommen. Ze waren verantwoordelijk voor de vordering van achterstallen. Bij overlijden van de inner voorzag de municipale administratie in zijn vervanging, tenzij de weduwe of erfgenamen de heffing wilden voortzetten.

De inning van de patentbelasting was bij W. van 4 thermidor jaar III³²⁴ overgeheveld naar de Regie van registratie. Werden de patenten

³²⁰ Bull. L., 2de reeks, n° 250 (2270).

³²¹ Bull. L., 2de reeks, n° 250 (2269).

³²² Bull. L., 2de reeks, n° 128 (1245).

³²³ Zie Departementale ontvangers van de directe belastingen.

³²⁴ Bull. L., 1ste reeks, n° 167 (978).

luidens voornoemde wet uitgereikt door de ontvangers van de registratierechten, in uitvoering van de W. van 6 fructidor jaar IV³²⁵ kweten de municipale administraties zich van deze taak en voorzagen de commissarissen van het Directorium de patenten van een visum (zie ook de W. van 1 brumaire jaar VII³²⁶). Tot slot werden de municipaliteiten belast met de zetting van de bij W. van 4 frimaire jaar VII³²⁷ gevestigde belasting op deuren en vensters. De gemeentelijke inner stond in voor de invordering ervan. Het Agentschap van de directe belastingen oefende toezicht uit op de zetting en invordering.

De municipale administraties sloegen niet alleen de directe belastingen, maar ook de begrote lokale uitgaven om. In het jaar V hieven ze evenwel geen opcentiemen en werden hun uitgaven bekostigd door departementale belastingen (W. 9 germinal jaar V). Mochten ze luidens de W. van 15 frimaire jaar VI max. 5 opcentiemen op de hoofdsom van de grond- en personele belasting innen, bij W. van 11 frimaire jaar VII werd een max. opgelegd dat jaarlijks vastgelegd zou worden. Aanvankelijk weerhielden de inners van de gemeenten de opcentiemen bestemd voor de financiering van de gemeentelijke en municipale uitgaven, vereffenden ze op last van de municipale administraties voornoemde uitgaven en maakten de rest over aan de departementale ontvanger of diens beambte. Naderhand werden de *recettes communales* geïnd door de inner van de grond- en personele belasting van de gemeente die de opcentiemen ter dekking van de *dépenses communales* weerhield en deze uitgaven in opdracht van de *agent municipal* vereffende. De rest overhandigde hij aan de (beambte van de) departementale ontvanger of aan de secretaris van de kantonale administratie die dienst deed als municipaal ontvanger (*receveur*). Hij was het nl. die minstens om de 10 dagen de *recettes municipales* in ontvangst nam en die de *dépenses municipales* op last van de municipale administratie vereffende. De gemeentelijke inners hadden recht op een percentsloon op de opcentiemen bestemd voor de financiering van de *dépenses communales* en *municipales*. In de

³²⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 70 (642). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 8 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXIX).

³²⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 184 (2096).

³²⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 242 (2195).

gemeenten die op zich een kanton vormden installeerde de municipale administratie/het centraal bureau een speciale beambte/*préposé spécial* die van de inners het produkt van hun ontvangsten ontving en door de administratie/het bureau gemachtigd werd tot betaling van de *dépenses municipales et communales réunies*. Vermelden we nog eens uitdrukkelijk dat krachtens de G.W. de municipaliteiten geen belastingen konden omslaan voor een som die deze vastgesteld door het Wetgevend Lichaam overtrof noch leningen aangaan zonder diens toestemming (art. 311).

De in de tweede paragraaf aangehaalde W. van **augustus 1790** schreef voor dat het "*corps municipal*" over de gehele oppervlakte van de gemeente moest toezien op en de hand houden aan de uitvoering van de wetten en de politieverordeningen. De veiligheid in straten en openbare plaatsen, het gemak van verkeer (reinigen, verlichten, wegnemen van hindernissen, afbreken en herstellen van bouwvallige huizen) werden aan diens waakzaamheid en gezag toevertrouwd, evenals het beteugelen van inbreuken op de openbare rust (knokpartijen, ruzies, tumult, lawaai), het handhaven van de orde in gelegenheden met een grote volkstoeloop (spelen, koffiehuisen, kerken). Andere politionele bevoegdheden behelsden de controle van de nauwkeurigheid bij de verkoop van waren waarbij maten of gewichten werden gebruikt en van de deugdelijkheid van de in het openbaar verkochte eetwaren, het voorkomen en bestrijden van besmettelijke ziekten en brand, het toezicht op vrijlopende onzinnigen en razende gekken, het vermijden van het ronddolen van boosaardige of woeste dieren. Voor openbare voorstellingen was toestemming van de gemeente vereist. De gemeentelijke ambtenaren dienden samenscholingen en volksopstanden uiteen te drijven en waren aansprakelijk voor eventuele onachtzaamheden. De W. van 10 vendémiaire jaar IV³²⁸ stelde dat elke gemeente burgerlijk aansprakelijk was voor de delicten die gewapenderhand of met geweld op haar grondgebied werden begaan door samenscholingen of al dan niet

³²⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 188 (1142). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 27 vendémiaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXII).

gewapende samenkomsten, jegens personen of tegen nationale of privé-eigendommen, evenals voor de schadevergoedingen waartoe ze aanleiding gaven.

In uitvoering van de W. van **september 1790** adviseerde de municipale administratie die de directe belastingen had omgeslagen de departementale administratie die uitspraak moest doen in betwistingen. De municipale administraties trachtten te bemiddelen wanneer aannemers van openbare werken moeilijkheden m.b.t. de interpretatie en uitvoering van overeenkomsten opwierpen, wanneer vragen/betwistingen rezen omtrent het reglement van schadevergoedingen verschuldigd wanneer de overheid privé-gronden innam voor de aanleg van openbare werken, wanneer particulieren klacht indienden omwille van schade aangericht door aannemers. De W. van 19-20 april 1790 die een aantal dagen na de publicatie van voornoemde W. in de Verenigde Departementen werd bekendgemaakt³²⁹, belastte de municipaliteit voorlopig - tot de organisatie van de rechterlijke orde - met de administratieve en contentieuze politie.

De municipaliteiten waren krachtens de W. van 20-25 september 1792³³⁰ - onder het toezicht van de departementale administratie - belast met het opmaken en bijhouden van de geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten, het sluiten en ontbinden van huwelijken. Luidens de W. van 19 vendémiaire jaar IV fungeerde in gemeenten van minder dan 5000 inwoners de gemeentelijke ambtenaar of diens adjunct als ambtenaar van de burgerlijke stand; in de andere gemeenten duidde elk municipaal bestuur één van zijn leden aan om deze functie uit te oefenen. Met ingang van 1 vendémiaire jaar VII werden de huwelijken voltrokken door de voorzitter van de municipale administratie of zijn vervanger (W. 13 fructidor jaar VI³³¹). De municipaliteiten stonden

³²⁹ M.n. bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. X, 131, 150).

³³⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 442-448. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 29 prairial jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. XIII).

³³¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 221 (1980).

mede in voor het bosbeheer (W. 15-29 september 1791³³²) en vervulden opdrachten inzake openbaar onderwijs en conscriptie.

Conform de W. van 21 fructidor jaar III oefende de gemeentelijke ambtenaar van gemeenten met minder dan 5000 inwoners naast de functies op kantonnaal niveau, in zijn gemeente politionele functies uit. Hij maakte proces-verbaal op van overtredingen van de wetten op de politie en liet de besluiten van de municipale administratie uitvoeren. Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV³³³ droeg hem daarenboven de taken van een politiecommissaris op (zie Gerechtelijke politie); alleen grotere gemeenten beschikten over één of meer door de municipale administratie gekozen en afzetbare politiecommissarissen. Zijn adjunct kon hem bijstaan bij het waarnemen van de politionele bevoegdheden en verving hem bij ziekte of afwezigheid, zowel op de kantonnale administratie als in zijn residentie. Wel beschikte elke plattelandsgemeente over een veldwachter die benoemd werd door de kantonnale administratie - voorheen door de administratie van het district. Private veldwachters mochten mits toestemming van de municipaliteit (W. 20 messidor jaar III³³⁴, strafwetboek jaar IV).

De municipale administraties bereidden volgens de bepalingen van de W. van 25 fructidor jaar III (en de instructies van de jaren V en VI)³³⁵ de primaire, communale en electorale vergaderingen voor. Ze hielden nl. het *registre civique* bij, zijnde een namenlijst van al diegenen die voldeden aan de bij G.W. vastgelegde voorwaarden om de rechten van Frans burger uit te oefenen en maakten lijsten op van de kiesgerechtigden. De municipale administraties deelden de primaire en communale vergaderingen mee tot welke verkiezingen ze moesten overgaan. De kiescolleges konden dergelijke aanwijzingen naast zich neerleggen; de validatie van de kiesverrichtingen kwam immers toe aan het Wetgevend Lichaam. De municipale administraties hielden de inschrijvingen op de kandidatenlijsten voor openbare functies bij,

³³² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 271-286.

³³³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221).

³³⁴ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 161 (941).

³³⁵ Zie Primaire vergaderingen, Geschiedenis.

publiceerden de lijst van de kandidaten voor functies te begeven door primaire of communale vergaderingen en duiden de kandidaten aan die niet voldeden aan de bij G.W. vastgelegde verkiesbaarheidsvoorwaarden. Deze lijsten stuurden ze daarenboven op aan de kiesvergaderingen. De lijsten met de kandidaten voor door de electorale vergadering toe te kennen functies werden aan de departementale administratie bezorgd. De W. van 24 pluviôse jaar VI³³⁶ schafte de kandidatenlijsten af. In uitvoering van de W. van 19 vendémiaire jaar IV telden de gemeentelijke ambtenaren de door de primaire en communale vergaderingen van het kanton uitgebrachte stemmen.

Het reglementerend optreden van de municipale administraties beperkte zich tot het uitvaardigen van besluiten i.v.m. het hen toevertrouwde politietoezicht. Strafbepalingen mochten ze er evenwel niet in opnemen; overeenkomstig de W. van 19-22 juli 1791³³⁷ werden overtreders berecht door politierechtbanken. Bij de departementale administratie kon protest aangaande dergelijke *délibérations* aangetekend worden (W. 21 fructidor jaar III). De municipale administraties konden de handelingen van het Wetgevend Lichaam, noch deze van het Directorium wijzigen of de uitvoering ervan opschorten en mochten zich niet mengen in de aangelegenheden die van de rechterlijke macht afhingen (art. 189 G.W., zie ook de instructie van 12 augustus 1790³³⁸). Net zomin als rechtbanken zich mochten inlaten met de administratie of gevolg konden geven aan klachten tegen leden van bestuurscolleges uit hoofde van hun normale ambtsbezigheden (W. 16-24 augustus 1790³³⁹). Bevoegdheidsconflicten met gerechtelijke autoriteiten werden beslecht door de minister; diens beslissing moest bekrachtigd worden door het Directorium dat zich desgevallend tot het Wetgevend Lichaam kon wenden (W. 21 fructidor jaar III).

³³⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 183 (1723).

³³⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 114-126.

³³⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 281-303.

³³⁹ Art. 13 van titel II werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XVI).

Om geldig te kunnen beraadslagen moest de meerderheid van de leden van de municipale administratie (de helft plus één) aanwezig zijn. Beslissingen werden genomen bij meerderheid van de aanwezige leden. De commissaris van het Directorium woonde alle beraadslagingen bij; hij werd gehoord maar was niet stemgerechtigd (W. 21 fructidor jaar III). De municipale administratie diende jaarlijks rekenschap te geven van haar beheer (art. 200 G.W.). Bij het beëindigen van hun functie moesten de bestuurders rekenschap geven aan de administratie waarvan ze deel hadden uitgemaakt (W. 8 germinal jaar III³⁴⁰).

Bibliografie

GAUTHIER L., *Les municipalités cantonales et la tradition révolutionnaire*, in *La Révolution française*, 1916, XXXV-XXXVI, n°s 23-24, p. 243-254. GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 410-414, 546. MALVOZ L., *De plaatselijke instellingen in België van het einde van het ancien regime tot de gemeentewet van 1836/Les institutions locales en Belgique de la fin de l'Ancien Régime à la loi communale de 1836*, in *Gemeentekrediet van België, Driemaandelijks tijdschrift*, 1986, XL, n° 158, p. 5-64, in het bijzonder p. 9-18 over de Franse tijd. POULLET P., *Les institutions...*, p. 78-79, 176-194 (en p. 197-222 omtrent de aard van de diverse directe belastingen). TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 508-509 (*administration*), 621 (*cantons*), 669 (*communes*), 765 (*district*), 998 (*municipalités*), 999 (*municipalités cantonales*).

HENNEBERT A., *L'organisation administrative du département de la Dyle sous le Directoire*, in *Revue d'histoire moderne*, 1928, III, p. 413-419 signaleert de problemen die Bouteville en de leden van de centrale administraties ondervonden bij de organisatie van de municipale administraties. DAELEMANS F., *De lagere ambtenaren en bestuurders onder het Franse bewind, 1795-1800*, in CRAEYBECKX J., SCHEELINGS F. (eds.), *De Franse Revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden*

³⁴⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 132 (723). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. LXXXVII).

tussen oud en nieuw régime. *Handelingen van het colloquium gehouden op 1-2 december 1988, te Brussel*, Brussel, 1990, p. 218-224 over de recrutering, sociale positie en inzet van de lokale bestuurders.

M. Arnould, H. Balthazar, C. Bruneel, C. de Moreau de Gerbehaye en H. De Nijn bestudeerden de recruteringpolitiek van het politiek personeel in de steden bij de aanvang van de nieuwe Tijd; zie hun individueel gepubliceerde onderzoeksresultaten (infra) die later werden bijgewerkt en gebundeld in LENDERS P. (ed.), *Het politiek personeel tijdens de overgang van het Ancien regime naar het nieuwe regime in België (1780-1830)/Le personnel politique dans la transition de l'Ancien régime au nouveau régime en Belgique (1780-1830). Colloquium/Colloque 14.XII.1991 te Brussel/à Bruxelles (Standen en Landen/Ancien Pays et Assemblées d'États, 96)*, Kortrijk-Heule, 1993. Ze stelden vast dat de verandering van de politieke regimes op lange termijn weinig invloed heeft gehad op het ontstaan en het verdwijnen van politieke dynastieën maar registreerden gedurende het *Directoire* wel een tijdelijke cesuur. Na de aanhechting van onze gewesten werd het plaatselijk bestuur structureel gereorganiseerd. Dit gebeurde zo bruusk dat het jaren duurde vooraleer er weer van enige stabilisatie sprake kon zijn. Een opvallend groot aantal personen die nooit eerder een bestuursfunctie hadden bekleed traden tijdens het *Directoire* op de voorgrond (breuk op sociaal vlak). Op hetzelfde colloquium bracht LESAGE X. verslag uit van zijn onderzoek naar de *Moderne staatsvorming en lokale overheidspersonen op het platteland. Midden West-Vlaanderen (1780-1830)*. Hij wees erop dat de lokale machtigen zich tijdens het *Directoire* niet bij voorbaat anti-republikeins opstelden; op sommige plaatsen was er sprake van continuïteit. Daar waar de lokale machtigen niet meerwerkten kwam een kantonnale administratie moeilijk van de grond. **Lokale monografien, studies over de lokale gezagsdragers:** ARNOULD M. publiceerde de onderzoeksresultaten van haar lic. *L'administration communale de Mons de 1785 à 1835* (ULB, 1978) in *Revue belge d'histoire contemporaine*, 1980, XI, p. 307-337 (*Idées politiques et classes sociales au sein du pouvoir communal à Mons de 1795 à 1835*). ARNST E., *De politieke houding van familiegroepen in een plattelands- en grensgemeente, Essen (1780-1850)*, lic. RUG, 1977. BALTHAZAR H., *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het*

sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de Hedendaagse Tijd, 1780-1850, doc. RUG, 1970. BAUWENS P., *Le canton de Bodegnée (1796-1799)*, in *Annales du Cercle Hutois des Sciences et Beaux-Arts*, 1993, XLVII, p. 87-89. BIHAIN N., *Organisation administrative du canton de Fauvillers sous le Régime français*, lic. UCL, 1962. BLAISE A., *Le canton de Virton pendant la Révolution française, 1792-1799*, lic. ULg, 1966. BOIJEN R., *De kantonmunicipaliteit van Sint-Truiden, 1796-1800. Continuïteit en vernieuwing van het politiek personeel, 1790-1800*, lic. KUL, 1971. BOUMANS R., *Het Antwerps stadsbestuur voor en tijdens de Franse Overheersing*, doc. RUG, 1963. Deze verhandeling werd gepubliceerd onder de titel *Het Antwerps stadsbestuur voor en tijdens de Franse Overheersing. Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van de stedelijke bestuursinstellingen in de zuidelijke Nederlanden* (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 135), Brugge, 1965 en kan aangevuld worden met DEGRYSE K., *Stadsadel en stadsbestuur te Antwerpen in de XVIIIe eeuw. Een sociaal-economische benadering*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1980, XCIII, p. 466-482. BROSSE C., *Les milieux dirigeants de la ville d'Andenne, 1783-1830. Étude institutionnelle, sociale et économique*, lic. UCL, 1975. BROUWERS J., *De municipaliteit van het kanton Mechelen-aan-de-Maas*, in *Limburg*, 1977, LVI, p. 1-13. BURNOTTE M.-P., *Les magistrats de Bastogne de 1766 à 1814. Approche politique et sociale du milieu dirigeant*, lic. UCL, 1972. BUYCK J., *Het Kanton Tielt tijdens de Franse periode (1794-1814). De nieuwe instellingen en hun politieke weerslag*, lic. RUG, 1996. DAUWE J., *Gemeentepolitiek te Lebbeke: 1795-1900*, Lebbeke, 1990 (p. 11-29 m.b.t. het Directoire). DECHANEUX M., *Herve et les Français. 1792-1814*, in *Bulletin de la Société d'Histoire et d'archéologie du plateau de Herve*, 1984. DECRAENE B., *Kortrijk tijdens de Franse overheersing, Stedelijke bestuursinstellingen (april 1794-november 1800)*, lic. KUL, 1967. DECRAENE B., *Het Kortrijks stadsbestuur tijdens de eerste jaren van de Franse overheersing, Deel II: De kantonmunicipaliteiten (maart 1796-november 1800)*, in *De Leiegouw*, 1972, XIV, n° 1, p. 33-52. DE NIJN H., *Het stadsbestuur van Mechelen gedurende de Franse en de Nederlandse overheersing. Samenstelling en organisatie*, in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst te Mechelen*, 1988, XCII, p. 285-314. DEMEY M.-Fr., *Le personnel administratif à Fosses-la-Ville de 1768 à 1814. Tentative d'approche politique et sociale*, lic. UCL, 1969. DE

SUTTER P., *Kantonmunicipaliteit Lede 1796-1802*, in *Ken uw dorp. Jaarboek van de Heemkundige Kring Heemschut-Lede*, 1992, XIX, p. 27-37. DE WITTE A., *Tribulaties bij de aanstelling van de municipale administraties van Haasdonk en Beveren (1795-1796)*, in *Het Land van Beveren*, 1982, XXV, p. 9-21. DIRX H., *Het stadsbestuur van Turnhout (1789-1815). Bijdrage tot de sociale geschiedenis van de gemeentemandatarissen van kleinere steden*, lic. KUL, 1980. DUMONT F., *Le canton de Beaumont sous le Directoire (Des élections de l'an 6 au coup d'état de brumaire an 8)*, in *Mémoires et publications de la Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut*, 1958, LXXI, p. 17-64. FRANÇOIS L., *Elite en Gezag. Analyse van de Belgische elite in haar relatie tot de politieke regimewisselingen, 1785-1835*, doc. RUG, 1987. GALLEZ D., *La ville de Dinant et ses magistrats de 1772 à 1814. Contribution à une étude des structures politiques et sociales*, lic. UCL, 1969. GOEDERT J., *Les mairies de canton de Clervaux sous le régime français (1795-1814). Une documentation*, Luxemburg, [1989]. GUÉRIN P., *Administration de la commune de Chênée sous le régime français*, in *Cercle Historique de Fléron*, 1992, XXXII, n° 2, p. 93-97. HAELEWYN R., *Torhout onder het Frans Bestuur (Pro Civitate. Historische Uitgaven, 9)*, Gent, 1966. HANNICK P., *De la prévôté à la sous-préfecture. Une seigneurie à l'heure des grands bouleversements: la terre de Neufchâteau de 1755 à 1814*, doc. UCL, 1991. HENDRIKX L., *Het kanton Mechelen tijdens de Franse Overheersing, november 1794 - mei 1800. Bestuursinstellingen en ambtenaren*, lic. KUL, 1967. HOCHÉPIED G., *De sociaal-economische toestand van de overheidspersonen te Meulebeke en hun houding gedurende de eerste jaren van het Frans Bewind*, in *De Roede van Tielt*, 1973, IV, nr. 3-4, p. 22-55. HOVERTIN-PIERARD Y., *Le magistrat de Louvain de 1758 à 1814. Contribution à une étude des structures politiques et sociales*, lic. UCL, 1972. LESAGE X., *De burgemeesters, meiers en hun antecedenten in het Roeselaarse (1790-1836). Het hoofd van de lokale niet-stedelijke administraties in historisch perspectief*, lic. RUG, 1986. LOGNARD-PONCIN B., MICHEL F., *Catalogue. Exposition à Embourg: Beaufays, Chaudfontaine, Embourg et Vaux au temps des Français*, Embourg, 1989 (p. 27 over de kantonale administraties van Fléron en Louveigné). LONDOT F., *Les dirigeants de la ville de Huy de 1772 à 1814*, lic. UCL, 1982. MARTIN J., *Wavre. La ville et sa région au temps des révolutions (1789-1815)*, in *Wavriensia*, 1989, XXXVIII, n° 5-6, p. 137-205. MERTENS G., *Le personnel communal de Charleroi, 1795-1848. Essai de sociologie politique*, lic. UCL,

1972. MULLENS M., *Het kanton Millen tijdens de Franse Overheersing, 1794-1814. Bestuursapparaat en ambtenaren*, lic. KUL, 1964. MULLENS M., *Politieke strijd, partijvorming en Vlaams-Waalse wrijvingen in het kanton Millen tijdens het Directoire (1796-1800)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1968, XXIII, p. 103-153 over de recrutering en afzetting van voorzitters, gemeentelijke ambtenaren en adjuncten en over de relaties van voornoemden met de commissarissen van het Directorium. NINNIN M.-P., *Les milieux dirigeants à Walcourt de 1754 à 1814. Étude politique et sociale du clergé, des magistrats et des représentants communaux*, lic. UCL, 1967. PEETERS H., *Het kanton Bree tijdens de Franse Revolutie, Bree*, 1985. ROYER P., *L'organisation administrative du canton d'Arlon sous le Régime français (1794-1814)*, lic. UCL, 1978. SCHOofs J.-P., *Politieke mutaties en institutionele wijzigingen in het kanton Sint-Truiden (1789-1800)*, lic. RUG, 1979. TIHON A., *Les structures administratives de la commune de 1795 à 1836*, in *L'initiative publique des communes en Belgique. 1795-1940. Actes du 12e colloque international [d'histoire] (Pro Civitate. Coll. Histoire, 71)*, Brussel, 1986, dl. I, p. 17-36. TRAUSCH G., *Aspects et problèmes de la vie municipale à Luxembourg sous la République (1795-1799)*, in *T Hémécht*, 1963, XV, n° 4, p. 449-498. VAN BERGEN W.H., *Geleen onder de Franse bezetting 1794-1814*, Geleen, 1991. VANHEES L., *Het kanton Hasselt tijdens het Directoire, 1796-1800. Bestuursapparaat en ambtenaren*, lic. KUL, 1971. VAN HOECKE M., *Het kanton Borgloon tijdens de Franse Overheersing, 1794 -mei 1800. Landelijke bestuursinstellingen*, lic. KUL, 1968. VANNOPPEN H., *Les "Municipalités de Canton" of de eerste fusie in Brabant tussen 1795 en 1800*, in *Vlaamse Stam*, 1982, XVIII, p. 384-395. VANNOPPEN H., *De politieke evolutie van de gemeente Erps-Kwerps in Midden-Brabant tussen 1776 en 1976*, in JANSSENS L. (ed.), *Handelingen van het eerste congres van de federatie van Nederlandstalige verenigingen voor oudheidkunde en geschiedenis van België te Hasselt, 19-22 augustus 1982*, Mechelen, 1988 [!], dl. I, p. 109-122. VANNUFFELEN M., *Lier tijdens de Franse Overheersing. Stedelijke bestuurswisselingen, juni 1794 - september 1800*, lic. KUL, 1970. WAUTERS A., *Liste par ordre chronologique des magistrats communaux de Bruxelles depuis 1794 jusqu'en 1883, mise en ordre d'après les documents authentiques et accompagnée d'une table alphabétique*, Brussel, 1884.

Voor het **financieel** aspect van het **beheer van de gemeenten**, zie

de Actes du Colloque International de Spa: Finances publiques d'Ancien Régime et Finances publiques contemporaines de 1740 à 1860 (19-22 décembre 1972) (Pro Civitate. Coll. Histoire, 39), in het bijzonder de bijdrage van DOUXCHAMPS-LEFEVERE C., *L'organisation financière de la ville de Namur de 1740 à 1860*, p. 379-445. Zie ook volgende thesissen: DEBACKER J., *De Gentse stadsrekeningen tijdens de Franse overheersing, 1792-1814*, lic. RUG, 1971. VAN CRAESBEEK D., *De stadsfinancien te Tongeren onder het Frans bewind, 1795-1814*, lic. KUL, 1968. VANDEN ABEELE K., *De gedwongen lening van het jaar IV, 1795-1796. Haar nut voor de sociale geschiedenis van Leuven onder het Franse bewind*, lic. KUL, 1962. Inzake het **belastingstelsel**: BARDET, *Les impôts communaux sous la Révolution*, Parijs, 1912. BLOCH C., *Les contributions directes*, Parijs, 1914. JANSSENS P., VERBOVEN H., TIBERGHIE A., *Drie eeuwen Belgische belastingen. Van contributies, controleurs en belasting-consulenten*, Brussel, 1990. MINORET M., *La contribution personnelle et mobilière pendant la Révolution*, Parijs, 1900. SCHNERB R., *L'impôt foncier en France depuis la Révolution*, in *Annales d'histoire économique et sociale*, 1938, p. 116-137.

De toepassing van de wetten op de **burgerlijke stand** maakt het onderwerp uit van volgende aan de ULB tot stand gekomen lic.: DOCKX Y., *La sécularisation de l'état civil à Bruxelles (1796-1815)*, 1983 (onder gelijknamige titel gepubliceerd in CRAEYBECKX J., SCHEELINGS F. (eds.), *De Franse Revolutie en Vlaanderen...*, Brussel, 1990, p. 231-275) en FRÉDÉRIC F., *La sécularisation de l'état civil à Tournai (1796-1815)*, 1987 (onder dezelfde titel gepubliceerd in *Mémoires de la Société royale d'Histoire et d'Archéologie de Tournai*, 1992, VII, p. 205-269). Uit een vergelijkende studie van de doopgegevens uit de parochieregisters met de akten van de burgerlijke stand (j. VI-1806, 15 Henegouwse gemeenten) bleek dat vele geboorten niet werden geregistreerd: DUMONT C., *Les déficiences de l'état civil dans le département de Jemappes*, in CAUCHIES J.-M. et J.-M. DUVOSQUEL (éd.), *Recueil d'études d'Histoire hainuyère offertes à Maurice A. Arnould. Hannonia. Analectes d'histoire du Hainaut*, Bergen, 1983, dl. II, p. 181-191. FRÈRE M., *De Burgerlijke stand in onze gewesten tijdens de Franse tijd*, in *Limburg*, 1955, XXXIV, n°s 7-8, p. 137-150 constateerde dat zowel de registers van de burgerlijke stand als de parochieregisters onvolledig

bijgehouden werden. MULLER J.-C., *Les mariages célébrés uniquement devant l'Église pendant le Régime français à Luxembourg (1795-1814)*, in *Annuaire de l'association luxembourgeoise de généalogie et d'héraldique*, 1989, p. 51-92. VAN DAELE S., *De burgerlijke stand van Egem 1796-1815: aangevuld met de parochieregisters*, Brugge, 1989.

Administratieve politie: BROSE J., *Histoire de la police liégeoise de 1795 à nos jours*, Huy, 1970: de stad Luik telde 5 politiecommissarissen en 10 agenten maar kon over geen enkele veldwachter beschikken; de geringe vergoeding sprak niemand aan. Zie ook Gerechtelijke politie.

Bronnenpublicaties

GUÉRIN P., *Chronique de l'administration du canton de Fléron et de ses communes par la municipalité cantonale (du 19 mars 1796 au 22 juin 1800) (et annexes)*, in *Cercle historique de Fléron. Bulletin trimestriel*, 1978, I, n° 33, p. 1-100: uitgave van de besluiten en processen-verbaal van de zittingen van de municipale administratie van het kanton Fléron (registers 205, 206 en 207 van het "*Fonds français - administration*" bewaard in het Rijksarchief te Luik). ROMBEAU, *Ville de Thuin, 3me et 4me rapports présentés au Conseil communal par M. l'archiviste*, 2 dln., Thuin, 1892: besluiten van de municipale administratie van 1794 tot 1800. SLACHMUYLDERS M., *De municipale raad: uit de geschiedenis van Humbeek, Kapelle-op-den-Bos, Londerzeel, Malderen, Steenhuffel, Wolvertem, Londerzeel*, 1982: uitgave met commentaar van het "Municipale Register der zittingen op het Kanton Londerzeel, beginnende in Nivôse jaar 4" (onafgebroken verslaggeving tot 1800) dat bewaard wordt in het gemeentearchief van Londerzeel.

Archief en toegangen

Archief

Bestuur: De handelingen van de municipale administraties werden openbaar gemaakt door het deponeren van het register - dat om de zes maanden werd afgesloten - waarin ze werden opgenomen en dat voor het publiek toegankelijk was (art. 201 G.W., art. 59 W. 14 december

1789). Zie ook de bestuursrekeningen, opgesteld o.b.v. de rekeningen van ontvangsten en uitgaven ingediend door de lokale rekenplichtigen (W. 15 frimaire jaar VI, W. 11 frimaire jaar VII).

Burgerlijke stand: De ambtenaren van de burgerlijke stand hielden de geboorte-, huwelijks- en overlijdensregisters waarin de akten werden ingeschreven in tweevoud bij. Na verloop van een jaar werd één van de registers neergelegd bij de municipale administratie en via de commissaris van het Directorium overgemaakt aan de departementale administratie die het register in haar archief bewaarde. De dubbels werden bewaard in de municipale archieven. Voor nadere informatie omtrent de gegevens die opgetekend werden in de akten, zie de W. van 20-25 september 1792. Het besluit van het Directorium van 29 prairial jaar V houdende invoering van de burgerlijke stand in de Verenigde Departementen, gebod de neerlegging van de parochieregisters bij de municipale administraties. Zij moesten een inventaris van deze registers opmaken en een dubbel hiervan in het archief van de departementale administratie deponeren.

Verkiezingen: De municipale administraties stelden jaarlijks een lijst (*liste principale*) op van diegenen die huns inziens deel konden uitmaken van de primaire en communale vergaderingen (*tableau des citoyens ayant droit de voter dans le canton, suivant la Constitution*), evenals 2 supplementaire lijsten van 1° diegenen wiens inschrijving op het kiesregister ze geweigerd hadden, 2° ingeschrevenen op voornoemd register die ze niet weerhouden hadden op de lijst van de stemgerechtigden (W. 25 fructidor jaar III en instructies jaren V en VI)³⁴¹. Overeenkomstig de W. van 19 vendémiaire jaar IV maakten de gemeentelijke ambtenaren processen-verbaal op van de tellingen van stemmen uitgebracht door de primaire en communale vergaderingen.

Openbare orde: De W. van 10 vendémiaire jaar IV op de handhaving van de orde binnen de gemeenten (zie ook het besluit van het Directorium van 2 germinal jaar IV³⁴²) droeg de gemeentelijke

³⁴¹ Zie Primaire vergaderingen, Geschiedenis.

³⁴² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 35 (261).

ambtenaren op om een overzicht te maken van alle inwoners van de gemeente ouder dan 12 jaar, met aanduiding van naam, leeftijd, status of beroep, woonplaats, periode van intrede in de gemeente. Hiertoe ontvingen ze van de departementale administratie voorgedrukte formulieren die ze moesten invullen en waarvan ze een dubbel naar zowel de departementale als de municipale administratie moesten sturen. Laatstgenoemde hield in uitvoering van deze wet een register bij van de paspoorten die ze uitreikte. Niemand kon de kantonnale grenzen overschrijden zonder geldig paspoort dat volgende informatie bevatte: z'n signalement, handtekening of verklaring dat hij niet kon tekenen, de verwijzing naar voornoemde *tableau de population de la commune*. Dit paspoort moest minstens één keer per jaar vernieuwd worden. De gemeentelijke ambtenaren maakten proces-verbaal op van op gemeentelijk grondgebied begane delicten die ze overmaakten aan de commissaris van het Directorium bij de burgerlijke rechtbank. In uitvoering van het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV hielden de municipaliteiten een register bij van de kennisgevingen m.b.t. overbrenging van verdachten naar het huis van arrest, beschikkingen tot gevangenneming, vrijspraken/veroordelingen vanwege resp. de officieren van gerechtelijke politie, de directeurs van de aanklagende jury's, de voorzitters van de criminele rechtbanken.

Belastingen: Voor een typologie van de door de municipale administraties in het kader van hun bevoegdheden op fiscaal vlak geproduceerde bronnen, zoals "modellen nrs. 1, 2, 3 en 4" (processen-verbaal van indeling van de gemeente in secties door de repartiteurs, sectiestaten, aangiften van eigendom door de eigenaar, leggers van belastingkohieren) en rollen, zie *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. IX, p. 321-355 en VERHELST J., *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)* (*Miscellanea Archivistica*, 31), Brussel, 1982. Andere voorbeelden van bronnen m.b.t. de grondbelasting: repartitietabellen van deze belasting opgemaakt door de kantonnale administraties en gevisieerd door de centrale administratie van het departement (cfr. W. 3 frimaire jaar VII), affiches (W. 4 messidor jaar VII³⁴³). Zie eveneens VERVAECK S., *Enkele bronnen*

³⁴³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 292 (3108).

uit de Franse tijd, hun belang voor de sociale geschiedenis (Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 22), Leuven, 1962, p. 48-54 waarin ook de bronnen betreffende de overige directe belastingen besproken worden (patentbelasting: p. 55-67, personele, mobiele en weeldebelasting: p. 68-74, belasting op deuren en vensters: p. 75-76).

Voor de repartitie van de personele, mobiele en weeldebelasting baseerde men zich op een staat van alle eigenaars ("*chefs de maison ou individus jouissant de leurs biens, et actions*"), evenals van hun dienstpersoneel, luxepaarden en -wagens die door de gemeentelijke ambtenaar a.d.h.v. persoonlijke verklaringen was opgemaakt (W. 14 thermidor jaar V). De gemeentelijke ambtenaren en repartiteurs stelden een nominatieve tabel op van alle inwoners van de gemeente die een overheidswedde genoten ("*fonctionnaires publics, employés et salariés des deniers publics*"). De municipale administratie vulde de tabel aan met de verschuldigde afhoudingen (belasting van 5 centiem per frank salaris/percentsloon) en kondigde hem af. De commissaris van het Directorium maakte een algemeen overzicht van alle gemeenten van het kanton dat hij overmaakte aan de commissaris bij de departementale administratie. Deze legde alle kantonnale overzichten voor aan de centrale administratie en stuurde na goedkeuring een kopie van de rol aan de minister van Financiën, de algemene ontvanger van het departement en de kantonnale administratie (W. 3 nivôse jaar VII).

De secretaris van de municipale administratie hield een register bij waarin alle uitgereikte patenten werden ingeschreven en waarbij de kwijtschriften van de betaalde rechten waren gevoegd (W. 6 fructidor jaar IV). De gemeentelijke ambtenaren en adjuncten moesten aan de kantonnale administratie een staat overmaken van de burgers die omwille van hun handels- of nijveraarsactiviteiten onderworpen waren aan de patentbelasting (aanvullende W. van 9 frimaire jaar V³⁴⁴). De gemeentelijke ambtenaren stelden een tabel op van al wie in de gemeente economisch actief was. De municipale administratie vulde de tabel aan met de verschuldigde rechten en kondigde hem af. Via de

³⁴⁴ Bull. L., 2de reeks, n° 94 (891). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 16 frimaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. CI).

commissarissen van het Directorium werd de lijst van de (grote) gemeente/het kantonnaal overzicht ter goedkeuring voorgelegd aan de centrale administratie en naderhand overgemaakt aan de ontvanger van de registratie (W. 1 brumaire jaar VII).

De municipale administraties maakten een staat op van de deuren en vensters waarvoor belasting moest betaald worden (of lieten deze staat opmaken door commissarissen) die uitvoerbaar verklaard werd door de departementale administratie. De minister van Financiën werd op de hoogte gebracht van de totale opbrengst zodat hij verslag kon uitbrengen bij het Directorium dat het Wetgevend Lichaam inlichtte (W. 4 frimaire jaar VII). De gemeentelijke inners van de directe belastingen hielden de belastingsrol bij evenals een borderel waarop ze dag na dag aanduiden welke belastingplichtigen betaald hadden en melding maakten van het bedrag van de hun overhandigde sommen. Minstens één keer om de 10 dagen en alvorens gelden te storten bij de ontvanger van het departement of arrondissement, lieten ze de borderel afsluiten door de gemeentelijke ambtenaar of de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie (W. 17 brumaire jaar V).

Archieftoegangen

Gepubliceerde toegangen op in het **Algemeen Rijksarchief** of in één van de **rijksarchieven in de provinciën** bewaarde gemeentearchieven en archieven van de burgerlijke stand, kunnen opgespoord worden via DE STOBBELEIR D., HOUSSIAU J., *Archives de l'État, inventaires publiés/Rijksarchief, gepubliceerde toegangen (Guides/Overzichten en gidsen*, 19), Brussel, 1995. Raadpleeg hiertoe de index op naam van de gemeente of de provincie, op het trefwoord Burgerlijke stand/"*État civil*". Zie ook de door het stadsbestuur van Dendermonde uitgegeven publicatie op naam van STROOBANTS A., *Inventaris van het oude en moderne gemeentearchief van Dendermonde, bewaard in het Gentse Rijksarchief*, 1988. We merken op dat de onder het lemma Centrale (departementale) administraties vermelde inventarissen eveneens archief ontsluiten dat betrekking heeft op de municipale administraties van de resp. departementen.

Geciteerd overzicht van de heren De Stobbeleir en Houssiau geeft

de toegangen weer die vóór 31 december 1993 gepubliceerd werden. Sedertdien verschenen: *Inventaire d'archives communales. Tome III* (AÉ Tournai, *Instruments de recherche à tirage limité*, 4), Brussel, 1995. *Inventaire des archives des communes des arrondissements de Liège et Verviers* (AÉ Liège, *Instruments de recherche à tirage limité*, 26), Brussel, 1994; *Inventaire des documents de l'état civil des arrondissements de Liège et Verviers* (AÉ Liège, *Instruments de recherche à tirage limité*, 19-20), 2 dln., Brussel, 1994; *Inventarissen van gemeentearchieven (hedendaagse periode)* (RA Beveren, *Toegangen in beperkte oplage*, 15), Brussel, 1994; LESAGE X., *Inventaris van het modern archief van de stad Nieuwpoort* (RA Brugge, *Toegangen in beperkte oplage*, 131), Brussel, 1994. MEES M., BEDEER G., *Inventaris van het archief van de gemeente Hingene (1795-1896)* (RA Antwerpen, *Toegangen in beperkte oplage*, 13), Brussel, 1994. Voor de Brabantse regio kan ter aanvulling verwezen worden naar NIJSSEN R., *Overzicht van de archieftoegangen in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief. Toestand op 1 januari 1996/Aperçu des instruments de recherche disponibles à la salle de lecture des Archives générales du Royaume. Situation au 1er janvier 1996* (*Overzichten en gidsen/Guides*, 21), Brussel, 1995, p. 145-160; zie ook p. 162 ("A"-toegangen m.b.t. de burgerlijke stand van Brussel, Leuven, Nijvel).

VANRIE A., *Archives scabinales et communales du Brabant. Guide des fonds et collections des Archives générales du Royaume* (*Guides*, 16), Brussel, 1995 geeft in dl. II een overzicht van de gemeentearchieven met opgave van de bewaarplaats (**gemeente** of Algemeen Rijksarchief). De inspectierapporten van de archivariissen (zie *Fondscatalogus - Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincin/Catalogue des publications disponibles - Archives générales du Royaume et Archives de l'État dans les provinces*, Brussel, 1996, p. 43-45) kunnen interessante informatie bevatten aangaande de bewaarplaatsen van de gemeentearchieven, de inhoud van de archiefbescheiden, hun wijze van ordening en toegankelijkheid.

Zie ook GADEYNE G., *Archiefschema voor de ordening van een ongestructureerd statisch gemeentearchief (1795-ca. 1977)* (*Miscellanea archivistica. Manuale*, 13), Brussel, 1993. Voor inventarissen van archieven die in gemeente- of stadsarchieven bewaard worden, verwijzen we de vorser naar deze instelling.

Archives Nationales: TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives*

Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815), in Bulletin de la Commission royale d'histoire, 1960, CXXVI: p. CLI-CLII: Section Moderne, Série F: Administration générale de la France, F¹: Administration générale: F^{1a} 401 à 541: Collection de documents concernant l'administration départementale et communale: alle departementen behalve het Schelvedepartement (nrs. 409, 410, 416, 420, 423, 425, 428, 432); F^{1b} II: Personnel administratif (Série départementale); F^{1c} III Esprit public et élections (Série départementale); p. CLIV: F² I: Administration départementale: Objets généraux: F² I 367¹ à 378¹⁵: Archives départementales, communales et hospitalières (personnel, inspection générale, rapports annuels, etc.): nrs. 369¹⁰, 370⁵, 371⁶, 373¹³, 376¹ m.b.t. de departementen van de Dijle, Wouden, Jemappes, Nedermaas, Sambre-en-Maas; p. CLVI: F³ II: Administration communale: série départementale; p. CLVII: F⁶ II: Comptabilité communale: série départementale (departementen: Dijle, Wouden, Jemappes, Leie, Twee Neten); p. CLXXXVI: Série AD: Bibliothèque administrative: ADXVI: Villes et provinces: nrs. 23, 34, 36, 43, 48, 52, 54, 56, 64.

COMMISSARISSSEN VAN HET DIRECTORIUM
BIJ DE ADMINISTRATIES
COMMISSAIRES DU DIRECTOIRE
PRÈS LES ADMINISTRATIONS

Geschiedenis

Om de uitvoering van de wetten en besluiten kracht bij te zetten en de controle van het centraal gezag te Parijs te verscherpen stelde het Directo-rium *bij* de (verkozen) departementale en municipale administraties commissarissen aan. Deze commissarissen verwierven in de praktijk steeds meer macht en plaatsten zich *boven* de lokale bestuursorganen.

De commissarissen bij de administraties waren de rechtsopvolgers van de *procureurs-généraux-syndics* bij de departementen en de *procureurs-syndics* bij de districten (W. 28 germinal jaar III³⁴⁵) en van de *agents nationaux* bij de gemeenten ("*procureurs*") (W. 14 frimaire jaar II³⁴⁶, zie ook het besluit van de volksrepresentanten bij de legers van het Noorden en van Samber en Maas d.d. 24 prairial jaar III³⁴⁷).

De uitvoerende macht beschikte eveneens over commissarissen bij de rechtbanken (zie apart lemma). De functies van commissaris bij de politierechtbank werden bekleed door de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie. Totdat het Directorium zijn commissarissen bij de nieuwe departementale en municipale administraties en bij de nieuwe rechtbanken had benoemd, zouden overeenkomstig de W. van 19 vendémiaire jaar IV³⁴⁸ de functies van commissaris uitgeoefend worden door burgers aangesteld door de nieuwe departementale administraties. Deze wet werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de vertegenwoordigers van het volk van 13 frimaire³⁴⁹. Ondertussen hadden Pérès en Portiez onze departementale administraties bemand en de commissarissen bij

³⁴⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 137 (764).

³⁴⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 589 e.v.

³⁴⁷ *Rec. Hayez*, dl. II, p. 197-205.

³⁴⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160).

³⁴⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI.

deze besturen benoemd (besluit 26 brumaire jaar IV³⁵⁰). De regering koos haar commissarissen bij de centrale administraties met de grootste zorg en liet zich hierbij adviseren door de departementale bestuurders (cfr. besluit Directorium 27 ventôse jaar IV³⁵¹). Vele gewezen leden van de Conventie werden benoemd tot *commissaire central* bij een departementale administratie.

Tijdens het Consulaat werden de commissarissen bij de departementale administraties vervangen door *préfets* die op arrondissementeel niveau bijgestaan werden door *sous-préfets* (cfr. W. 28 pluviôse jaar VIII³⁵²).

Organisatie

Het Directorium benoemde bij elke departementale en municipale administratie een commissaris die het naar goeddunken uit zijn ambt kon ontsetten (art. 191). De commissarissen bij deze lokale administraties waren Franse burgers (art. 11), minstens 25 jaar oud en minimum één jaar gedomicilieerd in het departement waar de administratie gevestigd was (art. 192). Ze verbleven waar de departementale/municipale administratie vergaderde. In geval van ziekte of ander tijdelijk beletsel benoemde de administratie één van haar leden tot vervanger (W. 21 fructidor jaar III³⁵³).

Commissarissen bij departementale administraties mochten niet afwezig zijn zonder verlof van de minister van Binnenlandse Zaken en zonder voorafgaandelijk een kopij van dit verlof opgestuurd te hebben naar de minister van Algemene Politie. Commissarissen bij municipale administraties mochten niet afwezig zijn zonder verlof van de centrale administratie van hun departement die de ministers van Binnenlandse Zaken en Algemene Politie onmiddellijk op de hoogte stelde.

³⁵⁰ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 333-336.

³⁵¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (249).

³⁵² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. X, p. 78-116.

³⁵³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 185 (1128). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XVIII).

Commissarissen van de uitvoerende macht die zich niet aan deze bepalingen hielden werden onmiddellijk afgezet (besluit Directorium 19 pluviôse jaar IV³⁵⁴).

De functie van commissaris bij een administratie was onverenigbaar met de functie van commissaris bij een rechtbank. De aan de administraties toegevoegde commissarissen mochten geen lid zijn van een Bosbeheer, mochten niet optreden als ontvanger van het enregistrement, noch tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen of openbare rekenplichtige functies uitoefenen. Openbare notarissen konden geen commissariischap bij een administratie cumuleren. Niemand mocht deelnemen aan de gezagsuitoefening van een overheid die belast was met het toezicht op een instantie waarvan hij deel uitmaakte. Men kon m.a.w. niet tegelijkertijd én commissaris bij een municipale of departementale administratie én bestuurder of griffier van dergelijke administratie zijn (W. 24 vendémiaire jaar III³⁵⁵). Commissarissen van het Directorium konden niet zetelen in een aanklagende of rechtsprekende jury (strafwetboek 3 brumaire jaar IV³⁵⁶). Een commissaris die een wetgevende functie aanvaardde hield op commissaris te zijn (W. 30 germinal jaar V³⁵⁷).

Voor de relaties tussen de commissarissen bij de administraties enerzijds en hun collega's bij de rechtbanken anderzijds, zie Commissarissen van het Directorium bij de rechtbanken, Organisatie.

Een commissaris bij een departementale administratie genoot een vergoeding die een derde meer bedroeg dan hetgeen aan de departementale bestuurders uitgekeerd werd. Een commissaris bij een administratie van een gemeente met meer dan 50000 inwoners ontving een vergoeding gelijk aan 1000 myriagram tarwe, diens collega's bij administraties van gemeenten van resp. 10000 tot 50000/5000 tot 10000

³⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (171). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

³⁵⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 73 (388). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

³⁵⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

³⁵⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

inwoners verdienden 750/500 myriagram. Een commissarisschap in de andere gemeenten bracht 400 eenheden op. Dergelijke wedde was ontoereikend om een verhuis naar de plaats waar de lokale administratie zetelde te bekostigen. Ten einde het Directorium toe te laten alle posten te bemannen werden de commissarissen bij de municipale administraties waarvan de hoofdplaatsen niet meer dan 2000 inwoners telden, ontheven van de residentieplicht die de overige commissarissen werd opgelegd. Een verblijf in het kanton volstond (W. 21 fructidor jaar III, W. 11 pluviôse jaar IV³⁵⁸).

Bevoegdheden en activiteiten

Op straffe van afzetting moest de commissaris bij de departementale administratie het Directorium inlichten over de opening en sluiting van de vergaderingen van de electorale kiescolleges. De commissaris kon de kiesverrichtingen niet stilleggen of opschorten. Hij mocht evenmin de zittingen bijwonen. Wel had hij het recht om binnen 24 uur de processen-verbaal op te vragen. Inbreuken op de grondwet diende hij aan te geven aan het Directorium. Alleen het Wetgevend Lichaam kon zich uitspreken over de geldigheid van de kiesverrichtingen (art. 43).

De commissarissen waren belast met het toezicht op de departementale en municipale administraties. Krachtens art. 191 van de G.W. vorderden ze de uitvoering van de wetten en waakten ze over hun toepassing. Conform de W. van 21 fructidor jaar III woonde de commissaris alle beraadslagingen bij van de administratie waaraan hij toegevoegd was en werd er geen enkele beslissing genomen zonder dat hij gehoord was. De commissaris was evenwel niet stemgerechtigd.

De commissarissen moesten zorgen voor de tenuitvoerlegging van de wetten³⁵⁹. Alles wat de commissarissen bij de municipale administraties vernamen m.b.t. de uitvoering van de wetten, de openbare veiligheid, bestaande onrust of te verwachten oproer dienden ze door te geven aan de commissaris bij de departementale administratie. De commissarissen bij de centrale administraties hadden

³⁵⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 23 (150).

³⁵⁹ Zie bijv. ook het besluit van het Directorium van 2 germinal jaar IV in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 35 (261).

een dagelijks onderhoud met de militaire bevelhebbers en de officieren van de gendarmerie. Tijdens dit onderhoud gaven ze instructies over de uitvoering van besluiten van de administraties en van bevelen van hogerhand en wonnen ze inlichtingen in over de openbare orde. Overtredingen van al deze bepalingen meldden ze aan de minister onder wiens rechtstreeks gezag ze ressorteerden, die op zijn beurt het Directorium op de hoogte bracht. De minister van Oorlog gaf bevelhebbers en officieren die zich niet voegden naar genoemde bepalingen aan het Directorium aan (besluit Directorium van 20 pluviôse jaar IV³⁶⁰ en 16 pluviôse jaar V³⁶¹). De commissarissen bij de administraties moesten waken over de uitvoering van de wetten en besluiten m.b.t. de militairen, opgeëisten en deserteurs en dienden het optreden van de gendarmerie te ondersteunen (besluit Directorium 3 fructidor jaar VI³⁶²). Op bevel van de minister van Oorlog moesten de commissarissen bij de departementale administraties de opgeroepen dienstplichtigen doen vertrekken; hiertoe onderhielden ze een briefwisseling met hun collega's bij de municipale administraties. De commissarissen mochten alle opeisingen doen die ze nodig achtten (W. 19 fructidor jaar VI³⁶³).

De commissarissen bij de centrale administraties mochten bestuurders aanmanen, konden zelfs bij de minister om hun schorsing of afzetting verzoeken. Ze werden door het Directorium opgeroepen om in gebreke blijvende functionarissen aan te geven zodat deze vervangen konden worden (cfr. besluit 27 ventôse jaar IV³⁶⁴). Het Directorium herinnerde de commissarissen bij de administraties en rechtbanken eraan dat ze - op straffe van afzetting - aangifte moesten doen van alle misbruiken, welke ook hun aard (verkwisting, malversatie...) (besluit 7 pluviôse jaar V³⁶⁵).

Krachtens de W. van 10 vendémiaire jaar IV op de handhaving

³⁶⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (175). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

³⁶¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 105 (998).

³⁶² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 219 (1964).

³⁶³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 223 (1995).

³⁶⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (249).

³⁶⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104 (981).

van de orde binnen de gemeenten³⁶⁶ vorderde de commissaris bij de departementale administratie op het grondgebied waarvan er gewapenderhand en met geweld delicten waren begaan tegen nationale eigendommen, voor de departementale burgerlijke rechtbank herstel en schadevergoeding. Hij deelde de uitspraak van de rechtbank mee aan de departementale administratie die op haar beurt de municipale administratie op de hoogte bracht. Luidens de W. van 18 frimaire jaar IV³⁶⁷ konden de commissarissen bij de departementale administraties in opdracht van de commissarissen van de Nationale Comptabiliteit gelast worden met de uitvoering van vervolgingen ter voorlegging van rekeningen uit de boekhouding van het Ancien Régime en de beginjaren van de Revolutie.

Rechtsvorderingen die ingeleid werden door bestuurslichamen werden in naam van de Republiek ingesteld door de commissaris van het Directorium bij de departementale administratie, op vervolging en door de zorg van de commissaris bij de municipale administratie in wiens rechtsgebied de zaak waarover geschil bestond gelegen was. Gaven de vorderingen aanleiding tot vervolging voor de departementale rechtbank, dan werden ze er opgevolgd en geleid door de commissaris bij de departementale administratie (W. 19 nivôse jaar IV³⁶⁸). In alle gedingen waarbij de Republiek partij was stuurden de commissarissen bij de administraties de memories houdende de verweermiddelen van de natie naar de commissarissen bij de rechtbanken. Op de zitting droegen de commissarissen bij de rechtbanken de middelen voor en concludeerden ze overeenkomstig de aard van de zaak (besluit Directorium 10 thermidor jaar IV³⁶⁹).

Onder het gezag van de departementale administraties oefenden

³⁶⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 188 (1142). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 27 vendémiaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXII).

³⁶⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 11 (52). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. L).

³⁶⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 18 (104). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LVIII).

³⁶⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 62 (572). Deze wet stipuleerde dat hij ook in de Verenigde Departementen uitgevoerd zou worden.

de commissarissen van het Directorium die toegevoegd waren aan deze administraties toezicht uit op de huizen van arrest en van justitie, op de gevangenissen (wetboek 3 brumaire jaar IV³⁷⁰). De commissarissen bij de departementale en municipale administraties werden in uitvoering van de W. van 22 brumaire jaar VI betrokken bij de omslag en inning van de directe belastingen, zie Agentschap van de directe belastingen, Bevoegdheden. Bij besluit van 8 pluviôse jaar IV³⁷¹ herinnerde het Directorium de *commissaires du Gouvernement* eraan dat ze over geen gelden konden beschikken noch mandaten op staatskassen mochten uitreiken.

³⁷⁰ Zie Huizen van arrest, huizen van justitie, gevangenissen, Organisatie.

³⁷¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 24 (152).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 409, 411. POULLET P., *Les institutions...*, p. 78-80, 175, 194. TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 508-509 (*administration*), 510 (*agents nationaux*), 666 (*commissaires du directoire*), 1048 (*procureurs-syndics*). SACRE M., *Voor elk arrondissement een Commissaris der regering, Historiek, Rechtssituering (Standen en Landen, 30)*, Heule, 1964: hoofdstuk V (p. 61-78) over de commissarissen van het Directorium.

DAELEMANS F., *De lagere ambtenaren en bestuurders onder het Franse bewind, 1795-1800*, in CRAEYBECKX J., SCHEELINGS J., *De Franse Revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw régime*, Brussel, 1990, p. 216-218 over de sociale positie van de commissarissen bij de municipale administraties.

Regionale studies: DECRAENE B., *Het stadsbestuur te Ronse tijdens het Directoire (1795-1800), Deel I: De vorming van het kanton Ronse en de kantoncommissarissen*, in *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde*, 1971, XX, p. 83-95. LESAGE X., *Moderne staatsvorming en lokale overheidspersonen op het platteland. Midden West-Vlaanderen (1780-1830)*, in LENDERS P. (ed.), *Het politiek personeel tijdens de overgang van het Ancien régime naar het nieuwe régime in België (1780-1830). Colloquium van 14.XII.1991 te Brussel (Standen en Landen, 96)*, Kortrijk-Heule, 1993, p. 119-136: de aanstelling van Franse commissarissen in landelijke kantons (1796) betekende slechts een theoretische impact van het centrale gezag. In de realiteit bleven de wortels van de lokale gezagsuitoefening bij de traditionele groepen die de kantonvoorzitters en vrederechters leverden. Van de hand van dezelfde auteur verscheen *De rapporten van de "Commissaires du Directoire exécutif" van het kanton Lo, 1796-1800*, in *Gemeentekrediet. Driemaandelijks tijdschrift*, 1990, XLIV, n° 3, p. 71-78. MULLENS M., *Politieke strijd, partijvorming en Vlaams-Waalse wrijvingen in het kanton Millen tijdens het Directoire (1796-1800)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1968, XXIII, p. 103-153 over de recrutering en afzetting van de commissarissen bij de municipale administratie, de rol van de commissarissen bij de departementale en municipale administraties, de relaties tussen de commissarissen onderling en tussen de commissarissen en de municipale administratie, de politieke strijd op departementaal niveau

tussen de commissaris van het Directorium en de voorzitter van de centrale administratie. Zie ook MULLENS M., *De kommissarissen van het kanton Millen tijdens het Directoire (1796-1800)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1964, [XIX], p. 207-223.

Over de persoon van commissarissen: BAUWENS P., *Un "homme inepte" commissaire du Directoire exécutif près l'administration municipale du canton de Bodegnée (février 1798-janvier 1799)?*, in *Annales du Cercle hutois des sciences et des beaux-arts*, 1990, XLIV, p. 21-42. FRANÇOIS L., *Renier du Bosch (Wateroliet 1765-Bassevelde 1842)*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 1987, XXXVIII, p. 111-160 over de commissaris bij de centrale administratie van het Scheldedepartement. HENKENS P., *De moord op kantonkommissaris J.M. Dodé*, in *De Maaseikenaar*, 1992, XXIII, n° 3, p. 162-170. PRIMIS F., *De verkiezingen van germinal an VII*, in *Antwerpiensia 1935 (Negende reeks)*. *Losse bijdragen tot de Antwerpsche Geschiedenis*, Antwerpen, 1936, n° 30, p. 233-240 over Lévêque, commissaris bij de centrale administratie van het departement van de Twee Neten. ROSSI J., *Ch.J.M. de Lambrechts, commissaire du Directoire exécutif près le département de la Dyle, an IV - an V*, lic. ULB, 1959.

Zie ook Municipale administraties.

Bronnenpublicaties

Enkele voorbeelden van tekstuittgaven: BAILLIEN H., *De rapporten van de kantonkommissarissen (1797-1800), Deel II: Tongeren (Werken uitgegeven onder de auspiciën van de bestendige deputatie van de provincie Limburg, 15)*, Hasselt, 1972. COLSON M., *De rapporten van de kantonkommissarissen (1797-1800), Deel I: Maaseik (Werken uitgegeven onder de auspiciën van de bestendige deputatie van de provincie Limburg, 13)*, Hasselt, 1969. POFFÉ E., *Antwerpen in de XVIIIe eeuw na den inval der Franschen*, Antwerpen, 1897 bevat de correspondentie van commissaris Dargonne. ROPPE L., PANHUYSEN W.A., NUYENS E.M., *De decadaire, resp. maandelijke rapporten van de commissarissen van het Directoire exécutif in het departement van de Nedermaas, 1797-1800 (Werken uitgegeven onder de auspiciën van de bestendige deputatie van de provincie Limburg, 1)*, [Hasselt], 1956. TAGAGE S.(ed.), *[De rapporten van de kantonkommissarissen van het kanton Venlo]*, in *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, 1974, CX, p. 148-178 (bijlage bij TAGAGE

S., 'Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap' in het kanton Venlo, 1794-1800).

Archief en toegangen

Zie ook Commissarissen van het Directorium bij de rechtbanken.

In zijn schrijven van 21 fructidor jaar V droeg de minister van Binnenlandse Zaken de commissarissen bij de departementen op om een regelmatige briefwisseling met hem te onderhouden. Hij verwachtte met name iedere decade een rapport over de toestand van het departement. De *commissaire central* mocht zich hierbij baseren op de decadaire verslagen van de *commissaires des cantons* die hij diende aan te vullen met persoonlijke beschouwingen. De te behandelen onderwerpen bestreken alle bevoegdheidsdomeinen van de departementale administraties, bijzondere aandacht genoot ook de publieke opinie. Wegens de geringe en onvolledige respons (uitz. vormden o.a. de departementen van Schelde, Nedermaas en Jemappes) werden deze rapporten vervangen door maandelijks verslagen (ministeriële instructie 23 prairial jaar VI). Bron: ROPPE L., PANHUYSEN W.A., NUYENS E.M., *De decadaire, resp. maandelijks verslagen*..., p. 35-44. Deze rapporten worden bewaard in de *Archives Nationales* (Parijs), zie o.a. *Série F: Versements des ministères et des administrations qui en dépendent*, F¹: Ministère de l'Intérieur: Administration générale, section F ^{1c}III: Esprit public et élections (cfr. FAVIER J., *Les Archives Nationales. État général des fonds*, dl. II, p. 114).

Voor een uitgewerkt voorbeeld van wat het archief van een commissaris kan omvatten, zie DAELEMANS F., *Voorlopige inventaris van het archief van de Centrale Administratie van het Dijledepartement*, 22 november 1795 - 26 maart 1800, 1 frimaire jaar IV - 5 germinal jaar VIII (AR, *Toegangen in beperkte oplage*, 79), Brussel, 1990 meer in het bijzonder p. 39-66. Ook de andere onder het lemma Centrale (departementale) administraties opgesomde inventarissen ontsluiten archief van commissarissen (bescheiden m.b.t. benoemingen, onderrichtingen, repertoria, briefwisseling, verslagen...).

COMMISSARISSSEN VAN HET DIRECTORIUM
BIJ DE RECHTBANKEN
COMMISSAIRES DU DIRECTOIRE
PRÈS LES TRIBUNAUX

Geschiedenis

Zie ook Commissarissen van het Directorium bij de administraties.

De commissarissen bij de rechtbanken vertegenwoordigden de uitvoerende macht. Zij zagen er op toe dat de te wijzen vonnissen in overeenstemming waren met de wetgeving betreffende de openbare orde en lieten de gevelde vonnissen ten uitvoer leggen (besluit vertegenwoordigers van het volk d.d. 2 frimaire jaar IV³⁷²). Het recht om delicten te vervolgen en strafvervolgingen in te stellen kwam evenwel toe aan anderen, met name aan de vrederechters, de directeurs van de aanklagende jury's, de openbaar aanklagers³⁷³.

De commissarissen van het Directorium waren de rechtsopvolgers van de *commissaires du Roi/commissaires nationaux* die toegevoegd waren aan de districtrechtbanken (W. 16-24 augustus 1790³⁷⁴) en later ook aan de Rechtbank van Cassatie en aan de criminele rechtbanken³⁷⁵. De *procureurs de la commune* waren de voorgangers van de commissarissen bij de politie- en correctionele rechtbanken (wetten augustus 1790 en 19-22 juli 1791³⁷⁶).

Op 7 frimaire van het jaar IV benoemden de volksrepresentanten de commissarissen van het Directorium bij de burgerlijke rechtbanken van de Verenigde Departementen. Diezelfde dag riepen Pérès en Portiez de rechters van de departementale rechtbanken op om

³⁷² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLI-XLVIII.

³⁷³ Zie de resp. notities.

³⁷⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 310 e.v.

³⁷⁵ Zie de W. van 27 november - 1 december 1790 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 56-59) evenals de wetten van 16-29 en 17-23 september 1791 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 289-304, 305). Zie ook VELLE K., *Het openbaar ministerie...*, p. 38-41.

³⁷⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 115 e.v. Cfr. W. 19 vendémiaire jaar IV in *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160).

kandidaat-commissarissen voor de correctionele rechtbanken voor te dragen³⁷⁷; in het Dijledepartement zouden deze commissarissen de 25ste frimaire benoemd worden³⁷⁸.

De G.W. van 22 frimaire jaar VIII³⁷⁹ schafte de functie van openbaar aanklager bij een criminele rechtbank af en droeg diens taken over aan de *commissaire du gouvernement*. Krachtens de W. van 27 ventôse jaar VIII³⁸⁰ werd de functie van openbaar ministerie bij de politierechtbanken uitgeoefend door de politiecommissaris of door de adjunct van de burgemeester.

Organisatie

De commissarissen bij de rechtbanken waren Franse burgers (art. 11) van minstens 30 jaar oud (art. 209). De commissarissen bij de burgerlijke en correctionele rechtbanken werden benoemd door het Directorium dat hen ook kon afzetten; hetzelfde gold voor de substituten/*substituts* van de commissarissen bij de burgerlijke rechtbanken (art. 216, 234). De functie van commissaris van het Directorium bij de criminele rechtbank werd uitgeoefend door de aan de burgerlijke rechtbank toegevoegde commissaris of door diens substituut (art. 245). De functie van commissaris bij de directeur van de aanklagende jury werd vervuld door de commissaris bij de correctionele rechtbank (art. 241). Bij het Hooggerechtshof werden de functies van commissaris van het Directorium uitgeoefend door de nationaal aanklagers (W. 20 thermidor jaar IV³⁸¹). De Rechtbank van Cassatie beschikte over een commissaris en 3 substituten, benoemd en afzetbaar door het Directorium (art. 261, W. 2 brumaire jaar IV³⁸²). De commissaris van het

³⁷⁷ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 384-385, 387-396.

³⁷⁸ Besluit volksrepresentanten in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 122-124.

³⁷⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 333 (3448bis). Zie ook de W. van 27 ventôse jaar VIII in *Bull. L.*, 3de reeks, n° 15 (103).

³⁸⁰ *Bull. L.*, 3de reeks, n° 15 (104).

³⁸¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 65 (595). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVII).

³⁸² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 201 (1198). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij

Directorium bij de municipale administratie trad op als commissaris bij de politierechtbank (cfr. besluit Directorium 27 nivôse jaar V³⁸³).

De W. van 12 vendémiaire jaar VI³⁸⁴ stipuleerde dat bij de Rechtbank van Cassatie een vierde substituut aangesteld zou worden, de W. van 29 fructidor jaar VI³⁸⁵ voorzag 7 substituten. Bij W. van 18 brumaire jaar VI³⁸⁶ werd bij de burgerlijke en criminele rechtbanken van het Ourthedepartement een tweede substituut gevestigd.

Wanneer een commissaris van het Directorium verhinderd was werd hij vervangen door één van de rechters, hiertoe aangesteld door de voorzitter van de afdeling waar de commissaris dienst moest doen (W. 19 vendémiaire jaar IV³⁸⁷). Commissarissen bij burgerlijke of criminele rechtbanken, evenals hun substituten, mochten niet afwezig zijn zonder verlof van de minister van Justitie en zonder voorafgaandelijk een kopij van dit verlof opgestuurd te hebben naar de minister van Algemene Politie. Commissarissen bij correctionele rechtbanken mochten niet afwezig zijn zonder gemotiveerd verlof van de criminele rechtbank die genoemde ministers onmiddellijk op de hoogte stelde. Commissarissen van de uitvoerende macht die zich niet aan deze bepalingen hielden werden onmiddellijk afgezet (besluit Directorium 19 pluviôse jaar IV³⁸⁸). Ingeval van overlijden of wettige verhindering van de commissaris bij een correctionele rechtbank kozen de leden van de rechtbank bij stemming en onder de vrederechters en assessoren van de plaats waar het tribunaal zetelde, diegene die hem provisoir moest vervangen. Werd een vrederechter of assessor verkozen die lid was van de rechtbank, dan werd hij tijdelijk vervangen door de vrederechter of assessor die na hem benoemd was (W. 27 ventôse jaar IV³⁸⁹).

besluit van de volksrepresentanten van 16 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

³⁸³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 101 (957).

³⁸⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 151 (1474).

³⁸⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 227 (2023).

³⁸⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 156 (1541).

³⁸⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

³⁸⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (171). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

³⁸⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (245). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij

De functie van commissaris bij een rechtbank was onverenigbaar met de functie van commissaris bij een municipale of departementale administratie, met het lidmaatschap of griffierschap van genoemde administraties, met een andere juridische functie. De aan de rechtbanken toegevoegde commissarissen mochten geen lid zijn van een Bosbeheer, mochten niet optreden als ontvanger van het enregistrement, noch tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen of openbare rekenplichtige functies uitoefenen. Openbare notarissen konden geen commissarisschap bij een rechtbank cumuleren (W. 24 vendémiaire jaar III³⁹⁰). Het was commissarissen bij burgerlijke rechtbanken verboden om op te treden als officieus verdediger, zelfs buiten hun rechtsgebied (besluit volksrepresentanten 2 frimaire jaar IV³⁹¹). Commissarissen van het Directorium konden niet zetelen in een aanklagende of rechtsprekende jury (strafwetboek 3 brumaire jaar IV³⁹²). Een commissaris die een wetgevende functie aanvaardde hield op commissaris te zijn (W. 30 germinal jaar V³⁹³).

De relaties tussen de commissarissen bij de administraties enerzijds en hun collega's bij de rechtbanken anderzijds werden geregeld bij besluit van het Directorium van 4 frimaire jaar V³⁹⁴. Van zodra een commissaris bij de departementale administratie vernam dat er in het departement een delict begaan was of dat daders van een elders begaan delict zich in het departement schuil hielden, deelde hij alle inlichtingen die hij ontvangen of verzameld had mee aan de commissaris bij de criminele rechtbank en aan de commissaris bij de correctionele rechtbank van het arrondissement. Omgekeerd brachten deze laatsten eerstgenoemde op de hoogte van misdaden tegen de openbare rust die begaan waren of beraamd werden in het

besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXVII).

³⁹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 73 (388). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

³⁹¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLI-XLVIII. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 26 e.v.

³⁹² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

³⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

³⁹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 93 (884). *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. X, p. 236 e.v.

rechtsgebied van de rechtbank waaraan ze toegevoegd waren en gaven ze alle informatie door opdat de departementale administratie maatregelen zou kunnen nemen om de orde te handhaven. Zie ook Archief.

De commissarissen bij de rechtbanken droegen een zwart kleed en een ronde hoed met vooraan een door een gouden lus en knoop opgeslagen rand (W. 2-11 september 1790³⁹⁵); ze droegen gelijkaardige kledij als de leden van het Directorium (W. 3 brumaire jaar IV³⁹⁶).

Een commissaris bij een burgerlijke rechtbank verdiende evenveel als een commissaris bij een departementale administratie. Het traktement van een commissaris bij een correctionele rechtbank was gelijk aan het salaris van een rechter bij een burgerlijke rechtbank (W. 4 brumaire jaar IV³⁹⁷). Het traktement van een commissaris bij een correctionele rechtbank die niet gevestigd was in de gemeente waar de burgerlijke of criminele rechtbank zetelde werd gelijkgesteld aan de verloning die rechters van de burgerlijke rechtbank zouden krijgen indien ze zetelden in dezelfde gemeente als de correctionele rechtbank en werd berekend a rato van het bevolkingsaantal.

De substituten van de commissarissen bij de burgerlijke en criminele rechtbanken genoten hetzelfde traktement als de rechters. De substituten van de commissaris bij de Parijse correctionele rechtbank hadden hetzelfde traktement als de dienst doende vrederechters bij deze rechtbank (W. 20 pluviôse jaar IV³⁹⁸). Met ingang van het jaar IV genoten de commissarissen bij de nieuwe rechtbanken in de Verenigde Departementen een maandelijks traktement dat een derde hoger was dan dat van de rechters (besluit volksrepresentanten 8 frimaire jaar

³⁹⁵ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 354-355. Bepalingen m.b.t. de kledij gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XX. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 26 e.v.).

³⁹⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). *Rec. Stéven*, dl. II, p. 19-23, *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 410-414. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

³⁹⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

³⁹⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 26 (174). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

IV³⁹⁹). Vanaf het jaar VII verdienden de commissarissen bij de burgerlijke en criminele rechtbanken, hun substituten resp. een derde meer dan/evenveel als de rechters, de commissarissen bij de correctionele rechtbanken verdienden evenveel als de rechters bij deze tribunaal. In de departementen van de Dijle, Schelde, Ourthe en Twee Netten waarvan de hoofdplaatsen min. 50000 inwoners telden, ontving de commissaris van de burgerlijke rechtbank een traktement van 4000 fr., de eerste substituten ontvingen 3000 fr., de tweede substituut van de Ourthe ontving eveneens 3000 fr. In de andere departementen ontvingen de commissarissen 2666 fr., de eerste substituten 2000 fr. De commissarissen van de correctionele rechtbanken gevestigd te Brussel, Gent, Luik en Antwerpen - steden die minstens 50000 inwoners telden - verdienden 3000 fr., hun collega's in kleinere gemeenten 2000 fr. (W. 9 ventôse jaar VII⁴⁰⁰). De W. van 29 frimaire jaar IV⁴⁰¹ stipuleerde dat de commissaris bij de Rechtbank van Cassatie en zijn substituten eenzelfde traktement genoten als de rechters.

Bevoegdheden en activiteiten

In burgerlijke zaken traden de commissarissen bij de rechtbanken conform het besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV op als ambtenaar van het openbaar ministerie (*officier du ministère public*) en kwamen ze in die hoedanigheid enkel tussen bij wege van vordering. Ze werden gehoord in alle zaken die wezen, minderjarigen, onder curatele gestelde personen, gehuwde vrouwen of eigendommen en rechten van de natie of de gemeente aanbelangden en kregen de zorg toegewezen over de afwezigen. De commissarissen waren geen openbaar aanklagers maar werden gehoord in alle ingestelde en vervolgde beschuldigingen. Gedurende het onderzoek vorderden ze de regelmatigheid van de procedure en vóór het vonnis de toepassing van de wet. De commissarissen vervolgden ambtshalve de tenuitvoerlegging van de vonnissen in verband met alle bepalingen die de openbare orde raakten; ten aanzien van particulieren konden ze op

³⁹⁹ *Rec. Stéven*, dl. II, p. 17-18. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLIX.

⁴⁰⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 261 (2571).

⁴⁰¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (70).

verzoek hetzij de gerechtsdeurwaarder gelasten op te treden, hetzij de sterke arm vorderen indien dit nodig was. Tot slot waakten de commissarissen over de regelmatigheid van de dienst van de rechtbanken.

De commissarissen bij de municipale administraties en de commissarissen bij de directeurs van de aanklagende jury's vervulden hun rol bij de doorverwijzing van verdachten naar de bevoegde officier van gerechtelijke politie of rechter. Indien een zaak die ressorteerde onder de bevoegdheid van het Hooggerechtshof voorgelegd werd aan de criminele rechtbank, moest de commissaris de opschorting ervan vorderen en de zaak verwijzen naar het Wetgevend Lichaam. De commissaris bij de criminele rechtbank gold als tussenpersoon voor het overmaken van aangiften van het Directorium of de ministers aan de openbaar aanklager (wetboek 3 brumaire jaar IV). Wilde het Directorium bij de Rechtbank van Cassatie aangifte doen van machtsoverschrijding door rechters, dan deed het dit eveneens via zijn commissaris (art. 262 G.W.).

De commissarissen bij de criminele rechtbanken vorderden gedurende het onderzoek de naleving van de vormvoorschriften en vorderden vóór het vonnis de toepassing van de wet. Ze vervolgden tevens de tenuitvoerlegging van de vonnissen gewezen door de criminele rechtbank (art. 249 G.W.). Overeenkomstig de bepalingen van het strafwetboek van het jaar IV waren de commissarissen van het Directorium aanwezig op het gerechtelijk onderzoek in strafzaken en bij de uitspraak van het vonnis. Ze traden op bij de behandeling ter terechtzitting en namen samen met een rechter van de criminele rechtbank de verklaringen van de rechtsprekende gezworenen in ontvangst. Ze beschikten over rechtsmiddelen die aangewend konden worden ter bestrijding van een rechterlijke uitspraak in strafzaken (cfr. hoger beroep en cassatieberoep). Voor nadere uitleg, zie de bij elk van de lemma's uiteengezette procedure van rechtspleging.

De commissarissen moesten zorgen voor de tenuitvoerlegging van de wetten. Alles wat de commissarissen bij de correctionele rechtbanken vernamen m.b.t. de uitvoering van de wetten, de openbare veiligheid, bestaande onrust of te verwachten oproer dienden ze door te geven aan de commissaris bij de burgerlijke/criminele rechtbank. De commissarissen bij de departe-

mentale en correctionele rechtbanken hadden een dagelijks onderhoud met de militaire bevelhebbers en de officieren van de gendarmerie. Tijdens dit onderhoud gaven ze instructies over de uitvoering van vonnissen en wonnen ze inlichtingen in over de openbare orde. De commissarissen bij de departementale rechtbanken meldten overtredingen van deze bepalingen aan de minister onder wiens rechtstreeks gezag ze ressorteerden, die op zijn beurt het Directorium op de hoogte bracht. De minister van Oorlog gaf bevelhebbers en officieren die zich niet voegden naar genoemde bepalingen aan het Directorium aan (besluiten Directorium van 20 pluviôse jaar IV⁴⁰² en 16 pluviôse jaar V⁴⁰³).

Bij besluit van 7 pluviôse jaar V⁴⁰⁴ herhaalde het Directorium dat de commissarissen bij de administraties en rechtbanken niet enkel aangesteld waren om de uitvoering van de wetten te vorderen en te waken over hun toepassing; op straffe van afzetting moesten ze tevens aangifte doen van alle misbruiken, welke ook hun aard (verkwisting, malversatie...).

Bibliografie

POULLET P., *Les institutions...*, p. 98-99, 124-125. SACRE M., *Voor elk arrondissement een Commissaris der regering, Historiek, Rechtssituering (Standen en Landen, 30)*, Heule, 1964: hoofdstuk V (p. 61-78). VELLE K., *Het openbaar ministerie in België (1796-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefoorming (Miscellanea Archivistica Studia, 66)*, Brussel, 1995.

Archief en toegangen

Luidens het besluit van het Directorium van 4 frimaire jaar V mochten de commissarissen bij de municipale administraties aan de commissaris bij de correctionele rechtbank alle nodig geachte inlichtingen vragen over zaken die vervolgd moesten worden voor de

⁴⁰² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (175). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

⁴⁰³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 105 (998).

⁴⁰⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 104 (981).

politierechtbanken. De commissarissen bij de correctionele rechtbanken dienden conform het besluit van het Directo-rium van 27 nivôse jaar V⁴⁰⁵ een journaal bij te houden van alle door hen overge-
maakte inlichtingen en moesten hierover maandelijks bij de minister van Justitie rapporteren.

Conform het besluit van frimaire stuurden de commissarissen bij de municipale administraties elke decade aan de commissaris bij de correctionele rechtbank een staat op van de delicten die de voorbije 10 dagen begaan waren in hun kanton en die hetzij door de politierechtbank moesten gevonnist worden, hetzij door de vrederechter of directeur van de jury in hun hoedanigheid als officier van gerechtelijke politie moesten vervolgd worden. Deze staat vermeldde eveneens de vervolgingen waartoe overgegaan was om de delicten vast te stellen, om de daders op te sporen en aan te houden. Werden er bij hun weten geen delicten gepleegd, dan zonden ze een certificaat. Op hun beurt stuurden de commissarissen bij de correctionele rechtbanken elke decade soortgelijke staat op naar de commissaris bij de criminele rechtbank. Deze opgave vermeldde de stand van de vervolgingen tegen de daders van de delicten voor hetzij de politierechtbank, hetzij de officier van gerechtelijke politie, hetzij de directeur van de aanklagende jury, hetzij de correctionele rechtbank. De commissarissen bij de correctionele rechtbanken brachten in het bijzonder verslag uit over hun persoonlijk optreden in de zaken die rechtstreeks tot hun bevoegdheid behoorden en rapporteerden over de commissarissen bij de municipale administraties die zich niet voegden naar voorgaande bepalingen. De commissarissen bij de criminele rechtbanken gaven de 1ste van elke maand de in gebreke blijvende commissarissen bij de municipale administraties en bij de correctionele rechtbanken aan de minister van Justitie aan.

Voorts stuurden de commissarissen bij de municipale administraties elke decade aan de commissaris bij de correctionele rechtbank de opgave van de vonnissen die de voorbije dagen gevelde waren door de politierechtbanken en waarbij geldboetes of gevangenisstraffen werden opgelegd. Ze brachten tevens verslag uit over hun persoonlijk optreden ter uitvoering van de vonnissen; waren

⁴⁰⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 101 (959).

de vonnissen nog niet uitgevoerd, dan brachten ze hierover in hun volgend rapport verslag uit. De commissarissen bij de correctionele rechtbanken stuurden elke decade aan de commissaris bij de criminele rechtbank een soortgelijke staat op van de vonnissen gewezen door de politie- en correctionele rechtbanken en brachten verslag uit over de ijver die de commissarissen bij de municipale administraties en zijzelf aan de dag legden bij de tenuitvoerlegging van de vonnissen. De 1ste van elke maand rapporteerden de aan de criminele rechtbanken toegevoegde commissarissen bij de minister van Justitie. De 15de van elke maand legde de minister genoemde rapporten van de commissarissen van de criminele rechtbanken handelend over het in gebreke blijven van commissarissen en over de gewezen vonnissen voor aan het Directorium dat commissarissen die tekort schoten kon afzetten.

Voor een overzicht van de door de criminele rechtbanken gewezen vonnissen verwijzen we naar de maandelijks staten die de voorzitters van deze rechtbanken lieten drukken (besluit Directorium 2 pluviôse jaar V, zie Criminele rechtbanken, Archief). Ingevolge het besluit van 27 brumaire jaar VI⁴⁰⁶ werden de staten gedrukt in opdracht van de commissarissen van het Directorium. Ze bevatten voortaan ook het signalement van de veroordeelde, vermeldde of hij een onterende straf, een lijfstraf dan wel een correctionele gevangenisstraf opgelegd kreeg. Vonnissen waartegen beroep in cassatie was ingesteld en die vernietigd waren of waarover de Rechtbank van Cassatie nog geen uitspraak had gedaan figureerden niet op de staat. De minister van Justitie kreeg een extra exemplaar toegestuurd.

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V⁴⁰⁷ hielden de commissarissen bij de rechtbanken een register bij waarin de *Bulletin des lois*, de omzendbrieven en binnenkomende en uitgaande officiële correspondentie werden geïnventariseerd. Aan de hand van deze registers kon controle worden uitgeoefend op de registers van de binnenkomende correspondentie

⁴⁰⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 159 (1558).

⁴⁰⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

die door de griffiers van de rechtbanken werden bijgehouden.

In uitvoering van de W. van 2 brumaire jaar V⁴⁰⁸ moesten de commissarissen bij de burgerlijke en criminele rechtbanken een nominatieve staat van de leden van de rechtbank waaraan ze toegevoegd waren aan de minister van Justitie overmaken. Hierbij dienden ze de benoemingsdata te vermelden. De commissarissen bij de correctionele rechtbanken moesten de door de vrederechters opgemaakte staten van de leden van de vredegerichten overmaken aan de commissaris bij de burgerlijke rechtbank en een dubbel bijhouden op hun griffie. Ook de commissarissen bij de burgerlijke rechtbank hielden een dubbel bij en stuurden het origineel op naar de minister van Justitie. Laatstgenoemde commissarissen ontvingen tevens een door de vrederechters opgestelde staat van notarissen (Zie Vredegerichten, Archief).

Bij besluit van 23 ventôse jaar V⁴⁰⁹ legde het Directorium een uniform model van lijsten op. Binnen 10 dagen na sluiting van de primaire vergaderingen moesten de commissarissen bij de municipale administraties aan de minister van Justitie een tabel sturen met volgende gegevens: namen van de vrederechters en assessoren in functie, namen van de vrederechters en assessoren in wiens vervanging was voorzien door de kiescolleges die in germinal jaar V samenkwamen, namen van de door de kiescolleges benoemde vrederechters en assessoren. Binnen 10 dagen na sluiting van de electorale vergadering van zijn departement moest elke commissaris bij een burgerlijke en criminele rechtbank een gelijkaardige tabel over de rechters en plaatsvervangende rechters bij de burgerlijke rechtbank aan de minister opsturen. De lijst diende eveneens melding te maken van de voorzitter en openbaar aanklager van de criminele rechtbank, de commissaris en zijn substituten bij de burgerlijke en criminele rechtbank, de commissarissen bij de correctionele rechtbanken van het departement. Tot slot diende de minister van Justitie een lijst op te maken van de commissarissen van het Directorium die deze voorschriften niet opvolgden; deze lijst zou voorgelegd worden aan

⁴⁰⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 85 (804). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 16 brumaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCVII).

⁴⁰⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 113 (1080).

het Directorium.

HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg*, 's-Gravenhage, 1949 over het departement van de Nedermaas. JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: *Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. Fransch Tijdvak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux criminels du Département de la Dyle et de la Cour d'assises du Brabant, 1794-1832* (AGR, *Inventaires*, 113), Brussel, 1954: hoofdstuk III.

B. DE RECHTERLIJKE MACHT

VREDEGERECHTEN

JUSTICES DE PAIX

Geschiedenis

Zie Rechtbank van Cassatie, Geschiedenis.

De wetten van 9 vendémiaire en 3 brumaire van het jaar IV⁴¹⁰ belastten de naar de Verenigde Departementen op zending gestuurde volksrepresentanten met de vastlegging van de gerechtelijke arrondissementen en de provisorische benoeming van de functionarissen van de rechtbanken. De W. van 19 vendémiaire⁴¹¹ stelde dat een bijzondere wet zou voorzien in de gerechtelijke organisatie van de pas aangehechte departementen. Het besluit van de volksrepresentanten van 30 vendémiaire⁴¹² schafte de kerkelijke en rectorale rechtbanken af; de bij deze rechtscolleges hangende zaken moesten aan de nieuwe rechtbanken voorgelegd worden. Beroep tegen vonnissen gewezen door de oude rechtbanken (*les anciens tribunaux subalternes et supérieurs*) en die nog geen kracht van gewijsde hadden, was slechts mogelijk voor de nieuwe rechtbanken die zouden worden opgericht.

De 2de frimaire van het jaar IV vaardigden de volksrepresentanten een besluit⁴¹³ uit dat de Franse gerechtelijke organisatie in burgerlijke zaken zoals uitgewerkt in titel VIII van de G.W. en aangevuld met nog van kracht zijnde Republikeinse wetten⁴¹⁴,

⁴¹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 186 (1137) en 203 (1217). De W. van 3 brumaire werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 17 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXX).

⁴¹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁴¹² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXIX.

⁴¹³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLI-XLVIII. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 26-71. *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 3-45.

⁴¹⁴ We vermelden in het bijzonder de wetten van 16-24 augustus 1790 en 2 september (25

bij ons invoerde. Het vredegerecht - waar-van de oorsprong terugging tot de W. van 16-24 augustus 1790 - en de departementale burgerlijke rechtbank vormden de twee pijlers van de burgerlijke rechtspraak. De G.W. kende aan de burgers het recht toe om hun burgerlijke geschillen aan scheidsrechters (*arbiters/arbitres*) te onderwerpen (art. 210). Zij velden een onherroepelijk besluit waartegen ook geen cassatieberoep mogelijk was, tenzij de partijen de mogelijkheid van beroep uitdrukkelijk hadden voorzien (art. 211) en overeengekomen waren aan welke rechtbank het beroep zou toegewezen worden. De vonnissen van de arbiters werden uitvoerbaar verklaard bij beschikking van de voorzitter van de burgerlijke rechtbank (W. 16-24 augustus 1790/besluit 2 frimaire jaar IV).

De vroegere hogere gerechtshoven in de Zuidelijke Nederlanden dienden ingevolge het besluit van de volksrepresentanten van 6 frimaire⁴¹⁵ met ingang van de 10de hun werkzaamheden te staken. Daags nadien⁴¹⁶ gelastten Pérès en Portiez de rechters een dubbele lijst op te stellen van de burgers die bekwaam waren om de functies van vrederechter of assessor, van commissaris bij een correctionele rechtbank uit te oefenen. Conform genoemd besluit van 2 frimaire kwam het immers aan de volksrepresentanten toe om de vrederechters van de pas ingelijfde departementen en hun assessoren te benoemen en dit op voordracht door de burgerlijke rechtbanken⁴¹⁷. Tevens legden Pérès en Portiez de vestigingsplaatsen van de burgerlijke en criminele rechtbanken vast. De departementale administraties kregen de opdracht om de lokalen waar de openbare zittingen van deze

augustus) - 11 september 1790 betr. de gerechtelijke organisatie (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310-333, p. 354-355) en de W. van 6-27 maart 1791 betr. de nieuwe rechterlijke orde (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 240-244). Zie ook de W. van 18 (14 en) - 26 oktober 1790 betr. de procedure voor de vrederechters (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 415-419) en de W. van 27 november - 1 december 1790 betr. de Rechtbank van Cassatie (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 56-59).

⁴¹⁵ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 378-379. *Rec. Stéven*, II, p. 8-10.

⁴¹⁶ Besluit 7 frimaire jaar IV in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLVIII. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 12-13. Opm.: *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 384-385 vermeldt als datum van uitvaardiging 7 brumaire jaar IV.

⁴¹⁷ Zie bijv. het besluit van de volksrepresentanten van 25 frimaire jaar IV houdende benoeming van de vrederechters en commissarissen van het Directorium bij de correctionele rechtbanken van het Dijledepartement (*Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 122-124).

rechtbanken zouden doorgaan in gereedheid te brengen. Zolang die niet gereed waren deden de rechters van de burgerlijke rechtbanken achter gesloten deuren uitspraak over de dringendste geschillen. Daarenboven moesten de departementale administraties aan de volksrepresentanten laten weten in welke gemeenten de correctionele rechtbanken het best konden worden gevestigd. Nog diezelfde dag bemanden Pérès en Portiez de nieuwe burgerlijke en criminele rechtbanken van de 9 departementen⁴¹⁸.

Omwille van de talrijke ontslagen en weigeringen slaagden de vertegenwoordigers van het volk en nadien Bouteville er niet in de rechtbanken volledig samen te stellen. De eed van haat aan het koningschap die de openbare functionarissen moesten afleggen wanneer ze in functie traden (cfr. W. 19 ventôse jaar IV⁴¹⁹) of n.a.v. feestelijkheden (besluit Directorium 22 nivôse jaar IV⁴²⁰) schrok niet weinigen af, de uitbetaling van de traktementen liet meer dan eens op zich wachten... De primaire en electorale vergaderingen van de Verenigde Departementen verkozen voor het eerst rechters in het jaar V⁴²¹. In het oude Frankrijk vonden de eerste verkiezingen in het jaar IV plaats (cfr. W. 5 ventôse jaar V⁴²²).

Het besluit van 2 frimaire jaar IV schafte de advocatuur ook in onze gewesten af. Hierdoor mocht elkeen zijn zaak zelf pleiten of de verdediging van zijn belangen toevertrouwen aan een officieus verdediger/*défenseur officieux*⁴²³. Bij besluit van 18 frimaire publiceerden de volksrepresentanten de W. van 3 brumaire jaar II houdende vaststelling van de procedure voor de behandeling van de zaken voor de rechtbanken en afschaffing van de functie van pleitbezorger/*avoué*. De partijen mochten zich wel laten vertegenwoordigen door een eenvoudige gevolmachtigde/*fondé de*

⁴¹⁸ *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 386-396.

⁴¹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 30 (208).

⁴²⁰ *Rec. Hayez*, dl. V, p. 17-18.

⁴²¹ Zie STEVENS F., VANHEMELRYCK F., VERAGHTERT K., VERBESSELT L., *Vrijheid, gelijkheid of de dood...*, p. 85-88.

⁴²² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 114bis (1097bis).

⁴²³ In Frankrijk was de advocatuur reeds afgeschaft bij W. van 16-24 augustus 1790 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310 e.v., meer bepaald titel II, art. 14).

*pou-voir*⁴²⁴. Het besluit van 2 frimaire stelde een hervorming van het Wetboek van burgerlijke rechtspleging in het vooruitzicht; de *Code de procédure civile* zou pas in het jaar 1806 afgekondigd worden. De *Code des délits et des peines* van 3 brumaire jaar IV (het "strafwetboek") werd in onze contreien gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV⁴²⁵.

Vanuit het oogpunt van bevoegdheid bestond er een stricte opdeling tussen enerzijds de rechtscolleges die zetelden in burgerlijke zaken en anderzijds de strafrechtbanken. De vrederechters en rechters van de burgerlijke rechtbanken vormden evenwel een schakel tussen beide soorten tribunalen. Eerstgenoemden maakten immers niet alleen de dienst uit bij de vredegerechten. Ze konden ook optreden als officier van gerechtelijke politie of uitspraak doen in strafrechtelijke zaken die aanhangig gemaakt waren bij politie- of correctionele rechtbanken. De rechters van de burgerlijke rechtbanken zetelden eveneens in de criminele rechtbanken, in de aanklagende jury's en fungeerden als (onder-)voorzitter van de correctionele rechtbanken (zie G.W., W. 19 vendémiaire jaar IV en strafwetboek).

Organisatie

In uitvoering van de G.W. die voor elk bij wet vastgelegd arrondissement een vrederechter/*juge de paix* en assessoren/*assesseurs* voorzag (art. 212), werd bij besluit van de representanten van 2 frimaire jaar IV in alle kantons van de Verenigde Departementen een vrederecht ingesteld, bestaande uit een vrederechter en *prud'hommes-assesseurs du juge de paix*. De gemeenten van 5000 à 10000 inwoners telden één vrederechter. In grotere gemeenten mochten meerdere vrederechters benoemd worden; de door de departementale administraties voorgelichte representanten bepaalden hun aantal. Merken we op dat deze voorschriften afweken van de situatie in het oude Frankrijk,

⁴²⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XXV, 522-524. *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VI, p. 48-50.

⁴²⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Voor een vertaling, zie *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172-335. Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

alwaar krachtens de W. van 16-24 augustus 1790 in gemeenten van meer dan 2000 inwoners een bijzondere vrederechter werd ingesteld (het kanton waarvan de gemeente deel uitmaakte beschikte sowieso over een vrederechter) en gemeenten van meer dan 8000 inwoners meerdere vrederechters telden.

Elke vrederechter had 4 assessoren. De vrederechter vorderde de assessoren op die benoemd waren in de municipaliteit van de plaats waar hij hun assistentie nodig had. In de steden kon het aantal assessoren per vrederechter oplopen tot 6: 2 assessoren waren bij toerbeurt om de 2 maand van dienst en gedurende deze tijd konden ze hun post niet verlaten, tenzij een ambtsgenoot hen verving (besluit 2 frimaire jaar IV).

De vrederechters en hun assessoren werden verkozen door de primaire vergaderingen (art. 27) en traden de 1ste of 15de floréal in functie (W. 28 germinal jaar V⁴²⁶). Ze werden verkozen voor 2 jaar, waarna ze onmiddellijk en een onbepaald aantal keer herkozen konden worden (art. 212). De W. van 7 thermidor jaar VI⁴²⁷ expliciteerde nog eens dat vanaf het jaar IV de vredegerichten om de 2 jaar volledig vernieuwd werden. Viel een ambt van vrederechter definitief open in een tussentijdse periode gedurende dewelke geen kiescolleges vergaderden, dan duidden de assessoren conform de W. van 30 germinal jaar V⁴²⁸ uit hun midden een vervanger aan; hij zou genoemde functie provisoir (tot de volgende zitting van het kiescollege) waarnemen. Indien een assessor voorlopig vervangen moest worden duidden zijn collega's en de vrederechter een burger aan die reeds eerder een door het volk begeven openbare functie had bekleed.

Om verkiesbaar te zijn tot vrederechter of assessor volstond het om Frans burger (art. 11) en minstens 30 jaar oud (art. 209) te zijn. Kandidaat-vrederechters waren niet noodzakelijk in het kanton gedomicilieerd. De verkozene die zijn benoeming tot vrederechter aanvaardde moest wel in het kanton (komen) wonen. De assessoren mochten niet verwant zijn aan de vrederechter, en dat tot in de graad

⁴²⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

⁴²⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 214 (1934).

⁴²⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

van volle neef. Waren ze verwant in deze graad, dan spraken ze geen recht zonder toestemming van alle partijen (besluit 2 frimaire jaar IV, zie ook besluit Directorium 17 messidor jaar VII inz. verblijfplaats vrederechters⁴²⁹). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

Vanaf het jaar V werden er in de Verenigde Departementen verkiezingen georganiseerd (zie Geschiedenis). Hadden de commissarissen van de regering het destijds niet makkelijk gehad om geschikte kandidaten te vinden, ook nu ondervond men moeilijkheden om de rechtbanken volledig samen te stellen. De W. van 12 prairial jaar VI⁴³⁰ verleende het Directorium de macht om in de kantons waar de kiescolleges geen vrederechters/assessoren hadden verkozen of waar de verkiezingen geannuleerd waren, provisorisch vrederechters/assessoren te benoemen die de functies zouden bekleden tot de volgende verkiezingen. Het Directorium kon kiezen uit de in het kanton gedomicilieerde burgers die er reeds een door het volk begeven openbare functie hadden bekleed.

De door de vrederechter aangestelde secretaris-griffier/*secrétaire-greffier* (geen bloedverwant tot in de derde graad) was overeenkomstig een bepaling van de W. van 16-24 augustus 1790 die hier gepubliceerd werd bij het besluit van 2 frimaire jaar IV, voor het leven benoemd. Nochtans stipuleerde de W. van 19 vendémiaire jaar IV dat de griffiers van de vredegerichten afzetbaar waren door deze rechtbanken. Overeenkomstig de W. van 28 frimaire jaar V⁴³¹ konden enkel de vrederechters (en zij alleen) hun griffiers benoemen en ontslaan. Merken we op dat de griffiers wel verwant mochten zijn aan de assessoren (W. 27 germinal jaar VII⁴³²). Elk vredegericht beschikte over één deurwaarder/*huissier* die enkel kon optreden in het rechtsgebied van het vredegericht (W. 19 vendémiaire jaar IV). De deurwaarders van de vrederechters ondertekenden de dagvaarding en de

⁴²⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 293 (3115).

⁴³⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 205 (1859). Vergelijk met de wetten van 24 frimaire jaar IV (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 12 (58)) en 29 nivôse jaar IV (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 20 (125)).

⁴³¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 97 (915).

⁴³² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 272 (2819).

vonnissen (besluit 2 frimaire jaar IV). De deurwaarders verbonden aan vrederechten van in secties opgedeelde steden moesten in het arrondissement van hun sectie verblijven (W. 9-12 februari 1793⁴³³).

Er bestond een onverenigbaarheid tussen enerzijds het ambt van vrederechter en anderzijds de functies van gemeentelijke ambtenaar, lid van de departementale administratie, griffier, pleitbezorger, deurwaarder, rechter bij de burgerlijke rechtbank, rechter bij de handelsrechtbank, inner van de indirecte belastingen, commissaris van het Directorium. Deze onverenigbaarheden golden eveneens voor de assessoren en de griffiers van de vrederechters. Wel mochten de assessoren de functie van gemeentelijke ambtenaar in gemeenten van nog geen 4000 inwoners opnemen. Leden van de gerechtelijke orde mochten de partijen niet vertegenwoordigen of bijstaan voor de rechtbank/het Bureau van vrede en verzoening (besluit 2 frimaire jaar IV). De leden van de bureaus van vrede mochten evenmin als de vrederechter, de assessoren en de griffier van het vrederecht: in een municipale/departementale administratie zetelen, noch bij deze instanties een functie van voorzitter, griffier of commissaris van het Directorium uitoefenen; het ambt van openbaar notaris bekleden; lid zijn van een Bosbeheer; optreden als ontvanger van registratie; tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen; openbare rekenplichtige functies uitoefenen. Vrederechters, assessoren en griffiers mochten geen ambten bij het gerecht cumuleren (W. 24 vendémiaire jaar III⁴³⁴).

De vrederechters genoten een vast traktement en vacatiegelden. Hun traktement werd vastgesteld op 1000 myriagram tarwe in plaatsen van meer dan 30000 inwoners en elders op 800 myriagram (W. 4 brumaire jaar IV⁴³⁵). Indien een vrederechter gedurende meer dan 8 opeenvolgende dagen zijn functie niet vervulde stond hij een deel van zijn salaris af aan de assessor die hem verving (en die zelf

⁴³³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 48. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. VI).

⁴³⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 296-297. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

⁴³⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

geen traktement genoot). Wanneer een assessor optrad als vervanger van de vrederechter had hij recht op het vacatiegeld. Vacatiegelden waren verschuldigd voor verzegelingen, voor de erkenning of verbreking van zegels (cfr. besluit 2 frimaire jaar IV). Vanaf het jaar VII verdiende een Parijse vrederechter 2400 fr., zijn collega's in gemeenten met resp. meer dan 100000/50000 inwoners verdienden 1600/1200 fr. Het traktement van een vrederechter in een gemeente met 30000 à 50000 inwoners werd vastgelegd op 1000 fr., een vrederechter van een kleinere gemeente had recht op 800 fr. (W. 8 ventôse jaar VII⁴³⁶). De secretaris-griffier had recht op een traktement dat een derde van dat van de vrederechter bedroeg; een Parijse vrederechter bijv. verdiende bijgevolg 800 fr. Daarnaast mocht de griffier de hem toegewezen rechten innen; hij ontving vergoedingen voor de uitgiften van vonnissen in politionele zaken en van processen-verbaal van het Bureau van vrede en verzoening (W. 21 prairial jaar VII⁴³⁷).

Conform het besluit van 2 frimaire jaar IV droegen de vrederechters in functie een zwart kostuum, een ronde hoed met vooraan een opgeslagen rand en een zwarte panache. Een metalen olijftak, hangend op hun borst aan een tricolore lint (wit omzoomd met blauw en rood) evenals een grote witte stok met ivoren knop (waarop een zwart oog gegraveerd stond) die ze in de hand droegen, onderscheidde hen van hun collega's bij andere rechtbanken (W. 3 brumaire jaar IV⁴³⁸). De griffiers gingen in het zwart gekleed en droegen een hoed met opgeslagen rand zonder pluimbos. De deurwaarders met dienst tijdens de zitting waren in het zwart gekleed, droegen een vergulde ketting om de hals die tot op de borst hing en hadden een zwarte wandelstok met een ivoren knop in de hand. De deurwaarders en de andere uitvoerders van de vonnissen droegen bij de uitoefening van hun ambt een witte wandelstok in de hand en droegen aan het knoopsgat een medaille met als opschrift *action de la loi* die aan een tricolore lint hing. Wanneer zij in functie waren droegen de deurwaarders van de vrederechters in de steden een witte wandelstok

⁴³⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 261 (2566).

⁴³⁷ Bull. L., 2de reeks, n° 286 (3013).

⁴³⁸ Bull. L., 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

in de hand (besluit 2 frimaire jaar IV). De deurwaarders droegen een lange zwarte vest, een zwarte broek en kousen of pantalon, een rode sjerp als gordel, een rode toque versierd met een rode pluim, een zwarte stok met een ivoren knop en een korte zwarte mantel (W. 3 brumaire jaar IV).

Bevoegdheden en activiteiten

Al naargelang de hen bij wet toegekende bevoegdheid velden de vrederechter en zijn assessoren vonnissen in eerste aanleg of deden ze uitspraak in hoogste ressort (art. 213). Eerstgenoemde vonnissen waren vatbaar voor hoger beroep voor de burgerlijke rechtbank (art. 218 G.W., besluit 2 frimaire jaar IV). Tegen de vonnissen gewezen in laatste aanleg was geen cassatieberoep mogelijk (besluit 2 frimaire jaar IV).

Overeenkomstig het besluit van 2 frimaire jaar IV waren de vrederechter en zijn 2 assessoren bevoegd voor vorderingen betreffende de staat van personen of betreffende roerende goederen die de waarde van 100 pond in klinkende munt niet overschreden. De vonnissen waarvan het bedrag de 50 pond niet overschreed werden gewezen in laatste aanleg. Ongeacht het bedrag van de vordering was de vrederechter bovendien belast met het beslechten van diverse geschillen m.b.t. schade aan velden, vruchten en oogsten veroorzaakt door mens of dier; bezitsvorderingen (verplaatsing van grenspalen, usurpatie van gronden, bomen, hagen of grachten, afleidingen van waterlopen ter bevoeiing van weiden,...); herstellingen ten laste van de huurder aan huizen en hoeven; huurgeschillen (vergoedingen gevorderd door huurders of pachters wegens ontstentenis van genot en door eigenaars wegens toegebrachte beschadigingen); betaling van de lonen aan arbeiders en dienstpersoneel, nakoming van de wederzijdse verbintenissen door meesters en genoemde werknemers; vorderingen op grond van mondelinge beledigingen en gewelddaden die door de partijen niet aan de strafrechter werden voorgelegd. De vonnissen waarvan het bedrag de 50 pond niet overschreed werden gewezen in laatste aanleg.

In de gevallen die zijn bevoegdheid niet te buiten gingen was de vrederechter tevens bevoegd voor geschillen tussen vaders en zonen, grootvaders en kleinzonen, broers en zusters, ooms en neven of tussen

aanverwanten in dezelfde graad. De partijen waren niet verplicht om zich hiervoor tot de familierechtbank te wenden (besluit 2 frimaire jaar IV). Daarenboven waren de vrederechters bevoegd in volgende burgerlijke zaken en zaken van koophandel: vorderingen inzake namaak en brevetten (wetten 7 januari, 19-31 maart, 7 april, 14 en 25 mei 1791 - in België gepubliceerd bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V); burgerlijke eisen in maritieme zaken, averij (W. 9-13 augustus 1791/besluit 7 pluviôse jaar V); verzet tegen het huwelijk van (klein)kinderen (W. 20-25 september 1792/besluit Directorium 29 prairial jaar IV); vorderingen tot teruggave van titels, geschriften of contracten van renten (W. 6-8 pluviôse jaar II/besluit volksrepresentanten 28 frimaire jaar IV); betwistingen inz. douane, beslag op koopwaren en weigering de rechten te betalen (W. 4 germinal II/besluit Directorium 3 ventôse jaar IV, W. 14 fructidor jaar III/besluit volksrepresentanten 29 frimaire IV en W. 9 floréal jaar VII⁴³⁹); geschillen over veepachten (W. 15 germinal jaar III⁴⁴⁰, bevoegdheid ingetrokken bij W. 2 thermidor jaar VI⁴⁴¹); betwistingen nopens de toepassing van het tarief en het bedrag van de rechten geëist door ontvangers van gemeentelijke octrooien en weldadigheidsburelen (W. 2 vendémiaire jaar VIII)⁴⁴².

Het besluit van 2 frimaire jaar IV organiseerde het verloop van de rechtspleging als volgt. Op verzoek van de eiser (of zijn gemachtigde) die de vordering voor hem had uiteengezet, dagvaardde de vrederechter de verweerder. Ingeval van vordering betreffende de staat van personen of betreffende roerende goederen was de rechter van de plaats waar de verweerder zijn domicilie had, bevoegd. In het

⁴³⁹ In de Verenigde Departementen werd deze bevoegdheid aanvankelijk toegewezen aan de departementale administraties. Aan deze provisorische maatregel kwam een einde toen het besluit van het Directorium van 23 germinal jaar IV (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 39 (323)) de kennisname van de overtredingen van de douanewetgeving overhevelde naar de vrederechters (eerste aanleg)/burgerlijke rechtbanken (beroep); zie ook de W. van 23 vendémiaire jaar V (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 83 (773)). De vrederechter werd in zijn bevoegdheid in douanezaken bevestigd bij W. van 9 floréal jaar VII. Zie VELLE K., *Het vredegerecht...*, p. 236-237.

⁴⁴⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 134 (739), niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (cfr. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XCVII).

⁴⁴¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 214 (1931).

⁴⁴² Zie VELLE K., *Het vredegerecht...*, p. 96 e.v.

andere geval werd het cedel afgeleverd door de rechter van de plaats waar de goederen waarover geschil bestond gelegen waren. De oproeping vermeldde het voorwerp van de eis en het tijdstip van verschijning en werd betekend door een deurwaarder. De partijen konden ook samen het initiatief nemen om hun betwisting aan de vrederechter voor te leggen door vrijwillig voor de rechtbank te verschijnen. In dit geval mocht de door hen aangeduide vrederechter recht spreken - zij het zonder mogelijkheid van beroep - in de materies waarvoor hij bevoegd was in hoogste ressort. Een vrederechter kon onbevoegd verklaard worden wanneer hij persoonlijk belang had bij de zaak of indien hij verwant was aan één van de partijen. Stemde de vrederechter toe met de wraking door een partij, dan werd hij vervangen door één van de assessoren die bij de behandeling van de zaak bijgestaan werd door 2 andere assessoren. Betwistte hij evenwel de wraking, dan deed de burgerlijke rechtbank een uitspraak terzake.

De partijen verschenen persoonlijk of vertegenwoordigd door hun gevolmachtigde voor de vrederechter. Verscheen één van de partijen niet op het proces, dan behandelde de rechtbank de zaak bij verstek. De niet-verschijnende partij kon (éénmaal) verzet aantekenen en wel binnen 3 dagen, waardoor de zaak opnieuw voor dezelfde rechtbank kwam. Waren beide partijen aanwezig, dan werden ze op tegenspraak gehoord. Indien de vrederechter en zijn assessoren bijzonder onderzoek overbodig vonden werd onmiddellijk uitspraak gedaan. Onderzoeksmaatregelen als de overlegging van stukken, het getuigenverhoor en de plaatsopneming door de rechter en zijn assessoren werden bevolen bij tussenvonnis.

De vrederechters konden om het even wanneer recht spreken (alle dagen, zowel voor- als namiddag). Ze konden thuis zitting houden, met open deuren en mochten bij bezoek terplaatse vóór hun vertrek een vonnis wijzen. De vrederechters en hun assessoren konden desgewenst onder elkaar beraadslagen. De partijen moesten ervoor zorgen dat hun zaak binnen 4 maanden (te rekenen vanaf de betekening van de dagvaarding) definitief kon gevonnist worden, zoniet verjaarde de zaak. Indien de vrederechter dan toch nog een vonnis zou vellen over de grond van de zaak, dan zou dit vonnis vatbaar zijn voor beroep, zelfs als het materies betrof waarin hij uitspraak mocht doen in laatste aanleg, en zijn vonnis zou vernietigd

worden door de burgerlijke rechtbank.

Voorgaande bepalingen van het besluit van 2 frimaire jaar IV golden voor alle vrederechters. Volgende bepalingen waren enkel van toepassing op de vrederechters in de steden. Zij duiden 3 dagen per week (of 5 per decade) aan waarop ze de zaken afhandelden en rechtspraken. De andere dagen behandelden ze spoedeisende zaken en deze waarbij de partijen vrijwillig voor de rechtbank verschenen. Ze konden één van de in de stad gedomicilieerde deurwaarders benoemen als attaché bij de dienst van hun jurisdictie. De dagvaarding en gebeurtenissen bij deurwaardersexploot (een dagvaarding vanwege de vrederechter was niet noodzakelijk). Tijdens de gerechtszitting riep de deurwaarder de zaken af volgens datum van dagvaarding. In die volgorde kwamen de zaken voor, eventueel op een volgende zitting.

Zaken waarvan de beoordeling, zij het in eerste of laatste aanleg, noch aan de vrederechter, noch aan de handelsrechtbank toekwam, werden direct voorgelegd aan de vrederechter en zijn assessoren die luidens het besluit van 2 frimaire jaar IV een Bureau van vrede en verzoening/*Bureau de paix et de conciliation* vormden. Indien de partijen niet tot een minnelijke schikking kwamen verwees de vrederechter naar de burgerlijke rechtbank (art. 215). Zonder dergelijke conciliatiepoging was een vordering voor genoemde departementale rechtbank niet ontvankelijk. Deze verplichte voorafgaandelijke verzoeningsprocedure gold niet voor zaken die de natie, de gemeenten of de openbare orde aanbelangden; evenmin als voor zaken die tot de bevoegdheid van de rechters in handelszaken behoorden maar die bij gebrek aan een handelsrechtbank door de burgerlijke rechtbank behandeld werden. De bureaus van vrede hoefden niet geïnstalleerd te worden vooraleer ze hun functies konden uitoefenen, de dagvaarding en gebeurtenissen werden betekend door een deurwaarder (besluit 2 frimaire jaar IV).

De verzoeningsprocedure werd uiteengezet bij W. van 26 ventôse jaar IV⁴⁴³. Ingeval van vorderingen betreffende de staat van personen

⁴⁴³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (243). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXVI).

of betreffende roerende goederen werd het bureau dat uit een vrederechter en 2 assessoren bestond gevormd in het kanton waar de verweerder zijn domicilie had; waren er meerdere verweerders, dan bepaalde de eiser de plaats. In zaken die hetzij betrekking hadden op zakelijke rechten, hetzij op gemengde rechten, opteerde de eiser voor de vrederechter van het kanton waar de verweerder zijn domicilie had ofwel voor de vrederechter van het kanton waar de goederen gelegen waren. Geschillen m.b.t. nalatenschappen kwamen voor de vrederechter van de plaats waar de erfenis openviel. De dagvaarding gebeurde krachtens een door de vrederechter aan de eiser (of zijn gemachtigde) afgeleverd cedel dat het voorwerp van de eis, het tijdstip en de plaats van verschijning vermeldde. Afhankelijk van de verblijfplaats van de gedagvaarde verstreken er tussen de dag van betekening van de oproeping en de dag van verschijning voor het bureau min. 3 vrije dagen. De zaken werden afgehandeld volgens datum en orde van prioriteit. Betwistingen over het vonnis van het bureau werden in beroep behandeld door de burgerlijke rechtbank.

Naast zijn verzoenende en rechtsprekende functie in burgerlijke zaken was de vrederechter ook belast met een aantal 'administratieve' taken. Zijn buiten-gerechtelijke functie behelsde o.m. de verzegelingen en ontzegelingen; verzegeling (n.a.v. nalatenschap,...) geschiedde door de vrederechter van het rechtsgebied waarin de te verzegelen voorwerpen zich bevonden, desgevallend bracht hij de burgerlijke rechtbank op de hoogte van verzet. De vrederechter nam kennis van familieberaad over voogdij en curatele en bracht de burgerlijke rechtbank op de hoogte van mogelijke geschillen (besluit 2 frimaire jaar IV). De vrederechter viseerde de stukken betekend aan zij die onderworpen werden aan lijfswang (W. 15 germinal jaar VI⁴⁴⁴). Hij kon ingeval van misdrijven tegen het boswetboek tot een provisorische opheffing van het sekwester overgaan en niet opgeëist in beslaggenomen vee laten verkopen (W. 15-29 september 1791⁴⁴⁵), kwam tussen bij de uitvoerbaarverklaring van de kosten van het rooien van bomen

⁴⁴⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 195 (1795).

⁴⁴⁵ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 271-286. Titel IX werd gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XII).

wanneer de overheid ambtshalve moest optreden tegen eigenaars en pachters die verzuimd hadden zelf de bomen te rooien (W. 26 ventôse jaar IV⁴⁴⁶).

Een ander aspect van de willige rechtsmacht van de vrederechter betrof de aanstelling van scheidsrechters ter beslechting van geschillen ontstaan n.a.v. de verdeling van gemeentelijke goederen (W. 10-11 juni 1793⁴⁴⁷), n.a.v. de inbezitname of verdeling van nationale domeinen (W. 10 frimaire jaar II⁴⁴⁸) of voortspuitend uit schenkingen en nalatenschappen (W. 17-21 nivôse jaar II⁴⁴⁹, zie ook W. 12 brumaire jaar II⁴⁵⁰). De W. van 9 ventôse jaar IV⁴⁵¹ vertrouwde de materies waarvoor bij oudere wetten een gedwongen arbitrage was voorzien toe aan gewone rechters. De wetgever ging er immers vanuit dat "*l'arbitragé forcé*" indruiste tegen de grondwet en impliciet door de grondwetgever was opgeheven.

Militaire delicten begaan buiten het arrondissement van de legers werden aan de vrederechters en de criminele rechtbanken voorgelegd (W. 29 floréal - 9 prairial jaar II⁴⁵²). Vrederechters konden ook optreden als officier van gerechtelijke politie (zie lemma Gerechtelijke politie) of uitspraak doen in strafrechtelijke zaken (zie Politierechtbanken, Correctionele rechtbanken).

Bibliografie

⁴⁴⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (242). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXVI).

⁴⁴⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 229-237; sectie V werd niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (cfr. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XII).

⁴⁴⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 581-586. Niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XXIX).

⁴⁴⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 645-656. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 28 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XXXII).

⁴⁵⁰ Art. 18 van deze W. werd niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XXVII).

⁴⁵¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 29 (199). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXV).

⁴⁵² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 178. Niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (cfr. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. VIII).

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 414. POULLET P., *Les institutions...*, p. 84-86, 88-91. VELLE K., *Het vrederecht en de politierechtbank (1795-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming* (Miscellanea Archivistica Studia, 76), Brussel, 1995.

Andere algemene werken: BROEKMAN J., DRUET P.P., EYLEN-BOSCH A., ROMMEL G. (ed.), *Vrederechter, openbare dienst. Juge de paix, service public*, Brugge, 1989. JEANVROT V., *Les juges de paix élus sous la Révolution*, in *Révolution française*, 1883, dl. IV, p. 865-886, 998-1019, 1091-1105 en dl. V, p. 46-55, 137-146, 266-279, 306-320, 394-407, 533-538. MÉTAIRIE G., *Le monde des juges de paix de Paris, 1790-1838*, Parijs, 1994 heeft eveneens aandacht voor het institutionele aspect. TEN RAA C.M.G., *De oorsprong van de kantonrechter*, doc. Nederlandse Economische Hogeschool Rotterdam, 1970. VRANKEN F., *Enkele beschouwingen over de vrederechten vanaf hun ontstaan tot heden*, in *Recht in beweging. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. Ridder R. Victor*, Deurne-Antwerpen, 1973, dl. II, p. 1331-1352.

CONVAIN S., *Le juge de paix et la répression des infractions douanières en Flandre et en Hollande, 1794-1815: contribution à l'histoire du système continental Napoléonien* [De vrederechter en de beteugeling der douaneovertredingen in Vlaanderen en Nederland (1794-1815): bijdrage tot de geschiedenis van het Napoleontische continentale stelsel], doc. Erasmus Universiteit Rotterdam, [1993]. DELBAERE J., *Een vrederecht te Rumbeke*, in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1967, XXXV, p. 79-98. GUÉRIN P., *Juges de paix du canton de Fléron sous le régime français*, in *Cercle Historique de Fléron*, 1992, XXXII, n° 3, p. 2-13. NAUWELAERS J., *Contribution à l'histoire des justices de paix de Bruxelles*, in *Journal des juges de paix*, 1953, LXII, n°s 8-9, p. 255-276.

Archief en toegangen

Conform het besluit van 2 frimaire jaar IV schreef de griffier alle voor de rechtbank aanhangig gemaakte zaken in een register (cfr. het dagelijks bijgehouden *répertoire* uit de W. van 26 frimaire jaar IV, infra) in; dit register was op elk blad genummerd en geparafeerd door de vrederechter, de griffier vermeldde telkens de datum van de

registratie. Elke zaak kreeg hierbij een nummer toegewezen dat men ook terugvindt op de losbladige minuten. Deze minuten werden opgemaakt door de griffier en bevatten informatie omtrent de tussenvonnissen, de onderzoeken (ingeval de zaak vatbaar was voor beroep) en het definitief vonnis. De minuten werden opgeborgen in liassen en op het einde van het jaar werden alle minuten van afgehandelde zaken verzameld in een register dat neergelegd werd bij de griffie van de burgerlijke rechtbank. Ter uitvoering van een in laatste aanleg gewezen vonnis volstond de betekening van het vonnis. Was een vonnis vatbaar voor beroep, dan leverde de griffier een uitgifte van de minuut af, ondertekend door hem en de vrederechter en voorzien van het zegel van de vrederechter. Van de zittingen van het Bureau van vrede en verzoening werd een summier proces-verbaal opgemaakt. Krachtens de W. van 26 ventôse jaar IV overhandigden de deurwaarders de originelen van de door hen betekende dagvaardingen voor het Bureau van vrede en verzoening aan de griffier van de vrederechter.

Ingevolge de W. van 26 frimaire jaar IV⁴⁵³ moesten alle minuten van akten, proces-verbalen en vonnissen die neergelegd waren bij de griffies van de burgerlijke rechtbanken, teruggegeven worden aan de griffiers van de vrederechters. De minuten van de akten van de vrederechters betreffende burgerlijke zaken dienden jaarlijks neergelegd te worden in een lokaal dat door de municipale administratie ter beschikking werd gesteld, de griffiers van deze rechters verleenden uitgiften. Het besluit van het Directorium van 28 brumaire jaar VI⁴⁵⁴ vertrouwde het toezicht op de uitvoering van genoemde wet toe aan de vrederechters en de commissarissen van het Directorium bij de municipale administraties en bij de rechtbanken en droeg de vrederechters de jaarlijkse afsluiting op van de repertoria. Bij monde van de openbaar aanklager werden eventuele tekortkomingenesignaleerd aan de minister van Justitie.

Op 22 frimaire jaar VII⁴⁵⁵ voerde de wetgever een tweede reperto-

⁴⁵³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 13 (63). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LII).

⁴⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 159 (1562).

⁴⁵⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 248 (2224).

rium in, bedoeld voor de registratie van akten die onder het registratierecht vielen. De griffier van het vredegerecht schreef de vonnissen en burgerlijke akten die op de minuut werden geregistreerd in een repertorium (bestaande uit kolommen) dat genummerd en geparafeerd was door de vrederechter en dagelijks werd bijgehouden. Elk artikel van het repertorium vermeldde het nummer, de datum van de akte, de aard van de zaak, de naam en domicilie van de partijen, wees de goederen aan en de verklaring van registratie. Het repertorium werd om de 3 maand ter controle aan de ontvanger van registratie voorgelegd. Door de invoering van dit repertorium raakte het repertorium van het jaar IV in onbruik.

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V⁴⁵⁶ hielden de griffiers van alle rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie.

Bij besluit van 2 brumaire jaar V⁴⁵⁷ gelastte het Directorium de vrederechters met het opstellen van een staat van alle leden van de vredegerichten. Dergelijke lijst diende de naam, domicilie, datum van benoeming van henzelf en hun assessoren te vermelden. Hij moest binnen de maand na publicatie van genoemd besluit opgestuurd worden aan de commissaris van het Directorium bij de correctionele rechtbank van het arrondissement. Het was de bedoeling om a.d.h.v. deze lijsten te voorzien in de opvulling van vacant gebleven/geworden plaatsen. De vrederechters werden tevens belast met het opstellen van een staat van de notarissen van hun kantons (met vermelding van naam en verblijfplaats). Deze lijst werd opgestuurd aan de commissaris bij de burgerlijke rechtbank. Aldus kon het Directorium controle uitoefenen op de notarissen en werd de uitvoering mogelijk van de W. van 16 floréal van het jaar IV houdende neerleggingsplicht van een dubbel van het repertorium van de akten ontvangen door de notarissen bij de griffie van de burgerlijke rechtbank. Zie ook Commissarissen van het Directorium bij de rechtbanken, Archief (besluit 23 ventôse jaar V).

Archieftoegangen: Dijledepartement: (*Revu et complété par*

⁴⁵⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

⁴⁵⁷ Bull. L., 2de reeks, n° 85 (804).

DEPOORTERE R.), *Inventaire des archives de la justice de paix et du tribunal de police de Lennick-Saint-Martin puis Lennick-Saint-Quentin (an IV - 1961)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 234), Brussel, 1995. DE SCHEPPER H., *Inventarissen van de archieven van de vredegerichten van Grimbergen-Wolvoertem, Halle, Kampenhout, Londerzeel, Sint-Jans-Molenbeek, Overijse-Terhulpen, Vilvoorde en Zemst* (AR, *Toegangen in beperkte oplage*, 206-210, 212-214), Brussel, 1994. DE STOBBELEIR D., *Inventaires des archives des justices de paix de Bruxelles (an IV - 1878), de Nil-Saint-Martin (an IV - an X), de Perwez (an IV - 1870), de Woluwe-Saint-Étienne, puis Saint-Josse-Ten-Noode (1795 - 1863)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 227-230), Brussel, 1995. MUYS E., *Inventaris van de archieven van de vredegerichten van Vlaams-Brabant* (RA Beveren-Waas, *Inventarissen*, 14), Brussel, 1996. NOTEBAERT A. (revu par DEPOORTERE R.), *Inventaire des archives de la justice de paix et du tribunal de police du canton d'Uccle puis d'Ixelles* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 235), Brussel, 1995.

HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage*, 1949 over de archieven van de vredegerichten van het departement van de Nedermaas.

MUYS E., *Inventaris van de archieven van de vredegerichten van Oost-Vlaanderen* (RA Beveren-Waas, *Inventarissen*), Brussel, 1997 [ter perse].

MUYS E., *Inventarissen van de archieven van de vredegerichten van West-Vlaanderen* (RA Beveren-Waas, *Inventarissen*, 12), Brussel, 1996: ontsluit vooral archieven uit de 19de en 20ste eeuw; archief daterend uit het *Directoire* van de vredegerichten van de kantons Gistel, Moorsele, Ruiselede en Tielt. VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 vermeldt een aantal verzamelingen burgerlijke akten en vonnissen uit het *Directoire*. We verwijzen eveneens naar JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/ Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: *Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. Fransch Tijdvak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. Zie ook de andere

inventarissen die onder Centrale (departementale) administraties, Archieftoegangen vermeld worden en die verwijzen naar archieven over de gerechtelijke instellingen.

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. CXCI-CXCII: *Section Moderne, Série BB: Ministère de la Justice, BB⁵: Organisation judiciaire: Territoires annexés pendant la Révolution et l'Empire. Demandes de places, présentations, nominations; installation de tribunaux (1793-1815): BB⁵ 271 à 286: Belgique; p. CXCII: BB⁸ 54 à 82: Affaires relatives aux Justices de paix (juges, suppléants, greffiers). Départements séparés en 1815: nrs. 59, 64, 68, 69, 76: alle departementen behalve Leie, Jemappes, Wouden.*

HANDELSRECHTBANKEN TRIBUNAUD DE COMMERCE

Geschiedenis

Art. 214 van de G.W. van het jaar III voorzag "*tribunaux particuliers pour le commerce de terre et de mer*". Een wet zou hun vestigingsplaatsen bepalen. Hiermee knoopte de grondwet aan bij de W. van 16-24 augustus 1790⁴⁵⁸ die aan de oorsprong lag van de oprichting, over het gehele grondgebied van de Republiek, van handelsrechtbanken. De W. van 19 vendémiaire jaar IV⁴⁵⁹ stelde dat de bestaande handelsrechtbanken behouden bleven. In de regio's die niet toegewezen waren aan een handelsrechtbank heette de burgerlijke rechtbank terzake bevoegd. De bepalingen van de W. van augustus 1790 m.b.t. de handelsrechtbanken werden in de Verenigde Departementen bekendgemaakt bij besluiten van 2 frimaire jaar IV en 12 vendémiaire jaar VII⁴⁶⁰. In september 1798 werden er in onze contreien 10 handelsrechtbanken ingesteld.

Organisatie

Bij W. van 3 vendémiaire jaar VII⁴⁶¹ werden er in de Verenigde Departementen 10 handelsrechtbanken ingericht, met name in Antwerpen, Oostende, Brussel, Leuven, Gent, Bergen, Doornik, Luxemburg, Namen en Luik.

Elke handelsrechtbank bestond uit 5 rechters die werden gekozen uit de vergadering van handelaars, bankiers, manufacturiers/industriëlen, reders en kapiteins van de stad waar de

⁴⁵⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310-333.

⁴⁵⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁴⁶⁰ Titel XII van de W. van augustus 1790 werd integraal gepubliceerd bij besluit van 8 frimaire jaar VII, zie *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XVII-XVIII. Besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV in *Rec. Stéven*, dl. II, p. 26 e.v. Besluit van het Directorium van 12 vendémiaire jaar VII in *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. XX, p. 146.

⁴⁶¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 228 (2043).

rechtbank gevestigd was. Deze vergadering werd 8 dagen van tevoren bijeen geroepen door de rechters in handelszaken (*juges-consuls*) of - waar dergelijke rechtbank voor het eerst werd opgericht -door de departementale administratie (cfr. W. 19 vendémiaire jaar IV). Niemand kon verkozen worden tot rechter indien hij nog geen 5 jaar in bewuste stad verbleef en handel dreef. Er werd een min. leeftijd van 30 jaar vooropgesteld (zie ook art. 209 G.W.). Voorzitters dienden minstens 35 jaar oud te zijn en moesten sinds 10 jaar handel drijven. De verkiezing gebeurde individueel en met absolute meerderheid van stemmen. De rechters bleven 2 jaar in functie: om de 2 jaar werd een voorzitter gekozen, de andere rechters werden om het jaar voor de helft vernieuwd. Bij de eerste vernieuwing waren de 2 rechters die het minst stemmen behaald hadden uittredend. De volgende vernieuwingen gebeurden volgens anciënniteit (W. 16-24 augustus 1790/besluit 12 vendémiaire jaar VII). Diegenen die zich teruggetrokken hadden uit de handel waren eveneens verkiesbaar maar mochten zelf geen stem uitbrengen (W. 9-10 augustus 1791⁴⁶²).

De rechters van de handelsrechtbanken werden aangesteld door de gemeentelijke ambtenaren en gingen onmiddellijk na hun installering over tot de verkiezing van een griffier (W. 6-27 maart 1791, gepubliceerd bij besluit 2 frimaire jaar IV⁴⁶³). De rechtbank kon de griffier ontslaan. De griffier droeg aan de rechters een klerk-griffier/*commis-greffier* voor. De handels-rechtbank telde voorts 2 deurwaarders/*huissiers*, door haar benoemd en afzetbaar, die in het gehele departement exploten konden stellen (W. 19 vendémiaire jaar IV). Daarenboven konden, op dezelfde wijze als de rechters, 4 plaatsvervangers/*suppléans* benoemd worden (W. 10-16 juli 1792⁴⁶⁴). Zij vervingen de handelsrechters wanneer deze peremptoir gewraakt werden door hetzij burgerlijke partijen, hetzij beschuldigten (W. 23

⁴⁶² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 203. Deze bepalingen werden eveneens gepubliceerd bij besluit van het Directorium van 12 vendémiaire jaar VII (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. X).

⁴⁶³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 240-244, p. VII.

⁴⁶⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 205. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V en een tweede keer bij besluit van 8 frimaire jaar VII (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. VII).

vendémiaire jaar IV⁴⁶⁵).

Overeenkomstig de W. van 24 vendémiaire jaar III⁴⁶⁶ mochten de rechters en griffiers van de handelsrechtbanken niet in een municipale of departementale administratie zetelen, noch bij deze instanties een functie van voorzitter, griffier of commissaris van het Directorium uitoefenen. Ze mochten evenmin het ambt van openbaar notaris bekleden, lid zijn van een Bosbeheer, optreden als ontvanger van registratie, tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen en konden geen openbare rekenplichtige functies uitoefenen. De rechters, de griffiers en hun door de Republiek gesalarieerde klerken mochten geen ambten bij het gerecht cumuleren.

Luidens de wetten van 21 ventôse en 22 prairial jaar VII⁴⁶⁷ genoot een griffier van een handelsrechtbank gevestigd in een gemeente waar een burgerlijke rechtbank zetelde, een traktement dat de helft bedroeg van het traktement van zijn collega bij deze departementale rechtbank. Het traktement van de griffiers van de handelsrechtbanken in gemeenten van 6000 inwoners en minder bleef vastgelegd op 800 fr. De griffiers kregen daarenboven percentslonen op de griffierechten. Het traktement en de percentslonen werden maandelijks uitbetaald. Met deze verloningen moesten de griffiers de traktementen van de bedienden van de griffie en de werkingskosten ervan betalen.

Bevoegdheden en activiteiten

De handelsrechtbanken namen kennis van alle handelszaken, of ze nu betrekking hadden op de handel over land of ter zee (besluit 2 frimaire jaar IV). Zij beslisten zelfs of het prijs maken van een schip geldig was (W. 3 brumaire jaar IV⁴⁶⁸). Ze konden enkel uitspraak doen in hoogste

⁴⁶⁵ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 197 (1176). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVIII).

⁴⁶⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 296-297. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

⁴⁶⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 266 (2628) en n° 286 (3014).

⁴⁶⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 205 (1233). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI). Zie ook

ressort wanneer het bedrag van de vordering niet hoger was dan 5500 myriagram

tarwe (102 kwintaal 22 pond) (art. 214); bedroeg de vordering meer dan 1000 pond, dan kon mits borgstelling beroep aangetekend worden. Indien de partijen ermee instemden om beoordeeld te worden zonder mogelijkheid van beroep sprak de handelsrechtbank zich uit in eerste en hoogste ressort. Alle vonnissen waren onder lijfswang uitvoerbaar bij voorraad, onafgezien van beroep (besluit 2 frimaire jaar IV) bij de burgerlijke rechtbank (art. 218). De territoriale bevoegdheid van de rechtbanken was beperkt tot het gerechtelijk arrondissement⁴⁶⁹. Voor het overige grondgebied was de burgerlijke rechtbank bevoegd (W. 19 vendémiaire jaar IV, W. 3 vendémiaire jaar VII). Zaken waarvan de beoordeling noch aan de vrederechter, noch aan de handelsrechtbank toekwam, werden direct voorgelegd aan de vrederechter en zijn assessoren. Indien de partijen niet tot een minnelijke schikking kwamen verwees de vrederechter door naar de burgerlijke rechtbank (art. 215 G.W., zie Vredegerichten, Bevoegdheden: Bureau van vrede en vzoening).

De handelsrechtbanken mochten provisorisch de inwendige politie van de zittingen verzekeren. Op decaden en nationale feestdagen werden er geen zittingen gehouden (besluit 2 frimaire jaar IV). Om vonnissen te kunnen vellen moesten er minstens 3 handelsrechters zijn (besluit 12 vendémiaire jaar VII).

Bibliografie

POULLET P., *Les institutions...*, p. 99-101. TART L., *Coup d'oeil sur l'histoire des tribunaux de commerce*, in *Belgique Judiciaire*, 1894, LII, n° 22, 18 maart 1894, kol. 337-344.

MEES-BRAUN E., *Le tribunal de commerce de Gand (1798-1898)*, Gent, 1899. RINGLET R., *Le tribunal de commerce de Liège, depuis sa fondation jusqu'à nos jours. 1798-1948*, Luik, 1948. VANDER STRAETEN-LEVIEUX J.-B., *Liste par ordre chronologique des membres de la*

de W. van 8 floréal jaar IV (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 44 (368)), eveneens afgekondigd bij besluit van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXX).

⁴⁶⁹ d.w.z. de omschrijving waarvoor de plaatselijke correctionele rechtbank bevoegd was.

juridiction consulaire du siège [!] de Bruxelles, depuis l'an VII de la république française (1798-1799) jusqu'à l'année 1872, suivie des lois et dispositions concernant l'organisation des tribunaux de commerce en Belgique, Brussel, 1873.

Archief en toegangen

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V⁴⁷⁰ hielden de griffiers van alle rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie.

Conform de W. van 21 ventôse jaar VII⁴⁷¹ hield de griffier van de handelsrechtbank het register der griffierechten bij dat genummerd en geparafeerd was door de voorzitter van de rechtbank en waarin hij dagelijks aantekening maakte van de akten onderworpen aan het griffierecht, de uitgiften die hij afleverde met vermelding van de aard ervan, het rolrecht, de naam van de partijen met aanduiding van diegene aan wie de uitgifte werd afgeleverd.

De archieven van het Antwerps tribunaal werden in 1858 door brand vernietigd (bron: BEKERS J. (onder de leiding van BOUSSE A.), *Inventaris van het archief van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen*, Brussel, 1970). VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 signaleert het bestaan van het register van zittingen, jaar VII-1809 van de rechtbank van Koophandel van Oostende, evenals van het register van zittingsbladen, jaar VII-1840. Deel II van de *Inventaire des archives de la Cour d'appel de Bruxelles. Première série. 1794-1916 (avec rétroactes des XVIIe et XVIIIe siècles)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 282), Brussel, 1995 handelt over "registres et dossiers d'affaires civiles et de commerce".

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. CXCII: *Section Moderne, Série BB*:

⁴⁷⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

⁴⁷¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 266 (2628).

Justice, BB⁷: Tribunaux de commerce, BB⁷ 25 à 31: Organisation des tribunaux de commerce. Élections et institutions de juges, an VIII [!]
- 1814: nrs. 29-30 belangen de Verenigde Departementen aan.

BURGERLIJKE RECHTBANKEN TRIBUNAUD CIVILS

Geschiedenis

Zie Vredegerichten.

De burgerlijke rechtbanken waren - althans in het oude Frankrijk - de rechtsopvolgers van de *tribunaux de district* die opgeheven werden en vervangen door één enkele rechtbank per departement, naar analogie met de nieuwe bestuurlijke indeling⁴⁷². De W. van 19 vendémiaire jaar IV⁴⁷³ stipuleerde immers dat de zaken die voor de districtrechtbanken aanhangig waren bij exploit van de meest gereede partij voor de burgerlijke rechtbank van het departement moesten gebracht worden.

Ze zouden op hun beurt opgeheven worden bij W. van 27 ventôse jaar VIII⁴⁷⁴ die ook de criminele en correctionele rechtbanken afschafte. In elk arrondissement kwam er een *tribunal de première instance* met zowel bevoegdheid in burgerlijke als in correctionele zaken. Dit tribunaal zetelde ook als beroepshof voor vonnissen gewezen door vrederechters. De 29 *tribunaux d'appel* (waarvan 2 in de Verenigde Departementen) zetelden als beroepshof voor vonnissen gewezen door de rechtbanken van eerste aanleg (burgerlijke zaken) of de handelsrechtbanken. Elk departement had voortaan een *tribunal criminel* dat kennis nam van het beroep in correctionele zaken en, samen met de jury, van de criminele zaken.

Organisatie

Er was één burgerlijke rechtbank per departement (art. 216). Voor de vestigingsplaatsen van de burgerlijke rechtbanken in het oude Frankrijk verwijzen we naar de bijlage bij de W. van 19 vendémiaire

⁴⁷² Zie Municipale administraties, Geschiedenis.

⁴⁷³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁴⁷⁴ *Bull. L.*, 3de reeks, n° 15 (103).

jaar IV. De vestigingsplaatsen van de rechtbanken in de Verenigde Departementen werden vastgelegd bij besluit van de volksrepresentanten van 7 frimaire jaar IV⁴⁷⁵. De burgerlijke rechtbank van het departement van de Dijle vond een onderkomen in Brussel, deze van de Schelde in Gent, Samber-en-Maas: Namen, Ourthe: Luik, Nedermaas: Maastricht, Leie: Brugge, Twee Neten: Antwerpen, Jemappes: Bergen, Wouden: Luxemburg. Kortom, de departementale hoofdplaatsen werden uitverkoren als zetel voor de departementale rechtbanken.

Elke rechtbank bestond uit minstens 20 rechters/*juges* die verkozen werden door de electorale vergadering van het departement, een commissaris/*commissaire* en een substituut/*substitut*, allebei benoemd en afzetbaar door het Directorium, een [door de rechtbank benoemde] griffier/*greffier*. Om de 5 jaar ging men over tot de verkiezing van alle leden van de rechtbank. De rechters konden steeds herkozen worden (art. 41, 216 G.W., cfr. besluit Directorium 14 prairial jaar V⁴⁷⁶), ze waren Franse burgers (art. 11) van min. 30 jaar oud (art. 209). Voor de bijkomende verkiesbaarheidsvoorwaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie. Telde het departement meer dan 3 correctionele rechtbanken, dan bestond de burgerlijke rechtbank uit minstens 21 rechters (1 extra rechter per supplementaire correctionele rechtbank). De burgerlijke rechtbank van het Seinedepartement was samengesteld uit 48 rechters (W. 19 vendémiaire jaar IV, cfr. besluit 7 frimaire jaar IV m.b.o. de Verenigde Departementen). De leden (en griffiers?) van de burgerlijke rechtbanken traden de 15de floréal in functie (W. 28 germinal jaar V⁴⁷⁷). De overplaatsingen van rechters van de burgerlijke rechtbank naar de criminele rechtbank, naar een correctionele rechtbank, naar een directie van de aanklagende jury vonden de 15de floréal en de 15de brumaire plaats (W. 7 floréal jaar V⁴⁷⁸).

⁴⁷⁵ Besluit 7 frimaire jaar IV in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLVIII. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 12-13. Opm. : *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 384-385 vermeldt als datum van uitvaardiging 7 brumaire jaar IV.

⁴⁷⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 127 (1225).

⁴⁷⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

⁴⁷⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 120 (1159).

Op het ogenblik van de verkiezing van de rechters werden er ook 5 plaatsvervangers/*suppléants* benoemd; 3 onder hen werden genomen onder de burgers die verbleven in de gemeente waar de rechtbank zetelde (art. 217). Luidens het besluit van 2 frimaire jaar IV⁴⁷⁹ werden de plaatsvervangers maar opgeroepen wanneer hun bijstand vereist was om tot een geldig vonnis te komen. Uitzondering vormden zij die de tot rechters benoemde leden van de nationale wetgevende vergadering (*Assemblée nationale*) vervingen totdat deze in functie konden treden en aldus de rechtbank voltallig maakten. Conform de W. van 30 germinal jaar V⁴⁸⁰ was diegene die een openbare functie van bepaalde duur bekleedde en die wetgevende functies aanvaardde ontslagnemend en moest hij definitief vervangen worden. Overeenkomstig de W. van 23 vendémiaire jaar IV⁴⁸¹ werden rechters die hetzij door een burgerlijke partij, hetzij door een beschuldigde peremptoir gewraakt werden, vervangen door andere rechters van de burgerlijke rechtbank. Pas bij hun onstentenis werd beroep gedaan op de plaatsvervangers.

De plaatsvervangers vervingen de rechters niet alleen ingeval van tijdelijke afwezigheid of verhindering maar vulden desgevallend ook plaatsen op die door overlijden, ontslag,... openvielen. Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 19 floréal IV⁴⁸² werden ze in volgorde van benoeming opgeroepen om de vacante functie gedurende de nog resterende termijn van het mandaat (max. 5 jaar) te vervullen; ingeval van weigering werden ze beschouwd als ontslagnemend. Daar in verscheidene departementen door ontslagen, het niet aannemen van benoemingen en het zich terugtrekken van rechters de organisatie van de burgerlijke rechtbanken in het gedrang kwam, verleende de W. van 22 frimaire jaar IV⁴⁸³ aan het Directorium de

⁴⁷⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLI-XLVIII.

⁴⁸⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

⁴⁸¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 197 (1176). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVIII).

⁴⁸² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 66 (390). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXI).

⁴⁸³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 12 (55).

macht om provisoir rechters en plaatsvervangers te benoemen. Zij moesten gekozen worden onder de burgers die reeds eerder een door het volk begeben openbare functie bekleed hadden en zouden hun functies uitoefenen tot de verkiezingen van het jaar V. Zolang de rechtbank evenwel over voldoende plaatsvervangers beschikte om de vacatures op te vullen werden de door het Directorium benoemde rechters beschouwd als plaatsvervangende rechters (besluit 19 floréal IV).

Ingevolge de W. van 30 germinal jaar V voorzag de electorale vergadering in de vervanging van de plaatsvervangers die een definitief opgevallene functie van rechter opnamen en vervulde ze het tribunaal indien er onvoldoende plaatsvervangers waren om in de vacatures te voorzien. Telde de burgerlijke rechtbank geen plaatsvervangers meer en zetelde het kiescollege niet op het ogenblik dat er een plaats van rechter vacant werd, dan werd de eigenlijke vervanging uitgesteld tot het volgende jaar en de vacature provisoir ingevuld door de verenigde afdelingen (infra). Zij dienden een burger te kiezen die reeds eerder een door het volk begeben openbare functie had bekleed. Ingeval van tijdelijke verhindering van rechters en bij ontstentenis van plaatsvervangers kon elke afdeling één of twee officieuze verdedigers oproepen. Bij W. van 19 fructidor jaar V⁴⁸⁴ werden tal van kiesverrichtingen geannuleerd (cfr. departement Twee Neten). De vacante plaatsen mochten opgevuld worden door het Directorium dat tevens mocht voorzien in de plaatsen die om welke reden ook vóór de verkiezingen van het jaar VI openvielen.

De burgerlijke rechtbank verdeelde zich overeenkomstig de W. van 19 vendémiaire jaar IV in evenzovele afdelingen of secties/*sections* als ze geschikt vond. Wel diende ze rekening te houden met art. 220 van de G.W. volgens hetwelk een afdeling maar recht kon spreken indien ze zetelde met 5 rechters. Elke 4 maand en bij toerbeurt gingen 2 rechters van een afdeling over naar een andere (en omgekeerd voor alle afdelingen). Deze bepaling van de wet van vendémiaire werd ingetrokken bij W. van 10 fructidor jaar V⁴⁸⁵. Voortaan was er slechts 2 keer per jaar een verloop, nl. de 15de floréal en de 15de brumaire. De

⁴⁸⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

⁴⁸⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1391).

verenigde rechters van de rechtbank benoemden uit hun schoot, bij geheime stemming, de voorzitters van de afdelingen (art. 221). Ingevolge de W. van 4 brumaire jaar IV⁴⁸⁶ werden de voorzitters verkozen door de afdelingen en bleven ze aan tot de vernieuwing van de afdelingen. Genoemde wet werd ingetrokken bij W. van 27 ventôse jaar IV⁴⁸⁷, de benoemingen die conform deze wet waren geschied van gener waarde beschouwd; de voorzitters werden opnieuw aangeduid zoals de grondwet het voorschreef. De *section des vacations* bestond uit 5 rechters en de commissaris van het Directorium of één van zijn subtituten en werd jaarlijks vernieuwd. De leden van deze sectie konden tijdelijk de rechters van de criminele rechtbank vervangen (W. 21 fructidor jaar IV⁴⁸⁸).

Bloed- of aanverwanten tot en met de graad van achterneef mochten niet terzelfdertijd verkozen worden noch samen rechter blijven in dezelfde rechtbank. Werden 2 verwanten verkozen dan werd de laatst verkozene vervangen door de eerste plaatsvervanger. Om verkiesbaar te zijn voor de functie van rechter behoefde men niet in het departement gedomicilieerd te zijn. De verkozene die zijn benoeming aanvaardde diende evenwel te verblijven in de plaats waar de rechtbank gevestigd was (besluit 2 frimaire jaar IV).

Er bestond een onverenigbaarheid tussen enerzijds het ambt van rechter bij de burgerlijke rechtbank en anderzijds de functies van gemeentelijke ambtenaar, lid van de departementale administratie, griffier, pleitbezorger, deurwaarder of rechter bij het vredegerecht, rechter bij de handelsrechtbank, inner van de indirecte belastingen, notaris en officieus verdediger (zelfs buiten hun rechtsgebied). De plaatsvervangers mochten geen griffier, deurwaarder of inner van de indirecte belastingen zijn. Zolang ze niet effectief een rechter vervingen konden ze optreden als officieus verdediger, procureur, vrederechter, gemeentelijke ambtenaar. De griffier bij de burgerlijke rechtbank was onderworpen aan dezelfde regels van onverenigbaarheid als zijn

⁴⁸⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 201 (1206). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 16 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

⁴⁸⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 33 (244). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 25 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXVI).

⁴⁸⁸ Zie Rechtbank van Cassatie, Geschiedenis.

collega bij het vredege recht (besluit 2 frimaire jaar IV). Hij was afzetbaar door de rechtbank. De griffier droeg aan de rechters klerken-griffiers/*commis-greffiers* voor (één voor elke afdeling). De burgerlijke rechtbank telde voorts per afdeling 2 deurwaarders/*huissiers*, door haar benoemd en afzetbaar, die in het gehele departement exploten konden stellen (W. 19 vendémiaire jaar IV). Het besluit van het Directorium van 22 messidor jaar IV⁴⁸⁹ verleende de deurwaarders die binnen de structuren van het Ancien Régime in de Verenigde Departementen werkzaam waren geweest, de toestemming om hun functies verder uit te oefenen.

De W. van 24 vendémiaire jaar III⁴⁹⁰ ontzegde de rechters van de burgerlijke rechtbank en de griffier niet alleen het lidmaatschap van de municipale/departementale administraties (evenals het voorzitter- en griffierschap). Hij ontnam hen eveneens de mogelijkheid om op treden als commissaris van het Directorium bij deze administraties. Net zomin als ze het ambt van openbaar notaris mochten bekleden, mochten ze lid zijn van een Bosbeheer, de functie van ontvanger van registratie uitoefenen of tewerkgesteld worden in dienst van douane of posterijen. Ook openbare rekenplichtige functies werden hen ontzegd. Tot slot verbood deze wet het cumuleren van ambten bij het gerecht door de leden van de rechtbank, de griffier en zijn door de Republiek gesalarieerde klerken.

Overeenkomstig het besluit van 2 frimaire jaar IV droegen de rechters in functie een zwart kostuum, een ronde hoed met vooraan een opgeslagen rand en een zwarte panache. Een zilveren oog hangend aan een tricolore lint (wit omzoomd met rood en blauw) onderscheidde hen van hun collega's bij andere rechtbanken (W. 3 brumaire jaar IV⁴⁹¹). De griffiers droegen eveneens een zwart kostuum en ronde hoed met opgeslagen rand, doch zonder pluimbos. De deurwaarders met dienst tijdens de zitting waren in het zwart gekleed, droegen een vergulde ketting om de hals die tot op de borst hing en

⁴⁸⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXII-LXXXIII.

⁴⁹⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 296-297. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

⁴⁹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

hadden een zwarte wandelstok met een ivoren knop in de hand. De deurwaarders en de andere uitvoerders van de vonnissen droegen bij de uitoefening van hun ambt een witte wandelstok in de hand en droegen aan het knoopsgat een medaille met als opschrift *action de la loi* die aan een tricolore lint hing (besluit 2 frimaire jaar IV). Overeenkomstig de W. van 3 brumaire jaar IV droegen de deurwaarders een lange zwarte vest, een zwarte broek en kousen of pantalon, een rode sjerp als gordel, een rode toque versierd met een rode pluim, een zwarte stok met een ivoren knop en een korte zwarte mantel.

Rechters van burgerlijke rechtbanken verdienden evenveel als departementale bestuurders (W. 4 brumaire jaar IV⁴⁹²). De W. van 27 floréal jaar VI⁴⁹³ trok het traktement van de rechters van de burgerlijke rechtbank van het Seinedepartement op tot 4500 fr. In de andere departementen verdienden de rechters vanaf het jaar VII 3000 fr. (rechtbanken gevestigd in gemeenten met een bevolking van min. 50000 inwoners) ofwel 2000 fr. (kleinere gemeenten) (W. 8 ventôse jaar VII⁴⁹⁴). Opgeroepen plaatsvervangers droegen hetzelfde kostuum als de rechters en kregen een vergoeding. Plaatsvervangers die tijdelijk leden van de nationale vergadering vervingen ontvingen eveneens een vergoeding (besluit 2 frimaire jaar IV). Plaatsvervangers die definitief vacant geworden plaatsen innamen genoten het traktement waarop rechters recht hadden (cfr. besluit Directorium 19 floréal jaar IV).

Griffiers en deurwaarders werden vergoed (besluit 2 frimaire jaar IV). Aanvankelijk waren de bepalingen van de besluiten van 7 en 17 frimaire jaar IV⁴⁹⁵ betr. de traktementen van bedienden in overheidsdienst ook van toepassing op de griffiers, klerken-griffiers, deurwaarders en andere leden of bedienden van de burgerlijke rechtbanken (besluit Directorium 16 pluviôse jaar IV⁴⁹⁶). Luidens de

⁴⁹² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

⁴⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 201 (1834).

⁴⁹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 261 (2567).

⁴⁹⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 8 (39) en 10 (51). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen, cfr. *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. X, p. 362.

⁴⁹⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 25 (161).

wetten van 21 ventôse en 22 prairial jaar VII⁴⁹⁷ genoten de griffiers van de burgerlijke rechtbanken een traktement dat gelijk was aan dat van de rechters bij deze rechtbanken, evenals percentslonen op de griffierechten. Het traktement en de percentslonen werden maandelijks uitbetaald. Met deze verloningen moesten de griffiers de traktementen van de bedienden van de griffie en de werkingskosten ervan betalen.

Bevoegdheden en activiteiten

De burgerlijke rechtbank zetelde als beroepshof voor de vonnissen gewezen door de vrederechters, de arbiters en de handelsrechtbanken en deed aldus in de bij wet bepaalde gevallen uitspraak in hoogste ressort (art. 218 G.W., besluit 2 frimaire jaar IV). Ze behandelde eveneens beroepen tegen vonnissen gevelde door naburige burgerlijke rechtbanken (infra).

In eerste aanleg nam de burgerlijke rechtbank kennis van alle vorderingen, met uitzondering van de aangelegenheden waarvoor de vrederechter of

- in voorkomend geval - de handelsrechter bevoegd was (besluit 2 frimaire jaar IV). Hieronder waren begrepen de zaken die haar na een mislukte verzoeningspoging van het Bureau van vrede en verzoening waren toegewezen⁴⁹⁸. Vermelden we nog eens expliciet dat in de regio's waar geen handelsrechters waren de rechters van de burgerlijke rechtbank kennis namen van de handelszaken; zij velden een vonnis in dezelfde vorm als de handelsrechters. De burgerlijke rechtbank was in eerste en laatste aanleg bevoegd voor vorderingen betreffende de staat van personen of betreffende roerende goederen die de waarde van 1000 pond in klinkende munt niet overschreden, evenals voor zakelijke rechten waarvan de hoofdvordering niet hoger was dan 50 pond (besluit 2 frimaire).

Beroep tegen haar vonnissen kon ingesteld worden bij één van de drie aangrenzende departementale burgerlijke rechtbanken, zoals vastgelegd bij wet (art. 219, zie ook de W. van 17 frimaire jaar V⁴⁹⁹);

⁴⁹⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 266 (2628) en n° 286 (3014).

⁴⁹⁸ Zie Vrederechten, Bevoegdheden.

⁴⁹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 95 (901).

waarmee voor wat betreft het oude Frankrijk verwezen werd naar de W. van 19 vendémiaire jaar IV. Het besluit van 2 frimaire voorzag in de Verenigde Departementen volgende beroepsmogelijkheden: Dijle: Twee Neten - Schelde - Nedermaas; Twee Neten: Schelde - Dijle - Nedermaas; Schelde: Leie - Jemappes - Twee Neten; Leie: Noorden - Jemappes - Schelde; Jemappes: Noorden - Samber-en-Maas, Leie; Samber-en-Maas: Ourthe - Jemappes - Dijle; Ourthe: Wouden - Nedermaas - Samber-en-Maas; Nedermaas: Ourthe - Dijle - Twee Neten; Wouden: Ardennen - Maas - Moezel. Ongeacht het bedrag van de vordering werd bij het begin van de procedure aan de partijen gevraagd of ze ermee instemden dat er een vonnis gewezen werd dat niet vatbaar was voor beroep. Gedurende het gehele verloop van het onderzoek kregen ze de kans om tot een overeenkomst te komen; in dit geval deden de rechters uitspraak in eerste en laatste aanleg (besluit 2 frimaire jaar IV).

Het besluit van 2 frimaire jaar IV publiceerde eveneens de bepalingen van de W. van 6-7 september 1790⁵⁰⁰ volgens dewelke de burgerrechtelijke rechtshandelingen m.b.t. de inning van de indirecte belastingen in eerste en laatste aanleg behandeld werden door de rechters van de burgerlijke rechtbank. Eén of twee keer per decade - al naargelang de noodwendigheden van de dienst - vormden de rechters een voor het publiek toegankelijk bureau dat minstens uit 3 rechters bestond en dat uitspraak deed na de commissaris van het Directorium gehoord te hebben. Eveneens krachtens voornoemde W. kwam het beheer van de grote wegen toe aan de departementale administraties; de rechters van het departement kregen echter het onderhoud van zowel de grote wegen als de buurtwegen toegewezen.

De burgerlijke rechtbanken behandelden het verhaal op rechters die enkel veroordeeld konden worden tot het betalen van een schadevergoeding (zie Criminele rechtbanken, Bevoegdheden - strafwetboek 3 brumaire jaar IV).

"Considérant qu'il existait sous l'ancien régime de ces contrées diverses manières d'instruire les procès en matière civile, non seulement dans les différentes provinces, mais encore dans les différens arrondissemens de la même province; Considérant qu'il serait difficile (...) d'amalgamer ces

⁵⁰⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 359 e.v.

différens réglemens avec la nouvelle organisation de la justice civile" zetten de volksrepresentanten in hun besluit van 28 frimaire jaar IV⁵⁰¹ de manier uiteen waarop rechtszaken bij de nieuw ingestelde burgerlijke rechtbanken konden aangespannen worden, evenals de procedure van de rechtspleging. Deze bepalingen zouden blijven gelden totdat het Wetgevend Lichaam er anders over besliste. Zij luiden als volgt.

De deurwaarder die een dagvaarding wilde betekenen zodat een vordering bij de burgerlijke rechtbank kon ingesteld worden, diende te beschikken over een kopij van de akte van de vrederechter houdende vaststelling van de nutteloosheid van een verschijning voor het Bureau van vrede. Hij tekende de oproeping onderaan de kopij op en vermeldde het voorwerp van de eis, de grond ervan evenals het tijdstip van verschijning. Een uittreksel van de dagvaarding werd overgemaakt aan de secretaris-griffier van de rechtbank. Het vermeldde de namen van de partijen, hun verblijfplaats, het voorziene tijdstip van verschijning. De secretaris-griffier schreef alle uittreksels over in een register, in de volgorde waarin ze hem overhandigd werden. De griffier verdeelde de dagvaarding over 2 lijsten, één voor de eerste en één voor de tweede afdeling van de rechtbank. Hij overhandigde deze lijsten aan de deurwaarders ter zitting die de zaken opriepen.

Verscheen één van de partijen niet op op de terechtzitting, dan behandelde de rechtbank de zaak bij verstek. De eiser overhandigde het origineel van de dagvaarding aan de secretaris-griffier, waarna de griffier of een rechter ze voorlas. Vervolgens mocht de verweerder of diens gevolmachtigde zijn verweermiddelen mondeling of bij memorie uiteenzetten. De rechtbank kon zich onbevoegd verklaren en de partijen verwijzen naar de bevoegde rechter. Indien mogelijk vonnisten de rechtbanken de zaken op de eerste zitting. Legden de partijen verklaringen af in strijd met de feiten, dan duidde het voorbereidend vonnis de feiten aan die bewezen moesten worden, evenals het tijdstip waarop de getuigen gehoord en de stukken ingebracht zouden worden. De getuigen werden in het openbaar in tegenwoordigheid van de partijen gehoord. Conform de W. van 7 fructidor jaar III nam de griffier nota van hun verklaringen en werd zo mogelijk onmiddellijk

⁵⁰¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LIII-LVI.

na het verhoor en ten laatste op de volgende zitting uitspraak gedaan. Overeenkomstig het besluit van 28 frimaire van het jaar IV kon diegene die bij verstek veroordeeld werd binnen 8 dagen verzet aantekenen. De vonnissen van de rechtbank waren uitvoerbaar onder borgtocht, niettegenstaande beroep. Rechtsgedingen aangespannen bij de oude rechtbanken en deze aanhangig gemaakt bij nieuwe rechtbanken vóór de wetten op de gerechtelijke organisatie uitgevoerd konden worden, werden ter zitting gebracht op vordering van de meest gereede partij.

De eerste, vijfde en zevende dag van elke decade vonniste de rechtbank de summiere en voorlopige zaken en de zaken die ze behandelde als beroepshof voor de vonnissen gewezen door vrederechters. De tweede, vierde en achtste dag behandelde ze de belangrijke zaken, de zaken waarin de partijen toelating was verleend tot nazicht van de stukken en de zaken die ze vonniste als beroepsinstantie voor de vonnissen gewezen door andere burgerlijke rechtbanken. De overige zaken werden op de andere dagen behandeld.

Ingevolge het besluit van 2 frimaire jaar IV waren de burgerlijke rechtbanken provisorisch gemachtigd om besluiten te nemen m.b.t. inwendige politie van de zittingen. Op decaden en nationale feestdagen werden er geen zittingen gehouden. Overeenkomstig de W. van 14 prairial jaar VI⁵⁰² werden in geval van staking van stemmen 3 rechters aan de rechtbank toegevoegd, m.n. de eerst gerangschikten in de volgorde van benoeming bij dezelfde rechtbank. De zaak werd opnieuw bepleit of uitgesteld in aanwezigheid van alle rechters en berecht bij meerderheid van stemmen. Luidens de W. van 27 november - 1 december 1790⁵⁰³ had men in burgerlijke zaken 3 maand de tijd om beroep in cassatie in te stellen; voorziening in cassatie bracht geenszins schorsing van de uitvoering van het vonnis met zich mee.

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 414-415. POULLET P., *Les*

⁵⁰² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 205 (1861).

⁵⁰³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 56-59. Deze bepaling van de W. werd in de Verenigde Departementen afgekondigd bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. II).

institutions..., p. 92-98.

De eerste rechters van de burgerlijke rechtbanken (waaronder de rechters voor de criminele rechtbanken werden gerecruteerd) werden aangesteld door Bouteville. Deze vond slechts weinigen bereid om dergelijke functies uit te oefenen. Vanaf 1797 werden de rechters verkozen. Bij de verkiezingen van het jaar V werden de meest radicalen geweerd en verkoos men grotendeels autochtone rechters die tijdens het Ancien Régime een functie als magistraat hadden bekleed: ROUSSEAU X., *Le personnel judiciaire en Belgique à l'époque des révolutions (1780-1832)*, in LENDERS P. (ed.), *Le personnel politique dans la transition de l'ancien régime au nouveau régime en Belgique (1780-1830), Colloque du 14 décembre 1991 à Bruxelles (Anciens Pays et Assemblées d'États, 96)*, Kortrijk-Heule, 1993, p. 13-41, in het bijzonder p. 31-33. *Installation du tribunal civil du département des Deux-Nèthes (an VI)*, Antwerpen, s.d.

COPPENS C., *Het "Tribunal civil du département de l'Escaut" en de rechtbank van eerste aanleg te Gent. Een bijdrage tot de studie van de burgerlijke rechtspraak in de periode 1796-1830*, in *Belgisch tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1983, XIV, n° 1-2, p. 1-52. Over de moeizame aanvaarding van het Franse recht door de bevolking en het bemiddelend optreden van de rechters tussen de bestuurders en de geregeerden: VAN GOETHEM H., *L'action des juges civils face à l'introduction de la justice révolutionnaire en Belgique*, in *Justice populaire. Actes des journées de la société d'histoire du droit, tenues à Lille, 25-28 Mai 1989* (ESTER, *l'Espace Juridique*), s.l., s.d., p. 151-157. SIZAIRE M.-A., *Justice et législation civiles (régime foncier) dans le sud-ouest du département des Forêts (1795-1804)*, lic. UCL, 1975.

LESAGE X., *Den Duerwaerder. Geschiedenis van het gerechtsdeurwaardersambt/L'huissier. L'histoire de la fonction d'huissier de justice*, Kapellen, 1993: hoofdstuk II behandelt de deurwaarder in de Franse periode (1794-1815), schetst meer bepaald het wettelijk kader en reconstrueert de deurwaarderspopulatie bij de burgerlijke rechtbanken van de departementen van de Schelde, Leie, Dijle, Twee Neten, Samber-en-Maas (en bij de rechtsopvolgers van deze tribunalen, p. 135-221).

Archief en toegangen

Werden ingeschreven op de tentoongestelde rollen van de burgerlijke rechtbanken: 1° de summiere rechtspraak en de voorlopige maatregelen en het beroep tegen de beslissing van de vrederechter; 2° zaken van gemeen recht, 3° belangrijke en voorbehouden zaken. De vonnissen bestonden uit 4 onderscheiden delen: 1° naam en hoedanigheid van de partijen, 2° de feiten en de rechtsvragen die het voorwerp vormden van het geding, 3° de feiten erkend of vastgesteld door onderzoek en de motivatie van het vonnis, 4° het dispositief van het vonnis. Uitgiften van de benoemingsakten van de vrederechters werden neergelegd bij de griffie van de burgerlijke rechtbank van het departement (besluit 2 frimaire jaar IV).

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V⁵⁰⁴ hielden de griffiers van de rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie. Aan de hand van deze registers kon controle uitgeoefend worden op de door de commissarissen van het Directorium bijgehouden registers.

Een limitatief aantal burgerlijke vonnissen waren onderworpen aan de registratie, voor het overige was er slechts registratie verschuldigd bij de uitgifte van het vonnis (W. 22 frimaire jaar VII⁵⁰⁵).

Conform de W. van 21 ventôse jaar VII⁵⁰⁶ hield de griffier van de burgerlijke rechtbank het register der griffierechten bij dat genummerd en geparafeerd was door de voorzitter van de rechtbank en waarin hij dagelijks aantekening maakte van de akten onderworpen aan het griffierecht, de uitgiften die hij afleverde met vermelding van de aard ervan, het rolrecht, de naam van de partijen met aanduiding van diegene aan wie de uitgifte werd afgeleverd.

Archiefteogangen: Het Hof van beroep te Brussel werd bij zijn oprichting beschouwd als erfgenaam van de rechtbanken met zetel te Brussel die in het jaar VIII afgeschaft werden. Voor de archieven van de burgerlijke rechtbank van het Dijledepartement, zie bijgevolg *Inventaire des archives de la Cour d'appel de Bruxelles. Première série. 1794-1916 (avec rétroactes des XVIIe et XVIIIe siècles)* (AGR, *Instruments de*

⁵⁰⁴ Bull. L., 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

⁵⁰⁵ Zie Vredegerechten, Archief.

⁵⁰⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 266 (2628).

recherche à tirage limité, 282), Brussel, 1995: dl. I. Het op het Algemeen Rijksarchief bewaarde archief van de schepengriffies herbergt een door de burgerlijke rechtbank bijgehouden register van eigendomsoverdrachten (n° 1294 van de *Inventaire des archives des greffes scabinaux de l'arrondissement de Bruxelles*, s.d.).

HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage*, 1949 over de burgerlijke rechtbank van het departement van de Nedermaas (p. 52-57).

De archieven van de burgerlijke rechtbank van het departement van de Twee Netten worden ontsloten door BOUSSE A., *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen (1796-1930)*, 38 p. in *Inventaris van rechterlijke archieven* (RA Antwerpen, *Inventarissen*, 4), Brussel, 1964. Een bijzondere vermelding verdienen de minuten van de besluiten van benoemingen van vrederechters, de burgerlijke vonnisboeken, de processen-verbaal van burgerlijke zaken, het register van de wetten en besluiten ingekomen op de rechtbank (zie II. *Inventaris van de Archieven van de Griffier*, B., I. en IV.). Zie ook VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 en JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: *Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. Fransch Tijdvak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. Zie ook de andere inventarissen die onder Centrale (departementale) administraties, Archieftoegangen vermeld worden en die verwijzen naar archieven over de gerechtelijke instellingen.

Zie Vredegerichten, Archieftoegangen (TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales...*: BB⁵ 271 à 286).

FAMILIERECHTBANKEN TRIBUNAUD (DOMESTIQUES) DE FAMILLE

Geschiedenis

De G.W. van het jaar III maakte geen gewag van familierechtbanken. Desalniettemin voorzag het besluit van de volksrepresentanten van 2 frimaire jaar IV⁵⁰⁷ betreffende de gerechtelijke organisatie in burgerlijke zaken, dergelijke rechtbanken: nog van kracht zijnde oudere wetten (in het bijzonder de W. van 16-24 augustus 1790⁵⁰⁸) wezen bepaalde zaken immers toe aan familierechtbanken. De wetgever ging er evenwel van uit dat deze rechtbanken door het stilzwijgen van de grondwetgever impliciet waren opgegeven en schiep bij W. van 9 ventôse jaar IV⁵⁰⁹ eindelijk klaarheid: de bevoegdheden van de familierechtbanken werden overgedragen aan gewone rechters (vrederechters).

Organisatie

De twistende partijen benoemden elk 2 arbiters/*arbitres*, bij voorkeur bloedverwanten. Bij ontstentenis van bloedverwanten mochten ze ook vrienden of bureu aanstellen. Indien een partij weigerde om scheidsrechters te benoemen richtte de andere partij zich tot de [vrede]rechter die, na de weigering vastgesteld te hebben, arbiters benoemde. Verschilden de 4 scheidsrechters van mening, dan kozen ze een opper-arbiter/*sur-arbitre* die het geschil moest beslechten. Het *tribunal domestique* (infra) bestond uit 8 (minimaal 6) naaste bloedverwanten; bij gebrek aan bloedverwanten konden vrienden of bureu ingeschakeld worden (besluit 2 frimaire jaar IV).

⁵⁰⁷ *Rec. Stéven*, dl. II, p. 26 e.v., in het bijzonder p. 60-62.

⁵⁰⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310-333.

⁵⁰⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 29 (198). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXV).

Bevoegdheden en activiteiten

De bij besluit van 2 frimaire jaar IV voorziene familierechtbank was bevoegd voor geschillen tussen echtgenoten, vaders en kinderen, grootvaders en kleinkinderen, broers en zusters, ooms en neven of tussen verwanten in dezelfde graad en voor geschillen tussen voogden en pupillen betreffende de voogdij. De arbiters hoorden de partijen en namen kennis van de zaak, waarna ze een gemotiveerde uitspraak deden. Hiertegen kon beroep aangetekend worden bij de burgerlijke rechtbank van het departement die uitspraak deed in hoogste ressort.

In dit besluit was eveneens sprake van een *tribunal domestique de la famille assemblée* dat klachten behandelde van ouders, grootouders of voogden die ernstige redenen van ontevredenheid hadden over het gedrag van een (voogdij-)kind. Dit tribunaal trok de klachten na en kon kinderen van minder dan 20 jaar gedurende max. 1 jaar laten opsluiten. Het besluit van de familie kon maar uitgevoerd worden na voorgelegd te zijn aan de voorzitter van de burgerlijke rechtbank van het departement. Na de commissaris van de uitvoerende macht gehoord te hebben die belast was met het onderzoek van de door de familie naar voor geschoven motieven, kon deze voorzitter de uitvoering van het besluit eventueel weigeren of de beschikkingen ervan temperen.

Bibliografie

POULLET P., *Les institutions...*, p. 86-87. Zie ook DARNIS L., *Des tribunaux de famille dans le droit intermédiaire*, doc. Universiteit Parijs (Faculteit Rechten), 1903. GUICHARD A.C., *Traité du tribunal de famille*, Parijs, 1791.

GERECHTELIJKE POLITIE
POLICE JUDICIAIRE

Geschiedenis

Slaagde de Revolutie er niet in het burgerlijk recht te codificeren, ze slaagde wel in de codificatie van het strafrecht. Het tweede revolutionaire strafwetboek werd eind oktober 1795 goedgekeurd. De *Code des délits et des peines* van 3 brumaire jaar IV werd in de Verenigde Departementen gepubliceerd bij besluit van de volksrepresentanten van 14 frimaire jaar IV⁵¹⁰. Met dit invoeringsbesluit werd ook het grootste deel van de *Code pénal* van 25 september 1791 van kracht⁵¹¹.

In de preliminaire bepalingen omschreef de strafwetgever wat hij verstond onder een delict: "Doen wat verboden word, niet doen wat bevolen word door de wetten, die ten voorwerp hebben het onderhouden van het order der samenlevinge (*l'ordre social*) en de openbaere rust (...)". De strafgerechten traden op wanneer strafrechtelijke bepalingen geschonden werden en konden eveneens uitspraak doen over verzoeken tot vergoeding van de schade die door het delict werd veroorzaakt. De vervolging werd in naam van het volk uitgeoefend door hiertoe speciaal aangestelde functionarissen. Diegene die schade had geleden nam het initiatief tot de burgerrechtelijke vordering die eventueel terzelfdertijd en voor dezelfde rechters behandeld kon worden als de strafvordering. Vervolgingen dienden binnen 3 jaar ingesteld te worden, zoniet verjaarde de zaak. Diegene die zich in het buitenland schuldig maakte aan een delict dat door de Franse wetten strafbaar was met een ontorende straf of lijfstraf, werd in Frankrijk gevonnis en bestraft zo hij er aangehouden werd. Twee onderscheiden autoriteiten, de politie en de justitie waren belast met de repressie van de delicten.

Luidens het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV werd de politie

⁵¹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Voor een vertaling, zie *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172-335. Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵¹¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LI.

ingesteld om de openbare orde, de vrijheid, het bezit, de veiligheid van het individu te handhaven. Haar waakzaamheid strekte zich uit over de gehele maatschappij. Binnen de politie werd onderscheid gemaakt tussen de administratieve en de gerechtelijke politie. Eerstgenoemde stond in voor de handhaving van de openbare orde en het voorkomen van delicten. De administratieve politie trad dus preventief op. De wetten die haar aanbelangden maakten deel uit van het administratief recht.

De politiecommissarissen, de veld- en boswachters oefenden zowel administratieve politie-opdrachten als opdrachten van gerechtelijke politie uit. In de laatste hoedanigheid spoorden ze delicten op en leverden ze de daders over aan het gerecht. De daden van gerechtelijke politie hadden m.a.w. een repressief karakter. De opsporing van ernstige delicten werd overgelaten aan de vrederechters en de directeurs van de aanklagende jury's. Ook hun optreden als officier van gerechtelijke politie wordt belicht in onderhavige notitie⁵¹². Voor het vervolg, met name de doorverwijzing van de delicten naar de rechtbanken die belast waren met de bestraffing, zie Aanklagende jury's.

Merken we op dat de rol van de vrederechter in het opsporingsonderzoek terugging tot de W. van 16-29 september 1791⁵¹³ volgens dewelke de vrederechters samen met de kapiteins en luitenanten van de nationale gendarmerie de *police de sûreté* uitmaakten. De W. van 21-29 september 1791⁵¹⁴ liet de vestiging toe, in steden, van politiecommissarissen die de vrederechters en de gemeentelijke ambtenaren moesten bijstaan in hun functies van officier van gerechtelijke politie. Voor wat betreft de rechtsopvolgers, zie de W. van 7 pluviôse jaar IX⁵¹⁵ m.b.t. de vervolging van criminele en correctionele delicten.

⁵¹² In de notities aangaande de Vrederechten komt de burgerrechtelijke bevoegdheid van de vrederechter aan bod. Voor zijn bevoegdheid in strafrechtelijke zaken, zie ook Politierechtbanken en Correctionele rechtbanken.

⁵¹³ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 289-304. Deze W. werd ingetrokken door het wetboek van 3 brumaire jaar IV.

⁵¹⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 330-331.

⁵¹⁵ *Bull. L.*, 3de reeks, n° 66 (505).

Organisatie

De gerechtelijke politie werd overeenkomstig het wetboek van 3 brumaire jaar IV uitgeoefend door de politiecommissarissen/*commissaires de police*, de veldwachters en boswachters/*gardes champêtres et forestiers*, de vrederechters/*juges de paix*, de directeurs van de aanklagende jury's/*directeurs des jurys d'accusation*, de kapiteins en luitenanten van de nationale gendarmerie/*capitaines et lieutenants de la gendarmerie nationale*.

Alle officieren van gerechtelijke politie/*officiers de police judiciaire* van het departement stonden onder het algemeen toezicht van de openbaar aanklager/*accusateur public* bij de criminele rechtbank die ingeval van nalatigheid of ernstiger feiten tegen hen kon optreden op de bij wet voorgeschreven manier (cfr. art. 248 G.W., zie ook notitie Criminele rechtbanken, Bevoegdheden). De directeurs van de aanklagende jury's oefenden rechtstreeks toezicht uit op de officieren van gerechtelijke politie van hun arrondissement (art. 242).

Politiecommissarissen, veld- en boswachters, vrederechters en genoemde officieren van de nationale gendarmerie stonden m.a.w. onder het rechtstreeks toezicht van een jury-directeur. Indien veld- of boswachters in functie delicten begingen werden ze onmiddellijk door hem vervolgd. Stelde de directeur nalatigheid vast bij politiecommissarissen, vrederechters of officieren van de gendarmerie, dan uitte hij verwittigingen of berispingen. Ingeval van ernstige fouten gaf hij hen aan bij de openbaar aanklager. Deze vervolgde - hetzij op aanklacht van een jury-directeur, hetzij van ambtswege - nalatigheid, machtsmisbruik of inbreuken op de wet begaan door politiecommissarissen, vrederechters, kapiteins of luitenanten van de nationale gendarmerie tijdens de uitoefening van hun functies. De openbaar aanklager kon daarenboven jury-directeurs vervolgen, zelfs indien de door hen gepleegde delicten geen relatie hadden met hun activiteiten als directeur (wetboek 3 brumaire jaar IV).

In de gemeenten met minder dan 5000 inwoners werd de functie van politiecommissaris uitgeoefend door de gemeentelijke ambtenaar of zijn adjunct. De gemeenten met 5000 tot 10000 inwoners hadden een door de municipale administratie benoemde politiecommissaris, de nog grotere gemeenten stelden voor elke wijk een commissaris aan.

Was een commissaris verhinderd, dan werd hij vervangen door zijn collega van de dichtstbijgelegen wijk. Ingeval de gemeente maar één politiecommissaris telde trad de gemeentelijke ambtenaar of diens adjunct tijdelijk op als vervanger. De municipale administraties konden de politiecommissarissen naar believen afzetten (W. 19 vendémiaire jaar IV⁵¹⁶, strafwetboek jaar IV). Politiecommissarissen in functie droegen een driekleurige stoffen schouderversiering (W. 20-28 juni 1791⁵¹⁷).

Overeenkomstig de W. van 28 september - 6 oktober 1791⁵¹⁸ konden er in de municipaliteiten veldwachters worden ingesteld die onder de bevoegdheid stonden van de vrederechters en onder het toezicht van de gemeentelijke ambtenaren. Ze werden benoemd en desgevallend afgezet door de municipale administratie en betaald door de gemeenschap. Ze legden de eed af in handen van de vrederechter. Een municipaliteit kon over verscheidene veldwachters beschikken, soms werd er één veldwachter aangesteld voor meerdere municipaliteiten. Ingevolge de W. van 20 messidor jaar III⁵¹⁹ moest elke plattelandsgemeente over minstens 1 veldwachter kunnen beschikken (cfr. strafwetboek jaar IV); de municipaliteit oordeelde over de noodzaak om er meer te vestigen. De veldwachters moesten gekozen worden onder de burgers die algemeen bekend stonden omwille van hun rechtschapenheid, ijver en patriottisme en werden benoemd door de kantonale administratie. De veldpolitie zou voorlopig uitgeoefend worden door de vrederechter. Luidens de W. van 1791 waren de veldwachters min. 25 jaar oud. Bij de uitoefening van hun functie konden ze alle wapens dragen waarvoor de departementale administratie toelating had gegeven. Op de arm droegen ze een

⁵¹⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁵¹⁷ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 48. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. V).

⁵¹⁸ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 376-392. Publikatie in de Verenigde Departementen bevolen bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (zie *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XV).

⁵¹⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. 572-753. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. CXXV).

metalen of stoffen plaatje waarin *La loi*, evenals de naam van de municipaliteit en de veldwachter waren geschreven. Het wetboek van 3 brumaire jaar IV voorzag boswachters op de plaatsen bepaald door de algemene administratie en stipuleerde dat elke eigenaar voor het behoud van zijn eigendommen een veld- of boswachter mocht houden mits hij hiervoor de toestemming had van de municipale administratie.

Voor nadere informatie omtrent de vrederechters en de directeurs van de aanklagende jury's verwijzen we naar de resp. lemma's. We voegen enkel toe dat indien een vrederechter verhinderd was, hij op vordering van de jury-directeur vervangen werd door de vrederechter van het dichtstbijgelegen kanton. Telde een kanton meerdere vrederechters, dan kwam de vervanger uit het dichtstbijgelegen arrondissement (wetboek 3 brumaire jaar IV). De nationale gendarmerie maakte deel uit van het leger, meer bepaald van de *garde nationale en activité*⁵²⁰.

Bevoegdheden en activiteiten

De gerechtelijke politie spoorde de delicten op die de administratieve politie niet had kunnen voorkomen, verzamelde de bewijzen ervan en leverde de daders over aan de rechtbanken die bij wet belast waren met de bestraffing (wetboek 3 brumaire jaar IV). Krachtens de grondwet kon niemand gevat worden dan om voor de officier van gerechtelijke politie geleid te worden (art. 222). Deze diende de verdachte onmiddellijk of ten laatste binnen de dag te ondervragen (art. 224). Bleek uit het onderzoek dat hem niets ten laste kon gelegd worden, dan werd hij aanstonds in vrijheid gesteld. Bestond er grond om hem naar het huis van arrest te sturen, dan werd de verdachte zo vlug mogelijk en zeker binnen 3 dagen daarheen gebracht (art. 225).

Naast de administratieve politie-opdrachten vervulden de **politiecommissarissen** opdrachten van gerechtelijke politie m.b.t. alle delicten die in hun "arrondissement" werden begaan en die bestraft werden met een maximale boete evenwaardig aan 3 arbeidsdagen of een gevangenisstraf van max. 3 dagen (wetboek 3 brumaire jaar IV). Ze konden bijvoorbeeld optreden tegenover personen die zonder

⁵²⁰ Aan de militaire macht zal een afzonderlijke studie gewijd worden.

paspoort reisden, tegenover herbergiers die geen of foute registers van hun gasten bijhielden (besluit Directorium 2 germinal jaar IV⁵²¹). De politiecommissarissen spoorden de delicten (met inbegrip van deze aangaande bossen en voortbrengselen van de aarde - gezamenlijk met de bos- en veldwachters) op; namen hierop betrekking hebbende rapporten, aangiften en klachten in ontvangst; stelden processen-verbaal (met aanduiding van de aard van de delicten, de omstandigheden, tijd en plaats ervan, de verdachten) op; verzamelden bewijzen; deden aangifte bij de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie die de verdachten voor de politierechtbank liet dagvaarden. Ze oefenden voornoemde functies uit in de gehele gemeente, wat niet wegnam dat in gemeenten waar er meerdere commissarissen waren deze in het bijzonder bevoegd waren voor een welbepaalde omschrijving.

Ingeval de vrederechter niet aanwezig was op de plaats waar delicten werden begaan die tot zijn rechtsgebied behoorden, diende de politiecommissaris de delicten vast te stellen en liet hij de op heterdaad betrapte of door het openbaar geroep vervolgte persoon aanhouden en voor hem leiden. Overhandigde de politiecommissaris aan de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie aanklachten, processen-verbaal of andere stukken m.b.t. een delict strafbaar met een boete van meer dan 3 arbeidsdagen of een gevangenisstraf van meer dan 3 dagen, dan zond deze de bescheiden naar de vrederechter (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De **veldwachters** waren bekommerd om het behoud van de oogsten, vruchten en landelijke eigendommen van welke aard ook. De **boswachters** stonden in voor het behoud van de bossen en wouden. Als officieren van gerechtelijke politie waren ze belast met het opsporen van alle delicten die resp. landelijke eigendommen en bossen aantastten, het opstellen van processen-verbaal. Ze konden beslag leggen op gestolen goed maar mochten zich enkel in het gezelschap van een gemeentelijke ambtenaar (of adjunct) of politiecommissaris toegang verschaffen tot gebouwen. Ze konden bijstand vragen aan de gemeente - die deze niet weigeren kon - om op heterdaad betrapten

⁵²¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 35 (261). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXVII).

aan te houden en voor de vrederechter te leiden. De boswachters maakten hun processen-verbaal over aan de ambtenaar van het Bosbeheer. De veldwachters bezorgden hun processen-verbaal aan de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie.

Indien voor het delict een geldboete voorzien was die de waarde van 3 arbeidsdagen overschreed of een gevangenisstraf van meer dan 3 dagen, dan overhandigde de commissaris van de uitvoerende macht het proces-verbaal aan de vrederechter die bijgevolg optrad als officier van gerechtelijke politie. Was de straf lichter, dan leidde de commissaris de verdachte voor de politierechtbank. De commissaris diende de directeur van de jury op de hoogte te stellen van nalatigheden en misbruiken van veld- en boswachters (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De als officieren van gerechtelijke politie dienst doende **vrederechters** namen de aangiften en klachten aan m.b.t. delicten die strafbaar waren met een geldboete van meer dan 3 arbeidsdagen, een gevangenisstraf van meer dan 3 dagen, een ontterende straf of lijfstraf. Voor klachten wegens delicten waarop geen ontterende straf noch lijfstraf stond maar waarvoor bovengenoemde geldboete of gevangenisstraf was voorzien, kon de burger zich ook (rechtstreeks) tot de correctionele rechtbank wenden. Bij processen-verbaal stelden de vrederechters de achtergelaten sporen vast. Ze probeerden de terecht verdachte personen te onderscheiden van de valselyk beschuldigden. De vrederechters verzamelden de bewijzen die tegen de verdachte konden ingebracht worden en leidden de verdachte voor de directeur van de jury. Voor de uitvoering van hun mandaten konden ze beroep doen op de openbare macht. Een vrederechter was bevoegd voor de delicten begaan in zijn kanton evenals voor delicten waarvan de daders terplaatse verbleven. In de kantons waar er meerdere vrederechters waren wees de departementale administratie elk van hen een omschrijving toe waarvoor ze in het bijzonder bevoegd waren.

De procedure voor de vrederechter verliep als volgt. De vrederechter die ambtshalve of door een aangifte (ambtelijke aangifte of aangifte door particulieren) of klacht op de hoogte werd gebracht van een delict, begaf zich onmiddellijk naar de plaats van het vergrijp om er een proces-verbaal op te maken. Indien nodig liet hij zich vergezellen door specialisten; was er bijvoorbeeld een moord

gepleegd, dan werd hij bijgestaan door één of twee officieren van gezondheid/*officiers de santé*. De vrederechter nam kennis van de bezwarende en ontlastende feiten, hoorde personen die inlichtingen konden verstrekken (buren,...). Hij kon huiszoeken gelasten om aldus bescheiden en andere bewijsstukken à charge en décharge te verzamelen. Verdacht hij een terplaatse aanwezige persoon, dan mocht hij deze onmiddellijk aanhouden, zelfs zonder bevel tot voorgeleiding (*infra*). De vrederechter hoorde vervolgens getuigen waarover sprake in de klacht of aangifte, of die hij op welke wijze ook op het spoor gekomen was maar nog niet ontmoet had; de dagvaarding werd hen betekend door een deurwaarder of agent van de openbare macht. Was de verdachte reeds aangehouden (*infra*), dan legden de getuigen hun verklaringen af in diens bijzijn. In het andere geval werden de getuigenissen achteraf aan de aangehoudene voorgelezen. Indien de getuigen niet kwamen opdagen vaardigde de vrederechter een bevel tot aanhouding uit en werden ze, nadat ze hun verklaringen hadden afgelegd, ondergebracht in een huis van arrest.

De vrederechter liet alle individuen waartegen bewijzen of vermoedens van schuld bestonden voor hem verschijnen. Hiertoe vaardigde hij een bevel tot voorgeleiding uit dat aan de verdachte werd betekend door een deurwaarder of agent van de openbare macht. Ging het om een ontdekking op heterdaad of een vervolging door het openbaar geroep, dan was geen bevel tot voorgeleiding vereist; in dit geval kon ook een gewone burger de schuldige voor de vrederechter leiden. Verdachten konden eveneens voorgeleid worden op bevel van de politiecommissaris (*supra*) of de nationale gendarmerie (*infra*). De verdachte werd binnen de dag verhoord. Kon hij de beschuldigingen weerleggen, dan stelde de vrederechter hem in vrijheid en maakte hij alle stukken over aan de directeur van de aanklagende jury. Deze daad werd gekwalificeerd als een voorlopige beslissing van politie, hetgeen betekende dat de verdachte andermaal kon vervolgd worden voor dezelfde feiten.

Bleven de verdenkingen bestaan of was de verdachte onvindbaar, dan vaardigde de vrederechter een bevel tot comparitie ofwel een bevel tot aanhouding uit die uitvoerbaar waren over het hele grondgebied van de Republiek. Bij bevel tot comparitie dat afgeleverd werd ingeval het delict strafbaar was met een boete van meer dan 3

arbeidsdagen, werd de verdachte opgeroepen om op een vastgestelde dag voor de directeur van de aanklagende jury (van het arrondissement waar het delict was begaan) te verschijnen. Bij door een deurwaarder of agent van de openbare macht betekend bevel tot aanhouding werd de verdachte van een delict waarop een gevangenisstraf van meer dan 3 dagen of een ontterende straf of lijfstraf stond, verwezen naar het huis van arrest van de plaats waar de directeur van de jury zitting hield. Was een lichtere straf voorzien (boete van 3 arbeidsdagen, gevangenisstraf van 3 dagen), dan stelde de vrederechter de verdachte in vrijheid en verwees hij hem naar de politierechtbank. De aanklacht en de stukken maakte hij over aan de commissaris van het Directorium bij de municipale administratie van de plaats waar het delict was begaan.

De aangehouden verdachte werd door de officier die belast was met de tenuitvoerlegging van het bevel tot aanhouding overgedragen aan de bewaarder van het huis van arrest waarna genoemde officier de stukken m.b.t. het delict en de aanhouding aan de griffie van de directeur van de aanklagende jury bezorgde. Om de gemeentelijke ambtenaar toe te laten zijn toezichthoudende functies uit te oefenen (zie Huizen van arrest, Organisatie) werd een kopij van het bevel tot aanhouding overgemaakt aan de municipaliteit van de plaats waar dit huis gelegen was evenals aan de municipaliteit van de woonplaats van de aangehoudene.

Weigerde de vrederechter een bevel tot voorgeleiding, comparitie of aanhouding uit te vaardigen, dan kon diegene die aangifte had gedaan van het delict of die klacht had ingediend zich richten tot de directeur van de aanklagende jury. De directeur kon in dit geval en telkens wanneer hij vond dat de vrederechter er niet goed had aan gedaan om geen bevel uit te vaardigen, er zelf één afleveren (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De **directeur van de aanklagende jury** vervolgde onmiddellijk, als officier van gerechtelijke politie, op aangifte van de openbaar aanklager (die ambtshalve of in opdracht van het Directorium handelde): de beroving van de persoonlijke vrijheid of veiligheid van de burgers; inbreuken op het volkenrecht; verzet tegen de uitvoering van vonnissen of executoire akten van gezagsdragers; onlusten en gewelddadigheden die erop gericht waren om de inning van de

belastingen, het vrij verkeer van bestaansmiddelen en andere handelswaar te belemmeren (art. 243). Hij vervolgde deze delicten eveneens op aanklacht van betrokken partijen, op aangifte van wie dan ook en van ambtswege. De directeur van de jury ging onmiddellijk over tot de vervolging van delicten begaan door veld- en boswachters in de uitoefening van hun functie (nalatigheden en misbruiken).

In gemeenten met max. 40000 inwoners was de directeur ook belast met de onmiddellijke vervolging van valsheid, frauduleus bankroet, knevelarij, verduistering van overheidsmiddelen, diefstal door klerken of associés in het financie-, handels- of bankwezen. De aangiften en klachten terzake werden gericht aan de directeur van de jury van de plaats waar ofwel de delicten begaan waren ofwel de beschuldigde verbleef. In grotere gemeenten traden de vrederechters op als gerechtelijke politie. De directeur van de jury handelde volgens dezelfde voorschriften als de vrederechter-officier van gerechtelijke politie.

De vrederechters die aanklachten ontvingen m.b.t. hogergenoemde delicten waarvan de vervolging toekwam aan de directeurs van de aanklagende jury's, maakten deze samen met eventuele stukken over aan de directeurs. Ze lieten verdachten die op heterdaad betrapt of door het openbaar geroep vervolgd werden, aanhouden en voor de directeurs leiden (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Voor het opsporen en vervolgen van om het even welk delict, begaan in een gemeente waar niet meer dan één vrederechter aangesteld was, kon de directeur van de aanklagende jury een kapitein of luitenant van de **nationale gendarmerie** belasten met de functies van gerechtelijke politie (excl. het uitvaardigen van bevelen tot aanhouding). Ook zij gingen volgens dezelfde wijze te werk als de vrederechters (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Bibliografie

FIJNAUT C., *Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling* (Interuniversitaire reeks *Criminologie en Strafwetenschappen*, 2), Antwerpen-Arnhem, 1979 wijdt een honderdtal pagina's aan het Franse politieapparaat gedurende de Franse Revolutie, het *Directoire* en de Napoleontische tijd en de

verbreiding ervan over West-Europa (p. 603 e.v.). Zo wordt stilgestaan bij de bestuurlijke reorganisatie en de versterking van het gemeentelijk politieapparaat tijdens het *Directoire*, de vernieuwing van het politiebegrif (cfr. administratieve en gerechtelijke politie), de versterking van het apparaat door de oprichting van een ministerie van Algemene Politie en de reorganisatie van de nationale gendarmerie (p. 716-748). POULLET P., *Les institutions...*, p. 107-116.

VAN OUIRIVE L., CARTUYVELS Y. en PONSARS P., *Les polices en Belgique. Histoire socio-politique du système policier de 1794 à nos jours/Sire, ik ben ongerust. Geschiedenis van de Belgische politie, 1794-1991*, Brussel/Leuven, 1991/1992 vooral p. 7-12 (franstalige versie).

BASTIAEN F., *Machtsstrijd om een ambtenaar: de veldwachter in de 19de eeuw*, in *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw). 13de Internationaal Colloquium, Spa, 3-5 september 1986*, Brussel, 1988, p. 531-553. MALLIET L., *De veldwachter, die onbekende. Een historische studie over de wetgeving op de landelijke politie van de provincie Brabant in de periode 1791-1969*, lic. KUL, 1981. VERMANDERE D., *De veldwachter in het Leiedepartement, 1795-1814. Studie van zijn instelling en zijn sociale toestand*, lic. KUL, 1963, zie ook diens publicatie *De Veldwachters in het Leie Departement (1795-1809)*, in *Standen en Landen*, 1968, XLIV, p. 145-174: vóór 1806 komt de instelling van de veldwachters moeilijk op gang.

Archief en toegangen

De processen-verbaal van de veld- en boswachters waren niet onderworpen aan de formaliteit van registratie. Zij hoefden enkel de echtheid ervan ten overstaan van de vrederechter of één van zijn assessoren te bevestigen (W. 23 thermidor jaar IV⁵²²).

Hierna volgen enkele toelichtingen bij een aantal door de vrederechters geproduceerde/verzamelde archieven die ontleend werden aan het wetboek van 3 brumaire jaar IV. Een bevel tot voorgeleiding werd ondertekend en verzegeld door de vrederechter, duidde de verdachte zo precies mogelijk aan. De vrederechter of diens

⁵²² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 66 (601). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVIII).

griffier hielden een cahier van de verhoren bij waarin de antwoorden van de verdachten summier werden opgetekend. Een bevel tot aanhouding was ondertekend en verzegeld door de vrederechter, vermeldde de naam van de verdachte, zijn beroep en domicilie, de reden van aanhouding en de wet volgens dewelke de vrederechter gemachtigd was die te bevelen. Kon de verdachte niet gevat worden, dan stelde de officier die belast was met de tenuitvoerlegging van het mandaat van aanhouding een proces-verbaal op dat hij liet ondertekenen door 2 getuigen en de gemeentelijke ambtenaar (of diens adjunct). Hij overhandigde het proces-verbaal aan de vrederechter die het overmaakte aan de directeur van de aanklagende jury.

Werd er een delict gepleegd waarvan het bestaan bij proces-verbaal kon vastgesteld worden, dan maakte de vrederechter terplaatse een gedetailleerd proces-verbaal op over de aard van het delict en de omstandigheden waarin het gepleegd werd. Verklaringen van personen die nadere inlichtingen konden verstrekken werden opgetekend in een afzonderlijk cahier. Bevelen tot huiszoeken vermeldde expliciet de personen en objecten die daartoe aanleiding gaven (cfr. art. 359 G.W.). In beslag genomen papieren werden door de vrederechter verzegeld en ontzegeld; bewijsmateriaal legde hij ter parafering voor aan de verdachte, voegde hij toe aan het proces-verbaal en nam hij op in een inventaris. De vrederechter of zijn griffier hield eveneens een cahier bij van de getuigenverhoren (wetboek 3 brumaire jaar IV).

In bijlage bij het strafwetboek werden enkele modellen van documenten opgenomen, waaronder een voorbeeld van een klacht, een proces-verbaal van bezoek terplaatse van de officier van gerechtelijke politie, een dagvaarding van getuigen door een officier van gerechtelijke politie, een proces-verbaal van de getuigenverklaringen, een bevel tot voorgeleiding, een bevel tot aanhouding, een intrekking van klacht, een aangifte door particulieren.

POLITIERECHTBANKEN TRIBUNAUDX DE POLICE

Geschiedenis

Op het laagste echelon van de hiërarchie van de rechtscollages zetelend in strafzaken stonden de politierechtbanken. De grondwet van het jaar III kende de vrederechter strafrechtelijke bevoegdheid toe (art. 233). Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁵²³ ontnam de municipaliteit haar gerechtelijke bevoegdheid om delicten van municipale en veldpolitie te bestraffen. De politierechtbank waarin de vrederechter zetelde voor de strafrechtspleging op lokaal vlak (cfr. strafwetboek), ook wel het *tribunal de police de l'arrondissement* genoemd, kan beschouwd worden als de rechtsopvolger van het door de lokale overheid ingestelde *tribunal de police municipale* dat uit gemeentelijke ambtenaren bestond (W. 19-22 juli 1791⁵²⁴, zie ook titel XI van de W. van 16-24 augustus 1790⁵²⁵).

Organisatie

Er was een politierechtbank in het "arrondissement" (de omschrijving van elke municipale administratie. Dit tribunaal was samengesteld uit de vrederechter en twee van zijn assessoren. Telde het arrondissement meerdere vrederechters, dan bekleedde elk van hen bij toerbeurt (de oudste eerst) gedurende één maand de functie van vrederechter van de politierechtbank. De griffier en de deurwaarders van de vrederechter dienden tevens bij de politierechtbank (wetboek 3 brumaire jaar IV). De commissaris van het Directorium bij de municipale administratie trad op als commissaris bij de politierechtbank van het arrondissement

⁵²³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵²⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 114-126. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. VIII).

⁵²⁵ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 310-313, voor de publicatie in de Verenigde Departementen, zie het besluit van het Directorium van 7 pluviose jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. XVII).

(cfr. besluit Directorium 27 nivôse jaar V⁵²⁶).

Bevoegdheden en activiteiten

De politierechtbanken waren bevoegd voor delicten begaan in hun arrondissement die bestraft werden met een gewone politiestraf, t.t.z. een geldboete ter waarde van max. 3 arbeidsdagen of een gevangenisstraf van max. 3 dagen. Ze deden uitspraak in hoogste ressort, voorziening in cassatie was mogelijk (art. 233 G.W., wetboek 3 brumaire jaar IV). De politierechtbanken deden eveneens uitspraak over de burgerlijke vorderingen die met de strafvordering verband hielden. In de praktijk bleken zij zich soms te beperken tot het opleggen van een schadevergoeding ten gunste van de benadeelde partijen, zonder de delinkwent tot een boete of gevangenisstraf te veroordelen. De commissarissen van het Directorium bij de politierechtbanken moesten in dit geval een eis tot cassatie instellen (besluit Directorium 27 nivôse jaar V⁵²⁷).

Werden overeenkomstig het 3de boek van het wetboek van 3 brumaire jaar IV (*livre des peines*) gestraft met een politiestraf: zij die nalieten te zorgen voor de verlichting of reiniging van straten, zij die de openbare weg belemmerden, zij die voorwerpen op de openbare weg plaatsten of neerwierpen die door hun val of ongezonde uitwasemingen konden schaden, zij die krankzinnigen/razenden of kwaadaardige/woeste dieren lieten rondzwerven, zij die bedorven, beschadigde of ongezonde eetwaren verkochten, bakkers en slaggers die brood of vlees duurder verkochten dan aan de vastgestelde prijs, zij die verbale beledigingen uitten die niet crimineel vervolgd werden, daders van knokpartijen, nachtelijke of gewelddadige samenscholingen, feitelijkheden of lichte gewelddaden mits zij niemand gewond of geslagen hadden en niet zonder beroep noch verdacht waren of kwade bedoelingen hadden, diegenen die delicten hadden begaan vermeld in titel II van de W. van 28 september 1791⁵²⁸ op de veldpolitie en die krachtens de bepalingen van genoemde wet

⁵²⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 101 (957).

⁵²⁷ Bull. L., 2de reeks, n° 101 (957).

⁵²⁸ Pasin., 1ste reeks, dl. III, p. 376-392.

gevonnist moesten worden door de municipale politie. Delicten omschreven in de W. van 6 frimaire jaar VII⁵²⁹ betreffende het regime, de politie en het beheer van veerponten, werden eveneens bestraft met een politiestraf.

Rekening houdend met de omstandigheden en de ernst van het delict legde de politierechtbank een boete van min. 1 arbeidsdag of een gevangenisstraf van min. 1 dag op (voor de max. strafmaat, zie vorige paragraaf). In geval van herhaling kwam de zaak voor de correctionele rechtbank. Er kon maar sprake zijn van (strafverhoging omwille van) herhaling indien de verdachte wegens hetzelfde delict reeds was veroordeeld binnen de 12 voorafgaande maanden en binnen het rechtsgebied van dezelfde politierechtbank (wetboek 3 brumaire jaar IV). Bij W. van 23 thermidor jaar IV⁵³⁰ werd de minimale straf voor delicten tegen het veld- en boswetboek opgetrokken tot een boete van 3 arbeidsdagen of een gevangenisstraf van 3 dagen.

Conform het strafwetboek werden de dagvaardingen afgeleverd op verzoek van de commissarissen van het Directorium bij de municipale administratie of op verzoek van particulieren die door het delict in hun belangen geschaad werden. Nam een particulier het initiatief tot vervolging of stelde hij zich burgerlijke partij, dan deed de politierechtbank in laatste aanleg en bij één en eenzelfde vonnis uitspraak over zowel de schadevergoeding als de straf. De dagvaarding werd aan de verdachte betekend door een deurwaarder. De partijen konden ook vrijwillig en op eenvoudige oproeping voor de rechtbank verschijnen. Tussen de dagvaarding en de comparitie verstreken max. 24 uur. Wie niet op het in de dagvaarding vermelde tijdstip verscheen werd bij verstek gevonnist. Meldde de verdachte zich binnen 10 dagen aan, dan werd het vonnis als onbestaand beschouwd. Nadien kon hij niet meer gehoord worden en bleef het vonnis definitief. De gedagvaarde kon persoonlijk of vertegenwoordigd door een gevolmachtigde verschijnen. Hij mocht evenwel niet bijgestaan worden door een officieus verdediger of raadgever.

⁵²⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 246 (2218).

⁵³⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 66 (601). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 fructidor jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXXXVIII).

Het gerechtelijk onderzoek was openbaar en verliep als volgt. De processen-verbaal, zo die er waren, werden door de griffier voorgelezen. Indien de commissaris van het Directorium getuigen had opgeroepen werden deze gehoord. De gedagvaarde droeg zijn verdediging voor en deed zijn getuigen horen. De commissaris vatte de zaak samen en nam zijn conclusie, waarna de rechtbank nog tijdens dezelfde zitting of ten laatste op de volgende zitting uitspraak deed. Het vonnis moest met redenen omkleed zijn en vermeldde de toegepaste wetsbepalingen. Zowel de veroordeelde als de commissaris konden cassatieberoep instellen. Was er binnen 3 dagen geen beroep aangetekend of had de Rechtbank van Cassatie de vraag verworpen, dan werd het vonnis uitgevoerd (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De vrederechter bepaalde het aantal en de dagen van de zittingen van de politierechtbank, rekening houdend met het voorschrift dat alle zaken moesten afgehandeld worden binnen 15 dagen nadat de politiecommissaris (zie Gerechtelijke politie) de stukken had overhandigd aan de commissaris van de uitvoerende macht (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Bibliografie

POULLET P., *Les institutions...*, p. 105-106, 116-118. VELLE K., *Het vredegerecht en de politierechtbank (1795-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefoorming* (*Miscellanea Archivistica Studia*, 76), Brussel, 1995.

Archief en toegangen

De 1ste en 16de van elke maand stuurde de vrederechter aan de directeur van de aanklagende jury het uittreksel van de vonnissen die de politierechtbank de 15 vorige dagen had gewezen. De directeur legde het uittreksel neer op de griffie van de correctionele rechtbank (waar het ingeval van recidive als bewijs tegen de misdadiger gehanteerd werd) en bracht een beknopt verslag uit bij de openbaar aanklager (wetboek 3 frimaire jaar IV).

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5

vendémiaire jaar V⁵³¹ hielden de griffiers van de rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie. Aan de hand van deze registers kon controle uitgeoefend worden op de door de commissarissen van het Directorium bijgehouden registers.

Archieftoegangen Dijledepartement: (*Revu et complété par DEPOORTERE R.*), *Inventaire des archives de la justice de paix et du tribunal de police de Lennick-Saint-Martin puis Lennick-Saint-Quentin (an IV - 1961)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 234), Brussel, 1995. DE SCHEPPER H., *Inventarissen van de archieven van de politierechtbanken van Overijse-Terhulpen, Vilvoorde en Zemst* (AR, *Toegangen in beperkte oplage*, 213, 214, 216), Brussel, 1994. DE STOBBELEIR D., *Inventaire des archives de la justice de paix et du tribunal de simple police du canton de Woluwe-Saint-Étienne puis de Saint-Josse-Ten-Noode, 1795-1863* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 230), Brussel, 1995. NOTEBAERT A. (*revu par DEPOORTERE R.*), *Inventaire des archives de la justice de paix et du tribunal de police du canton d'Uccle puis d'Ixelles* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 235), Brussel, 1995.

HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage, 1949 over de archieven van de politierechtbanken van het departement van de Nedermaas.*

JAMEES A., *Inventaris van de Archieven van de Politierechtbank van Antwerpen (1798-1949)*, 23 p. in *Inventaris van rechterlijke archieven* (RA Antwerpen, *Inventarissen*, 4), Brussel, 1964 maakt gewag van vonnisboeken uit de periode september 1798 - oktober 1800. Cfr. VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 die vooral melding maakt van 19de en 20ste eeuws archiefmateriaal.

Zie Vrederechten, Archieftoegangen (TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales...*: BB⁵ 271 à 286).

⁵³¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

CORRECTIONELE RECHTBANKEN TRIBUNAUD CORRECTIONNELS

Geschiedenis

Zie Vredegerechten.

Deze rechtbanken waren de rechtsoptvolgers van de bij W. van 19-22 juli 1791⁵³² ingerichte kantonnale rechtbanken van correctionele politie/*tribunaux de police correctionnelle* die door de G.W. van het jaar III impliciet werden afgeschaft (cfr. W. 19 vendémiaire jaar IV⁵³³).

Niettegenstaande de G.W. van 22 frimaire jaar VIII⁵³⁴ het bestaan van de rechtbanken van correctionele politie erkende, hen in hun bevoegdheid bevestigde (art. 61, zie ook de W. van 25 frimaire⁵³⁵), verklaarde de W. van 27 ventôse jaar VIII de rechtbanken van eerste aanleg bevoegd voor de aangelegenheden inzake correctionele politie (zie Burgerlijke rechtbanken, Geschiedenis).

Organisatie

In elk departement waren er min. 3 en max. 6 correctionele rechtbanken (art. 233), één per gerechtelijk arrondissement. Voor de vestigingsplaatsen van de correctionele rechtbanken in het oude Frankrijk verwijzen we naar de bijlage bij de W. van 19 vendémiaire jaar IV. De vestigingsplaatsen van de rechtbanken in de Verenigde Departementen zouden later vastgelegd worden⁵³⁶. In hun besluit van 7 frimaire jaar IV⁵³⁷ stipuleerden de volksrepresentanten alvast dat de

⁵³² *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 114-126.

⁵³³ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁵³⁴ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160).

⁵³⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 337 (3471).

⁵³⁶ Voor een overzicht van de vestigingsplaatsen van de rechtbanken in de Verenigde Departementen, zie *Almanach national de France*.

⁵³⁷ Besluit 7 frimaire jaar IV in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XLVIII. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 12-13. Opm.: *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. V, p. 384-385 vermeldt als datum van uitvaardiging

departementen waar 20 rechters de dienst uitmaakten van de burgerlijke rechtbank, 3 correctionele rechtbanken zouden tellen. Waren er resp. 21/22 rechters, dan voorzagen ze de oprichting van 4/5 rechtbanken. Uit het besluit van de volksrepresentanten van 22 frimaire jaar IV⁵³⁸ bleek dat het Dijledepartement 5 correctionele rechtbanken telde. Elke correctionele rechtbank was samengesteld uit een voorzitter, 2 vrederechters of assessoren van vrederechters uit de gemeente waar de rechtbank was gevestigd, een commissaris van het Directorium en een griffier/*greffier* (art. 234).

De voorzitter werd alle 6 maanden en bij toerbeurt gekozen onder de leden van de afdelingen van de burgerlijke rechtbank van het departement (excl. de voorzitters) (art. 235). Ingeval van overlijden of wettige verhindering werd de voorzitter krachtens de W. van 19 vendémiaire jaar IV en het strafwetboek⁵³⁹ vervangen door de rechter van de burgerlijke rechtbank die na hem ingeschreven was op de tabel. De W. van 11 brumaire jaar V⁵⁴⁰ stipuleerde evenwel dat bij verhindering of afwezigheid van de voorzitter zijn functies - excl. de leiding van de aanklagende jury en de instructie van processen die voor de criminele rechtbank moesten gebracht worden - konden uitgeoefend worden door de oudste vrederechter van de correctionele rechtbank en, bij gebreke van deze, door de andere vrederechter of de eerste assessor. De voorzitter van de correctionele rechtbank bekleedde terzelfdertijd de functies van directeur van de aanklagende jury (art. 240, zie lemma Aanklagende jury's).

Telde de gemeente waar het tribunaal zetelde maar één vrederechter, dan traden zijn assessoren bij toerbeurt gedurende een maand op als 2de vrederechter. Indien er meer dan twee vrederechters waren maakten zij om de beurt gedurende een maand de dienst uit bij de correctionele rechtbank. In geen geval kon een vrederechter in de

7 brumaire jaar IV.

⁵³⁸ *Rec. Hayez*, dl. III, p. 286.

⁵³⁹ Strafwetboek van 3 brumaire jaar IV in *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵⁴⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 86 (826).

correctionele rechtbank zetelen voor het wijzen van een zaak waarin hij opgetreden was als officier van gerechtelijke politie maar werd hij tijdelijk vervangen (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De griffier werd benoemd door de voorzitter en de vrederechters of assessoren die van dienst waren bij het tribunaal. Zij konden hem ook naar goeddunken afzetten. Elke correctionele rechtbank telde een klerk-griffier/

commis-greffier en 2 deurwaarders/*huissiers*. De voorzitter, ondervoorzitter en dienstdoende vrederechters benoemden de klerk (op voordracht van de griffier) en de deurwaarders (rechtstreeks). Ze konden de deurwaarders naar goeddunken afzetten. De deurwaarders mochten exploten stellen in het gehele departement (wetboek 3 brumaire jaar IV, W. 19 vendémiaire jaar IV). Conform genoemde wet van vendémiaire nam de griffier van de correctionele rechtbank de griffie waar van de aanklagende jury van zijn arrondissement.

De rechters in functie droegen een zwart kostuum, een ronde hoed met vooraan een opgeslagen rand en een zwarte panache. Een kleine zilveren bundel zonder bijl, hangend op de borst aan een tricolore lint (blauw omzoomd met rood en wit) onderscheidde hen van hun collega's bij andere rechtbanken (W. 3 brumaire jaar IV⁵⁴¹).

Ingevolge de W. van 8 ventôse jaar VII⁵⁴² genoten de leden van de burgerlijke rechtbanken die zich moesten verplaatsen om een functie van voorzitter van een correctionele rechtbank uit te oefenen bovenop hun traktement een tijdelijke vergoeding van een derde van hun salaris. Luidens de W. van 23 prairial jaar VII⁵⁴³ genoten de griffiers van de correctionele rechtbanken te Parijs een traktement van 2800 fr. De griffiers in gemeenten van minstens 50000 inwoners verdienden 2200 fr., hun collega's in kleinere gemeenten 1200 fr. In Parijs hadden de klerken-griffiers recht op 2000 fr., in gemeenten van minstens 50000 inwoners genoten ze een traktement van 1200 fr., in kleinere gemeenten 700 fr.

⁵⁴¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI). Deze wet verwees impliciet naar de W. van 2-11 september 1790 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 354-355).

⁵⁴² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 261 (2567).

⁵⁴³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 286 (3016).

Bevoegdheden en activiteiten

De correctionele rechtbank beoordeelde delicten die noch met een lijfstraf noch met een ontorende straf werden bestraft (art. 233) maar met een correctionele straf: een boete van meer dan 3 arbeidsdagen of een gevangenisstraf van meer dan 3 dagen (wetboek 3 brumaire jaar IV). Twee jaar gevangenis was de zwaarste straf die deze rechtbank kon uitspreken (art. 233). Tegen de vonnissen van de correctionele rechtbank kon beroep aangetekend worden bij de criminele rechtbank van het departement (art. 236).

Het 3de boek (*livre des peines*) van het strafwetboek stipuleerde dat in afwachting van de herziening van de wetten aangaande de municipale, correctionele, veld- en bospolitie⁵⁴⁴ de correctionele rechtbanken de delicten die onder hun bevoegdheid ressorteerden zouden sanctioneren met de door deze (oude) wetten voorgeschreven straffen. Het wetboek van 3 brumaire jaar IV gaf geen opsomming van delicten strafbaar met een correctionele straf. Ook hiervoor zij verwezen naar de bepalingen van de W. van 19-22 juli 1791⁵⁴⁵ die dergelijke straf voorzag voor "*délits qui, sans mériter peine afflictive ou infamante, troublent la société et disposent au crime*", met name: delicten strijdig met de goede zeden; ongeregeldeheden veroorzaakt door de uitoefening in het openbaar van een eredienst; belediging van of grof geweld tegen personen; aanslagen op de maatschappelijke orde en de openbare rust door bedelarij, oproer, samenscholingen; schending van eigendom door beschadiging, diefstal, oplichting, openhouden van speelhuizen. De correctionele rechtbank was ook bevoegd in "nieuwe

⁵⁴⁴ Werden vernoemd door art. 609 van het strafwetboek: de ordonnantie betr. waters en bossen van 1669, de wetten van 19-22 juli 1791 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. VIII, 114 e.v.), 28 september - 6 oktober 1791 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XV, 376 e.v.), 20 messidor jaar III (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. CXXV, 572-573). Zie ook de W. van 20 messidor jaar III (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 572-573). Merken we op dat correctionele straffen krachtens het decreet van juli 1791 uitgezeten moesten worden in verbeterhuizen; zie Huizen van arrest, huizen van justitie, gevangenen.

⁵⁴⁵ die in de Verenigde Departementen gepubliceerd werden bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. VIII).

materies" die door de wetgever werden geregeld zoals de maten en gewichten (W. 1 vendémiaire jaar IV⁵⁴⁶) en de loterijen (W. 9 vendémiaire en 9 germinal jaar VI⁵⁴⁷).

Daarenboven konden de correctionele rechtbanken vreemdelingen die in het buitenland delicten hadden begaan gericht tegen personen of eigendommen en die volgens de Franse wetgeving bestraft werden met onderende straffen of lijfstraffen, uit Frans grondgebied verbannen en hen verbieden er nog ooit te komen zolang ze hun onschuld niet hadden aangetoond voor de bevoegde tribunalen (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Luidens het strafwetboek nam de correctionele rechtbank kennis van delicten die haar door de directeur van de aanklagende jury waren toegewezen evenals van delicten waarvoor de eisende partij de verdachte rechtstreeks had gedagvaard (en die volgens de directeur van de jury tot haar bevoegdheid behoorden). De gerechtszitting vond binnen 10 dagen plaats. Het onderzoek gebeurde op de zitting: de verdachte werd er ondervraagd, de getuigen à charge en décharge in diens aanwezigheid gehoord, de verwijten en verdeding voorgesteld, eventuele bescheiden gelezen, conclusies getrokken. De verdachte mocht zich laten bijstaan door een officieus verdediger. Het vonnis werd ten laatste op de volgende zitting uitgesproken. De commissaris van het Directorium was belast met de tenuitvoerlegging ervan. De directeur van de regie van registratie en domeinen stond evenwel in voor eventuele vervolgingen voor het betalen van boetes en voor de confiscaties, zij het in naam van de commissaris. De vonnissen van de correctionele rechtbank waren vatbaar voor beroep bij de criminele rechtbank van het departement. Binnen 10 dagen konden zowel de veroordeelde als de eiser en de commissaris van het Directorium hiertoe een verzoek neerleggen op de griffie van de correctionele rechtbank. Ook de openbaar aanklager bij de criminele rechtbank van het departement kon beroep aantekenen, hij beschikte hiertoe over een termijn van een maand.

⁵⁴⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 183 (1101). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXI).

⁵⁴⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 148 (1447) en 194 (1783).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 416. POULLET P., *Les institutions...*, p. 118-121. Lokale studies: HOREMANS J.-M. (ed.), *La justice à Thuin sous l'Ancien Régime liégeois, pendant la Période française et au début du XIXe siècle; catalogue* (Publications du Centre d'histoire et d'art de la Thudinie, 11), Thuin, 1990. VERMER A., *La justice à Saint-Hubert sous le régime français (an 4 - 1814)*, in *Mémorial Alfred Bertrang*, Aarlen, 1964, p. 267-293.

Archief en toegangen

Tijdens de gerechtszitting nam de griffier summier nota van de getuigenverklaringen en van de verweermiddelen van de verdachten. De conclusies van de commissaris van het Directorium, desgevallend deze van de aanklagende partij en de conclusies van de verdachte werden schriftelijk vastgelegd. Het dispositief van het vonnis bestond uit 2 delen: 1° de feiten waaraan de verdachte schuldig werd bevonden, 2° de door de wet voorgeschreven straf. De commissaris van het Directorium stuurde een uittreksel van het vonnis naar de openbaar aanklager bij de criminele rechtbank van het departement. Ingeval van beroep werd het door de appellerende partij (met uitz. van de openbaar aanklager voor wie onderstaande voorschriften niet golden) ondertekende rekest ingediend bij de griffie van de correctionele rechtbank en door de commissaris van het Directorium overgemaakt aan de griffie van de criminele rechtbank (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Bij de griffies van de correctionele rechtbanken diende ingevolge de W. van 19 vendémiaire jaar IV een inlichtingenbureau/*bureau de renseignemens* opgericht te worden. Hier hield de griffier of een klerk een register bij waarin in alfabetische volgorde alle personen werden ingeschreven die opgeroepen waren door de correctionele rechtbank of de aanklagende jury. Hierbij werd summier nota genomen van de zaak en de gevolgen die ze had gehad.

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5

vendémiaire jaar V⁵⁴⁸ hielden de griffiers van de rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie. Aan de hand van deze registers kon controle uitgeoefend worden op de door de commissarissen van het Directorium bijgehouden registers.

BOUMANS R., *Inventaire des archives du greffe du Tribunal correctionnel de Nivelles (an IV - 1844)* (AGR, *Inventaires*, 137), Brussel, 1961. HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscollèges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage*, 1949 over het departement van de Nedermaas (correctionele rechtbanken van Maastricht en Roermond). Dl. III van de *Inventaire des archives de la Cour d'appel de Bruxelles. Première série. 1794-1916 (avec rétroactes des XVIIe et XVIIIe siècles)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 282), Brussel, 1995 vermeldt onder n° 2668 een "répertoire alphabétique correctionnel, ans V - XIV". SIZAIRE M.-A., *Tribunal de police correctionnelle de Habay-la-Neuve (1794-1800)* (AÉ Arlon, *Instruments de recherche à tirage limité*, 6), Brussel, 1989.

De archieven van de te Antwerpen gevestigde correctionele rechtbank worden ontsloten door BOUSSE A., *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen (1796-1930)*, 38 p. in *Inventaris van rechterlijke archieven* (RA Antwerpen, *Inventarissen*, 4), Brussel, 1964. Een bijzondere vermelding verdienen de processen-verbaal van "boetstraffelijke zaken", de alfabetische lijsten van gevonnisten (zie II. *Inventaris van de Archieven van de Griffier*, B., II. en IV.). De archieven van de correctionele rechtbank van Mechelen (procesbundels, registers van gevelde vonnissen, register van inlichtingen) werden toegankelijk gemaakt door BETERAMS G., *Inventaris van de archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Mechelen (1796-1928)* dat 10 pagina's uit voornoemde bundel beslaat. A. BOUSSE verwijst in zijn *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Turnhout (1796-1928)* (4 pagina's) naar de zittingbladen van de "boetstraffelijke rechtbank", de "boetstraffelijke rol". Zie ook VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en*

⁵⁴⁸ Bull. L., 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

West-Vlaanderen. *Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 en JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. *Fransch Tijdoak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. Zie ook de andere inventarissen die onder Centrale (departementale) administraties, Archieftoegangen vermeld worden en die verwijzen naar archieven over de gerechtelijke instellingen.

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. CXCIV: Section Moderne, Série BB: Ministère de la Justice, BB¹⁸: Correspondance générale de la division criminelle: BB¹⁸ 86 à 940: Affaires criminelles et correctionnelles: toutes matières sauf délits relatifs à la conscription (= BB¹⁸ 1 à 85). Zie ook Vredegerechten, Archieftoegangen (TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales...*: BB⁵ 271 à 286).

AANKLAGENDE JURY'S (DIRECTEURS EN GEZWORENEN)

JURYS D'ACCUSATION (DIRECTEURS ET JURÉS)

Geschiedenis

Krachtens het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁵⁴⁹ stonden de directeurs van de aanklagende jury's samen met de criminele rechtbanken in voor de repressie van delicten waarvoor een onderende straf of lijfstraf was voorzien. De rol van de directeur van de aanklagende jury als officier van gerechtelijke politie werd belicht in een aparte notitie.

Nadat hij zelf de voorbereidende rechtspleging had afgehandeld bracht de directeur van de aanklagende jury de zaak voor de gezworenen (*premier jury*). Zij beslisten of er al dan niet voldoende redenen waren die een voortzetting van de vervolging verantwoordden. Hun oordeel werd voorgelegd aan de rechtsprekende jury (*second jury*) die geconvoceerd werd door de voorzitter van de criminele rechtbank en besliste over de schuldvraag. Genoemd tribunaal zou uiteindelijk beslissen over de strafmaat. Delicten die niet bestraft werden met een onderende straf of lijfstraf werden niet aan een jury voorgelegd maar werden door de jury-directeur doorverwezen naar de bevoegde politie- of correctionele rechtbank.

De gezworenen/*jurés* waren geen staatsambtenaren maar burgers die naar aanleiding van een delict opgeroepen werden om het tegen een verdachte of beschuldigde ingebrachte feit te onderzoeken. In hun uitspraak over het bestaan van het delict en bij de aanduiding van de schuldige lieten ze zich leiden door de hen voorgelegde bewijzen evenals door hun persoonlijke overtuiging. Bij het begin van de rechtspleging legden ze een eed af waarin ze verklaarden te zullen spreken zonder haat, vrees of genegenheid (wetboek 3 brumaire jaar IV). Een W. van 3 brumaire jaar IV stipuleerde dat diegenen die in primaire of electorale kiescolleges blijf hadden gegeven van opstandigheid geen gezworene konden worden⁵⁵⁰. Overeenkomstig de

⁵⁴⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵⁵⁰ Zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

W. van 19 fructidor jaar V⁵⁵¹ konden gezworenen maar in functie treden indien ze de eed van haat aan het koningschap en trouw aan de grondwet van het jaar III hadden afgelegd.

Zie ook Criminele rechtbanken.

Organisatie

Elk departement telde evenveel aanklagende jury's als correctionele rechtbanken. De voorzitters van voornoemde rechtbanken traden elk in hun arrondissement op als jury-directeur/*directeur*. In gemeenten van meer dan 50000 inwoners konden bij wet, naast de voorzitter van de correctionele rechtbank, evenveel directeurs aangesteld worden als nodig was voor de afhandeling van de zaken (art. 240). De Parijse aanklagende jury telde 8 directeurs die genomen werden uit de burgerlijke rechtbank (wetboek 3 brumaire jaar IV); de W. van 22 nivôse jaar IV⁵⁵² voegde er daar nog 6 aan toe. De directeurs maakten deel uit van de gerechtelijke politie en stonden als zodanig onder het algemeen toezicht van de openbaar aanklager (wetboek 3 brumaire jaar IV). De functies van commissaris van de uitvoerende macht en van griffier bij de directeur van de jury werden uitgeoefend door de commissaris en door de griffier van de correctionele rechtbank (art. 241).

De gezworenen waren burgers die ten volle 30 jaar oud waren (cfr. art. 209 G.W.) en voldeden aan de voorwaarden om tweedegraadskiezer te zijn. Konden evenwel niet optreden als jurylid: vertegenwoordigers van het volk, leden van het Directorium, ministers, rechters, openbaar aanklagers, officieren van gerechtelijke politie, commissarissen van het Directorium bij administraties of rechtbanken. Zeventigers konden vrijgesteld worden. Elke decade liet de directeur van de jury bij lottrekking bepalen welke gezworenen de volgende decade de aanklagende jury zouden uitmaken.

De lottrekking gebeurde in het openbaar en in aanwezigheid van de commissaris van het Directorium die bij de directeur van de jury was ingesteld. De 8 leden werden geloot uit de in het arrondissement

⁵⁵¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

⁵⁵² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 19 (113).

van de jury gedomicilieerde burgers die ingeschreven waren op de door de departementale administratie gevormde trimestriële lijst van kandidaat-gezworenen. De gezworenen vergaderden indien daar aanleiding toe was. Het jurylid dat geen gevolg gaf aan een oproep moest een boete betalen en werd gedurende 2 jaar het recht om verkozen te worden en zijn stem uit te brengen ontnomen; tenzij hij nog vóór zijn uitloting geldige verontschuldiging had ingediend of verhinderd was door ziekte of overmacht. Deze sanctie werd ingetrokken bij W. van 24 ventôse jaar V⁵⁵³ en bij W. van 10 germinal⁵⁵⁴ vervangen door een door de directeur van de jury opgelegde gevangenisstraf van 10 dagen (en een boete). Waren de gezworenen niet voltallig, dan vervolledigde de directeur de aanwezige jury met één of meerdere burgers van de gemeente waar de vergadering doorging.

Op dezelfde hierboven uiteengezette wijze werden - op initiatief van de directeur van de aanklagende jury - 8 speciale gezworenen aangeduid. Zij werden geloot uit 16 burgers die omwille van hun kennis van zaken en onpartijdigheid door de commissaris van het Directorium bij de directeur van de jury waren voorgedragen. Genoemde directeur stelde de vergaderdagen van de speciale gezworenen vast (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Met het oog op een snellere afhandeling van de criminele zaken stipuleerde de W. van 22 nivôse jaar IV⁵⁵⁵ dat in grotere gemeenten die meerdere jury-directeurs telden de tabellen van de gezworenen dagelijks konden gevormd worden en dat elke jury 4 dagen na het opstellen van de tabel kon vergaderen.

De leden van de burgerlijke rechtbank van het Seinedepartement die in Parijs de functie van directeur van de aanklagende jury uitoefenden ontvingen een dienstvergoeding van 500 fr. (W. 29 floréal jaar VI⁵⁵⁶) tot wanneer deze bij W. van 8 ventôse jaar VII⁵⁵⁷ ingetrokken

⁵⁵³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 113 (1081).

⁵⁵⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 116 (1113).

⁵⁵⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 18 (107). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 6 floréal jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LVIII).

⁵⁵⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 201 (1834).

⁵⁵⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 261 (2567).

werd. Ingevolge de W. van 25 vendémiaire jaar VI⁵⁵⁸ genoten de leden van de burgerlijke rechtbanken die zich moesten verplaatsen om een functie van directeur van de jury uit te oefenen bovenop hun traktement een tijdelijke vergoeding van een derde van hun salaris (cfr. W. 8 ventôse jaar VII). De gezworenen genoten een vergoeding (cfr. besluit Directorium 5 pluviôse jaar IV⁵⁵⁹, W. 6 ventôse jaar V⁵⁶⁰).

Bevoegdheden en activiteiten

Overeenkomstig de bepalingen van het strafwetboek ondervroeg de directeur van de aanklagende jury de verdachte binnen 24 uur na diens overbrenging naar het huis van arrest. Vervolgens las hij de stukken en controleerde hij of het bevel tot aanhouding conform de wettelijke voorschriften was uitgereikt. Hij kon een ongeldig bevel vernietigen en ofwel onmiddellijk een ander bevel uitvaardigen ofwel - indien er geen reden tot verdere vervolging bestond - de verdachte in vrijheid stellen. Daarna oordeelde hij of de zaak tot zijn bevoegdheid behoorde; desgevallend verwees hij haar door naar de bevoegde jury-directeur en liet hij de verdachte - zo deze present was - voor deze directeur leiden. Tot zover het voorafgaand onderzoek.

De jury-directeur bekeek vervolgens welke rechtbank bevoegd was voor de verdere afhandeling van de zaak. Betrof het een delict dat bestraft werd met een ontorende straf of lijfstraf, dan verwees hij door naar de aanklagende jury. Was een andere straf voorzien dan besliste hij om de zaak voor de correctionele rechtbank te brengen, tenzij de politierechtbank terzake bevoegd was (hij verbrak dan het bevel tot aanhouding). Merken we op dat alle beschikkingen van de directeur (ook deze m.b.t. het vooronderzoek) op straffe van nietigheid voorafgegaan werden door de conclusies van de commissaris van het Directorium. De directeur diende ze te motiveren en bezorgde een uittreksel aan de openbaar aanklager. Indien het delict dat aanleiding had gegeven tot het aanhoudingsbevel niet bestraft werd met een lijfstraf moest de directeur de verdachte voorlopig op borgtocht

⁵⁵⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 152 (1494).

⁵⁵⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 21 (136).

⁵⁶⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 108 (1039).

vrijlaten⁵⁶¹. Nadat hij de verdachte naar de aanklagende jury had verwezen stelde de directeur onmiddellijk de akte van beschuldiging op. Waren er aanklagers, dan werd hen evenwel eerst de gelegenheid geboden om voor hem te verschijnen. Hetzelfde gold voor nieuwe getuigen die nog niet gehoord waren door de officier van gerechtelijke politie. Eisers die zich tijdig aanboden mochten meehelpen bij het opstellen van de akte. Indien ze niet overeenkwamen (over de aard van de feiten of de akte) stelden de directeur en de aanklagende partij elk afzonderlijk een akte van beschuldiging op. Akten van beschuldiging werden enkel opgesteld indien de delicten strafbaar waren met een ontorende straf of lijfstraf. Ze waren van nul en generlei waarde indien de hierboven uiteengezette bepalingen niet nageleefd waren. Waren er meerdere verdachten in de zaak betrokken of werden verscheidene delicten aan eenzelfde verdachte toegeschreven, dan kon de directeur van de jury meer dan één akte opstellen. Vooraleer de akte(n) van beschuldiging aan de jury werd(en) overgemaakt, werd(en) ze voorgelegd aan de commissaris van het Directorium die voor gezien tekende (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Alle zaken waarin de directeur van de aanklagende jury onmiddellijk de functies uitoefende van officier van gerechtelijke politie werden voorgelegd aan *speciale* aanklagende (en rechtsprekende) gezworenen/*jurés spéciaux* die eveneens tussenkwamen in alle zaken m.b.t. valsheid in geschrifte of fabricage, frauduleus bankroet, knevelarij, verduistering van overheids gelden, diefstal door klerken of associés in het financie-, handels- of bankwezen, ambtsmisdaden, drukpersmisdrijven (strafwetboek jaar IV).

De aanklagende jury vergaderde elke decade, op convocatie van de directeur van de jury (wetboek 3 brumaire jaar IV). Deze jury besliste of een (akte van) beschuldiging moest worden aanvaard dan wel verworpen (art. 238 G.W., zie ook strafwetboek). Haar uitspraak - die resulteerde uit de geheime stemming (art. 239) - werd ter erkenning voorgelegd aan de rechtsprekende jury (art. 238).

In aanwezigheid van de commissaris van het Directorium las de directeur van de jury de akte van beschuldiging en de daarop

⁵⁶¹ Zie ook de W. van 29 thermidor jaar IV in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 68 (618).

betrekking hebbende bescheiden (excl. getuigenverklaringen, ondervragingen van de verdachte) voor. Vervolgens werden de getuigen en - indien tegenwoordig -de aanklagende partij gehoord. Nadat de gezworenen alle stukken (met uitz. van voornoemde bescheiden) waren overhandigd trokken de directeur en de commissaris zich terug. De gezworenen beraadslaagden onafgebroken onder elkaar, onder voorzitterschap van de oudste. Ze hadden niet het recht om te onderzoeken of het delict een onterende straf of lijfstraf verdiende. Net zomin als de directeur van de jury mocht onderzoeken of de omstandigheden en de bewijzen - zoals ze naar voor kwamen uit het onderzoek naar het delict van de officier van gerechtelijke politie - ernstig genoeg waren om het opstellen van een akte van beschuldiging te wettigen. De gezworenen werd geheimhouding opgelegd.

De beschuldiging werd bij meerderheid aangenomen. Vier tegenstemmen volstonden om de akte te verwerpen⁵⁶². De gezworenen konden ook besluiten dat er voldoende redenen waren die een voortzetting van een vervolging verantwoordden maar tegelijkertijd de beschuldiging zoals verwoord in de akte verwerpen. In dit geval kon de directeur/de eisende partij a.d.h.v. de geschreven getuigenverklaringen en andere inlichtingen een nieuwe akte van beschuldiging opstellen. Had eenzelfde akte betrekking op meerdere verdachten, dan konden de gezworenen de beschuldiging van de ene(n) aanvaarden en deze van de andere(n) verwerpen. De voorzitter overhandigde de verklaring van de gezworenen aan de directeur van de jury. Deze hoorde de commissaris van het Directorium en op zijn vordering verklaarde hij de handelingen van de jury ongeldig. Hij beval de gezworenen opnieuw te vergaderen. Ingeval van weigering kon hij hen, na opnieuw de commissaris gehoord te hebben, een boete opleggen.

Beslisten de gezworenen dat er geen reden tot beschuldiging was, dan liet de directeur de verdachte onmiddellijk vrij en bracht hij de openbaar aanklager hiervan op de hoogte. De vrijgesprokene kon niet meer vervolgd worden voor dezelfde feiten, tenzij nieuwe bezwaren aanleiding gaven tot de formulering van een nieuwe akte van

⁵⁶² De W. van 8 frimaire jaar VI stelde dat art. 33 van de W. van 19 fructidor jaar V niet van toepassing was op de aanklagende jury (zie Rechtsprekende jury, Bevoegdheden).

beschuldiging.

Oordeelden de gezworenen dat er voldoende bewijzen waren ter ondersteuning van de beschuldiging, dan waren er twee mogelijkheden. Indien de verdachte niet op borgtocht was vrijgelaten wees de directeur van de jury onmiddellijk een beschikking tot gevangenneming. Was hij wel vrijgelaten, dan beval de directeur hem bij iedere fase van de procedure voor de rechtbank te verschijnen en te verblijven in de plaats waar dit tribunaal zetelde. Genoemde beschikkingen werden aan de verdachte betekend en men liet hem er een afschrift van. De huiszoeken, vervolgingen en betekeningen van akten waartoe krachtens deze beschikkingen werd overgegaan geschieden op verzoek van de commissaris van het Directorium.

Op straffe van opschorting van zijn functies bracht de directeur van de jury de municipaliteiten van de plaatsen waar de jury vergaderde en de beschuldigde verbleef, op de hoogte. Krachtens de beschikking tot gevangenneming werd de beschuldigde overgebracht van het huis van arrest naar het huis van justitie gevestigd bij de criminele rechtbank. Zo hij niet aangehouden was moest hij gevat worden, waar hij zich ook bevond (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 416. LAMEERE J., *De l'importation du jury sur le continent. Discours à l'audience solennelle de rentrée de la Cour d'appel de Gand, le 15 octobre 1885*, in *Belgique Judiciaire*, 1885, XLIII, n° 93, 19 november 1885, kol. 1473-1494. NAGELS L., MEYERS G., *Les lois du jury. Étude sur les origines. Commentaire des lois belges. Les projets de réforme. Les législations étrangères*, Brussel, 1901: zie de inleiding door E. Picard. NINAUVE F., *De l'institution du jury. 1re partie: Introduction historique; 2e partie: Le jury en matière répressive. 3e partie: Le jury en matière civile*, in *Bulletin général des Conférences du Jeune Barreau de Belgique*, 1878-1879, p. 145 e.v. POULLET P., *Les institutions...*, p. 126-127. SCHNAPPER B., *Le jury criminel, un mythe démocratique (1791-1980)*, in *Histoire de la Justice*, 1988, p. 9-18.

Archief en toegangen

Om de 3 maanden stelde de departementale administratie - op grond van eigen kennis en inlichtingen ingewonnen bij de municipale administraties - een lijst op van in het departement gedomicilieerde burgers die geschikt waren voor het bekleden van de functies van gezworene van de aanklagende/rechtsprekende jury. Ze deelde deze lijst op in evenzovele delen als er jury-directeurs waren. De "arrondissements" kregen 1 kandidaat-jurylid per 1000 inwoners, een tweede jurylid vanaf 1501 inwoners. De lijst werd vóór afkondiging voorgelegd aan de commissaris van het Directorium bij de departementale administratie die opmerkingen kon toevoegen, de lijst liet drukken en hem - min. 1 decade voor het begin van het trimester waarvoor hij moest dienen - opstuurde aan al wie op de lijst figureerde, aan de directeurs van de aanklagende jury's en aan de voorzitter van de criminele rechtbank van het departement (wetboek 3 brumaire jaar IV). De W. van 21 brumaire jaar VI⁵⁶³ gaf opdracht tot vorming van nieuwe lijsten in die departementen waarvan de verkiezingen bij W. van 19 fructidor jaar V waren geannuleerd, evenals in deze waar sindsdien door het Directorium bestuurders waren afgezet. Aan de hand van deze lijsten moesten de aanklagende en rechtsprekende jury's gevormd worden die tot germinal in functie zouden blijven.

Elke verklaring van de aanklagende jury die de directeur overmaakte aan de criminele rechtbank moest vergezeld zijn van de lijst van gezworenen. De directeur riskeerde immers een schorsing uit zijn functies en inhouding van zijn loon gedurende 6 maanden, een straf die uitgesproken werd door de criminele rechtbank op de conclusies van de commissaris van het Directorium (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De directeur van de jury hield een register van uitgereikte visa bij. Hij verleende dergelijke visa aan de officier die belast was met de tenuitvoerlegging van een aanhoudingsmandaat van een vrederechter en erkende aldus de overdracht van 1° de verdachte aan de bewaker van het huis van arrest, 2° de bescheiden m.b.t. het delict en de aanhouding aan de griffie van de directeur van de jury. De griffier nam tijdens de ondervraging van de verdachte door de jury-directeur

⁵⁶³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 157 (1543).

nota's. Hij notuleerde eveneens de in het geheim voor de directeur afgelegde verklaringen van nieuwe getuigen. De akte van beschuldiging beschreef het feit en alle omstandigheden, de beschuldigde(n) werd(en) er duidelijk aangewezen en met name genoemd, de aard van het delict zo precies mogelijk vastgesteld. Eventuele processen-verbaal houdende vaststelling van het delict werden bij de akte gevoegd. Na beraadslaging van de jury schreef de voorzitter van de jury onderaan de akte één van volgende formules: *La déclaration du jury est: Oui, il y a lieu / Non, il n'y a pas lieu / il n'y a pas lieu à la présente accusation / il y a lieu contre tel et tel; il n'y a pas lieu à l'égard de tel et tel*. Op straffe van nietigheid vermeldde de door de directeur van de jury gewezen beschikkingen de naam van de beschuldigde, zijn signalement, beroep en domicilie (indien bekend), bevatten ze een kopij van de akte van beschuldiging en verwezen ze naar de toegepaste wetgeving. Het bevel tot gevangenneming bevatte daarenboven het bevel tot overbrenging van de beschuldigde (wetboek 3 brumaire jaar IV).

In bijlage bij het strafwetboek werden enkele modellen van documenten opgenomen, waaronder een dagvaarding van getuigen door een jury-directeur, een proces-verbaal van de getuigenverklaringen, een akte van beschuldiging, een beschikking tot gevangenneming.

VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux criminels du Département de la Dyle et de la Cour d'assises du Brabant, 1794-1832* (AGR, *Inventaires*, 113), Brussel, 1954: hoofdstuk IV inz. de archieven van de directeurs van de aanklagende jury's van de Brusselse arrondissementen. Voor correspondentie gericht aan de directeur van de aanklagende jury van het arrondissement Nijvel, zie nrs. 22-26 van DE BOCK-DOEHAERD R., *Inventaire des archives du Parquet du Tribunal de Première Instance de Nivelles (1795-1928)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 294), Brussel, 1995. HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage, 1949* over het departement van de Nedermaas (archief van de directeurs van de aanklagende jury's van de arrondissementen Maastricht en Roermond, p. 103-105, 133-136).

Voor processen-verbaal van loting van juryleden kan verwezen worden naar BOUSSE A., *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen (1796-1930)*, 38 p. en *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Turnhout (1796-1928)*, 4 p.; beide bijdragen maken deel uit van de *Inventaris van rechterlijke archieven* (RA Antwerpen, *Inventarissen*, 4), Brussel, 1964. Het Turnhouts archief omvat eveneens ordonnanties en besluiten van de "jury van beschuldiging", evenals briefwisseling van de directeur van de jury. Zie ook VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren* (RA Beveren-Waas, *Toegangen in beperkte oplage*, 2), Brussel, 1989 en JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/ Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: *Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. Fransch Tijdvak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. Men kan eveneens terecht in de onder Centrale (departementale) administraties vermelde inventarissen.

RECHTSPREKENDE JURY'S JURYS DE JUGEMENT

Geschiedenis

Ook wel "jury's van vonnis" genoemd. Zie Aanklagende jury's.

Organisatie

Krachtens de G.W. bestond de rechtsprekende jury uit min. 12 gezworenen/*jurés* en kon de beschuldigde een bij wet bepaald aantal gezworenen zonder opgave van enig motief wraken (art. 251). Het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁵⁶⁴ voorzag 12 (effectieve) gezworenen en 3 adjuncten, gekozen bij loting op basis van een lijst die de eerste van elke maand door de voorzitter van de criminele rechtbank - in het bijzijn van 2 gemeentelijke ambtenaren die geheimhouding hadden beloofd - aan de openbaar aanklager werd voorgelegd. De lijst was afkomstig van de commissaris van het Directorium bij de departementale administratie⁵⁶⁵.

De openbaar aanklager kon naar goeddunken één op de 10 ingeschrevenen schrappen, waarna tot loting werd overgegaan en de tabel van de rechtsprekende gezworenen werd gevormd. Vervolgens mocht(en) de beschuldigde(n) binnen 24 uur, eveneens zonder opgave van motivatie, (in totaal) 20 kandidaat-juryleden wraken die dan bij lottrekking vervangen werden. Bijkomende wrakingen konden maar mits toestemming van de rechtbank. De gezworenen vergaderden de 15de van de maand. Het jurylid dat geen gevolg gaf aan een oproep moest een boete betalen en werd gedurende 2 jaar het recht om verkozen te worden en zijn stem uit te brengen ontnomen; tenzij hij nog vóór zijn uitloting geldige verontschuldiging had ingediend of verhinderd was door ziekte of overmacht. Deze sanctie werd

⁵⁶⁴ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire : cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵⁶⁵ Zie Aanklagende jury's, Archief.

ingetrokken bij W. van 24 ventôse jaar V⁵⁶⁶ en bij W. van 10 germinal⁵⁶⁷ vervangen door een door de criminele rechtbank opgelegde gevangenisstraf van 20 dagen (en een boete). Waren de gezworenen niet voltallig, dan vervulde de voorzitter de aanwezige jury met één of meerdere burgers van de gemeente waar de vergadering doorging. Niemand kon rechtsprekend jurylid zijn in een zaak waarin hij reeds had gezeteld als lid van de aanklagende jury. Een rechtsprekend jurylid dat in de loop van hetzelfde jaar andermaal uitgeloot werd kon - indien hij niet woonachtig was in de gemeente waar de criminele rechtbank zetelde - zich verontschuldigen. De eerst ingeschrevene op de tabel van de gezworenen trad op als hoofdman/*chef* van de jury.

Er werden 15 speciale rechtsprekende gezworenen/*jurés spéciaux de jugement* aangeduid. Zij werden door de voorzitter van de criminele rechtbank geloot uit 30 burgers die omwille van hun kennis van zaken en onpartijdigheid door de voorzitter van de departementale administratie waren voorgedragen. Enkel de verdachte kon kandidaten wraken; de openbaar aanklager kon niemand uitsluiten. Genoemde voorzitter stelde de vergaderdagen van de speciale gezworenen vast (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Net zoals hun collega's van de aanklagende jury's waren de leden van de rechtsprekende jury's minstens 30 jaar oud (art. 209) en voldeden ze aan de voorwaarden om tweedegraadskiezer te zijn. De functie van gezworene was onverenigbaar met een functie als vertegenwoordiger van het volk, lid van het Directorium, minister, rechter, openbaar aanklager, officier van gerechtelijke politie, commissaris van het Directorium bij een administratie of rechtbank. Zeventigers konden vrijgesteld worden (strafwetboek). De leden van de rechtsprekende jury's genoten eenzelfde vergoeding als hun collega's (zie aldaar).

Bevoegdheden en activiteiten

Nadat de aanklagende jury zich uitgesproken had over de

⁵⁶⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 113 (1081).

⁵⁶⁷ Bull. L., 2de reeks, n° 116 (1113).

aanvaarding of verwerping van de aanklacht werd haar oordeel ter erkenning voorgelegd aan de *second jury* die oordeelde of de beschuldiging gegrond was, zich uitsprak over de schuld van de verdachte. De stemming was geheim. Werd de verdachte door de rechtsprekende jury schuldig bevonden, dan paste de criminele rechtbank de door de wet voorziene straf toe (cfr. art. 237-239, zie ook wetboek 3 brumaire jaar IV). Een door een wettelijke jury vrijgesprokene kon niet meer vervolgd of beschuldigd worden voor dezelfde feiten (art. 253).

De jury vergaderde de 15de van elke maand, op bijeenroeping (de 5de van de maand) door de voorzitter van de criminele rechtbank. De jury berechtte de beschuldigde die net vóór zijn bijeenroeping opgebracht was.

De beschuldigde die *na* zijn bijeenroeping in het huis van justitie aankwam, kon nog door de eerstzetelende jury berecht worden indien de openbaar aanklager daarom verzocht en hiertoe toestemming kreeg van de verdachte. De jury kon ook uitspraak doen in een zaak die op aanvraag van de openbaar aanklager of beschuldigde en met toestemming van de rechtbank verdaagd was tot de *tweede* zitting na de opbrenging. Op straffe van nietigheid zetelde de jury met 12 gezworenen en 3 adjuncten. Eénmaal het onderzoek van het proces begonnen was moest het zonder onderbreking voortgezet worden tot na de verklaring van de jury. Wanneer een gedagvaarde getuige niet verscheen kon de criminele rechtbank de zaak doorverwijzen naar de volgende zitting van de jury, op vordering van de openbaar aanklager en voordat de debatten geopend waren door het getuigenis van de eerste op de lijst ingeschreven getuige (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Het onderzoek voor de rechtsprekende jury geschiedde openbaar (art. 252). Overeenkomstig het strafwetboek vergaderden de gezworenen samen met de criminele rechtbank. De voorzitter van deze rechtbank leidde de procedure voorafgaand aan de beraadslaging van de jury. Na verschijning van de beschuldigde beloofden zijn raadgevers zich bij de verdediging enkel te bedienen van de waarheid. Men kon de beschuldigde de bijstand van een raadgever/*conseil* niet weigeren. De raadgever werd door de beschuldigde gekozen of werd hem ambtshalve toegewezen (art. 252 G.W.). De griffier las de akte van beschuldiging voor, de openbaar aanklager zette het onderwerp van

de beschuldiging uiteen. Daarna legde hij de lijst over van de getuigen die moesten gehoord worden (hun identiteit was vooraf meegedeeld aan de beschuldigde); de griffier las hem voor. De getuigen à charge werden ieder afzonderlijk gehoord, ze legden hun verklaring mondeling af. De beschuldigde of zijn raadgever mochten de getuige vragen stellen en zowel tegen hem als tegen zijn getuigenis alles inbrengen wat tot de verdediging van de beschuldigde dienstig kon zijn. De voorzitter kon eveneens aan de getuige en aan de beschuldigde alle ophelderingen vragen die hij nodig achtte om de waarheid aan de dag te brengen. De rechters, openbaar aanklager en gezworenen hadden hetzelfde recht. Vervolgens werden de getuigen à décharge gehoord. In de loop van het getuigenverhoor of daarna liet de voorzitter aan de beschuldigde alle stukken vertonen die op het misdrijf betrekking hadden en tot overtuiging konden dienen en vroeg de voorzitter of hij die stukken herkende. Nadien zetten de openbaar aanklager en (zo er één was) de aanklagende partij de middelen tot staving van de beschuldiging uiteen. De beschuldigde kon hen antwoorden. De openbaar aanklager en de eiser hadden recht van repliek maar de beschuldigde had altijd het laatste woord. De voorzitter verklaarde vervolgens de debatten voor gesloten.

De voorzitter vatte de zaak nog eens samen, wees de gezworenen op de voornaamste bewijzen voor en tegen de beschuldigde. Hij herinnerde eraan dat het onderzoek van de akte van beschuldiging, de processen-verbaal en alle processtukken (met uitz. van de geschreven getuigenverklaringen en verslagen van de ondervragingen van de verdachte) in combinatie met de debatten, de jury moest toelaten om te oordelen of het feit vaststond en of de beschuldigde schuldig was aan de misdaad die hem werd toegeschreven. Uit naam en op advies van de rechtbank stelde hij de vragen die aan de jury zouden worden voorgelegd. Er mochten geen complexe vragen gesteld worden (cfr. art. 250 G.W.). Waarna de gezworenen zich afzonderden om te beraadslagen en de beschuldigde naar het huis van justitie werd geleid.

Van zodra de gezworenen een antwoord klaar hadden verwittigden ze de voorzitter. Deze duidde een rechter aan die samen met de commissaris van het Directorium de verklaringen in ontvangst moest nemen. Elke gezworene werd individueel ontboden en in

aanwezigheid van de hoofdman (die als eerste was opgeroepen) ondervraagd. De vragen werden één na één met "ja" of "nee" beantwoord; nadat de gezworene een mondelinge verklaring had afgelegd deponeerde hij een zwarte/witte bol in de stembus zodat men achteraf zijn verklaring kon bewijzen. Antwoordde hij bevestigend op de twee eerste vragen - achtte hij m.a.w. het feit en de schuld bewezen - dan diende hij ook de volgende vragen aangaande de moraliteit van het feit en de ernst van het delict te beantwoorden. Nadat de 12 gezworenen hun verklaringen hadden afgelegd kwamen ze bijeen in de raadkamer waar de rechter in het bijzijn van de commissaris de stembussen opende. Per vraag werd een algemene verklaring van de jury gevormd. Drie witte bollen pleitten in het voordeel van de beschuldigde, 10 zwarte in zijn nadeel. Het verdict werd opgetekend, de gezworenen begaven zich opnieuw naar de gehoorzaal. Ingevolge de W. van 19 fructidor jaar V⁵⁶⁸ moesten de gezworenen zich in totale afzondering bij unanimité van stemmen uitspreken. Slaagden ze hierin niet binnen 24 uur na samenkomst, dan vergaderden ze krachtens genoemde wet opnieuw en beslisten ze bij absolute meerderheid. De W. van 8 frimaire jaar VI⁵⁶⁹ stelde evenwel dat ingeval van staking van stemmen de hoofdman een verklaring aflegde ter ontlasting van de beschuldigde.

De hoofdman van de jury las het oordeel van de jury voor en overhandigde de verklaring aan de voorzitter van de criminele rechtbank. Hadden de gezworenen de vormvereisten niet in acht genomen, dan was hun oordeel nietig en moest de beraadslaging worden overgedaan. De beslissing van de jury was niet vatbaar voor beroep. Was de beklaagde schuldig bevonden maar besliste de criminele rechtbank unaniem dat de jury zich in de zaak zelf had vergist, dan droeg ze ambtshalve de 3 adjunct-gezworenen op zich bij de 12 anderen te voegen en met een meerderheid van 4/5 van de stemmen een nieuwe verklaring af te leggen (voor het vervolg, zie Criminele rechtbank).

De speciale rechtsprekende gezworenen behandelden de zaken waarin de directeur van de aanklagende jury onmiddellijk de functies

⁵⁶⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 142 (1400).

⁵⁶⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 163 (1584).

uitoefende van officier van gerechtelijke politie. Ze kwamen eveneens tussen in zaken m.b.t. valsheid in geschrifte of fabricage, frauduleus bankroet, knevelarij, verduistering van overheidsgelden, diefstal door klerken of associés in het financie-, handels- of bankwezen, ambtsmisdrijven, drukpersmisdrijven.

Bibliografie

POULLET P., *Les institutions...*, p. 122-123, 128-129. SCHAACK R. en DUPONT-BOUCHAT M.S. (zie Criminele rechtbanken, Bibliografie) wijzen op de belangrijke rol van de jury: aan hen, en niet aan de rechter, komt het toe om te beslissen over de schuld/onschuld (cfr. "*si la loi et le jury d'accusation criminalisent, le jury de jugement décriminalise par acquittement*"). Zie ook Aanklagende jury's.

Archief en toegangen

De openbaar aanklager legde bij het begin van het onderzoek een lijst voor van de getuigen die hetzij op zijn verzoek, hetzij op verzoek van de aanklagende partij, gehoord moesten worden. Gedurende het onderzoek konden de gezworenen, de openbaar aanklager en de rechters optekenen wat hun gewichtig leek in de verklaringen van de getuigen of in de verdediging van de beschuldigde. Het resultaat van de beraadslaging van de jury werd op schrift gesteld (algemene verklaring per vraag), na voorlezing door de hoofdman ondertekend en overhandigd aan de voorzitter van de criminele rechtbank die de verklaring eveneens tekende (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Zie Aanklagende jury's, Archieftoegangen.

CRIMINELE RECHTBANKEN
TRIBUNAUD CRIMINELS

Geschiedenis

Zie Vredegerechten.

De W. van 20 januari - 25 februari 1791⁵⁷⁰ schreef de oprichting voor, in elk Frans departement, van een criminele rechtbank; hun bevoegdheden werden geregeld bij W. van 19-29 floréal jaar II⁵⁷¹. In de Verenigde Departementen golden de revolutionaire rechtbanken (de zogenaamde *tribunaux criminels* en *tribunaux supérieurs*, 1794-1795) als rechtsvoorgangers van de tijdens het *Directoire* opgerichte strafrechtbanken.

Conform de G.W. van het jaar III en het 3de boek van het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁵⁷² spraken de criminele rechtbanken onderende straffen of lijfstraffen uit. Onder eerstgenoemde straffen - ook wel erestraffen of infamante straffen genoemd - waren begrepen: de burgerlijke degradatie en de tepronkstelling aan de kaak (schandpaal). Onder de noemer lijfstraffen vielen de doodstraf, deportatie, dwangarbeid in ketenen, opsluiting in een tuchthuis, eenzame opsluiting op water en brood, deten-tie⁵⁷³. Alle lijfstraffen waren tegelijkertijd onderende straffen. Een criminele rechtbank kon dergelijke straffen maar opleggen indien de verdachte schuldig werd bevonden door de rechtsprekende jury die deel uitmaakte van de criminele rechtbank in de ruime zin van het woord en die het tribunaal

⁵⁷⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. II, p. 176.

⁵⁷¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 159-160.

⁵⁷² *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁵⁷³ Voor nadere uitleg omtrent deze straffen, zie *Code pénal* van 25 september - 6 oktober 1791 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 352 e.v.) waarvan de bepalingen - op enkele uitzonderingen na - conform het strafwetboek van het jaar IV bleven gelden en bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. XIV) in de Verenigde Departementen afgekondigd werden. Zie ook POULLET P., *Les institutions...*, p. 144-145.

strictu sensu bijstond. Aan de gezworenen werd een aparte notitie gewijd; we wijzen er hier evenwel op dat zowel de rechtsprekende jury als de aanklagende jury in Frankrijk werden ingesteld bij W. van 16-29 september 1791⁵⁷⁴ en in onze gewesten ingevoerd bij besluit van het *Comité du salut public* van 11 ventôse jaar III⁵⁷⁵.

De G.W. van 22 frimaire jaar VIII⁵⁷⁶ bevestigde de bevoegdheid van de criminele rechtbanken om onderende of lijfstraffen op te leggen en erkende de rol van beide jury's. Voor de bepalingen van de W. van 27 ventôse jaar VIII, zie Burgerlijke rechtbanken.

Organisatie

Elk departement telde één criminele rechtbank (art. 244). Voor de vestigingsplaatsen van de criminele rechtbanken in het oude Frankrijk verwijzen we naar de bijlage bij de W. van 19 vendémiaire jaar IV⁵⁷⁷. De vestigingsplaatsen van de rechtbanken in de Verenigde Departementen werden vast-gelegd bij besluit van de volksrepresentanten van 7 frimaire jaar IV⁵⁷⁸. De criminele rechtbank van het departement van de Dijle vond een onderkomen in Brussel, deze van de Schelde in Gent, Samber-en-Maas: Namen, Ourthe: Luik, Nedermaas: Maastricht, Leie: Brugge, Twee Neten: Antwerpen, Jemappes: Bergen, Wouden: Luxemburg. De departementale hoofdplaatsen werden dus uitverkoren als zetel voor de departementale rechtbanken.

Dit tribunaal was samengesteld uit een voorzitter, een openbaar aanklager/*accusateur public*, 4 rechters van de burgerlijke rechtbank, de commissaris van de uitvoerende macht bij voornoemde rechtbank (of zijn substituut) en een griffier. De criminele rechtbank van het

⁵⁷⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 289-304.

⁵⁷⁵ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. LXXVII. Zie ook het besluit van de volksrepresentanten van 14 germinal jaar III in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XCII-XCVII.

⁵⁷⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160).

⁵⁷⁷ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 194 (1160). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVI).

⁵⁷⁸ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 14 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

Seinedepartement telde daarenboven een ondervoorzitter, een substituut van de openbaar aanklager en 4 supplementaire rechters en was onderverdeeld in 2 afdelingen (art. 245). De voorzitter, openbaar aanklager en griffier werden verkozen door de electorale vergadering van het departement (art. 41) en traden de 15de floréal in functie (W. 28 germinal jaar V⁵⁷⁹). Volgens de instructie aangaande de electorale vergaderingen gevoegd bij de W. van 6 germinal jaar VI⁵⁸⁰, gold de min. leeftijd van 30 jaar die art. 209 van de G.W. voorschreef voor de rechters ook voor de voorzitter, de openbaar aanklager en de griffier. Enkel Franse burgers konden geroepen worden om door de G.W. gevestigde functies uit te oefenen (art. 11). Voor de bijkomende kiesbaarheidsvoowaarden, zie Standaardmodel van de notities, toelichting bij de paragraaf Organisatie.

De ambtstermijn van de voorzitter, openbaar aanklager en griffier was noch door de grondwet, noch door een vóór de verkiezingen van het jaar IV uitgevaardigde wet vastgelegd. De bij de W. van 5 ventôse jaar V⁵⁸¹ gevoegde instructie aangaande de kiescolleges beriep zich verkeerdelijk op art. 216 van de G.W. om te stellen dat zij allen tegelijkertijd om de 5 jaar vernieuwd moesten worden. De wetgever vergewiste zich van deze fout en maakte bij W. van 21 nivôse jaar VI⁵⁸² een einde aan de ambtstermijn van de in vendémiaire jaar IV verkozen voorzitters, openbaar aanklagers en griffiers en machtigde het Directorium om tot de volgende verkiezingen in hun vervanging te voorzien. De verkozenen van het jaar V mochten aanblijven tot de verkiezingen van het jaar VI. Voortaan zouden de voorzitters verkozen worden voor 2 jaar, de openbaar aanklagers voor 3 jaar en de griffiers voor 4 jaar. Allen konden steeds herkozen worden. Daar in verscheidene departementen de organisatie van de criminele rechtbanken mank liep, zij het door het uitblijven van benoemingen, zij het door de nietigheid van benoemingen (cfr. W. 22 floréal jaar VI⁵⁸³),

⁵⁷⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 118 (1142).

⁵⁸⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 192 (1778).

⁵⁸¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 114bis (1097bis).

⁵⁸² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 178 (1663).

⁵⁸³ Zie Primaire vergaderingen, Bevoegdheden.

verleende de W. van 29 floréal jaar VI⁵⁸⁴ aan het Directorium de macht om provisoir voorzitters, openbaar aanklagers en griffiers aan te stellen die zouden aanblijven tot de verkiezingen van het jaar VII. Het Directorium had hierbij de keuze uit burgers die reeds een door het volk begeven openbaar ambt hadden uitgeoefend.

Er bestond een onverenigbaarheid tussen het voorzitterschap van een afdeling van de burgerlijke rechtbank en de functie van rechter bij de criminele rechtbank. De overige rechters van de burgerlijke rechtbank zetelden bij toerbeurt (in volgorde van benoeming) gedurende 6 maand - van floréal t.e.m. vendémiaire ofwel van brumaire t.e.m. germinal, zie W. 21 ventôse jaar IV⁵⁸⁵ - in de criminele rechtbank. Gedurende deze periode konden ze bij de burgerlijke rechtbank geen enkele functie uitoefenen (art. 247). Wanneer een rechter bij de criminele rechtbank wettig verhinderd was werd hij vervangen door de rechter van de burgerlijke rechtbank die onmiddellijk na hem ingeschreven was op de tabel (W. 19 vendémiaire jaar IV). Conform het strafwetboek dat terzake de bepalingen van de W. van 23 vendémiaire jaar IV⁵⁸⁶ ophief konden de rechters die uitspraak deden in criminele zaken niet langer ongemotiveerd gewroken worden.

Bij overlijden of beletsel van de voorzitter verkozen de 4 rechters, verenigd met een vijfde (volgens de orde van de tabel genomen uit de burgerlijke rechtbank), uit hun schoot diegene die de voorzitter provisoir

zou vervangen. Bij overlijden of verhindering van de openbaar aanklager verkozen de 5 rechters van de criminele rechtbank, verenigd met een zesde (volgens genoemde orde), uit hun midden - excl. de voorzitter - diegene die de openbaar aanklager voorlopig zou vervangen. Bij overlijden of verhindering van de commissaris of diens substituut bij de criminele rechtbank, werd deze voorlopig vervangen door de substituut bij de burgerlijke rechtbank (die wat haar betrof,

⁵⁸⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 201 (1835).

⁵⁸⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 32 (227).

⁵⁸⁶ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 197 (1176). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 13 brumaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXVIII).

voorzag in zijn vervanging) (wetboek 3 brumaire jaar IV). Moest de griffier provisoir vervangen worden omdat zijn ambt definitief openviel, dan voorzagen de voorzitter en de rechters van het tribunaal tot de volgende verkiezingen in de vacature. Enkel de electorale vergadering kon voorzien in de definitieve vervanging van de voorzitter, openbaar aanklager, griffier (W. 30 germinal jaar V⁵⁸⁷).

De griffier droeg aan de rechters een klerk-griffier/*commis-greffier* voor. Voorts telde de criminele rechtbank 2 deurwaarders/*huissiers*, door haar benoemd en afzetbaar. Zij konden exploten stellen in het gehele departement (W. 19 vendémiaire jaar IV). Elke griffie telde een eerste klerk/*principal commis* en een expeditieklerk/*commis expéditionnaire* (W. 20 pluviôse jaar IV⁵⁸⁸).

De rechters van de criminele rechtbanken, de openbaar aanklagers en hun substituten, de griffiers mochten geen lid zijn van een municipale/departementale administratie, noch bij deze instanties een functie van voorzitter, griffier of commissaris van het Directorium uitoefenen. Ze mochten evenmin het ambt van openbaar notaris bekleden, lid zijn van een Bosbeheer, optreden als ontvanger van registratie, tewerkgesteld zijn in dienst van douane of posterijen, noch openbare rekenplichtige functies uitoefenen. Genoemde rechters, openbaar aanklagers, griffiers en hun door de Republiek gesalarieerde klerken mochten geen ambten bij het gerecht cumuleren (W. 24 vendémiaire jaar III⁵⁸⁹).

De rechters in functie droegen een zwart kostuum, een ronde hoed met vooraan een opgeslagen rand en een zwarte panache. Een bijlbundel, hangend voor de borst aan een tricolore lint (rood omzoomd met blauw en wit) onderscheidde hen van hun collega's bij andere rechtbanken (W. 3 brumaire jaar IV⁵⁹⁰).

⁵⁸⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 119 (1148).

⁵⁸⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 26 (174). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LXI).

⁵⁸⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 296-297. Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 19 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. XXXVIII).

⁵⁹⁰ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1208). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de representanten van 8 frimaire (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI). Deze wet verwees impliciet naar de W. van 2-11 september 1790 (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. I, p. 354-355).

Het traktement van de voorzitter van de criminele rechtbank bedroeg krachtens de W. van 4 brumaire jaar IV⁵⁹¹ een derde meer dan het traktement van een rechter bij een burgerlijke rechtbank. De openbaar aanklager verdiende de helft meer dan een rechter bij genoemde rechtbank. Conform geciteerde wet werd het traktement van de functionarissen van de criminele rechtbank van het Seinedepartement opgetrokken, nl. van 4000 fr. tot 6000 fr. voor de voorzitter, van 4500 fr. tot 6750 fr. voor de openbaar aanklager... De leden van de burgerlijke rechtbank die te Parijs een functie van rechter bij de criminele rechtbank bekleedden ontvingen daarenboven - tot de W. van ventôse jaar VII hieraan een einde zou maken - een dienstvergoeding van 500 fr. (W. 27 floréal jaar VI⁵⁹²). Eveneens conform de wet van brumaire jaar IV werd in de andere departementen het traktement van de voorzitter vastgelegd op 4000 fr. (1ste klasse)/2666 fr. (2de klasse), dat van de openbaar aanklager op 4500 fr./3000 fr. (W. 8 ventôse jaar VII⁵⁹³).

Krachtens de W. van 23 prairial jaar VII⁵⁹⁴ genoten de griffiers van de criminele rechtbanken een traktement dat gelijk was aan dat van de rechters van de burgerlijke rechtbanken (cfr. W. 20 pluviôse jaar IV). De klerken-griffiers van de criminele rechtbank van de Seine verdienden 2400 fr., hun collega's in gemeenten van minstens 50000 inwoners streken 1800 fr. op, de klerken-griffiers van kleinere gemeenten 1200 fr. Overeenkomstig de W. van 30 nivôse jaar V⁵⁹⁵ waren de traktementen van de expeditie-klerken en de kosten van expedities en afschriften voor rekening van de griffiers die hiervoor vergoed werden. Het traktement van een expeditieklerk bedroeg een derde van dat van de griffier, de eerste klerk had recht op drie kwart (W. 20 pluviôse jaar IV).

Bevoegdheden en activiteiten

⁵⁹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 202 (1210). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 8 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI).

⁵⁹² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 201 (1834).

⁵⁹³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 261 (2567).

⁵⁹⁴ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 286 (3016).

⁵⁹⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 102 (967).

De criminele rechtbank besliste over de straftoemeting voor delicten die met een lijfstraf of met een ontterende straf werden bestraft en die haar door de gezworenen of door het Wetgevend Lichaam waren toegewezen (cfr. art. 237-238 G.W., wetboek 3 brumaire jaar IV). Het Wetgevend Lichaam kon zowel eigen leden (cfr. art. 112-113) als leden van het Directorium (art. 158) als rechters (art. 263-264) in staat van beschuldiging stellen. De criminele rechtbank kon maar vonnissen wijzen indien ze zetelde met 5 rechters (t.t.z. de voorzitter en de 4 rechters). Ze deed altijd uitspraak in hoogste ressort (strafwetboek jaar IV).

Totdat er anders over beschikt zou worden gedroegen de criminele rechtbanken zich krachtens het *livre des peines* van de *Code des délits et des peines* van het jaar IV naar de bepalingen van de *Code pénal* van 25 september-6 oktober 1791⁵⁹⁶ - voor zover zij niet opgeheven waren door het 3de boek van het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV - evenals naar de bepalingen van andere strafwetten waarvan nog niet afgeweken was. Bijgevolg werden lijfstraffen of ontterende straffen uitgesproken ingeval van: misdaden tegen de uitwendige of inwendige veiligheid van de Staat; misdaden tegen of aanslagen op de grondwet; delicten van privé-personen tegen het respect en de gehoorzaamheid verschuldigd aan de wet en aan het gezag van de overheden belast met de uitvoering van de wet; misdaden gepleegd door openbare ambtenaren in de uitoefening van hun ambt⁵⁹⁷; misdaden tegen openbare eigendommen; misdaden tegen personen en tegen hun eigendommen⁵⁹⁸; medeplichtigheid aan misdaden. Wanneer ingeval van moord de jury verklaard had dat het door de beschuldigde voorgelegd verschonend feit bewezen was, sprak de criminele rechtbank een straf van 10 jaar eenzame opsluiting uit; betrof het om het even welk ander delict, dan kon de rechtbank de straf verlichten en een correctionele straf van max. 2 jaar gevangenis opleggen. Krachtens

⁵⁹⁶ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 352-366.

⁵⁹⁷ Voor een definitie van ambtsmisdaad, zie appendix van het strafwetboek (art. 644 e.v.).

⁵⁹⁸ Zie ook de W. van 26 floréal jaar V in *Bull. L.*, 2de reeks, n° 123 (1184).

de W. van 4 messidor jaar III⁵⁹⁹ namen de criminele rechtbanken zonder verwijl kennis van de sinds 1 september 1792⁶⁰⁰ in de Republiek gepleegde moorden en aanslagen. In antwoord op aanvragen tot afschaffing of vervanging van lijfstraffen of ontorende straffen die conform de oude procedure werden opgelegd, konden de criminele rechtbanken strafzaken opnieuw berechten en uitspraak doen volgens de nieuwe rechtspleging (cfr. wetten van 3-8 september 1792 en 29 juni - 2 juli 1793⁶⁰¹).

Vooraleer de behandeling van de zaak in openbare terechtzitting plaatsvond, verliep de rechtspleging volgens volgende regels die vastgelegd werden in het strafwetboek van het jaar IV. Na aanvaarding van de akte van beschuldiging door de aanklagende jury werden het proces en de (aangehouden) beschuldigde, op bevel van de commissaris van het Directorium bij de directeur van de jury, binnen 24 uur doorverwezen naar de criminele rechtbank. Zetelde deze rechtbank in een gemeente van minder dan 40000 inwoners (en legde de jury haar verklaring af in deze gemeente of verbleef de verdachte er), dan kon de beschuldigde vragen om berecht te worden door de criminele rechtbank van één van de twee meest naburige departementen. Binnen 24 uur na de neerlegging van de stukken bij de griffie en de aankomst van de beschuldigde in het huis van justitie, werd deze gehoord door de voorzitter (of een door hem gemachtigde rechter) van de criminele rechtbank. Nog niet door de officier van gerechtelijke politie of door de directeur van de jury gehoorde getuigen - opgeroepen door de openbaar aanklager, de aanklagende partij of de beschuldigde - werden eveneens gehoord. Pas na de ondervraging kon de beschuldigde zijn raadgever spreken. Ofwel koos hij zelf één of

⁵⁹⁹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 158 (927), gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. CXXII). Zie ook de W. van de 5de complementaire dag van het jaar III in *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. 61.

⁶⁰⁰ Cfr. "Septembermoorden" na het beleg door de Pruisen en de capitulatie van Verdun (TULARD J., FAYARD J.-F., FIERRO A., *Histoire et dictionnaire...*, p. 347).

⁶⁰¹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. 367-368 en V, p. 271, resp. gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van de volksrepresentanten van 24 frimaire jaar IV (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. IV, p. XI) en bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. V, p. XIII).

meer raadgevers om hem bij te staan in zijn verdediging, ofwel duidde de voorzitter (of de rechter die hem ondervroeg) er één aan. De voorzitter kon de beschuldigde verbod van vrij verkeer opleggen maar moest hem voldoende tijd geven om zijn verweer voor te bereiden. De beschuldigde ontving een kopij van de processtukken. De nota's van de ondervragingen van de verdachte door de vrederechter en jury-directeur en de nota's van de ondervragingen van de beschuldigde door de voorzitter van de criminele rechtbank werden net zoals de andere stukken vóór de vergadering van de rechtsprekende jury meegedeeld aan de openbaar aanklager. De taak van de openbaar aanklager (cfr. art. 248 G.W.) bestond erin om de delicten gerechtelijk te vervolgen, hierbij uitgaand van de door de aanklagende jury aanvaarde akten van beschuldiging. Andere beschuldigingen mocht hij op straffe van ambtsmisdaad niet voor de criminele rechtbank brengen. Zoals elke openbare functionaris moest hij wel aangifte doen van niet vervolgte delicten die hem bekend waren. Hij ontving de aangiften en aanklachten die rechtstreeks bij hem ingediend werden, hetzij door het Directorium of diens commissaris, hetzij door de ministers, hetzij door de criminele rechtbank, hetzij door een openbaar ambtenaar of door een gewoon burger en deed deze eveneens aan de officieren van gerechtelijke politie toekomen. De openbaar aanklager zag er op toe dat deze delicten vervolgd werden op de bij wet voorgeschreven wijze.

Direct na de ondervraging van de verdachte door de voorzitter werden de stukken meegedeeld aan de commissaris van het Directorium. Hij onderzocht of bij de aflevering van het bevel tot aanhouding en bij het gerechtelijk onderzoek de door de wet voorgeschreven vormen werden gerespecteerd (cfr. art. 249 G.W.). Indien dit niet het geval was maakte hij de stukken over aan de voorzitter die de rechtbank convoceerde. De rechtbank hoorde de commissaris. Trad ze hem bij, dan werd de verdachte naar een andere officier van gerechtelijke politie of jury-directeur doorverwezen. Ofwel vaardigde de rechtbank een nieuwe beschikking tot gevangenneming uit. In dit laatste geval, evenals wanneer zowel het bevel tot aanhouding als het onderzoek geldig werden bevonden (door de commissaris of rechtbank), werden de stukken overhandigd aan de openbaar aanklager. Hij diende alles in het werk te stellen opdat de

beschuldigde berecht zou kunnen worden op de eerstvolgende vergadering van de rechtsprekende jury die bijeengeroepen werd na opbrenging van de beschuldigde. De voorzitter die opdracht had gegeven tot loting van de gezworenen riep hen ook bijeen (tenzij hij deze functies opdroeg aan een rechter). De criminele rechtbank zou zitting houden op de dag vastgelegd voor de vergadering van de rechtsprekende jury.

De rechtspleging ter terechtzitting van de criminele rechtbank gebeurde dus in aanwezigheid van de rechtsprekende jury die zich in een tweede fase zou afzonderen om te beslissen over de schuldvraag. Voor nadere uitleg omtrent het scenario, zie het lemma Rechtsprekende jury's. Noteren we evenwel dat de voorzitter van de criminele rechtbank persoonlijk leiding gaf aan de rechtsprekende jury en aan het gerechtelijk onderzoek. Hij was belast met de inwendige politie van de zitting. Overeenkomstig zijn discretionaire macht mocht de voorzitter alle maatregelen nemen die hij nodig achtte om de waarheid aan het licht te brengen. De partijen en gezworenen mochten eveneens verzoeken in die zin tot hem richten, de voorzitter oordeelde over hun noodzaak. Merken we terloops om dat conform de W. van 13 germinal jaar V⁶⁰² alle rechters, aanklagers en leden van de rechtsprekende jury alle debatten moesten bijwonen, tegenwoordig moesten zijn gedurende het gehele onderzoek, tot het uitspreken van het vonnis. De directeurs en leden van de aanklagende jury moesten op post blijven totdat ze het hen toegewezen deel van het onderzoek hadden beëindigd. Conform het strafwetboek van het jaar IV nam de commissaris van het Directorium bij de burgerlijke rechtbank persoonlijk of via zijn substituut bij de criminele rechtbank inzage van alle stukken en akten m.b.t. voor de criminele rechtbank gebrachte processen. Hij was aanwezig op het gerechtelijk onderzoek en bij de uitspraak van het vonnis. In naam der wet deed hij alle vorderingen die hij nodig achtte; de rechtbank moest hem hiervan akte verlenen en diende hierover te beraadslagen. Onderzoek noch vonnis konden stilgelegd of opgeschort worden ingeval de rechtbank geen gehoor gaf aan de vordering. Wel kon de commissaris na de uitspraak van het vonnis cassatieberoep aantekenen. Al deze bepalingen golden

⁶⁰² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 116 (1120).

eveneens voor de substituut van de commissaris. De commissaris van het Directorium bij de burgerlijke rechtbank verdeelde de zaken die aanhangig waren bij de criminele rechtbank tussen hemzelf en zijn substituut bij de criminele rechtbank.

Na de uitspraak van de gezworenen velde de criminele rechtbank het vonnis, besliste ze eventueel over de straftoemeting. Was de jury niet overtuigd van de schuld van de beschuldigde, dan sprak de voorzitter van de rechtbank hem vrij van de beschuldiging en beval hij dat de beschuldigde onmiddellijk in vrijheid zou worden gesteld. De voorzitter handelde evenzo wanneer de jury concludeerde dat het feit onopzettelijk zonder intentie om schade te berokkenen ofwel uit wettige verdediging van zichzelf of van een ander was begaan. De vrijgesprokene kon zijn aanklagers vervolgen om een schadevergoeding te bekomen en kon niet meer vervolgd worden wegens hetzelfde feit.

Werd de beschuldigde vrijgesproken van het feit dat hem in de akte van beschuldiging ten laste was gelegd, maar gaven stukken of getuigenverklaringen aanleiding tot verdenking van een ander feit, dan beval de voorzitter -ambtshalve of op vraag van de openbaar aanklager - dat de persoon in kwestie opnieuw werd aangehouden. Hij hoorde de verdachte, kon een bevel tot aanhouding uitvaardigen en hem doorverwijzen naar de directeur van de jury van de plaats waar de criminele rechtbank zetelde zodat tot een nieuw onderzoek kon worden overgegaan.

Indien hij schuldig werd bevonden liet de voorzitter - in tegenwoordigheid van het publiek - de beschuldigde compareren en las hij de verklaring van de jury voor. De commissaris van het Directorium vorderde de toepassing van de wet (cfr. art. 249 G.W.), de aanklagende partij eiste schadevergoeding. De voorzitter vroeg de beschuldigde of hij niets tot zijn verdediging had in te brengen. De beschuldigde en zijn raadgever mochten niet meer pleiten dat het feit niet gepleegd was, maar alleen dat het door de wet niet verboden was of volgens de wet geen misdrijf was. Ze mochten eveneens pleiten dat het feit niet de straf verdiende waarvan de commissaris de toepassing had gevorderd of dat het feit geen grond opleverde tot schadevergoeding aan de eiser of dat deze de hem verschuldigde schadevergoeding te hoog stelde.

Vervolgens beraadslaagden de rechters en "brachten ze hun gevoelens uit met gedempte stem"; ze konden zich hiertoe naar de raadkamer begeven. Zonder tussenpozen spraken ze de bij wet voorgeschreven straf uit of spraken ze de beschuldigde vrij omdat het feit waaraan hij schuldig was verklaard niet bij wet verboden was. Op straffe van nietigheid spraken de rechters zich in hetzelfde vonnis ook uit over de door de aanklager/beschuldigde gevorderde schadevergoeding. Het vonnis werd luidop door de voorzitter uitgesproken, in tegenwoordigheid van het publiek en de beschuldigde. Op straffe van opschorting van zijn functies gaf de voorzitter van de criminele rechtbank aan de municipaliteiten van de plaatsen waar de aanklagende jury vergaderde en de verdachte verbleef, kennis van de veroordeling of vrijspraak.

Ook al ressorteerde het feit waaraan de beschuldigde schuldig werd bevonden onder de politie- of correctionele rechtbanken, de criminele rechtbank velde een definitief vonnis en sprak zich uit in laatste aanleg. De veroordeelde had 3 vrije dagen om ter griffie te verklaren dat hij een eis tot cassatie instelde. Gedurende deze periode werd de tenuitvoerlegging geschorst. De commissaris van het Directorium kon binnen dezelfde termijn ter griffie verklaren dat hij zich in cassatie voorzag tegen het vonnis.

De veroordeling werd ten uitvoer gelegd binnen 24 uren na genoemde termijn indien er geen voorziening in cassatie was of, ingeval van voorziening, binnen 24 uren na de ontvangst van het vonnis van de Rechtbank van Cassatie waarbij de eis was verworpen. De veroordeling werd ten uitvoer gelegd op bevel van de commissaris van het Directorium (cfr. art. 249 G.W.); hij had het recht te dien einde de bijstand van de openbare macht te vorderen. Wanneer tijdens de debatten die het veroordelend vonnis voorafgingen aan de beschuldigde andere feiten dan die waarvan hij beschuldigd was, werden ten laste gelegd en indien op deze misdaden een zwaardere straf stond dan op de eerste, beval de criminele rechtbank dat hij voor de directeur van de jury zou vervolgd worden. In dit geval schorste de rechtbank de tenuitvoerlegging van de eerste straf totdat uitspraak was gedaan over de nieuwe feiten.

Ingeval van weerspannigheid aan de wet gold een andere rechtspleging die in onderhavige paragrafen wordt uiteengezet.

Wanneer de beschuldigde, na een beschikking tot gevangenneming of verschijning van de directeur van de aanklagende jury, niet kon gevat worden of zich niet aanmeldde binnen 10 dagen na de betekening die hem daarvan aan zijn woonplaats werd gedaan; of wanneer hij, na zich te hebben aangemeld of te zijn gevat, ontlucht was, dan wees de voorzitter van de criminele rechtbank een beschikking ter opsporing van zijn persoon en waarbij iedereen gehouden werd de plaats aan te wijzen waar hij zich bevond. Alle beschikkingen werden bekendgemaakt en aangeplakt op verzoek van de commissaris van het Directorium. Tien dagen na de publicatie wees de voorzitter een tweede beschikking waarbij de beschuldigde weerspanning aan de wet verklaard werd. Bijgevolg was hij vervallen verklaard in zijn titel en rechten van burger, werden zijn goederen onder sekwestre geplaatst, werd hem elke rechtsvordering ontzegd en zou tegen hem - niettegenstaande zijn afwezigheid - in rechte worden opgetreden. Deze beschikking werd gepubliceerd en door de commissaris van het Directorium aan de directeur van registratie en domeinen van de woonplaats van de weerspanning toegezonden.

Na een nieuwe termijn van 10 dagen werd het proces voortgezet volgens de regels zoals voorgeschreven bij aanwezigheid van de beschuldigde. Geen raadgever of gevolmachtigde mocht optreden om de weerspanning beschuldigde te verdedigen. Bevond de beschuldigde zich in de volstrekte onmogelijkheid om te verschijnen of vond hij zich buiten het continentaal grondgebied van de Republiek, dan konden resp. zijn gevolmachtigde, verwanten of vrienden zijn redenen van verschoning voorleggen en de wettigheid ervan bepleiten. Indien de rechtbank de verschoning gewettigd achtte beval ze dat de berechting en het sekwestre tijdelijk werden geschorst. Buiten dit geval werd voorlezing gedaan van de akte van beschuldiging, de beschikkingen van de voorzitter van de rechtbank en van de processen-verbaal opgemaakt om de afkondiging en de aanplakking van deze beschikkingen vast te stellen. Nadat de voorzitter de commissaris van het Directorium gehoord had won hij het advies in van de rechters over de (on)regelmatigheid van de behandeling. Indien de behandeling niet geschied was overeenkomstig de wet verklaarde de rechtbank ze nietig en beval het tribunaal dat zij opnieuw zou worden begonnen vanaf de eerste onwettige handeling. Was de behandeling

regelmatig geweest, dan beval de rechtbank de voorlezing (in het openbaar) van de stukken en de geschreven getuigenverklaringen aan de gezworenen.

De veroordeling van de weerspannige werd binnen 24 uur na uitspraak op verzoek van de commissaris van het Directorium door de uitvoerder van de criminele vonnissen aangeplakt op een paal die opgericht werd in het midden van het openbaar plein waar de criminele rechtbank zitting hield. Tegen de vonnissen gewezen bij weerspannigheid aan de wet stond cassatie alleen open voor de commissaris van het Directorium. Gaf de beschuldigde zich gevangen of werd hij aangehouden, dan ging het vonnis van rechtswege teniet, alsook de procedures die tegen hem waren gevoerd sedert de beschikking tot gevangenneming en werd er tegen hem opgetreden in de gewone vorm (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De criminele rechtbank zetelde daarenboven als beroepsinstantie voor vonnissen gewezen door de correctionele rechtbanken van het departement (art. 236⁶⁰³). In dit geval oordeelde de rechtbank zonder bijstand van de jury.

Over het beroep werd uitspraak gedaan ter terechtzitting, op basis van het verslag dat door één van de rechters binnen de maand na betekening van het beroep werd uitgebracht. Voordat de verslaggever en de rechters hun gevoelens uitten werden de beklaagde (onverschillig of hij veroordeeld dan wel vrijgesproken was), de aanklagende partij, de openbaar aanklager en de commissaris van het Directorium bij de criminele rechtbank gehoord. Op verzoek van de verdachte of de openbaar aanklager konden de getuigen opnieuw worden gehoord. De criminele rechtbank verwierp het rekest tot beroep of vernietigde het vonnis en motiveerde in beide gevallen zijn beslissing.

Werd het vonnis vernietigd wegens schending of verzuim van vormen, door de wet voorgeschreven op straffe van nietigheid, of wegens onbevoegdheid gezien de plaats waar het delict begaan werd of waar de verdachte verbleef, dan verwees de criminele rechtbank het proces naar een andere correctionele rechtbank van het departement om er opnieuw te worden begonnen vanaf de eerste onwettige

⁶⁰³ Zie ook de W. van 11 pluviôse jaar IV (*Bull. L.*, 2de reeks, n° 23 (149)) gepubliceerd bij besluit van het Directorium van 7 pluviôse jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. LX).

handeling. Indien het vonnis werd tenietgedaan omdat het delict strafbaar was met een lijfstraf of onterende straf, verwees de rechtbank de verdachte naar één van de directeurs van de aanklagende jury's van het departement, die echter een andere zou zijn dan degene die het vonnis had gewezen en het voorafgaand onderzoek had gedaan. Werd het vonnis vernietigd omwille van verkeerd vonnis, dan deed de criminele rechtbank zelf definitief uitspraak. De veroordeelde en de commissaris van het Directorium konden zich tegen het vonnis in cassatie voorzien (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Tot slot kon de criminele rechtbank tegenover delicten gepleegd door officieren van gerechtelijke politie, door een voorzitter of openbaar aanklager van een criminele rechtbank van een aangrenzend departement uitspraak doen als correctioneel tribunaal (en deed ze uitspraak zonder jury), zonder dat er evenwel mogelijkheid was tot voorziening in beroep. Ze berechtte eveneens zaken waarbij verhaal werd uitgeoefend op een rechter, zonder dat hiertegen enig rechtsmiddel openstond (wetboek 3 brumaire jaar IV).

De openbaar aanklager was belast met het algemeen toezicht op de officieren van gerechtelijke politie (incl. de jury-directeurs van het departement) (art. 248 G.W., zie ook notitie Gerechtelijke politie, Organisatie). Ingeval van nalatigheid bij het uitoefenen van hun functies uitte hij verwittigingen of berispingen. Bij recidive deed hij hen dagvaarden voor de criminele rechtbank die hen in het openbaar aanmaande in het vervolg nauwgezet te zijn en hen veroordeelde in de kosten. Maakte een officier zich bij het uitoefenen van zijn functies schuldig aan een delict dat niet bestraft werd met een onterende straf of lijfstraf, dan dagvaardde de openbaar aanklager hem bij bevel tot comparitie voor de criminele rechtbank die uitspraak deed als correctioneel tribunaal, zonder mogelijkheid tot voorziening in beroep. Deze bepalingen waren ook van toepassing op directeurs die - al dan niet in functie - dergelijke delicten hadden gepleegd.

Indien een officier zich schuldig maakte aan een delict waarvoor een onterende straf of lijfstraf was voorzien trad de openbaar aanklager tegenover hem op als officier van gerechtelijke politie. Hij vaardigde een bevel tot voorgeleiding en aanhouding uit en verwees hij hem naar de directeur van de jury van het arrondissement waar het delict begaan was. Indien een directeur zich - al dan niet tijdens het

uitoefenen van zijn functie -schuldig maakte aan een soortgelijk delict fungeerde de openbaar aanklager als officier van gerechtelijke politie en als directeur van de aanklagende jury. Werd de beschuldiging aanvaard, dan vaardigde hij een beschikking tot gevangenneming uit en liet hij hem overbrengen naar het huis van justitie van de criminele rechtbank. De openbaar aanklager kon de in deze paragraaf uiteengezette functies van gerechtelijke politie (excl. de bevelen tot voorgeleiding, comparitie en aanhouding) opdragen aan een officier van gerechtelijke politie of aan een jury-directeur (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Maakten de voorzitter van een criminele rechtbank of de openbaar aanklager zich - al dan niet tijdens de uitoefening van hun functies - schuldig aan een delict waarvoor een correctionele straf voorzien was, dan trad de oudste voorzitter van de burgerlijke rechtbank op als officier van gerechtelijke politie en desgevallend als directeur van de aanklagende jury. Indien ze geoordeeld moesten worden verwees hij hen naar de criminele rechtbank van één van de 3 aangrenzende departementen. Ingeval de zaak van aard was om correctioneel gevonnist te worden trad genoemde rechtbank op als correctioneel tribunaal. Er was geen voorziening in beroep mogelijk (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Rechters van hetzij burgerlijke, hetzij criminele, correctionele of politierechtbanken die zich schuldig hadden gemaakt aan ambtsmisdaad werden bij decreet van beschuldiging uitgevaardigd door het Wetgevend Lichaam (art. 263), verwezen naar één van de twee dichtstbijgelegen criminele rechtbanken (wetboek 3 brumaire jaar IV). Ze riskeerden een verbod tot het uitoefenen van een openbare functie en het verlies van hun burgerrechten gedurende 20 jaar. Supplementair aan deze "*peine de la forfaiture*" kon de rechtbank sancties opleggen die door de strafwetten voorgeschreven werden (appendix strafwetboek).

Rechters op wie verhaal werd genomen konden doorverwezen worden naar een criminele rechtbank indien primo het verzoekschrift hiertoe aangenomen werd (*infra*) en secundo indien omwille van de aard van de zaak een correctionele, onderende of lijfstraf tot de mogelijkheden behoorden. Indien de rechter enkel veroordeeld kon worden tot het betalen van een schadevergoeding werd zijn zaak verwezen naar een burgerlijke rechtbank. Er bestond verhaal op de

rechter indien de wet hem aansprakelijk stelde voor eventuele schade, indien hij zich schuldig had gemaakt aan bedrog of list, ingeval van ambtsmisdaad,... Voor vervolging van leden van de Rechtbank van Cassatie of het Hooggerechtshof was een decreet van het Wetgevend Lichaam vereist. Verhaal op een lid van een burgerlijke of criminele rechtbank of op alle leden van een correctionele of politierechtbank kon maar mits toestemming van de Rechtbank van Cassatie. Voor vervolging van een vrederechter of assessor van een vrederechter diende de departementale criminele rechtbank haar fiat te geven (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Indien een zaak die ressorteerde onder het Hooggerechtshof voorgelegd werd aan de criminele rechtbank, moest de commissaris van het Directorium de opschorting ervan vorderen en de zaak verwijzen naar het Wetgevend Lichaam, en de voorzitter moest hiertoe op straffe van ambtsmisdaad bevel geven (strafwetboek jaar IV). Militaire delicten begaan buiten het arrondissement van de legers werden aan de vrederechters en de criminele rechtbanken voorgelegd (W. 29 floréal - 9 prairial jaar II⁶⁰⁴).

Bibliografie

GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 416-417. POULLET P., *Les institutions...*, p. 121-122, 124-125, 127-131. STEVENS F., VANHEMELRYCK F., VERAGHTERT K., VERBESSELT L., *Vrijheid, gelijkheid of de dood...*, p. 76-78 en DUPONT-BOUCHAT M.-S. in *De Erfenis...*, p. 94-95 over de revolutionaire rechtbanken.

De rol van de rechter werd beperkt tot het uitspreken van de straffen voorzien door het wetboek, de rechtsprekende jury speelde een determinerende rol, velen waren niet bereid om in een strafrechtbank te zetelen: DUPONT-BOUCHAT M.S., *La révolution pénale de la fin du XVIIIe siècle et ses prolongements en Belgique au XIXe siècle*, in *La peine. Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, 1989, LVII, p. 95-132. Bij de criminele rechtbank van het departement van de Wouden werden relatief veel

⁶⁰⁴ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. 178. Niet gepubliceerd in de Verenigde Departementen (cfr. *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VI, p. VIII).

"politieke misdrijven" (zoals emigratie) aanhangig gemaakt; dergelijke processen liepen meestal uit op een vrijspraak: SCHAACK R., *Le tribunal criminel des Forêts sous le Directoire*, in *T Hémecht*, 1965, XVII, n° 1, p. 23-44; SCHAACK R., *Le tribunal criminel des Forêts: les révolutionnaires de 1789 ont-ils réussi à humaniser la justice*, in *T Hémecht*, 1967, XIX, n° 4, p. 441-455; SCHAACK R., *Crimes et criminels au temps du Directoire*, in *T Hémecht*, 1969, XXI, n° 1, p. 51-56. Eenzelfde beeld van een humane, billijke rechtspraak wordt geschetst door DUPONT-BOUCHAT M.-S., *La pratique des tribunaux criminels issus de la Révolution en Belgique: continuités et ruptures (an IV - an VIII)*, in *La Révolution et l'ordre juridique privé. Rationalité ou scandale? Actes du colloque d'Orléans, 11-13 septembre 1986*, Parijs, 1988, dl. II, p. 509-526 (studie over de rechtbank van Namen) en ROUSSEAUX X., *Les tribunaux criminels en Brabant sous le Directoire (1795-1800). Acculturation et résistance à la justice républicaine*, in CRAEYBECKX J., SCHEELINGS F. (eds.), *La Révolution française et la Flandre. Les Pays-Bas autrichiens entre l'ancien et le nouveau régime*, Brussel, 1990, p. 277-306.

DE WIN P., *De kaakstraf in België van de Franse tijd tot 1867* (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, *Iuris Scripta Historica*, 6), Brussel, 1992. DE WIN P., *De eerste "carcan"-palen en de uitvoering van de kaakstraf in Brugge in de 19de eeuw*, in *Biekorf*, 1991, XCI, n° 2, p. 113-120. DE WIN P., *Rond guillotine en handafhakingsblok. Doodstraffen in West-Vlaanderen in de periode 1795-1863*, in *Biekorf*, 1991, XCI, n° 3, p. 289-301.

Archief en toegangen

De griffier nam nota van het verhoor van de beschuldigde door de voorzitter. Hij schreef het vonnis en vermeldde de aanwijzing door de voorzitter van de tekst van de toegepaste wet. Op straffe van nietigheid werd de minuut van het vonnis ondertekend door de 5 rechters die het vonnis gewezen hadden. De verklaring van beroep in cassatie werd door de griffier in een daartoe bestemd register ingeschreven en ondertekend door de declarant, zijnde de veroordeelde of de commissaris van het Directorium (wetboek 3 brumaire jaar IV).

In bijlage bij het strafwetboek werden enkele modellen van documenten opgenomen, waaronder een voorbeeld van een dagvaarding van getuigen door een voorzitter van de criminele rechtbank, een proces-verbaal van de getuigenverklaringen, een vonnis van de criminele rechtbank.

Overeenkomstig het besluit van het Directorium van 5 vendémiaire jaar V⁶⁰⁵ hielden de griffiers van de rechtbanken een register bij van de binnenkomende officiële correspondentie. Aan de hand van deze registers kon controle uitgeoefend worden op de door de commissarissen van het Directorium bijgehouden registers.

Op het einde van de maand deed elke criminele rechtbank overeenkomstig het besluit van het Directorium van 2 pluviôse jaar V⁶⁰⁶ een beknopte staat drukken van de door haar - hetzij op aangifte van de jury, hetzij als beroepsinstantie voor vonnissen gevelde door de correctionele rechtbanken - gewezen vonnissen. Deze staat werd gecertificeerd en gedateerd door de voorzitter en medeondertekend door de griffier. Hij vermeldde de datum van het vonnis, de naam, domicilie, leeftijd en beroep van de veroordeelde, de aard en de plaats van het delict, de uitgesproken straf en de motivatie hiervoor (het toegepast art. van de "*Code pénal ou correctionnel*"). Per gemeente van haar rechtsgebied van 5000 inwoners en minder en per 5000 inwoners van de grotere gemeenten, werd een aanplakbiljet gedrukt. Daarenboven werd een exemplaar gedrukt dat neergelegd werd bij de griffie van de criminele rechtbank en een ander dat verstuurd werd naar de minister van Justitie. De staten bestemd voor de gemeenten werden door de commissaris van het Directorium bij de criminele rechtbank overgemaakt aan zijn collega's bij de correctionele rechtbanken die ze doorstuurden naar de commissarissen bij de municipale administraties. Ingevolge het besluit van het Directorium van 27 brumaire jaar VI⁶⁰⁷ werd de redactie van de staten toevertrouwd aan de commissaris van het Directorium. Werd een zaak wegens het uitoefenen van optierechten, regeling van rechtsgebied,

⁶⁰⁵ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 79 (735). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van 24 vendémiaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCV).

⁶⁰⁶ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 102 (969).

⁶⁰⁷ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 159 (1558).

verwijzing na cassatie niet behandeld door de rechtbank van de plaats waar het delict gebeurd was, dan brachten de criminele en correctionele rechtbanken die uitspraak deden eerstgenoemde rechtbank van hun vonnis op de hoogte. Dergelijke berichten werden neergelegd op de griffie van de criminele rechtbank van de plaats van het delict en er werd naar verwezen in bovengenoemde staten (besluit Directorium 18 floréal jaar V⁶⁰⁸).

Archiefteogangen: departement van de Dijle: VAN MEERBEECK L., *Inventaire des archives des Tribunaux criminels du Département de la Dyle et de la Cour d'assises du Brabant, 1794-1832* (AGR, *Inventaires*, 113), Brussel, 1954 (bevat de nrs. 1-631)⁶⁰⁹ en COSEMANS A., *Inventaire des archives des Tribunaux criminels du Département de la Dyle et de la Cour d'assises du Brabant. Dossiers N° 1391-2369. (An III - 1923)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 295), Brussel, 1995. Zie ook COSEMANS A., *Inventaire des archives du Parquet général de Bruxelles. Versement de 1945. (An III - 1922)* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 301), Brussel, 1995 m.b.t. de archieven afkomstig van de openbaar aanklager.

HARDENBERG H., *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage, 1949 over de criminele rechtbank van het departement van de Nedermaas* (p. 58-63).

De archieven van de criminele rechtbank van het departement van de Twee Netten worden ontsloten door BOUSSE A., *Inventaris van de Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen (1796-1930)*, 38 p. in *Inventaris van rechterlijke archieven* (RA Antwerpen, *Inventarissen*, 4), Brussel, 1964. Een bijzondere vermelding verdienen de processen-verbaal van de zittingen van de criminele rechtbank, de arresten van de rechtbank, het register van de ingaande stukken, de alfabetische lijsten van gevonnisten (zie II. Inventaris van de Archieven van de Griffier, B., III. en IV.). Zie ook VERSCHAEREN J., *Gerechtelijke*

⁶⁰⁸ Bull. L., 2de reeks, n° 121 (1171).

⁶⁰⁹ Zie ook VAN MEERBEECK L., *Les archives des tribunaux criminels du département de la Dyle et de la Cour d'assises du Brabant, 1794-1832*, in *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique, XXXVIe Congrès*, dl. II, p. 451-466.

archieven van de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen. Overzicht van de archieven bewaard in het Rijksarchief te Beveren (RA Beveren-Waas, Toegangen in beperkte oplage, 2), Brussel, 1989 en JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: Gerecht. Policie. Volksofstand van het jaar VII. Fransch Tijdoak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814), Antwerpen, 1906. Zie ook de andere inventarissen die onder Centrale (departementale) administraties, Archieftoegangen vermeld worden en die verwijzen naar archieven over de gerechtelijke instellingen.

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, CXXVI, 1960: p. CXCIV: Section Moderne, Série BB: Ministère de la Justice, BB¹⁸: Correspondance générale de la division criminelle: BB¹⁸ 86 à 940: Affaires criminelles et correctionnelles: toutes matières sauf délits relatifs à la conscription (= BB¹⁸ 1 à 85). Zie ook Vredegerechten, Archieftoegangen (TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales...*: BB⁵ 271 à 286).

HUIZEN VAN ARREST, HUIZEN VAN JUSTITIE, GEVANGENISSEN
(BEWAARDERS EN CIPIERS)
MAISONS D'ARRÊT, MAISONS DE JUSTICE, PRISONS
(GARDIENS ET GÉÔLIERS)

Geschiedenis

In navolging van de W. van 16-29 september 1791⁶¹⁰ handhaafde het strafwetboek van 3 brumaire jaar IV⁶¹¹ een strict onderscheid tussen enerzijds de gevangenen waar veroordeelden hun straf uitzaten en anderzijds de huizen van arrest en justitie, resp. bestemd voor verdachten en beschuldigen die in voorlopige hechtenis waren genomen. In de praktijk kwam het echter voor dat veroordeelden, verdachten en beschuldigen in dezelfde inrichtingen ondergebracht werden. De oprichting van verschillende soorten gevangenen overeenkomstig de aard van de opgelegde straf - verbeterhuizen voor het uitzitten van correctionele straffen, huizen van detentie, tuchthuizen voor veroordeelden tot een lijfstraf - bleef dode letter⁶¹².

Luidens de G.W. van het jaar III kon niemand aangehouden of gevangengehouden worden tenzij krachtens een bevel tot aanhouding van een officier van gerechtelijke politie of van het Directorium (ingeval van een complot tegen de staatsveiligheid); een beschikking tot gevangenneming uitgevaardigd door een rechtbank of directeur van een aanklagende jury; een decreet van inbeschuldigingstelling van het Wetgevend Lichaam; een vonnis van veroordeling tot de gevangenis of tot een correctionele hechtenis (art. 222). Opdat de akte

⁶¹⁰ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. III, p. 289-304 (titel XIV).

⁶¹¹ *Bull. L.*, 1ste reeks, n° 204 (1221). Gepubliceerd bij besluit van 24 frimaire: cfr. *Rec. Stéven*, dl. II, p. 172 en *Rec. Huyghe*, 1ste reeks, dl. VII, p. 3. In *Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XXXI en p. LI foutief vermeld (resp. 14 en 23 frimaire als invoeringsbesluit).

⁶¹² De bagno's die in het oude Frankrijk reeds bestonden tijdens het Ancien Régime bleven onder het Ministerie van Zeewezen een eigen bestaan leiden. In de Verenigde Departementen werd pas tijdens de Napoleontische periode het bagno van Antwerpen ingericht (cfr. STEVENS F., *Het "Slavenhuis" te Antwerpen (1804-1816/1822)*, in FLEERACKERS F. (ed.), *Mens en Recht. Essays tussen rechtstheorie en rechtspraktijk. Liber Amicorum Jan M. Broekman*, Leuven, 1997, p. 345-359).

die de aanhouding beval ten uitvoer zou kunnen gelegd worden moest ze formeel melding maken van het motief van de aanhouding en de wet volgens dewelke deze werd bevolen. De akte moest betekend worden aan diegene die er het onderwerp van uitmaakte en deze moest in het bezit van een kopij gesteld worden (art. 223). In de gevallen waarin de wet het in vrijheid laten onder borgtocht toeliet konden aangehouden en die zich voldoende borg stelden niet gevangengehouden worden (art. 226).

Een onbevoegde die een bevel tot aanhouding gaf, ondertekende, uitvoerde of deed uitvoeren, evenals diegene die - zelfs in de gevallen waarbij de aanhouding toegestaan was door de wet - een individu leidde naar een plaats van hechtenis die niet in het openbaar en wettelijk was aangewezen, of er personen aanvaardde of gevangen hield, maakte zich schuldig aan willekeurige vrijheidsberoving. Hetzelfde gold voor de bewaarder of cipier die zich niet aan de hieronder uiteengezette regels (cfr. Bevoegdheden, art. 228-230) hield (art. 231). Alle gestrengheden tentoon gespreid bij aanhoudingen, gevangenhoudingen of uitvoeringen die niet bij wet voorgeschreven waren, werden beschouwd als misdaden (art. 232).

Organisatie

Bij elke directeur van de aanklagende jury was er een huis van arrest waar verdachten krachtens een bevel tot aanhouding van de gerechtelijke politie vastgehouden werden. Aan elke criminele rechtbank was er een huis van justitie verbonden waar diegenen tegen wie een beschikking tot gevangenneming afgeleverd was opgesloten werden (wetboek 3 brumaire jaar IV). Huizen van arrest, justitie en detentie waren oorden die wettelijk en in het openbaar als zodanig aangewezen waren (art. 227) door de departementale administraties (strafwetboek jaar IV) die ook de reglementen van orde en inwendige dienst opstelden⁶¹³.

Onder het gezag van de departementale administraties waakten de commissarissen van het Directorium bij deze administraties er

⁶¹³ Zie bijv. het reglement van het huis van detentie van het Dijledepartement van 16 nivôse jaar VII in *Rec. Hayez*, dl. XIII, p. 154 e.v.

enerzijds over dat de huizen en gevangenissen "zeker" waren (aan hun doel beantwoordden) en hielden ze anderzijds toezicht op de hygiëne en gezondheid die er heerste. De bewaring van de huizen en gevangenissen werd door de departementale administraties toevertrouwd aan door de municipale administraties voorgedragen burgers van onberispelijk gedrag en zeden, bewaarders/*gardiens* (huizen van arrest of justitie) of cipiers/*géoliers* (gevangenissen) genoemd.

In alle gemeenten waar er hetzij een huis van arrest, hetzij een huis van justitie, hetzij een gevangenis was, diende één van de gemeentelijke ambtenaren minstens 2 keer per decade deze huizen te bezoeken om na te gaan of er voldoende en gezond voedsel rondgedeeld werd. Indien hij tekorten vaststelde moest hij hier zelf of via de municipale administratie aan verhelpen; genoemde overheid kon de bewaarder/cipier veroordelen tot een boete of zijn ontslag vragen aan de departementale administratie, onverminderd de strafvervolgning tegen hem indien daar grond toe was. De gemeentelijke ambtenaar onderzocht terplaatse eveneens de redenen van gevangenhouding van de gedetineerden. Op diens verzoek en op straffe van strafvervolgning omwille van aanslag op de persoonlijke vrijheid moest de bewaarder/cipier de gevangene voorleiden. Stelde de gemeentelijke ambtenaar vast dat iemand onwettig vastgehouden werd, dan maakte hij onmiddellijk een proces-verbaal op en liet hij de gedetineerde voor de municipaliteit leiden die hem definitief in vrijheid kon stellen en de bewaarder/cipier kon vervolgen.

De politie van de huizen van arrest en justitie en van de gevangenissen kwam toe aan de plaatselijke municipale administratie. Desalniettemin mocht(en) de voorzitter van de criminele rechtbank (en de directeur van de aanklagende jury) alle bevelen geven die hij (zij) nodig achtte(n) voor het onderzoek en het vonnis. Uitte de gedetineerde bedreigingen of beledigingen of gebruikte hij geweld, hetzij tegenover de bewaarder of cipier, hetzij tegenover de andere gedetineerden, dan beval de gemeentelijke ambtenaar dat hij strenger zou bewaakt worden, alleen opgesloten zou worden en desnoods dwangarbeid in ketenen zou moeten verrichten, ongeacht de strafvervolgning indien daar reden toe was (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Krachtens de W. van 10 vendémiaire jaar IV⁶¹⁴ ressorteerden de huizen van arrest en justitie evenals de gevangenissen onder de bevoegdheid van de minister van Binnenlandse Zaken. Bij W. van 12 nivôse van datzelfde jaar werd de politie van genoemde inrichtingen overgeheveld naar het Ministerie van Algemene Politie⁶¹⁵.

Bevoegdheden en activiteiten

De bewaarder/cipier hield de verdachten gevangen op voorlegging van een akte (zie art. 222-223, supra) en na de overschrijving ervan in zijn register (art. 228). Elke keer dat de gemeentelijke ambtenaar belast met de politie van het huis hierom verzocht moest hij de gevangene aan hem vertonen (art. 229). Diens verschijning kon niet geweigerd worden aan zijn verwanten en vrienden die een bevel van de gemeentelijke ambtenaar op zak hadden; genoemde ambtenaar kon niet anders dan dergelijk bevel verlenen. Legde de bewaarder/cipier evenwel een in zijn register overgeschreven beschikking van de rechter (de voorzitter van de criminele rechtbank of de directeur van de aanklagende jury, zie strafwetboek jaar IV) voor luidens dewelke de aangehouden persoon verbod kreeg tot vrij verkeer, dan kregen de bezoekers geen toegang tot hun verwant of vriend (art. 230).

De bewaarder/cipier had beloofd te zullen waken over de bewaring van de personen die hem overgeleverd werden en ze met zachtheid en menselijkheid te behandelen (wetboek 3 brumaire jaar IV).

Bibliografie

PETIT J.-G., *Les premières maisons centrales de détention (1791-1805)*, in VOVELLE M., *La Révolution et l'ordre juridique privé. Rationalité ou scandale? Actes du colloque d'Orléans, 11-13 septembre 1986*, Parijs, 1988,

⁶¹⁴ Bull. L., 1ste reeks, n° 195 (1153).

⁶¹⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 16 (94).

dl. II, p. 654-662 beschrijft de rampzalige toestand van het gevangeniswezen waarbij evenwel een uitzondering dient gemaakt voor de verbeterhuizen van Gent en Vilvoorde. Van de hand van dezelfde auteur verscheen eveneens *Ces peines obscures. La prison pénale en France (1780-1875)*, Parijs, 1990.

POULLET P., *Les institutions...*, p. 148-150 belicht het institutioneel aspect.

BUTAYE J., *Het gevangeniswezen tijdens het Directoire in het Leiedepartement*, lic. KUL, 1963. DECUYPERE P., *Het Kortrijkse Correctie- en Onnoozelhuys in de Persilstraat. XVIIIde en eerste helft van de XIXde eeuw*, in *De Leiegouw*, 1991, XXXIII, n° 1, p. 243-312. DESERRANO V., *Het gevangeniswezen te Leuven na de aanhechting van onze gewesten bij Frankrijk (1795-1814)*, lic. KUL, 1983. DUCHEYNE W., *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, Brugge, 1989. HANSOTTE V., *Prisons et prisonniers, une institution, une réalité. Contribution à l'histoire liégeoise sous le régime français (1795-1814)*, lic. ULg, 1982. STEVIGNY D., *Prisons, prévenus et répression à Bruxelles sous le Directoire. Contribution à l'histoire de la criminalité*, lic. KUL, 1991.

Archief en toegangen

De bewaarder/cipier hield een register bij van de akten vermeld in art. 222 en van rechterlijke beschikkingen (cfr. art. 230) (art. 228). Elke bewaarder/cipier hield een register bij dat op elke pagina getekend was door de directeur van de aanklagende jury (ingeval van huizen van arrest en gevangenschappen) of door de voorzitter van de criminele rechtbank (huizen van justitie). De uitvoerder van een bevel tot aanhouding, een beschikking tot gevangenneming of een vonnis tot veroordeling tot een gevangenisstraf, moest alvorens de persoon over te leveren, de akte waarvan hij drager was in het register laten inschrijven. De akte van overlevering werd in zijn bijzijn geschreven. In de kantlijn van het register werd verwezen naar deze akte, evenals naar de datum van ontslag van de gedetineerde en naar de beschikking of het vonnis krachtens dewelke/hetwelk het ontslag geschiedde (wetboek 3 brumaire jaar IV).

DE WITTE A., MUYLLE H., *Inventaris van het archief van de gevangenis van Gent*, in *Inventarissen van gevangenisarchieven* (RA

Beveren-Waas, *Inventarissen*, 3), Brussel, 1981, p. 25-162: geen bescheiden bewaard m.b.t. het beheer van de instelling tijdens het *Directoire*, wel archiefstukken betreffende de gedetineerden (inschrijvingsregisters en dossiers), geordend volgens afdeling (criminelen, correctionelen, huis van arrest, huis van justitie). DE WITTE A. vermeldt in zijn *Inventaris van het archief van de gevangenis van Vilvoorde* (p. 219-239) dat het archief, althans voor wat betreft de door ons bestudeerde periode, enkel inschrijvingsregisters van het "Maison centrale de détention" omvat. Dit fonds wordt bewaard op het Algemeen Rijksarchief te Brussel (cfr. AR, *Toegangen in beperkte oplage*, 310, Brussel, 1995). VAN HAEGENDOREN M., *Prisons de Bruxelles. Registres d'écrou, 1692 - 1847* (AGR, *Instruments de recherche à tirage limité*, 24), Brussel, 1988. Voor archiefmateriaal inzake de gevangenen van de arrondissementen Antwerpen, Mechelen en Turnhout zie JACOBS H., *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Antwerpen/Inventaire des archives de l'administration provinciale d'Anvers*, IV: *Gerecht. Policie. Volksopstand van het jaar VII. Fransch Tijdvak (1794-1814)/IV: Justice. Police. Insurrection de l'an VII. Période française (1794-1814)*, Antwerpen, 1906. Zie ook Centrale (departementale) administraties, Archieftoegangen. We verwijzen eveneens naar RZOSKA B., VELLE K., *Inventaris van het archief van de gevangenis te Antwerpen (1798-1986)* (RA Beveren-Waas, *Inventarissen*, 15), Brussel, 1997.

TITS-DIEUAIDE M.-J., *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français (1789-1815)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1960, CXXVI: p. CLVIII-CLIX: *Section Moderne, F⁷: Police générale: F⁷ 3277 à 3308: Détenus par mesure de haute police; prisons d'État (série départementale): nrs. 3284, 3288, 3291, 3294 over volgende departementen: Schelde, Jemappes, Leie, Ourthe; p. CLXXII-CLXXIII: F¹³: Bâtiments civils: nr. 1530^B betreffende het Dijledepartement; nrs. 1572 à 1661: Correspondance, rapports, devis, etc. concernant les bâtiments civils et les prisons des départements détachés de la France. Révolution et Empire: nrs. 1593, 1601-1602, 1604, 1612-1613, 1619, 1625 betreffende volgende departementen: Dijle, Schelde, Wouden, Jemappes, Leie (vanaf jaar VIII), Nedermaas; p. CLXXVI-CLXXVII: F¹⁶ Prisons: F¹⁶ 546 à 570: Prisons dans les départements détachés de la France, nrs. 559 en 563 over Wouden en Nedermaas; F¹⁶ 615 à 795: Prisons de départements:*

établissement et installation (...). Crédits et dépenses des prisons. Nourriture, entretien des détenus. Subsistance et logement des prêtres reclus, nrs. 655, 656, 664, 683-684, 703, 714, 721-722, 730-731, 751-752.

C. DE FINANCIËN

DEPARTEMENTALE ONTVANGERS VAN DE DIRECTE BELASTINGEN RECEVEURS DÉPARTEMENTAUX DES CONTRIBUTIONS DIRECTES

Geschiedenis

Het besluit van het Directorium van 28 prairial jaar IV⁶¹⁶ betreffende de wijze van invordering van de belastingen in de Verenigde Departementen, preciseerde de bevoegdheden van de departementale ontvangers van de directe belastingen die niet alleen de directe belastingen maar ook de opbrengsten van de indirecte belastingen centraliseerden alvorens ze samen met de andere overheidsinkomsten in de nationale schatkist te storten. De beampten van de "*receveurs généraux des départements*" maakten deel uit van het Agentschap van de directe belastingen.

Uit schrik voor een restauratie van de almachtige ontvangers van het Ancien Régime voorzag de grondwet van 1791 geen departementale maar enkel districtontvangers. Tijdens de Napoleontische periode werd er voor elk arrondissement een *receveur particulier* aangesteld en telde elk departement een *receveur général*.

Organisatie

Elk departement telde een door het Directorium benoemde ontvanger van de directe belastingen (art. 153) die krachtens het besluit van het Directorium van 10 pluviôse jaar IV⁶¹⁷ onmiddellijk in functie trad en het departement in fiscale "arrondissementen" diende te verdelen. Zijn ontwerp van opdeling zou via de departementale administratie en de minister van Financiën ter goedkeuring aan het Directorium voorgelegd worden. In elk deelgebied, met uitz. van dat van de departementale hoofdplaats, mocht hij een beampte/ *préposé* vestigen

⁶¹⁶ Rec. Huyghe, 1ste reeks, dl. VIII, p. 337-341.

⁶¹⁷ Rec. Huyghe, 1ste reeks, dl. VIII, p. 335-336.

waarover hij de verantwoordelijkheid zou dragen. Voorlopig bleven de *receveurs de district* (excl. de ontvanger van de hoofdplaats) evenwel in dienst. Pas in uitvoering van de W. van 22 brumaire jaar VI houdende oprichting van het Agentschap van de directe belastingen⁶¹⁸ mocht de departementale ontvanger zijn beambten van inontvangstneming/*préposés aux recettes* benoemen. De ontvanger en zijn beambten ressorteerden onder het onmiddellijk gezag van de departementale administratie (cfr. besluit Directorium 17 pluviôse jaar V⁶¹⁹).

Genoemd besluit van 10 pluviôse jaar IV gold uitsluitend voor de Verenigde Departementen en wel totdat het Franse systeem werd ingevoerd. De W. van 17 fructidor jaar VI⁶²⁰ bepaalde dat met ingang van 1 vendé-

miaire van het volgende jaar de beambten die in de departementale hoofdplaatsen geïnstalleerd waren hun functies neerlegden en de departementale ontvangers rechtstreeks de belastingen van het arrondissement van de hoofdplaats ontvingen. De inspecteur van de directe belastingen controleerde de kas van de ontvangsten van dit arrondissement.

Departementale ontvangers die hun informatieplicht jegens de commissarissen van de Nationale Trezorie niet naar behoren vervulden (infra) konden afgezet worden, het Directorium voorzag dan in hun vervanging. Voornoemde commissarissen mochten de kassen, boeken en dagboeken van de ontvangers laten controleren. Het proces-verbaal van nazicht werd overgemaakt aan de Trezorie. Werd hiermee het bewijs geleverd van malversatie of onbekwaamheid, dan ontsloeg en verving het Directorium de ontvanger. Desgevallend kon overgaan worden tot vervolging (W. 25 nivôse jaar V⁶²¹). De ontvanger en zijn beambten konden met alle vragen en problemen bij de departementale administratie terecht en dienden haar hun verslagen over te maken. Enkel ingeval van klachten mochten ze zich rechtstreeks tot de minister richten (cfr. besluit Directorium 17 pluviôse jaar V).

⁶¹⁸ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 157 (1546).

⁶¹⁹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 105 (999).

⁶²⁰ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 222 (1993).

⁶²¹ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 101 (955).

De departementale ontvangers hadden recht op een percentsloon ter waarde van een kwart van een denier per pond ontvangsten van de gedwongen lening (W. 30 nivôse jaar IV⁶²²). De vergoedingen voor de ontvangst in de departementale hoofdplaatsen kwam hen toe, evenals een kwart van de vergoedingen in de andere arrondissementen: driekwart werd toegewezen aan de beambten (besluit Directorium 10 pluviôse jaar IV). Vanaf september 1798 genoten ze een vast salaris van 6000 fr., een percentsloon van een derde van een centiem per fr. ontvangsten van het arrondissement van de departementale hoofdplaats evenals een percentsloon van een tiende van een centiem per fr. ontvangsten die door hun beambten in hun kassen gestort werden. Hun beambten ontvingen een vast salaris van 2400 fr. en een percentsloon van een derde van een centiem per frank ontvangsten. De ontvangers en beambten betaalden zelf de wedden van hun klerken en hun werkingskosten (W. 17 fructidor jaar VI). Ze genoten een percentsloon op de voor de departementale uitgaven bestemde opcentiemen gelijk aan datgene dat hen toekwam op hun andere ontvangsten (W. 11 frimaire jaar VII⁶²³).

Bevoegdheden en activiteiten

De departementale ontvanger ontving de belastingsopbrengsten. Hij nam persoonlijk de opbrengsten van de departementale hoofdplaats in ontvangst. In de overige arrondissementen traden zijn beambten op als tussenpersoon met de inners van de gemeenten (besluit Directorium 10 pluviôse jaar IV, W. 17 fructidor jaar VI). Niet alleen de directe belastingen, maar ook de indirecte belastingen evenals andere inkomsten kwamen in de kas van de ontvanger terecht. Elke primidi stortten de beambten de fondsen die ze de voorbije decade ontvingen in de kas van de ontvanger. Elke decade deelde de Nationale Trezorie de ontvanger de bestemming van de fondsen mee, hetzij de schaktkist, hetzij de betaalmeester(s) van de Trezorie: enkel de Trezorie kon over de verzamelde gelden beschikken, de ontvanger kon geen uitgaven doen (besluit Directorium 28 prairial jaar IV). De W. van 15 frimaire

⁶²² *Bull. L.*, 2de reeks, n° 20 (127).

⁶²³ *Bull. L.*, 2de reeks, n° 247 (2219).

jaar VI⁶²⁴ stipuleerde dat de departementale ontvanger de opcentiemen bestemd voor de financiering van de departementale uitgaven mocht inhouden en dat hij op last van de centrale administratie de departementale uitgaven betaalde (zie ook de W. van 11 frimaire jaar VII). Net zoals de gemeentelijke inners de opcentiemen ter bekostiging van de lokale uitgaven niet in de kassen van de ontvanger of zijn beambte moesten doorstorten (cfr. besluit 28 prairial jaar IV) en de lokale uitgaven deden.

De W. van 17 brumaire jaar V betreffende de omslag en invordering van de directe belastingen⁶²⁵ stelde de ontvangers van de departementen en de inners van de gemeenten persoonlijk verantwoordelijk voor de inning -binnen de voorziene termijn - van de belastingen, op straffe van inbeslagneming van hun goederen.

Uit de W. van 30 nivôse jaar IV blijkt dat de departementale ontvangers de opbrengsten van de gedwongen lening van het jaar IV centraliseerden. Overeenkomstig de W. van 19 thermidor jaar VII⁶²⁶ gaven de ontvangers hun beambten opdracht tot inning van de gedwongen lening van het jaar VII⁶²⁷.

Zoals reeds aangestipt benoemde de departementale ontvanger van de directe belastingen de beambten van inontvangstneming. Deze ambten die bij W. van 22 brumaire jaar VI waren ingesteld, werden bij W. van 27 ventôse jaar VIII houdende instelling van (door de regering benoemde) *receveurs particuliers des contributions*⁶²⁸, met ingang van 1 floréal opgeheven.

Bibliografie

BLOCH C., *Les contributions directes*, Parijs, 1914. GODECHOT J., *Les institutions...*, p. 142, 545. SCHNERB R., *De la Constituante à Napoléon, les*

⁶²⁴ Bull. L., 2de reeks, n° 163 (1590).

⁶²⁵ Bull. L., 2de reeks, n° 87 (841). Gepubliceerd in de Verenigde Departementen bij besluit van het Directorium van 21 brumaire jaar V (*Pasin.*, 1ste reeks, dl. VII, p. XCIX).

⁶²⁶ Bull. L., 2de reeks, n° 298 (3174).

⁶²⁷ Voor nadere uitleg omtrent de gedwongen leningen, zie Departementale administraties.

⁶²⁸ Bull. L., 3de reeks, n° 15 (105).

vicissitudes de l'impôt indirect, in *Annales. Économies - sociétés - civilisations*, 1947, II, p. 17-29.

Archief en toegangen

De ontvangers van de departementen hielden een staat bij van alle inners van de gemeenten met vermelding van: de sommen ingeschreven op de belastingsrollen, de betaalde bedragen en de nog verschuldigde belastingen.

De 10de, 20ste en 30ste van elke maand stuurden ze aan de commissarissen van de Nationale Trezorie de staat van hun eigen invorderingen, ondertekend door de commissaris van het Directorium (W. 17 brumaire jaar V). De 1ste decade van een maand dienden ze de Nationale Trezorie op de hoogte te brengen van de situatie zoals ze zich voordeed op het einde van de vorige maand (W. 25 nivôse jaar V). Elk jaar overhandigde de departementale ontvanger in de loop van frimaire de rekening van de departementale inkomsten ontvangen tijdens het voorgaande jaar aan de centrale administratie die de rekening - behoudens goedkeuring door de minister van Binnenlandse Zaken - vaststelde (W. 11 frimaire jaar VII). Hij stelde decadaire verslagen op over de invordering van de directe belastingen, gericht aan de departementale administratie (besluit Directorium 14 messidor jaar VII⁶²⁹). Zie ook de borderellen opgemaakt door de ontvangers van de stortingen in hun kassen en getekend door de centrale administraties (W. 17 fructidor jaar VI).

Zie Agentschap van de directe belastingen, Archieftoegangen.

⁶²⁹ *Pasin.*, 1ste reeks, dl. IX, p. XVII-XVIII.

BIJLAGE

Concordantietabel republikeinse-Gregoriaanse kalender. Bron:
GODECHOT J., *Les institutions...*, Parijs, 1968, p. 764.

